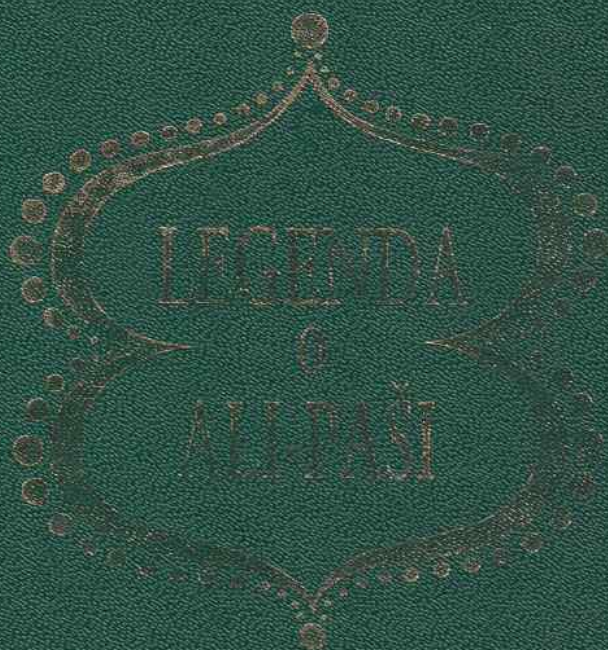

Enver Čolaković

ENVER ČOLAKOVIĆ

LEGENDA O ALI-PAŠI

Izdavač

Islamska zajednica Zagreb
Zagreb, 1989.

SADRŽAJ

Uvod.....	6
Prvi dio.....	9
I.....	10
II	24
III.....	32
IV.....	41
V	48
VI.....	57
VII	65
VIII.....	76
IX.....	82
X.....	90
XI.....	102
XII	111
XIII.....	124
XIV.....	143
XV.....	154
XVI.....	165
XVII	173
XVIII.....	191
XIX.....	201
XX.....	215
Drugi dio.....	224

XXI.....	225
XXII	244
XXIII	257
XXIV	265
XXV	283
XXVI.....	295
XXVII.....	306
XXVIII	333
XXIX.....	339
XXX	350
XXXI.....	364
Treći dio	376
XXXII.....	377
XXXIII	390
XXXIV	396
XXXV	405
XXXVI.....	414
RJEČNIK MANJE POZNATIH RIJEČI.....	432
BILJEŠKA O PISCU	467

CRTEŽI STAROG SARAJEVA

HAMID DIZDAR

Uvod

Još kao dijete bio sam obolio od neke teže bolesti koja me kroz dulje vrijeme držala prikliještena za krevet. Zamislite kako je to teška kazna nestašku od svojih trinaestak-četrnaest godina, koliko mi je tada bilo! Moj otac, prezaposlen čovjek, dospijevao je tek u podne zapitati me kako sam i nedostaje li mi šta. Uveče je ulazio u moju sobicu da pokraj moga kreveta provede pola sata u razgovoru s majkom. Razumije se da su govorili o tržišnim cijenama i nabavama i otac je usput upućivao majku u manje poslovne tajne. Znao se ponekad prepirati s njom o modi, o nekoj tkanini ili o stvarima koje su ga se ponajmanje ticale. Meni su te rasprave roditelja samo uvećavale i upotpunjavale dosadu. Majka, također zaposlena žena, navraćala se preko dana i po nekoliko puta u moju sobu, ali samo da me pokrije, promijeni oblog, izgrdi me zbog nestašluka i neposluha, ili da mi oduzme knjigu priča ili crtački blok.

- Gospodin doktor je zabranio! - bile su njezine ponovne riječi.

Nezgrapna gospođica Anka, naša poštovana kućna pomoćnica, koju sam ni sam ne znam zašto - mrzio i smatrao otvorenim neprijateljem, ulazila bi počesto da pregleda peć ili da naliže hladne vode u vazu s cvijećem. Bilo je tada naime zimsko doba. Njezina je zasluga što sam ostao i bez svih dragih igračaka, jer sam - zaboga - morao ležati mirno. A bile su to sjajne igračke koje sam svojeručno sastavljao i pravio u onoj »zlatnoj dobi buđenja intelekta«. Bili su to minijturni primjerci lončarstva i arhitekture, iza kojih je, naravno ostajalo mnogo tragova po namještaju i odijelu, zbog čega su me roditelji stalno korili i prijetili mi, a pogotovo mi je prijetila služavka. Osjećao sam ipak da mi od svega toga najviše nedostaje igre, drugova i grudanja lepršavim snijegom. čak sam poželio i školu i sve njezine male brige i krupne radosti. Ubijala me dosada, tiha i bolna, izmiješana preznोजавanjem i izvršivanjem liječničkih savjeta, pa sam osjetio neku

vrst djetinje melankolije... Spavati, jesti, piti vrući čaj, gutati pilule, gurati tripud na dan toplomjer u usta. Zar sve to nije neizdržljivo?

Jednoga dana javi mi otac da će me posjetiti naš rođak Salihaga, stari i dobri zanatlija iz sarajevske čaršije.

- I ne budi tako kiseo, sinko! Vlada se uljudno! To je stari čovjek, znaš... vrijedan poštovanja i pažnje...

Probudio me tog poslijepodneva Salihagin ulazak u moju sobu. Dragi moj Salihaga! Sada, kad ovo pišem, sjećam se kako smo ga preklanjske godine nosili na ramenima put groblja na Nišanu... Sjećam se i suze mi naviru na oči. Visok, crne brade, a tako blagih plavih očiju. Pa ona starinska bosanska odjeća: fermen, čakšire, traboloz. Sve mu je to tako lijepo pristajalo.

- Kako si, sinko? Čujem da već pet-šest dana ležiš... Evo, na, donio sam ti prtokala ...

Prevrćući se u krevetu, kobacajući se kao riba izvučena iz vode, govorio sam mu o školi, o djeci i o dosadi koja me muči.

- Ded' mi, Salihaga, dina ti, ispričaj nešto ... Kako je vani? ... Je l' lijep snijeg? Ima li djece po sokacima? Grudaju li se? ... Ima li...

Odgovarao je dobri Salihaga na sva moja pitanja. Trudio se da me što više zabavi i zadovolji, samo da zaboravim svoj položaj i bolest. Htio mi je pribaviti bar malo radosti, pa je izmišljao mnoge stvari koje bi me mogle zanimati. Na kraju, videći da se »s tim djetetom mogu i pametne lakrdije trošiti« i da sam, kako je na rastanku rekao i mojoj majci, »počeo zreti k'o mlada jabučica u babinu mu vrtu«, ispričao mi je i ovu legendu o Ali-paši koju, evo, kušam oteti zaboravu, a koja mi je svojim tako slatkim istočnjačkim sadržajem skratila duge dane bolesti i razbudila moju dječjačku maštu. Tri dana pričao mi je postupno, od poslijepodneva sve do mrkla mraka ... Neka mi dragi moj Salihaga oprosti što ću ovoj sladunjavoj priči dodati ponešto iz svoje mašte i što će ona time možda izgubiti nešto od svoje poučnosti. Vjerujem da je i on mnogo toga izostavio pazeći na moju mladost. Neka mi, isto tako, i mnogi čitatelj, koji u svakom književnom radu traži neku kronologiju,

povijesnu tačnost, čeličnu logiku i slične stvari, ne uzme za zlo što u ovoj legendi neće naći ni godine, ni datume, ni povijesne osobe, nego samo srce, ljubav, bol i dah onoga lijepog starog doba. Ovo je, dakle, samo legenda, hikjaja, ono što je moglo nekada i biti, ali vjerojatno - sigurno čak - nije ni bilo, nego je sve to rodila samo mašta naših dobrih djedova i pradjedova, pri dimu žuta tutuna i mirisu crne kahve. A njezina svrha nije da vas pouči povijesti Bosne, jer nju vjerojatno poznajete iz pravih ili krivotvorenih povijesnih knjiga, nego da vas, bar za kratko vrijeme, izvadi iz vrtloga i teškoća današnjice. Njezin cilj je, ukratko, da vas, dragi čitatelju, odvede u zlatnu prošlost, u kojoj se živjelo zato da se uživa život, a ne da se stječu i gomilaju milijuni, položaji i medalje...

Vjerujem da će ova legenda i vas, dragi čitatelju, liječiti od teške bolesti današnjice, brzine, vratolomije i briga, kao što je i mene izliječila od djetinje melankolije...

Dakle: zastor se diže.

Prvi dio

I

Negdje sprva novoga vijeka osvitale je Sarajevo, Bosna-Saraj, lijepi bijeli grad na Miljacki, u rumenilu svibanjske zore, a budili su ga *mujezini* sa stotinjak džamija, koji su melodiozno pjevali: »Allah je najveći!«

Kroz jutarnju polumaglu stizali su vjerni Sarajlije u džamijska predvorja. *Sabah* je. Valja Allahu zahvaliti na milosti što je poklonio nov dan svom roblju na zemlji. I crkve su zvonjavom pozivale na jutarnju molitvu, pa su i kršćani i rišćani ulazili tiho u svoje bogomolje. Čak i ono nekoliko *jehudija*, koji su se već bili naselili, ranili su u ta blagoslovljena vremena, kada su *arabe*, natovareni konji i trhonoše s užetima preko ramena bili jedina prometna sredstva. Kесе, dukati, jaspere i groši bili su u ta sretna vremena novci, a sve knjigovodstvo svodilo se na prosti *raboš* i kredu. Vjeresija se »knjižila« u obliku bijelih crtica ispisivanih kredom na direcima i vratima, tako da su se one kroz mjesec-dva pretvarale u čitave naslage bijelih taraba. Ipak su i dužnik i vjerovnik uvijek znali »čistu kontu« i bili zadovoljni svojim trgovanjem. »Dužan si mi devetnaest i jedan groš«, ili »još tri dukata, pa smo se naravnali«, ili »dvije kese, br'te, pa smo se naravnali za kuću, neka bude tvoja«.

Mirnim tim Sarajem, njegovim krivudavim i uskim uličicama i *mahalama*, šarolikom čaršijom i čitavom bližom i daljom okolicom upravljao je tada *valija*, poslan iz Stambola od Visoke Porte, poslan u zemlju Bosnu, u ovaj čudni *vilajet*, koga su već tada učili da mirno i strpljivo podnosi svoje ropstvo, a tuđe gospodstvo, premda se ono u tim vremenima nije gotovo ni osjećalo. Narod je bio tih i pobožan, a u svijesti su mu bile ugrađene misli: Bosna je Bosna, a netko mora vladati, pa zašto da to ne bude padišah, kada je tako silan i još »svečeva koljena«.

O kamenu kaldrmu udarale su tog jutra po cijelom gradu drvene *nalune*, crvene kožne *firale* ili teške čizme. Svijet se bio razmilio kao po

mravinjaku. Svak je polazio na svoj posao. Niz strme mahale žurili su trgovci s okolnih brežuljčica u čaršiju, u svoje magaze, učenjaci, viša i niža *ulema*, u *mektebe* i *medrese* na predavanja, đaci i šegrti pak na svoj posao... Kako li je bilo lijepo pogledati na te bijele i šarene *ahmedije*, zlatom i gajtanima izvezene odjeće, šiljate firale! A tek ona zadovoljna lica, rumena i nasmijana...!

Gradske kapije otvaraju se i stoji škripa teških drvenih vratnica na zardalim šarkama...

Po trgovima i mahalama sve oživljuje, sve se užurbano pokreće. Dan počinje, rad počinje, život teče. Djevojke umotane živo obojenim oplećcima toče vodu u pokositrene bakrene dugume na sokačnim česmama. Rijetke su kuće iz kojih se ne čuje talasasta melodija naše narodne pjesme - sevdalinke, koja se tada radala u bezbrižnosti i zadovoljstvu, u nabujaloj strasti mladih bekčića i još mladih zdravih i jedrih djevojaka. Naša pjesma, koja se pjeva poravno...

A tek svibanj i rascvali jorgovani u baščama, behar po drveću bijel, mirisav i njihav vjetrićem... Toplina sunca, koje se rađa, krasno plavetnilo neba, koje se pokazuje iznad magle što nestaje...

Umorni *pasvandžije* koji su cijelu noć šetali po čaršiji od magaze do magaze i opipavali teške katance čuvajući tako svjetsko dobro od lopova ili vatre - opasne *jangije* - polagano se spremaju na počinak. Svi se skupljaju pred Ibrinom »kahvom«, otpasuju teške sablje i pozdravljaju se:

- Sabah hajrola, hadži Murataga! Eto, Bog i noćas sačuva čaršiju. Velika mu slava i hvala! Sad i mi moremo, br'te na počinak... A san me hvata...

Dok se dižu poklopci s dućana, spuštaju *čepenci* i iznosi roba da je svak može vidjeti, već se po čaršiji čuje *telalov* talambas. To je sabah *haber*, neka vrst jutarnjih novina. Ili je tko umro, ili netko nešto prodaje, ili valija štogod poručuje.

Mnogi čaršinlija izišao u sokak da čuje novosti. Oni kojima su dućani bliže telalu samo su izvirili kroz vrata, a telal, visoki Arifaga,

isprsi se i sprema se da govori. Star je čovjek Arifaga, ima i dva sina, a isto toliko kćeri. Poznata je on osoba u šeheru. Svak ga voli i pazi. Svak ga pita za savjet, te: hoću li kupit ovo... te: bih li prodao ono... te: kakav će, šta bi ti rek'o, Arifaga, bit' ovog ljeta pazar u Visokom? A Arifaga svakoga nasvjetuje i raste od zadovoljstva što baš njega pitaju.

Okupili ga i tog jutra, a on zasukao crne brčine tako da mu se njišu s obje strane obraza kao dvije velike i zrele banane, pa se raskoračio i zazinuo, udarivši prvo u svoj talambas. Svojim krupnim glasom, već malo okreštanim od stalnog vikanja, pozivao je talal nazočne koji se oko njega stisli prvo u polukrug, pa u krug, pa napokon zakrčili cijeli put svuda oko njega. Sabah haber bio je kratak i jasan. Najljepša je, naime, Arifagina odlika bila da u »tri riječi« umije sabrati sve novosti dana. To mu je i uzdiglo ugled, zato ga svi i vole.

Glas mu zaori čaršijom:

- Noćas je preselio na bolji svijet vrijedni naš testar Ibrahim, sin Avdije. Za njim ostaje šestoro djece. *Dženaza* kreće na sahat prije podne s Vratnika, od njegove kuće pa pred Begovu džamiju. Haj'te što vas more više da ga na ramenima ponesemo. Bio je siromah, pa nek' makar mrtav imadne sve časti koje treba dati bratu muslimanu...

Svijet se polagano razilazio, a Arifaga bijući u svoj talambas pošao dalje objavljujući tu važnu jutarnju novost.

Skupilo se odmah nekoliko bogatijih čaršinlija da se pobrinu oko ukopa. Gazda Kojo od sebe dao čohu da se pokrije njome njegov testar, koji mu je na desetke godina čistio ulicu pred kućom. Sijedi gazda Ješua, prvi čovjek koji se u gradu počeo baviti *saraflukom*, mijenjanjem zlatnoga novca, dotrčao u dućan *kazaza* Mehage da mu preda svoj obol za ukop. Za njim sve drugi i drugi, tako da je Mehaga brzo skupio sve potrebno da se siromah testar pošteno ukopa, kao pravo »ehli-islamsko« čeljade. Kad telalu Arifagi ponudiše njegovu nagradu od nekoliko groša, on samo zakovrči brkove i reče:

- To nek' mu je od mene.

Na putu kroz čaršiju dženaza je kretala sporo, jer je svaki trgovac izlijetao pred nju iz magaze i ponio bar korak-dva lagani jelov *tabut*. Kad su prolazili ispred Obrenove magaze, ovaj stao ukočeno, prekrizio se i šapnuo: »Pokoј mu duši«, tako isto i gazda Anto, stari Salamon, ili seljak Mitar. Svak je testaru odao ovu posljednu čast.

Eto, ovaj su događaj po čaršiji prepričavali tog svibanjskog dana, a kada pođe povorka... Kao da je umrli bio u najmanju ruku *kadija* ili veletrgovac, toliko ga je ljudi pratilo... čak i onaj Enes beg, koji u putu susrete dženazu, sjaha sa svog vranca, zabaci *čulah* sa *srmali čelenkom* i podmetnu svoje rame pod zemne ostatke testara...

Ukopati brata (a svaki ti je čovjek brat), to je posao. I to *najhajrniji* posao. Pa kada se s groblja umoran vratio u svoj dućan, Omeraga kazandžija našao je na ćepenku, kao i uvijek, *hamala* Aliju. Omeraga je u Kazandžiluku, posebnom kraju u čaršiji, koji je već tada zauzimao četiri-pet dugih uskih sokačića, bio najpoznatiji, ako ne i najbogatiji kazandžija. On je bio i *esnaf-baša*, on je šegrte ispitivao, oslobađao, esnafske teferiče priređivao, brinuo se o udovicama i djeci umrlih majstora kazandžija. Poznat je majstor bio Omeraga, Čovjek »viđen i *sojli*«, čovjek vrijedan i pametan, visoka rasta, iako star - prav kao bor, uvijek, ljeti i zimi, golih kosmatih prsiju, na kojima su zvoncale toke s fermena, ispod kojega je stidno izvirivala *bezli* košulja širokih rukava. Omeraga je sve svoje - štono vele - stekao u znoju lica svoga i sa svojih deset zlatnih prstiju. A i bili su ti prsti zlatni. Ni u pol Stambola vještijeg kazandžiju našao ne bi, sve kad bi ga tražio u pola dana Aladinovom svjetiljkom.

Lupa čekića u različite crvene bakrene posude, lupa koja, kad se dugo sluša, prelazi u ritmičku melodiju rada, u pjesmu - koje je refren uvijek gotov izrađen lonac ili *đugum* za vodu, ili *leđen* ili *džezva* - ta lupa stalno od jutra do *akšama*, čuje se u cijelom Kazandžiluku. A iz nje proistječu divne gotove rukotvorine. Omeraga je u svom dućanu imao petnaestak radnika, a magaza mu je uvijek bila puna bakra, kositra i gotove robe. Prodavao je on i na veliko. Poznat je on majstor čak u Arnautluku, pa i trgovci iz Latinluka već su kod njega kupovali...

Alija, mladi hamal, svakoga dana u podne dolazio bi k njemu. Na ćepenk u pojeo svoj *samun* ili ono malo sira (i to rijetko), upitao ima li šta ponijeti, bacio uže na rame i pošao dalje. Tako i toga svibanjskog dana.

Taj hamalin sa svojim užetom zabačenim preko pokrpljenog fermena, taj Alija zvan »leptir«, zato što je dnevno i po desetak puta obilazio cijelu čaršiju, bio je tada u tihom i lijepom *šeheru* svuda poznata i rado viđena osoba. Uvijek veseo, spreman na šalu, uvijek brz za ma kakav posao. Mnogi bi čaršinlija kuckajući oznojen u svoju bakrenu posudu, ili šijući s mukom debeli kožni *ćurak*, govorio: »Baš je Leptir sretan! - On voli sunce.«

A i volio ga je Alija više nego časti ili dobro jelo, volio skoro koliko i Mehagin u Almasu, djevojku za kojom je čeznutljivo gledao kao gladnik u izlog najfinijih poslastica...

Voljeti sunce... Voljeti ga ljubavlj u, kako je to samo u ona vremena bilo moguće! Kad ono veselo zasja na svodu, Alija bi, makar i ne zaradio toga dana ništa, odlazio više šume nad Kovačima (gdje su danas velike i lijepe kuće), na čistinu, legao na ledinu, a svoje lijepo lice okrenuo suncu, zaklopio oči pa snatio. Vilinske bajke izlazile mu pred oči. Bajke iz sunčanih zraka koje su i preko spuštenih kapaka tim očima godile svojom toplinom i čistoćom... Ležeći tako hamal bi Alija doživljavao - ne, proživljavao - krasne trenutke, sate, dane, godine, vjekove... negdje daleko, u carstvu priča, u carstvu svoje bujne mašte koju je tako bila razbuktala čvrsta vjera i vječiti optimizam njegove vesele duše. A sunce bi svog prijatelja grijalo, grijalo blaže i bolje nego druge i razgovaralo s njime. Jest, baš s tim Alijom hamalom, koga su zbog njegova lutanja nazivali srednjovjekovni čaršinlije »sretnim leptirom«.

Pričalo bi sunce Aliji priču o postanku svijeta, o nabiranju brda, o dubini *denjiza*, o kulama koje se gordo uzdižu negdje iznad oblaka, o *hazreti Hidru*, vječito živome evliji, dobrome mudracu, koji svima pomaže. Pričalo bi mu sunce preko svojih toplih zraka o nježnosti *hurija* u *dženetu*, o slastima bogatstva i raskoši u Stambolu, o pješćanim brdima i vjetru samumu u pustinji, o blagoj sjenci palminih listova, o

karavanama kamila koje vode zakukuljeni Arapi, ili o životu oblaka, ljubavi zvijezda, raskoši duge... Slušao bi Alija te priče, slušao i uživao, a osmijeh sreće igrao bi na njegovim poluotvorenim usnicama, ispod svilenomekanih plavih brkova. Osmijeh kakav nikad neće zatitrati oko usta najbogatijih Sarajlija: Mehage kazaza, Omerage kazandžije, Jefte *abadžije*, Joze kujundžije ili gazde Ješue *sarafa* ...

I iz takve jedne priče sunca isplela bi Alijina mašta čudne bajke, svijet patuljaka i divova, svijet djevojaka najljepših glasova, svijet pjesme i ljubavi, ili pak svijet junaka, među kojima je on, razumije se, najjači ...

Zar nije bio Alija sretan? Sretan sa svojim užetom, sirotinjom i bezbrižnošću, s čvrstom vjerom i svojim suncem? ...

Znali šeherljani za ta njegova maštanja, koja su nazivali »*hava-muhabetom*«, razgovorom sa zrakom, ali su baš zbog toga i voljeli svog Leptira. Možda je baš radi toga i bio tako mekan i blag u postupanju s ljudima. Možda ga je baš ta ljubav prema suncu odgojila u čovjeka koji nikom ne bi rekao ni »po tamo se«, iako je bio i snažniji i razvijeniji od svih šeherskih ukoljica. Ta ga je ljubav nekako uzdizala, odvajala od ostalih hamala, mada je on bio izvrstan drug i uvijek spreman pomoći nekom starijem nosaču. Znao je on po čitav sat gurati kolica uza svog druga Muradifa bez ikakve nagrade osim onog: »Bog ti dao«. Ta ga je ljubav znala odvući od posla, istrgnuti iz svagdašnjice i pozvati na ledinu.

I toga proljetnog dana, baš kad je stigao do Miljacke, u Donje Tabake da se među kožarima raspita za posao, Alija je pogledao u nebo. Njegov ga je prijatelj zvao odozgor nasmijan, pozvao ga je u travu, u prirodu, da mu priča... Oh, kako je lijep i veseo taj njegov prijatelj danas! Kako se iz njegova sjaja širi blaga toplina i daje miris jorgovanu, žubor Miljacki, djevojačkoj pjesmi ljepotu, a ljudskom radu volju i veselje... Zato Alija pohita iz Tabaka na svoju ledinu, premda ništa nije bio zaradio...

Gradska kapija na vratničkom bedemu

Uzalud je za njim skakutao hrapav glas kožarskog majstora hadži Edhema:

- Lepire, da mi izneseš s vode one razapete kože!

- Ode on na ledinu - kroz smijeh je hadžiji doviknuo susjedov šegrt Abdulah.

- Ah, da Bog dô mogu i ja... *Nejse...* doći de koji drugi hamal, koji je samo hamal, a ne i sretni Leptir...

Kada je Alija stigao u slobodu, tamo izvan gradskih bedema, tamo daleko od ljudi i graje, legao je na ledinu, ruke skupio pod glavu, ispružio noge, a udisao svježi šumski zrak mirisav od rascvalih breza... A sunce ga peklo, milovalo...

Ovaj put je Aliji došla čudna misao, bajka tako smjela da se uplašio i trgnuo se sav naježen.

Dok mu je visokim čelom plesala mekana kosa, oslobođena turbana, koji mu je pao u travu više glave, dok su mu licem skakutale i igrale sjenke šiblja, Alija je ležao i snatrio. Nije osjetio kako mu kroz poderanu staru firalu na desnoj nozi viri prst. Nije osjetio kako mu na okrppljenim čakširama mile bube, niti je čuo sviruckanje i zujanje muha oko sebe... On je bio u polusnu, sretan, sretan ... A smjela misao vezla je nit po nit nov život po njegovu mozgu...

- Eh, da sam paša ... Paša, pravi »valij ve komandar Bosna ve Herceg« ... - Uzalud, od te se misli nije mogao odhrvati... A bilo mu milo... Već je Alija bio odjeven u zlatnu odjeću, već mu se na glavi mahale perjanica i čelenka, već se pod njim uvijao i hrzao arapski zekan u sjajnoj opremi... A on jaše po svom vilajetu. Dočekuju ga: »Živio, Jaša! Jaša, *čok* jaša!« ... On odmahuje u znak pozdrava desnicom, dok ljevicom zauzdava vilenoga konja. Čak i njegov prijatelj sunce maše mu svojim zrakama. Tri *čauša* pred njim razgone narod, jer ga svak želi vidjeti, njega Ali-pašu - silnog vezira svijetlog padišaha, svečeva koljena. A on poznat po dobroti. Slabo *harač* kupi, oprašta kazne, ruši

zatvore, a gradi džamije. Sirotinjska majka. Za hamale otvorio u svakoj *kasabi* besplatne stanove. Naredio da čak ni pse u njegovoj Herceg-Bosni ne smiju udarati... A tek djevojke! ... Sve izludješe za njim, ali on ostao vjeran svojoj Almasi, kćeri Mehage *bakala*, kojoj i kao paša ide pod prozore. I ona njega voli, ali je stid s pašom zboriti, a on joj govori:

»Ne stidi se, lijepa, ne budi budala, k'o što je to Alija hamal bio, koji se stidio svoje sjerotinje, pa ti nije smio govoriti o svojoj velikoj ljubavi...«

Sve se te misli kovitlaju po Alijinoj glavi, dok ga sunce peče. A pred *ikindiju* trgao se.

Nesta pašovanja!

Glad ga povratila u život. Tu blizu na potočiću uzeo *abdest* i pomolio se Allahu. Spustio svoje bijelo čelo na crnu zemlju i ushićeno u svojoj pobožnosti pomislio: »Bože, ostvari mi bar za jedan dan taj san. Ostvari ga da mognem učiniti dobro i drugima i sebi ...«

Pred akšam, u suton, živost radnog svijeta u čaršiji bivala je u ta dobra stara vremena najveća. Svak se požurio da završi započeto, pa da s prvim mrakom, s pozivom mujezina s munare na molitvu, zatvori magaz u krene kući natovaren *zembiljem*. U tom zembilju nosili su šeherljani sve potrebno za slijedeći dan. Taj trougli zembilj, naizgled malena kožna torbica, zaista zna mnogo primiti u sebe. Tu stanu: meso, povrće, vrući samuni, bobe, ili iz Muradifove *ekmeščinice* nabavljeni *peksimetri* ili *ibričići* od slatka tijesta za djecu ... Stane tu i pokoja *hedija* za vrijednu domaćicu, koja je kućni direk. Jer na četiri direkta stoji čitava zgrada ljudskog života, tako veli Ali-hodža Misirlija. A pametan je on i *ilumli* čovjek. Prvi direk, direk duše, jest *ibadet*: pet *vakata namaza* na dan i trideset dana posta uz sveti Ramazan. Drugi direk, direk srca, jest *ahlak*, poštivanje Boga i bližnjih i čuvanje sebe od *harama*. Treći direk, direk tijela, jest rad, poslovanje, kojim se *idara* stječe. Četvrti direk, direk kuće i površitelj njezin - to ti je žena. Njezino carstvo je kuća, kao što je muško čaršija. A teško onoj zgradi u kojoj jedan direk nedostaje!

Kada je Alija stigao u vrevu čaršije, uvidje da više neće biti zarade, pa pođe kući. Ali kad naiđe ispred sudnice, *meščeme*, viknu ga služitelj Mahmut:

- Zove te - veli - kadija da mu poneseš kući nekije' *ćitaba*. Uspu ti je...

- Zar ne može sam? Zar su toliko teški?

- Jašta su, br'te, ima u njima i *beš oka*.

- Kakve li su to knjige, pobogu si mi brat?

- To su neki *ćitabi* o pravdi. Ima hin svakakije': i arapskije', i turskije', i vlaškije' i bosanskije' i ... ma tko bi znao kakijen ih sve ima.

- Pa zar pravda nije svugdje jednaka? - upita začuđeni hamal.

- Ih, baš si ti, Lepire, budala! Teško je pravo suditi', za to valja imati znanja.

- A ja misljah da je teže krivo suditi, jer za to treba hrabrosti.

- Kako?

- Lijepo. Tko mogne *okabulit'* i nepravdo suditi', kaznit će ga Bog. Pa ako se on te kazne ne boji, junak je... Ama dajder te *ćitabe*... Ja mislio da je za sve jedna pravda, jedan *ćitab*, a vidi ti sada, molim te, u kadije ih ima na stotine. Nije onda ni čudo što na sto raznih načina jednu pravdu kazuju... Ja kako li će biti tek kasnije, kad ih bude bilo i više...

- Čega, kadija ili *ćitaba*? - upita Mahmut smijući se.

- Oboga, naopako! - odgovori Leptir i ponese *deme* knjiga kadijinoj kući.

Kada su mujezini objavili akšam, kada je sunce već zašlo na zapadu i samo blago rumenilo sutona osvjetljavalo Sarajevo, čaršija je već većim dijelom bila zatvorena. Samo oni koji su imali žurna posla ostali su da to brzo posvršavaju. Opet se pred Ibrinom kahvom

skupljaju pasvandžije, pripasuju teške sablje, pa se razilaze u svoje sokake i zalaze od dućana do dućana opipavajući katance. Ako je tko slučajno zaboravio. A ima stranaca putnika, može se među njima naći i koji lopov, ne dao Bog! Jer po mještanima mogao si magazuu ostaviti otvorenu čitavu noć...

Svaki babo došao među svoju djecu. Večera se zajedno za okruglom sinijom, a mrak se tek pojavljuje tamo iza brda... Sokaci su tihi, pusti... A kasnije? ...

Tamo poslije *jacije*, posljednje molitve, nakon koje stariji traže ložnice, mladima se tek tada razmili. Tada počinje život ašikovanja i *sevdisanja*, život Bosne, život toplih šapata, život zadovoljne i milovanja žedne mladeži...

Po mahalicama i krivudavim sokacima, u polumraku mjesečeve hladne svjetlosti, u sjenkama *čeremitom* pokrivenih krovova, lipa, bagremova ili jorgovana iz dvorišta, momci stoje pod prozorima svojih izabranica. A one? ... za *ašikli-pendžerima*, ograđenim gustim *mušepcima* od isprepletenih tankih letvica, da momak ne bi vidio njihov lik, stoje i šapuću. O blagih riječi i skrivenih strasti! Mladost kao mladost! ... Satima razgovaraju ili tiho pjevuckaju...

Eto takva noć, puna svijetle mjesečine, strasnih ašik-parova i čaršijskih pasvandžija, spustila se i poslije tog proljetnog dana.

Pri kraju Sumbul-mahale, tamo pod grobljem iza gradskih bedema, pod prozorom Ali-hodže Misirlije stoji momak. On već odavno voli lijepu Safiju, hodžinu kćer. A i vrijedan je, po *esnafu* kazaz, plete najljepše tkanice, suče divan zlatan gajtan, a pjeva - eh, nema teferića bez Ahmeda! ... Pod tim gustim mušepcima stoji on i šapće:

*Fiko, diko ljepotice
kad raspleteš pletenice...*

A ona? ... Njezine uzdahe, toplinu koja izbija u blagu noć osjetio je mjesec, pa izašao ispred onog oblačića, osjetio jorgovan, i još čarobnije zamirisao... Ona ga voli, ipak mu prigovara:

- Nemoj, Ahmo, kose mi spominjat'... Zar te nije stid?

- Fiko, diko, nije me stid, ne stidim se ja, golubice, spominjati najljepše strune s dženetske šargije...

- Ahmo! ... Kud si sinoć išao? Ne bi te 'vamo. Da nije kakva druga...?

- Što pitaš, Fiko, kad znaš da samo tvoje oči umiju pročitati *jaziju* ispisanu na mom čelu. Znaš ti, Fiko, da samo tvoja kosa miriše kao stambolski đul i da samo tvoja ruka umije milovati kroz *demire* i mušepke...

- Šuti, Ahmo! Zar ne vidiš kako nas mjesec gleda i sluša?

- Drago mu, diko, slušati...

I čavrljaju tako o svemu i svačemu, pa i o Aliji hamalu.

Vidje li danas Lepira, Ahmo?

- Jesam. Bio je i on na testarevoj dženazi.

- Dobričina. Bog mu dao sreću.

- Ama je malo onako haj-huj. Zna se po sav božji dan izležavati na suncu.

- Zar ti je krivo, Ahmo? Zar to žališ od njega? To mu je sve.

- Sve osjem bijede, zakrpa i njegova žutog mačka...

A on, Alija?

U svojoj kućici, tamo na brdu, tamo daleko iza bedema, ležao je na svom okrppljenom dušku, ležao naledice i poluotvorenih usana sanjao. Njegov mačak, veliki Žutonja, jedini drug mu, istegao se ispod njegovih nogu i prede. Mjesec obasjava kroz polupana okna tu sirotinjsku izbicu...

Ali taj san...

Alija stoji u nekom mračnom podrumu. Pred njim velika hrpa svakojakih dronjaka. Ima tu starih *čulaha*, fermenta, vreća... Miris vlage ga guši... On se boji. Pita se: »Gdje sam?...« Najednom se pred njim stvori neki Arap u zelenu *džubetu*, na glavi mu ogromna zelena *čalma*. Gusta bijela brada, a lice i oči crni. Zubi mu se cackle... Alija bi vrisnuo, ali nema snage, nego tiho nazove *selam* pridošlome. Ovaj mu blago odzdravi i poče:

»Alija Lepire, kako si? Ja sam te doveo ovamo da te nagradim što si dobar, što se bojiš Boga, velikog milosnika, što mu se klanjaš i što nikom zla ne misliš niti želiš. Vidiš ove krpe, ovo pljesnivo blago? Ono je pripadalo tvrdici - sad nek je tvoje! Uzmi ga! I pazi šta ćeš s njime uraditi. No, uzmi, prihvati! ...« I Alija se sagnu. Uze u drhtavu ruku pregršt krpa - ali kad tamo, u ruci mu zablista zlato! Krasno žuto zlato! Kad uze u ruku stari neki poderan pas, a ono najljepši krupni nanizani biseri... Začaš zasja podrum od dragog kamenja, bisera, zlata i srebra. Zachuđen Alija gleda, a stari Arap blago se smije. Htio bi Alija upitati: »Šta je to?«, ali mu riječi zapinju u suhu grlu. Arap opet progovori:

»Zlato i blago, sine Alija, u ruci tvrdice su krpa, a krpa u ruci darežljiva dobričine - zlato. Eto, to je sad tvoje. Uzmi!«

Šta će s time? Šta će? - Misli Alija i već mu se usnice rastežu na osmijeh... »Kupit ću sjajnu kuću, dijelit ću u njoj *džaba* hranu svijem hamalima. Oženit će se svojom Almasom, ocu ću joj najveću bakalnicu otvorit u Tašlihanu, pa ću se uputiti u Arabiju na hadžiluk, pa ću ...« U tom mu u glavi sinu: »Ah, da mi je postati paša! ... S tolikim blagom lahko je pašaluk steći! Pa ću biti vezir, stanovati u konacima ... Kupit ću najljepše atove, pa ću jahati po čaršiji. Zlatne ću haljine nabaviti i zlatnu čelenku na kapu. Oh!« Bujica najkrasnijih misli poteče iz njegova bića...

Ali - Arapa je nestalo. A blago ga okružuje i gomila se sve kao da raste. Kupi Alija. Sve džepove napunio, rupe u njima zatisnuo velikim draguljima. Pa pošao, ali nigdje vrata! ... Opet ovlada njime strah... U tavanici opazi rupu. Brzo je skupio blago sve na jednu gomilu i popeo se na njega sve do rupe. Ali rupa uska. Jedva je glavu provukao. Morao je isprazniti džepove da bi se nekako izvukao iz tog podruma. I

posljednji mu je zlatnik ostao dolje, ali se nekako iščupao kroz onu pukotinu, pri čemu je sve haljine poderao. Sada je bio u nekoj velikoj odaji. Jak miris zapaljenog *ûda* vio se po toj mračnoj prostoriji. U kutu je opazio neku svjetlost i pošao tamo. To su bila odškrinuta vrata. On otvori. Našao se u sjajno i raskošno namještenoj spavaćoj odaji, a nasred nje svilen *dušek*, na kojem spava njegova Almasa, ljepša nego što ju je mogao i zamisliti. Da joj priđe? Da je probudi i kaže joj za zlato u podrumu? Da joj šapne:

»Sad, Maso, sad ti se mogu povjeriti. Volim te. Imam sad i prava voljeti te, jer sam bogat, bogat...«

Ali ne! To on ne smije. Ona je djevojka, on joj se ne smije javiti, i to još ovako poderanih haljina. Što će ona pomisliti? Može se, ne dao Bog, i uplašiti. Žensko samo u odaji s muškarcem! ... Eno i druga vrata, koja vode desno... Na vrsima prstiju prođe mimo djevojku i ču kako ona u snu šapuće njegovo ime...

U toj novoj odaji, gdje je stigao, nađe nove divne haljine. Obuče ih, pa pođe ogledati se u velikom ogledalu koje je zauzimalo čitavu stijenu. Uto u sobu banu neki čauš, pa mu se nakloni. »Ali-paša«, veli, »čeka te osedlan at da odjašeš do konaka svijetlog padišaha.« I on izađe iz veličanstvene palače. Usput je prošao mnogim raskošnim odajama i hodnicima, a svi mu se priklanjali do zemlje. Njegovi su to, mislio je, dvorjanici i ulizice... Uzjahao na divna ata, ali se ovaj prope, zbaci ga sa sebe i - oznojeni hamal Leptir se probudi, pa pogladi svog mačka Žutonju...

Ali te noći više nije zaspao. Ustao je, umio se i dugo se molio Bogu. Što je iskao od Svevišenjega, pašaluk ili blago, svoju Almasu ili sunce, da se u sjeni bagremova izvali i snatri?

II

Kada se pogrbljeni Ali-hodža povratio ujutro iz džamije i sjeo do prozora, kći mu Safija donese *peštahtu* i *murećef*, pa se on dao na posao. Valja ispisati tri zapisa. Nekom seljaku lijek za krave, jer ih vile doje, pa zasušile. Repom se, nesretnice, očesale u samu zoru o viline trave, ili ih koja seoska pakosnica u prvi mrak posula mlijekom iz vilene krave. Drugi opet seljanki iz planine protiv more, koja je svake noći napada, jer je - nesretnica - u prvi mrak prolila vodu pod strehu. A treći zapis, najdulji i najzanovjetniji, protiv budalašćine, koja je napala nesretnog hadžiju u Velešićima, jer je nagazio na *džinski* vjetar.

Dok je starac pobožno pisao, vjerujući i sam u silnu moć svojih iapisa, kći mu, lijepa Safija, pjevucala je s pola glasa. Njezin um, udružen sa zaljubljenim srcem, stvarao je napjev za krasne riječi:

*Fiko, diko ljepotice
kad raspleteš pletenice ...*

Da bi završila misao, dodala je veselo:

*tad pomisli moja ruka
da te gladi oko struka*

Ali otac čuo pjesmu, podigao oči sa zapisa i strogo progovori:

- Šta to gučeš, Fiko?

- Ma, eto, pjevam - prošaputa zarumenjevši se do iza ušiju.

- Kakva je to kajda? Sram te bilo! Zaboravi to!

Ona se pokunjila. Igla, kojom je vezla na sedefli *derdefu* razapet rubac, ispade joj iz ruke. Tiho se podiže s *mindera* i pođe iz odaje, ali je otac blago uhvati za najedralu desnicu i skoro šaptom joj progovori:

- Eh... Fiko... Čini mi se da i ti već ašikuješ. Nemoj, dijete! Rano je... Vidiš kako smo ostali sami. Mati ti je umrla, sestra udata čak u Travnik. Ostala si mi ti, samo ti... Dijete moje, što bih ja bez tebe?

Zatim se starac opet sagnu nad peštahtu, a arapske riječi slijevale se polagano na dugačak zapis... Safija uzela opet đerdef i sjela do oca. Na licu joj starac, sve i da nije pisao tako važne zapise, sve i da ga je ispitivački promatrao, ne bi mogao pročitati borbu njezina srca. Borbu između dvije ljubavi, između oca i momka. I u toj borbi je, već po nebrojeni put, mladi Ahmed odnio pobjedu, jer njega ljubi srce, a oca nekako više razum. A kad je još u ljubavi razum pobijedio mlado, krvlju i čežnjom nabujalo djevojačko srce?

Naskoro poslije tog razgovora oca i kćeri klepnu na *kanatima zvekir*. To netko dolazi. Safija pođe da otvori.

- Zar ti, Lepire? *Bujrum*. Eno babo u *halvatu* radi.

Ušao je plašljivo i poljubio hodžu u ruku. Sjeo je na *šiljte* ispred nogu domaćinovi.

- *Selam alejkum*, Ali-hodža!

- Alejkumu selam, Lepire, kako si? Sjedni!

- Došao sam da mi *istabiriš* san. *Plaho* zanovijetan.

- Fiko, sine, hajde nam kahvu ispeci, ama ne ulazi dok te ne viknemo.

Djevojka izađe vesela što može i dalje pjevati o svom Ahmi.

- *Hajrullah*, šta si usnio?

I Alija hamalin ispriča hodži svoj san, a ovaj, slušajući ga, često bi znalački kimnuo glavom: ha, ha.

- Moj sinko, san ti je lijep i, ako Bog da, ti ćeš postati bogat, silan, ama paša - *jok džanum*, to ni ja ne vjerujem, nego ti prouči svakog ponedjeljka i četvrtka po tri puta ovu *dovu* i to pred jaciju. - I napisa mu nekoliko izvadataka iz Kur'ana.

- Fiko, ponesi kahvu!... De, *bujrum*, Lepire...!

Kao u polusnu lutao je Alija tih dana čaršijom. Svako podne bi i opet svoj samun pojeo na Omeraginu ćepenku i odatle svratio u Čaršijsku džamiju na molitvu.

Osvanuo tako i petak. Kišan proljetni dan. Krupne kapi padaju tako brzo, kao da se nadmeću, i začas se stvoriše lokve po kaldrmama, pa potočići. Pokisao Alija do kože. Ruča na ćepenku i tuži se Omeragi:

- Ništa - veli - zaradio nisam.

Poslije *džume namaza* pozva ga pred džamijom Mula Hasan-dedo da mu nešto uradi.

Zar on? Nije se Alija mogao dosta načuditi. Mula Hasan-dedo, naime, za svojih šezdesetak godina, otkako je u Sarajevu, još nikada nije dao hamalu zarade. Kada bi na čaršiji kupio što teže, ostavio bi dio u nečijem dućanu i u dva-tri navrata sam nosio kući.

Čudak je bio taj starac. Govorilo se da je vrlo bogat, jer je u mladosti trgovao nabavljajući robu čak iz Misira, a i putovao je mnogo u trgovinu. Ne znaju odakle je i kada se stanio u Sarajevu. Neki misle da je arapskog, a neki opet da je jermenskog podrijetla. Ali svak zna da je škrt, da je pohlepan i povučen sav u sebe. Ručao bi hljeba, večeravao u najmanjoj *aščinici*, jer se Mula Hasan-dedo nikada nije ženio. U mladosti nije imao vremena od trgovanja i nagomilavanja zlata, a i bilo mu je žao da s nekim dijeli svoj *mâl*. Ta ženu valja hraniti, odijevati ... Pa još ako rodi dijete, pa drugo, treće... »Uh, bolje je ovako sam. Djeca, šta će mi to?«, mudrovao je. »Ako bih dobio kćer, valjalo bi je do zrelosti hraniti, pa onda udati, eto ti: trošak, propast, džaba radio, za drugog, za zeta. Jok! A ako bi mi se našao sin, htio bi, kad odraste, udjela u poslu, a mogao bi se i oženiti, pa dovesti u kuću, u moje teško stečeno blago, još jednu tuđu kost... Ne, ne!«

Zato se Mula Hasan-dedo nije oženio.

A ni prijatelja i drugova dedo nije imao. »Što će mi? Da im plaćam, da ih čašćavam, pa da o meni laju, ili da me okradu. Svak je

hrsuz i zavidnik. Nitko ne smije znati imam li šta... Jer kad bi znali... Ta i tako me oblijeću i prate. Misle: pun dedo novaca, pun zlata... Ali neka, neka samo misle...«

A nitko se, zaista nitko nije za toga grbavog, sjedobradog starca, za tu u stari poderani ćurak ogrnutu škrticu brinuo. Imao svijet svog posla... Čak ni Arifaga telal, inače najobavješteniji čovjek grada, nije znao odakle je Hasan-dedo, kada je doselio odnekle iz Bruse ili Stambola, šta on ima, bavi li se čime osim preprodavanjem svega što stigne. A znao je Arifaga inače sve - i odakle je valija, pa i za hanumu mu, šta ona najradije jede, koga najviše voli, radi čega odlazi često na Bembašu, sve je to telal znao. Zna on i kako su *terzije* Muradifa sinovi, koliko zarađuje gazda Ješua i kako žive fratri u Bosni, sve eto; sve, samo o dedi - ne; o njemu, osim da je škrtac i da u godini dana kupi po pol oke *memljiva* sira, nije znao ništa.

Imao je dedo veliku kuću svu ograđenu visokim zidom. Ni jedan prozorčić, ama ni onaj najmanji, ne gleda na ulicu, samo da ne bi netko mogao u sobe mu proviriti ili se uvući. Ulaz u to skrovište čuvala je debela hrastova kapija, s dvokrilnim teškim *kanatima*, koja se otvarala uz očajnu škripu. A ta kuća bila je u najljepšoj i najvećoj mahali, tamo odmah više Baščaršije, na početku Abdesthane. Izvana je žbuka bila toliko trošna i na više mjesta opala u obliku velikih ovalnih i okruglih rana, tako da bi prolaznik kraj te kuće pomislio: »Tu stanuje smrt.«

Iz dvorišta se tek iza visoke zidane ograde dizao vrh stare trešnje okićen još zelenim plodom... Jedna grana, tanka mladica, izvirila preko zida i savila se, pa su je djeca s ulice promatrala, iako su se svi bojali te kuće, jer su ih Mula Hasan-dedom majke plašile, govoreći:

»Ono je *dozbojadžija*, *sihirbaz*, *baksuz*...«

Starački piskav glas, koji se iz krezubih desni starca cijedio, bio je toliko tanak, toliko piskutljiv da se svak volio okrenuti, samo da ga dedo ne pozdravi. Zato se i Alija osjeti nelagodno kada ga ovaj čudak u džamijskom predvorju pozva.

- Slušaj, Lepire, čuo sam da si poštenjačina. - Počeo je šaputati podvlačeći mu drhtavu ruku pod jaku mišicu. - Treba da mi nešto

uradiš. Ostario sam. Ne mogu više sam. Ama nemoj, Boga ti, mene siromaha ucviljeti. Nemoj mi skupo, sinko moj lijepi!

Samo da ga ušutka, da ne sluša više to piskutanje, Alija, onako pokisao, izusti:

- Dat ćeš mi koliko hoćeš, dedo. Samo s *halalom*.

- He, he... fala ti, ti si čovjek i po - nasmiješi se starac i pogleda ga svojim malim lukavim očicama.

- A šta ću ponijeti?

- Ništa. Za drugo mi trebaš. Ne pitaj, sinko, vidjet ćeš... Gle ti njega? ... Eno za nama ide Mehaga bakal. Šta hoće on od mene, sijedog Mula Hasan-dede? Sve nas prati... Vidiš li?... Dužan mu nisam ništa... Hajdemo, Lepire sine, u ovaj sokak... Zaobići ćemo malo... Uh, vidi poganca! ... I Mehaga pošao za nama. I on skrenuo... Šta li on hoće? Eh... eh... Znam... sad znam... Ubiti me hoće. Misli da imam zlata, para... Kukavica jedna! Sram ga bilo. Uh. Alija, hajdemo brže...

- Ama jok, dedo. Pošao čovjek svojim putom.

- Nemoj ti to meni, Lepire, znam ja. Svi me mrze, svi hoće da umrem, samo da me ne vide, pa da grabe, razgrabe ono moje sjerotinje...

Sluša ga Alija, ali ne čuje. Njegove tužne misli žale za suncem, zovu ga, tog prijatelja, da s njim čavrlja o svom snu, o bogatstvu, o Almasi, o pašaluku...

Kiša je nemilice lila i prodrila sebi put kroz tanak Alijin gunjac, pa mu sad golica tijelo i unosi u njega studen, jezu, bolest. Hasan-dedo koraćao je svojim tankim nožicama prepolagano, kao da ga se ovaj *hršum* s neba ni najmanje ne tiče. Navikao je on u svom životu i na kiše i na vreline i na hladnoće. Najednom zastade nasred puta, jer je ugledao tanku cjeplju drva, koja je nekom seljaku ispala iz tovara. Brzo se okrenu lijevo-desno, vidi li ga tko, pa se sagnu i uze drvo.

- Što će ti to? - upita Alija.

- Kako što će? Da naložim. Ponijet ću kući.

- Daj, ja ću.

- Jok! Mogu i sam. Ne vrijedi ni stoti dio stare jaspere, a tebi da dam da nosiš, pa ćeš iskati *hamaliju*.

- Ama kakvu hamaliju, dedo? Dužan je čovjek starijeg pomoći - i Lepir uze biljicu, pa je zabaci na rame.

Kad su stigli pred kućna vrata, starac ogromnim ključem otvori bravu, pa jedva rastvori vrata, koja su zaškriljala kao da je sto *šejtana* zapjevalo veselice.

Našli su se u prostranom dvorištu. Sva kaldrma zarasla u travu i gladišiku, a uza zidove okolo pod strehama toliko naslaganih iscijepanih drva koliko Alija za života vidio nije. Ta drva kupio je već desecima godina dedo, kupio i slagao sve u strahu da ne ozebe, iako iz njegove kuće još nitko nije vidio pramička dima, makar zima bila i najžešća. Alija je razrogačenih očiju promatrao ta drva i mislio kako bi ona bila dovoljna da se pet siromašnih obitelji grije preko cijele zime.

- Što se toliko ogledaš i okrećeš? - upita ljutito uplašeni starac.

- Gledam drva. *Mašallah!* Imaš ih dosta, mogao si ovu bilju i ne ponijeti.

- Kako, rasipniče? Zar ostaviti na testi?

- Našao bi je netko drugi, kome su drva potrebija.

- Potrebija - pisnu Hasan-dedo. - Zar ima veće *fukare* od mene? Nigdje nikoga svog, a star, nemoćan, ne radim... Hej!

- Pa i jesi *fukara*, dedo, velika sjerotinja. Ja se, vjeruj, s tobom mijenjao ne bih. Ali, što da ti uradim, da ne kisnemo dalje ovdje na *avliji*?

Pogrbljeni se starac zlokobno nasmiješi i zažmirka svojim očicama, pa otpoče rastegnuto i lukavo, tresući se pri tom na svojim tanahnim nožicama:

- Vidiš ono drvo, onu trešnju, sinko. Gledaj, eno ona grana što je na testu izvirila, nju da posiječeš. Ja ne mogu, ne mogu se penjati, star sam, grbav...

- Posjeći granu? A što, lijepi dedo, *sevap* je da nekom na testu opadne koja trešnja. Nek se okusi! Pa to mi muslimani ne bismo smjeli raditi! - čudi se Alija, a kiša mu sve više i više prodire uz ovratnik, praveći već čitav mali vodopad niz njegova leđa.

- Šta ti tu mudruješ, budalo hamalska! Lepir si ti, pravi lepir i u glavi, i u srcu. Što da posiječeš? Eh, luda glavo, da ti baš kažem. Vrijedi ovaj *nasihat* više nego da ti platim i čitav dukat. Dakle slušaj: Vidiš, trešnja zri, a djeca, kopilad, penjat će se na zid, pa na granu, pa će i u avliju i okrasti me. Natjerat će ih matere. Čuvam svoje, pa zar je to grijeh? ... Već hajde, posijeci, popni se! Čekaj da ti donesem sjekiru.

- Da dođem kad kiša prestane. Sad je teško, a nije ni preša.

- Jok, sinko! Nisi od šećera, a ako bi po ljepoti sjekli, svaku bi grančicu dok ti radiš, svijet s teste pokupio, ne bih im ja, starac, mogao ubraniti. Iskristili bi vrijeme dok ja jednu grančicu unosim u avliju, i opljačkali me...

U dnu dvorišta ogromnom su katančinom zabravljene i suša i *ahar*, iz kojeg se ne čuje već odavno nikakvo živinče. Nema, odavno već nema Mula Hasan-dedo ni mačka. Ne isplati se držati *hajvan*. Hem ždere, hem se znade i pogoropaditi, pa ne dati dosta mlijeka. Krava ti je teret, pogotovo kad je mlijeko tako jeftino. A pas, mačka, ili drugo beskorisno živinče, to je najveća budalaština. To neka hrane magarci na dvije noge! Kad je dedo otvorio sušu, plašljivo se okrenuo prema Leptiru, ne slijedi li ga, pa se uvuče unutra i zatvori. Za kratko vrijeme iznese sjekiru i Leptir se hitro pope, pa zasiječe u drvo.

S raskvašena stabla još veće mnoštvo kapljica poli dedu, a ipak je na ulici pred kućom čekao pad grane. Malo ga nije udarila pri padu. Alija siđe s drveta drhtuljeći već svim tijelom. Košulja mu se pripila uz leđa, pa ga svojom hladnoćom dušmanski golicala.

- Eh, Lepire, sad mi još tu grančurinu iscijepaj. Ne treba u male komade, samo da ja mognem kašnje i sam.

I to je Alija onako moka uradio, nadajući se da će ga starac pozvati bar u kuću da se koliko-toliko osuši. Ali dedo mu, kada svrši posao, samo tutnu u ruku neku sitninu, koju bi se stidio dati mu i najmanji trgovac i za posao od ciglih pet minuta.

- Da nije mnogo? - našali se Leptir.

- Pa znaš da sitnije pare nema. Ili... valjda ti za to malo rada nije dosta?

- Dosta, dosta - prasnu Alija u smijeh. - Ali, dedo, ove stare jaspre više ne vrijede, valja mi je odnijeti gazdi Ješui da mi je promijeni. Je l' s halalom, dedo?

- Jeste, sinko, i opet ti moreš meni raditi. Valjan si ti momak...

Žurio je svojoj kući Alija, nesretan zbog kiše, i mislio kako je ovaj starac sličan tom sumornom danu.

III

Omeraga kazandžija, začuđen što Leptira već dva dana nema, upita u ponedjeljak poslije podne hodžu Muju, koji je prolazio ispred magaze, je li ga on vidio.

- Treba mi, br'te, da tovarimo dvanaes' konja džezvi i leđena.

- Jok brate, nejma ga danas u čaršiji.

- Ama danas je već ponedjeljak, a njega od petka nejma. Da nije, ne daj Bože, *hasta*, a nema on nikoga svog... Valja ga kod kuće potražiti. Otići ću mu dok ovo posvršavam. Brat je *mumin*, pa da vidim šta mu je.

I pred ikindiju, dok je sunce veselo sjalo na svodu, Omeraga ostavi dućan, pa pođe na periferiju da potraži siromaška Aliju. Ako je bolestan, valja ga pomoći, a bolestan je sigurno, inače bi bio došao na čepetak u ova dva-tri dana. Usput je susreo Mehagu kazaza, pa je i ovaj pošao s njim. Sigurno je jadan u bolesti... Kad stigoše do Alijine kućice, prvi uđe Omeraga i nađe ga kako leži na svom razderanom tankom dušek. Za ovim uđe i kazaz, pa sjede na minder nasuprot bolesniku.

- E, baš vam hvala, *Allah kabul-olsun*, neka vam Bog da svako dobro kad me obidoste. Bôn sam. Ozebô sam sijekući trešnju u Hasan-dedinoj avliji.

- Pa jesi l' tražio *hećima*?

- Jok ja. Bog dao, Bog će i uzeti bolest. Valja odbolovat'.

- Fali li ti šta u kući, Alaga? Evo: ja ti donio samun i *halve*, a Mehaga sira. Spremit ću ti po momku od kuće večeru. Hoćeš li da ti dovedemo Ali-hodžu da te ogleda, ili Hajdara hećima, plaho on, br'te, liječi, a u Kur'anu stoji: »Ne idi u kasabu gdje hećima nema.«

- Ne treba meni nitko. Sutra ću se, ako Bog da, dići, i eto me opet u čaršiju.

Mehaga sjedi na sirotinjskom minderu i pogledom prelazi po toj sobici. Kako je sve čisto. Na *rafi* iznad *banjice* velik *musaf* u zelenu uvezu. Kad je i Omeraga sjeo do njega, Leptir se podiže u svom ležaju i sjede pokrivajući se tankim jorganom po ramenima, pa stideći se zbog svoje nemoći procijedi žalostan:

- Braćo, *aferdesum*, oprostite. Krivo mi što vas ničim ne mogu počastiti...

- Ama, Boga ti, ne budalesaj. Nego, Alaga, treba li ti koja para? Eto, mi odlučili dati ti nekoliko dukata, neka ti se nađe, pa nam moreš, br'te odradit kad ozdraviš. - I Mehaga iz kese izvadi desetak zlatnika.

- Hvala, brate, imam. Dosta za mene. Neću duga, on je zao drug. A nemam, vala, na šta ni trošiti.

- Nemoj tako. Lepire, uvijek para treba - hrabrio ga Omeraga, pa uzevši od kazaza dukate i dodajući im i iz svoje kese, metnu ih na Alijin uzglavak.

- Sad me, braćo, u dug zatjeraste - nasmija se Alija, a Omeraga, samo da skrene razgovor s te tačke, veselo progovori:

- Čeka te velik posao. Valja nam tovariti konje...

- Kako vam se, braćo, kod mene sviđa. Slab red, ama k'o u *bećara*.

- Zbilja, Alaga, što se ne ženiš? Slab je život bez druga. Nađi kakvu valjanu... Izaberi... Puno Saraj'vo cura.

- Ama, Omeraga, neće svaka hamala...

- Estagfirullah! Kako moreš tako zboriti? Jesi li čovjek, mumin, brat... Lijep, mlad...

Mehaga se umiješa u razgovor:

- A, *beli vala*, vakat ti i jest. Eto, Omeraga i ja, mi bismo te pomogli da se okučiš kao pravi aga, samo ti kakvu izaberi.

- E, moj Lepire, - nasmija se Omeraga - znam ja koju si ti *begenisao*: Mehaginu Almasu. Bogme ona i nije za te. Znaš onu

pametnu lakrdiju: slika priliku, vreća zakrpu. Ali... ako je baš voliš, govorit ću ja Mehagi. I on se nije bakal rodio, već nos'ô *harare* po selu, pa se u grad naselio. Doveo ga Redžep-beg, Allahrahmetile.

- Ne, pobogu! Ne govori mu!

Nakon kratkog razgovora o ženidbi, tovarenju konja, hećimima i Hasan-dedi, dvojica uglednih Sarajlija, pošto su izvršili svoju dužnost prema bolesnom bratu muslimanu, vratiše se žurno svojim poslovima. Omeraga odluči posjetiti Mehagu bakala, pa makar o curi riječi i ne bilo. Tek da malo s njim porazgovara, da ga nekako podsjeti na to da su svi ljudi braća, pa da se on ne bi smio protiviti ako bi mu kćer zaprosio neki siromah.

I Ali-hodža dočuo da je Leptir obolio, pa i on, već u sam mrak, pošao k njemu. Veseli se siromah Alija što ga paze, i od poklona koje mu ostavili bogati čaršinlije dade velik dio starom hodži, koji mu je »proučio« nešto protiv uroka.

- Baš je nesreća taj Mula Hasan-dedo, tvrđac, *melun*, proklet da gladan krepa u zlatu i bogatstvu.

- Ne ruži ga, hodž-efendi, meni je pošteno platio, nije on kriv što sam ozeb'o.

- Platio ti? - začudi se hodža. - Ama koliko ti je dao?

- Koliko sam i iskao, i uveo me još u kuću i nahranio. Dobričina je on, Bog mu dao, već ostario, pa postao malo *ters*, na svoju ruku.

Kad je stari hodža otišao i on ostao sam, prošaputa:

- Silni Bože, oprosti mi što sam lagao, ali kad tog dedu svak mrzi, voljet ću ga makar ja. Netko ga mora voljeti... Možda ćeš mu i ti, Svemogući, onda prije oprostiti...

Te noći Alija nije spavao, topli povjetarac njihao je tanak zastor ispred razbijenog mu prozora. A iste te noći, pri krasnoj mjesecini, dugo je Almasa, kći bogatog bakala, podrijetlom seljaka s Bjelašnice, ašikovala. Te noći je priznala Ismetu, mladom *efendiji*, novom *imamu*

jedne mahalske džamije, da ga voli i da će poći za njega. A on joj šapnu kako joj je već i ocu govorio i da je i stari Mehaga dao svoj pristanak.

- Skoro ću te svojoj kući prevesti, lijepa Maso...

Taj mladi duhovnik, taj Ismet-efendija lijepe vanjštine, sin bogata trgovca, koji je umro još prije desetak godina, nije svojoj odabranici priznao da boluje, da se nikada neće izliječiti od padavice, goropadi. Uzalud su sve sarajevske hodže, pa i fratri, pokušavali molitvama da ga spase. Nije njemu našao lijeka čak ni najpriznatiji stambolski hodža, hadži Junus-efendija. Nije njemu pomogao ni najvjestiji vidar tog vremena, Idris hećim iz Uskupa.

A Alija hamal na svom ležaju snatrio o njoj, o svojoj Almasi... U polumagli ljubavlju uspavane svijesti, sjećao se svega što je u vezi s njom. Sjećao se i uživao. Mislio... Još dok je mlada bila, dijete dugih opuštenih crnih pletenica, uvijek u šarene dimije obučena. Kad bi god izašla na vodu, na sokačnu česmu, a on prošao, pitala bi ga: »Kako si?«... I uvijek mu se nasmiješila, pokazujući svoje bijele zubiće. Pa i poslije kao cura, uvijek mu se smiješila... Ah, taj krasni osmijeh! Od njega se ludi, od njega se raste, iz njega pjevaju *meleći*... Lani je kod njih u bašči kopao trap, a ona mu donijela ručak. Ta ljepota, ta svježina, ta nježnost! ... Zažmirio je presretan, ne žaleći što ne spava, jer je ovaj san na javi, u kome mu ona govori: »Dragi Alaga, lijepi moj...«, slađi od svih snova ...

Iste te noći Safija je uzalud čekala na svog ašika. Otišao, spadalo, s drugim kazazima na neki teferić u obližnju kasabu, pa ostali da prenoće. Žalosno je gledala kroz svoj prozorčić, dok se mahalom čula tiha pjesma Zejne ili Mule iz komšiluka.

Baš kad je sutradan Alija shrvan bolešću stigao na Omeragin čepenak, telalov je talambas opet sazivao čaršiniije. Bilo je blizu podne, sunce je peklo, a muhe se skupljale oko kasapnica.

- Vidi, Alaga, šta Arifaga poručuje.

- Hoću, Omeraga.

Ovaj put je debeli Arif nekako službenije nego obično objavljivao taj podnevni haber.

- Braćo draga, našem vrijednom Sarajliji Jozi kovaču našao se sin noćas, pa vas sve zove k sebi u nedjelju po podne na *mubareć*. Ovo mu je, mašallah, deveti junak. Bit će mu drago da nas muslimana što više dođe. Zato i zove. Još ima, braćo, novog: u petak će nam stići iz Uskupa veliki učevnjak muftija Skopljak, pa da svi izidemo pred njega na Hiseta...

Alija se veseo vrati na čepenak i javi novosti.

Opet je tog dana susreo Mula Hasan-dedu i on ga je opet, na veliko čudo, pozvao.

- Što ti sad treba, dedo? Ako je za kakav težak posao, ne mogu, slab sam.

- Čuo sam. Ozebo si sijekuć' u mene granu. To samo ti veliš, a bio si i prije bôn, jah...

- Ma tko te krivi za moj *hastaluk*? Ja radio i obolio. Moj *zijan*...

- Vidiš - zapiska starac - vidiš, ti si na svom mjestu. A ovi brezdušnici, ova naša pogana i prljava čaršija, sve šapure da sam ja kriv, da sam bez srca, sram ih bilo! A ja radio kao i ti, pa nisam ozebô. A ja sam sijed, star ...

- Dosta, molim te, dedo. Nego... šta da ti uradim?

- E, sinko, tako i jes'. Kupio sam, znaš, jedan ćilim, nek imam šta prostrijet, pa težak... Da mi ga poneseš. Stara je to ćilimčina, ne vrijedi haman ništa, ama ja platio. A ogulio me telal, ogulio lopov. Eno ćilima na Hajdarovu čepenku, hajdemo, sinko.

Uzeo Alija ćilim i jedva ga nosio. Pravi perzijski ručni rad. Vrijedi blaga. To je starac kupio na *malimeitu*, jer je običaj da se imovina umrlog muslimana koji nije ostavio nasljednika niti *vasietnamu* rasproda na dražbi, a novac preda *vakufu* za podizanje muslimanskih ustanova i održavanje vjerskih učilišta, vladao već i onda. Prevarivši

preprodavaoca da ćilim ne vrijedi ništa, da je star i od moljaca izjeden, nakon dugog cjenkanja dedo ga je kupio.

Kada je Alija teret donio do kuće, dedo mu ga sam preuze. Uvijao se pod teškim ćilimom, raskoračio se da održi ravnotežu, ali ga je ipak sam unio, klekajući na svojim krivim nogama. Ovaj put hamala ne upusti ni u dvorište. Čekajući pred kućom na nagradu, Alija ošamari nekog dječaka što je za dedom viknuo:

- Eno šejtanova *amidžića*! Sihirbaz! Baksuz! ...

- Što me biješ, zar ne znaš tko je dedo?

- Star je čovjek, ćopeće budalasti! Treba da ga u ruku poljubiš.

- Njega? Pih! ... - i mališan se otrgnu, pa pobježe.

- Baš ti hvala, Lepire, što se za me zauze. I jesu ta djeca brezobrazna. Evo ti...

Ovaj put ga je malo bolje nagradio.

Kada je pošao da za taj teško stečeni novac kupi hljeb, pekar Muradif, Ešrefov sin, stade bakreni novčić prevrtati u ruci. Opazio je da ne vrijedi. To je bio lažni novac, kakav je još prije pedesetak godina proturao neki lopov, koga su na Kršli objesili. Starom ga liscu isto netko nekad sigurno podvalio, a on ga čuvao sve do ove prilike. Alija se samo nasmijao.

- Daj mi, Muradifaga, na vjeru. A ovo da bacimo u peć. Nisam te hotio prevariti. I meni ga poturiše.

- A tko ti ga to dade? - zanimao se pekar.

- Što pitaš?

- Da ga javiš *zaptiji*. A ako nećeš, vrati mu nek ti zamijeni.

- Jok. Ja naplatio. Tko mi je kriv što gledao nisam!

- Ma tko ti ga dade? Eto, ovakav isti novac već desetak godina onaj škrtac Mula Hasan-dedo uzalud pokušava poturiti svakome. Čak i seljake htio prevariti... Uh, *haramija* stari!

Alija se tako slatko nasmija da je pekar pogodio odakle mu novac.

Ispričao je tu zgodicu Omeragi, dok su ostali u radionici kuckali svojim čekićima po bakru i vješto izrađivali krasne *sahane*.

- Hoćeš li moć' tovarit', Alaga?

- Jašta radi. Ozdravio sam. Hajdemo!

Tovarenje konja robom u to je doba bilo važan rad svakog majstora, ponos njegov. Eto, robu mu i druge kasabe troše. Pratilac konja, bivši zaptija Munib-Arnaut, s ogromnom kuburom za *bensilahom*, sabljom za pasom i velikim nožem pod »livorom« - isprsio se i samo promatra rad. Alija podiže teške *sepete* i vreće krcate bakrenim posuđem, privezuje ih za samare i pričvršćuje vještinom, kojoj se Omeraga već godinama čudi. Kada su završili posao, oznojeni Alija zaogrnu se poderanim gunjem i pođe, ali ga Omeraga zadrža pokretom ruke. Odveo ga je u kut, gdje ih nitko ne može čuti, pa poče šaptom:

- Bio sam sinoć mrven u bakala Mehage. Nisam za Almasu i za te ništa govorio. Ama kako joj otac nešto spominje, čini mi se, neće za te biti *hasul*. Sve bih reko da de otić' za onog Ismet-efendiju.

- Je l' za onog mladog imama?

- Jah. Ali, Bog zna, Alaga. Čini mi se da bi i ti mogao, jer Mehaga mi reče da će je dati svakom bratu muminu kojeg ona bude begenisala. Javiš li joj se kad?

- Tko, zar ja, odrpanko, gladnik, goljo? Eh, moj Omeraga, ni zanata, ni halata, niti kuće, ni *hajata*... Znaš onu staru. Ne bi me, vjeruj, ni pogledala. Nego, bolje što nisi ni spominjao ništa. I nemoj! ... Nije ona za me. Znam ja to.

Zacrvenio se Leptir gore nego malo prije od posla, kada su mu sve žile pri dizanju tereta bile nabrekle. Star čovjek, a on pred njim govori o ljubavi. Sramota!

- Slušaj, Alaga, mi te svi u čaršiji volimo. Vodimo mi i *hesab* o tebi. Ako samo hoćeš da se ženiš, naći ćemo mi već sve šta ti treba.

- Hvala, brate, kabul olsun, da Bog da da hadžija postaneš. Ali meni pomoć nije, *šućur* Bogu, potrebna. Bog meni daje, pa... koliko je... dosta je...

Oteturao je kao pijan kući te večeri Alija. Nije svratio ni u džamiju na akšam. Kako bi se mogao predati molitvi i Bogu kada su mu misli kod lijepe Almase. Naložio je u pećicu i spremio svoju večeru uz titraj lojanice svijeće, ali mu misli nisu davale mira. Uzalud je htio da ne misli, da radi ma šta... Zar da joj ni ne ode pod prozor? Zar da joj ni ne kaže... A umije i on, valjda, koju lijepu riječ progovoriti.

Luda je to bila misao, luda kao i sve misli zaljubljenih zanesenjaka. Leptir, i to onaj bijeli kupusar, zagledao se u slavu... Ali odluka je pala. Obukao je grozničavo novu bezli košulju, kojoj je desno rame još bilo čitavo, nije ga se dotaklo uže. Opasao se svilenim trabolozom, koji mu je lani poklonio Hadži Derviš-aga, berber, kada se vratio iz Arabije s hadžiluka.

Mladi mjesec nekako se stidno sakrio za bijele oblačiće... Mahala pusta... Tek se iz nekih kućica čuje prigušena pjesma ili melodiozno »učenje« Kur'ana. Koraci mu, u teškim opancima, odjekuju nejednolično o kaldrmu... Eno, već se vidi krasna bijela kuća Mehage bakala. Poznaje on nju dobro. Nije jedan put u njoj radio... Tamo u dnu mahale, malo podalje od kuće, curi sokačna česma. Kako će je dozvati? Hode li ga ismijati? ... Već je na pedesetak koraka od kuće... Da ne spava? Kasno je već. Zar nju probuditi? ... Vratiti se, pobjeći! ... I već se htio okrenuti. Ali ne! Naprijed! Bože, pomози mi! Kad se još malo približio, opazio je iza ugla sjenku pod njezinim ašikli pendžerom. I

prepoznao ga. To je Ismet-efendija... Ne vidi ga... Sreća! Dakle: istina je. Je li ga on tog časa mrzio? Ljubomor, najteža bolest svakog zaljubljenog srca, je li ga on u tom trenutku potresao? Alija to nije shvaćao, ali je osjetio bol, tešku, neizrecivu, koja guši, peče, razara, i žalost, od koje suze same frcaju na oči. Žalio je sebe. Imao sućuti prema samom sebi. I, možda prvi put poslije djetinjstva, zasjaše mu u očima krupne, bistre suze... Da se tu skloni i malo prisluškuje? Grešna, sramotna misli! To se ne smije. A ipak ga nešto vuklo sve bliže i bliže... čemu to? Zar da ga još više boli kad čuje njezine slatke riječi, upućene drugom? Ali zar može boljeti njezina riječ? ... Grijeh... Ipak se prišulja i već ću kako učeni efendija šapuće. Mnogo nekih krasnih, biranih riječi, može biti i arapskih, turskih... Tâ on ne bi umio ni govoriti s njom... Šta bi joj mogao reći? Valjda kako se oznoji noseći na leđima terete. Ili da joj priča o svojim sanjama, o suncu, još jedinom koje na njegovu ljubav odgovara, koga smije voljeti i siromah...

- Maso, dušo... - Čuo je jasno. Oh, kako ga to boli ...

- Ismete dragi, kad ćeš mi opet doći?

Ne, on ne može dalje slušati. Srce mu se grči i lomi, a noge dršću kao lišće žalosne vrbe. Usne mu se skupile, pripile jedna za drugu, a ruke u nekom ludom zamahu mrvile među šakama topli zrak, to ništa, tu prazninu... Onda se odšuljao nečujno kako je i došao. Kada je dosta poodmakao, zaletio se...

Zadihan je stigao kući, upalio lojanicu, oprao se, uzeo abdest i smjerno, kao nikada prije, pomolio se Bogu. Tu jaciju nikad zaboravio nije. Po završenoj molitvi, sjedeći na koljenima, još je dugo, ruku podignutih nebu, suzna oka šaputao:

- Silni Allahu, Veliki Milosniče, daj joj sreću. Nek' uza svog Ismeta bude sretna i bogata i... - Ne svršivši misao, otra suze i leže, ali ne da spava, već da još dugo, sve do prvih pijetlova, misli... na šta, to on nije znao.

Veliki mačak Žutonja legao mu na prsa i šapom ga milovao po vlažnu licu...

IV

Ali-hodža Misirlija jednoga dana zamolio Aliju da mu pomogne zasijati i oplijeviti bašču. Iako to nije njegov posao, za ljubav starca pošao je, pa okopavao mlade grahove s tolikom ljubavlju, kao da je u svakom struku zelene biljke po jedna živa duša koja ga moli: »Daj mi malo zraka, uguši me zemlja.« Poslije ručka, koji su na zeleni pojeli zajedno sve troje, jer je i Safija bila s njima, dođe Ali-hodži iznenada Ismet-efendija u posjet. On je još kao dijete učio od starog Misirlije prve osnove velike vjere, pa ga je, kao svog učitelja, često posjećivao.

- Kako si, Alaga? - upitao je Leptira poslije pozdrava i sjeo do njega.

- Allahu šućur, k'o uvijek.

Stari hodža ušao je u kuću s kćerkom, a njih dvojica ostali u bašči, u sjeni trešanja i dunja. Mladi imam da malko proleška na ovnujskoj kožici, kad je već tako lijep dan, a behar miriše po drveću, a Alija da nastavi kopanje i sijanje, jer je okopavanje bio već završio.

Sunce se veselo smijalo svom prijatelju u radu i da bi privuklo njegovu pozornost na sebe, peklo ga svojim zrakama.

Nije se Leptir ni obraćao protivniku, onom sretniku, koga Almasa pita: »Kad ćeš mi opet doći?« A ovaj? ... Zar da smeta čovjeku u radu?

Već kad se sunce spremalo na put preko *magriba*, tamo u drugi vilajet, odjednom mladi hodža vrisnu i pade... Bio se podigao s kože, pesti stisnuo, a oči iskolačio kao dva velika *fildžana*, pa rukama zamlatarao kao da se od nečega brani, ali je klonuo i pao naledice. Alija mu pritrča. Doletje i njegov stari imenjak, hodža.

Grči se tijelo, nokti se zabadaju u meso, noge se trzaju i bacakaju, a bijela pjena navire na usta. Nikad Alija tako šta vidio nije.

Šta li mu je, pobogu? Ali-hodža, kao da je pogađao hamalove misli, procijedi kroz stisnute zube:

- Goropaščina, padajuća, ovdje u gluho bilo. Nikad se od te bolesti *kutarisati* neće...

- Pa kako da mu pomognemo? Prouči mu šta. Ne mogu ga gledati. Jadnik...

Stari hodža odmah započeo molitvu, Alija pak, pun sućuti za nesretnog suparnika, gledao ga kako se koprcu, dršće, brekće... Dugo je to potrajalo. Cijelih četvrt sata. Kasnije popustilo. Alija povjerovao u uspjeh starčeve molitve. Brzo dali iscrpljenom Ismet-efendiji čašu mlijeka, koju je Safija dodala Lepiru kroz prozor, jer se nije usuđivala izaći u bašču.

- Otprati me kući, Lepire, dina ti!

- Jašta ću. Svakako. Daj da te uzmem pod ruku.

- Jok. Mogu ja. Ama nikom o mojoj bolesti da nisi... To je moja tajna. Teška tajna...

Tajna? ... Oh, kako da se svlada jadni hamal? Ako je on tako bolestan... A Almasa, zna li ona...? Ako to dozna, neće ga htjeti. Koja bi djevojka za takvog bolesnika? Eto, a ako on, Alija, stekne zlato... ta Ali-hodža mu je to iz sna protumačio... A ako pusti da se ona uda za tog nesretnika... Kakav bi to za nju bio život? Za nju, njegovu ljubav, koju je još od njezina djetinjstva usadio u svoje srce, za nju, koja kao neugasiva luč gori u njegovoj svijesti... A ovaj hodža... Kako on smije tako bolestan... Zar to nije grijeh? Od Almase tražiti da kroz čitav život bude drugarica ovakvoj bolesti... Ne, Alija nije u tom času sve to mogao shvatiti. Samo je bio svjestan da tog čovjeka žali i da mu oprašta... Oprostio mu što njega voli Almasa...

- Što si se zamislio, Lepire? - prekide ga stari Ali-hodža.

- Zar hamal ne smije misliti? - odgovori Alija zbunjeno, pa se oprostije i podoše niz Sumbul-mahalu.

Dugo su usput šutjeli. Alija mislio dalje: »Da joj kažem. Ali kako? Zar da ovom jadniku oduzmem time ljubav, ja znam kako je teško ljubiti. Znam kako boli kada te tvoja jedina, izabrana, nenadoknadiva ne voli! Pa zar da to nanese ovom sirotanu koji se pred mojim očima grčio i trzao? Da joj ne kažem? Pa poslije da gledam kako se uz tog bolesnika pati?

Ismet kao da mu je pročitao misli.

- Slušaj, Lepire, ne kazuj nikom za moj hastaluk. Dosta kad i ti znaš. Muka je to, brate. Šta mi vrijedi znanje, nauka, bogatstvo... Ah, da znaš kako bih se rado mijenjao s tobom i zabacio uže na rame!

- Proći će to, efendija, ako Bog da. Potraži kojeg dobrog hećima.

- Tražio sam ih čak u Stambolu.

- Pa?

- Uzalud!

Taj žalosni pogled! Tog nesretnika ucviliti? Kako? Ne, to je za Alijinu malu pamet previše! »Bože, budi mi na pomoći!«, šapnuo je u sebi...

- Lepire, još bih te nešto zamolio. Čuo sam da si *plah* čovjek, povjerljiv. Svak te hvali.

- Reci, br'te, sve što god mognem, uradit ću za tebe.

- Dobro, dragi. Ti i ne slutiš koliku ćeš mi uslugu učiniti. Slušaj, ja imam curu s kojom du se, ako Bog da, naskoro vjenčati...

Alija zadrhta. Bljedilo ga obasu po obrazima. Jedva se zadrža na nogama. Dakle: on će nju uzeti. Da ga upita... »Moram«, mislio je, »pa makar ga ucvilio.«

- Zna li, Ismet-efendija - prošapta - ona za tvoju bolest? Znam da te ne bih smio pitati, ama, oprosti mi!

I još sto isprika je zatražio u mozgu, kad je primijetio bol, neizreciv grč patnje na lijepom efendijinom licu. Baš je bezdušan, korio je sebe, kako je mogao. Samog bi sebe... Ali efendija odgovori, gotovo šaptom, iako u mahali osim njih dvojice nije nitko prolazio.

- Moj Lepire, kako ti ne bih oprostio. Čovjek si, pa pitaš. Znaš, sto puta sam joj htio reći, ali ne smijem. Ona me voli. Drag sam joj, a i ona meni...

Pa ako bi doznala... A ja osim nje nemam nikoga, volim je... čini mi se, moj Lepire, kada bi ona doznala i mene ostavila, srce bi mi puklo. A osjećam da du uz nju ozdraviti.

- Da ti Bog da, brate, svako dobro.

- Hvala ti, Alaga, čovjek si. Budi mi prijatelj, *ahbab*. Budi često uz mene. Platit ću ti što izgubiš vrijeme... Znaš, čuo sam da ti umiješ šutjeti kao zaliven... A meni treba netko... I jaziji ću te naučiti, pa ćeš pismen biti.

- Moj efendija, volio bih ja to, ama slabo se ima vremena. Valja meni trbuhom za kruhom. A ja ne mogu naplaćivati od tebe što me još učiš...

- Nećeš, biva, da mi budeš prijatelj?

- *Meazallah*, ama nisam ja tvoj *akran*, ti ulema, a ja...

- Zar ti ne znaš da u Kur'anu stoji: »Zaista ste vi svi braća.«

- Eeh, stoji to, al' opet. Zar ti nemaš svojih prijatelja među ulemom?

- Ti su ljudi, Lepire, drugačiji nego ti. Manje ljudi nego ti. Oni ne mogu imati toliko sućuti ni *merhameta* koliko ti. Ali da ti kažem šta da mi uradiš.

- De.

- Večeras će me cura čekati, a ja ne mogu otić'. Strah me: povratit će mi se goropad...

- Pa? - odgovori Alija u strahu.

- A ako joj ne odem, žao će joj biti. Plakat će.

Aliju te riječi bole, teže možda nego Ismet-efendiju njegova goropad. Pa kud baš njega nađe da mu to priča. Njega, Aliju... U toliku šeheru, kraj toliko hamala!

- Pa ti, Alaga, otiđi na *čejrek* po jaciji. Reći ću ti gdje joj je kuća.

- Ne! Ne mogu, efendija. Ja sam hamal, kako ću ja - zastenja Alija i samo teškoj zamišljenosti Ismetovoj moglo se pripisati da nije primijetio muku i trzaje bola na licu svog pratioca.

- Kako ne možeš? Zašto?

- Pošalji joj ma kog drugog. Eto, ja ću tome otići, javiti mu, makar stanovao na kraju grada.

- Eh, Lepire, baš si dobričina. Nježna si srca, i pun si osjećaja, ne bi čovjek rekao da si običan nosač. Ti, ti treba da odeš. Baš ti. Jer ti ćeš umjeti... Govorila mi je ona da tebe zna. Veli da si joj kao brat. Eto, da ti kažem tko mi je cura. Mehage bakala, znaš ga, kći, lijepa Almasa.

- Ama znam je - prostenja Alija.

- Eto, otiđi joj, pa triput zakukaj kao kukavica, to je naš znak.

Zakukati, pomisli Lepir, to bi on mogao i sam nad ovom sudbinom.

- Pa kad ti se ona javi, reci joj da sam morao otići. Stani da smislimo šta ćemo joj slagati...

Njoj lagati...! Kako je to teško. Šta sam Bogu zgriješio, ja jadtik, da me na ovakve kušnje pušta Allah! - I misli kovitlaju Alijinim mozgom, tamne i bolne ...

- Jah, reci joj da mi je majka slaba i da du joj sutra uveče doći ... Samo, tako ti mladosti tvoje, ne spominji joj moju bolest.

- Ne govori tako, Ismet-efendija. I neću joj kazati. Ali, znaš, i ja Masu pazim. Ona je nekako na moje oči odrasla... Pa jesi li već mislio na to kako će njoj biti uza te? Uz bolesnika. Tvoj hastaluk...

- Moj Lepire, mnogo pitaš, ali da ti rekнем: mislio sam ja na to. Novaca imam, zlata dosta, a i moja ljubav će njoj olakšati... Ima još nešto što ti ne smijem kazati... E, evo nas pred mojom kućom. Hvala ti što me doprati. Evo ti dukat.

- Neću. Otići du Almasi. Svakako mi je tuda put, ali plaće za to neću. Allahemanet, Ismet-efendija, i ne zamjeri.

- Allahemanet, i šuti o svemu, Lepire...

Lutao Alija gradom sve do određenog vremena, do na četvrt po jaciji, pa onda polagano pošao put Mehagine kuće. Borba koja se u njemu odigravala bila je žestoka, tako da ga je posvema shrvala. Ona ne može kraj toga hodže biti sretna. A on, kako da joj kaže...? Oh, da on ima, da je bar malo bogatiji. Da mu nije otac umro još dok je on bio u povelju, da mu se mati nije preudala i u porođaju umrla zajedno s polusestrom prije nekih petnaest godina... Da ima makar kakav zanat. Da ima bar poštenu kuću... Ne, Almasa zaista nije za njega! A on je ipak želi, voli... A sad joj mora govoriti u ime drugoga. Da joj u ime drugoga kaže neku lijepu riječ, za koju mu je taj drugi nudio dukat. On je nosač, nosač svega, pa i riječi zaljubljenog bolesnika.

Tri puta je u mraku pod ašikli pendžerom zakukao, a malo zatim ču poznati mu mili glas. Drhat ga obuze. Sav je zamirao dok je slušao Almasin šapat:

- Zar si već stigao, dragi! Babo tek što je legao. Mati već znade sve. Rekla sam joj da ćemo kroz mjesec najdalje... Pomisli, kaže: sluti da nećemo biti sretni... Jedva sam je nagovorila. Da znaš, što sam te nahvalila! Efendija velim, *alim*...

Alija sluša. Ne može je ustaviti. Njezin glas mu godi. Miluje ga. Ipak je prekide, a ona se trgnu kad ču da joj se ne odaziva glas njezina miljenika.

- Almaso - šapnu - nisam ja Ismet-efendija. Ja sam Alija Lepir, hamal. Spremio me on, ne more večeras doći.

- A što? - uplašeno upita djevojka. - Da nije slab? Oh, Bože dragi! ... Govori, Alija, reci mi!

- Nije, nije. Zdrav ti je on kao drijen.

- Hvala Bogu! ...A kako ti, Lepire, što te nema nama?

- Eh, radi se. Nego sutra k večeri doći će ti ašik.

Od te večeri klonio se Alija svijeta. Opet dolazio svako podne Omeragi, ali više nije onako veselo pričao o svakoj sitnici, nije više bio onaj vedri i nasmijani »sretni lepir«. Čudan se preokret u njemu zbio. Radio je koliko pet hamala. Uvijek na nogama, uvijek oznojen, uvijek pod teretom. O tom već Arifaga telal čitave bajke ispleo, pa po kahvama pričao:

- Lepir ti je postao krtica. Radi za trojicu. Samo tegli. Slabo kad da ode više na ledinu nad Kovačima, ne stigne od posla. Hoće silom da se obogati i među trgovce ubroji...

Što li...?

V

Nisu ljudi toga doba bili obuzeti velikim brigama, nisu dobivali drugih novina osim Arifaginih uz bubanje talambasa i glasova prepričavanih po ćepencima, kućnim sijelima ili teferičima. I po više mjeseci bi prošlo dok bi koji glas iz Stambola stigao u šehar, i to tada već toliko nabubran i naduvan, isprepleten lažima i maštom da bi njemu vrijedni Sarajlije jedva povjerovali... Svjetska politika - ne, tim se nitko bavio nije, nisu znali ni šta je to, i ona kako da za šeherljane nije ni postojala. Znali su tek da je turska zemlja golema, da dosiže do Meke, svetoga mjesta, preko dubokih denjiza i neprohodnih planina. Znali su da padišahova vlast doseže od *mašrika* do *magriba*, da pod njom ima ljudi bijele, žute i crne masti, da ima krajeva gdje je uvijek ljeto, a i takvih gdje, Bože nas zakloni i sačuvaj, po pola godine zna ne panuti kiša. Znali su da ima »Moskova« i »Franceza« i da postoji neki ćesar, pod kojim živi dosta njihove braće, ljudi, koji govore kao i oni... Trgovci, i to njih malo, znali su i za Dubrovnik, Stambol, Skoplje i druge gradove. Hadžije pak, kojih je bilo dosta, pričali su uvijek nova i nova čuda sa svojih putovanja. Od njih su doznali za »Grečesku« gdje je vino gusto kao konjska krv, a ženske kose crnje od *zifta*, pa se u plavu prelijevaju boju. Od jehudija čuli o Hispaniji, o rijeci Ebro itd. Zar je onda čudo da su se više brinuli za svoja domaća pitanja i zbivanja?

Svakoga tko bi češće prolazio čaršijom, a to je svaka muška osoba, poznavali su i zanimala ih njegova sudbina. Pogotovo pak omiljeli Leptir...

Njegovu iznenadnu marljivost tumačila je cijela čaršija, razumije se, svak na svoj način. Ipak je to gotovo svak dovodio u vezu s njegovim zbliženjem tvrdici Mula Hasan-dedi, jer je od onoga kišnog dana, iako je prošlo tek mjesec dana, Alija vrlo često radio za dedu, i to uvijek neke sitnice, skoro bez nagrade, ali je stekao povjerenje toga škrtca. A steći njegovo povjerenje, to je bilo pravo čudo!

Omeraga, kazandžijski esnaf-baša, i kazaz Mehaga jedina su dvojica koji su tu marljivost shvatili kao Leptirovu želju da se obogati i otme Mehaginu Almasu od bolesnog duhovnika. Ali oni tek nisu pogađali pravi razlog nemira tog hamala. Alija je radio, radio sve više, samo zato da u radu i znoju zaboravi... Da zaboravi na svoju veliku ljubav, na svoj neostvarivi san, na pašovanje, pa i na sve one bajke koje mu je nekada pričalo sunce...

»Neću. Neću da znam za bolje, za svijet hurija i uživanja, kad moram patiti. Hoću da sijedom Hasan-dedi pomognem, hoću to, jer ga svak mrzi, čak i Bog, jer mu ne dâ da u svom blagu uživa. Hoću da mu pomognem, jer je sam, a ja znam kako osamljenost boli...

Jednoga dana dogodilo se čudo. Mula Hasan-dedo pozvao Aliju, baš kad se ovaj vraćao iz Tabaka, gdje je prenosio kože. Odveo ga kući.

- Što ti danas treba?

- Da mi pomogneš dva-tri ćilima isprašiti. Već godinama mi stoje, ne mogu sam, a strah me baje, koju zovu moljac. Slabi su svakako. Jadne krpe jadtog siromaha, pa da sveosve ne propadnu. Uvest ću te i u kuću, Alaga, ali da nikom nisi riječi... Neka svijet ne zna kako ja živim.

Kad stigoše u dvorište, dedo otključa kućna vrata i pozove Aliju unutra.

Čudna neka radoznalost, pa i strah, ovladaše Leptirom: kakva li je iznutra ta kuća, kojoj se na prozorima vidi paučina iz dvorišta i koja sva nekako odiše jezom, memlom i stravičnošću.

Malo predvorje, usred dana posve tamno, iz njega izbija miris stareži, miris neprozračene odaje. Odmah udesno halvat, gdje na zidu visi već posve olinjala ovnujska kožica, s koje je runo davno opalo, pa još pokoji čuperak dlaka visi žalosno. Nekoliko ponjavica na podu, a u vrhu sobe izderan dušek, mnogo slabiji od Alijina. I pećica neka stidno se šćućurila u pocrnjelom uglu te sobice, zidovi već desetljećima nisu osjetili blagoslov vapna ili boje. Ta pećica, na mnogim mjestima napukla i ilovačom izlijepljena, odavno već nije ispunjavala svoju

svrhu, pa ju je ogroman neki pauk iskoristio za svoju veliku zamku i preko otvorenih vratnica isprepleo svoje mreže. Kraj peći na protruhlom podu dva-tri bakrena sahana, s kojih je davno otpala kositrena navlaka, pa se crvene i crne. Smrad u toj sobi mal' ne uguši Aliju naviklog na svjež zrak i čistoću. Dva stara sanduka i još neke dronje, kojima su bili pokriveni minderi uza zidove, bili su sav namještaj tog stana, u kome je dedo već godinama prebivao. Nešto, u času kad je stupio u tu odajicu, Alija nije mogao nikako shvatiti. Zašto taj starac, kad već ima toliku kuću, živi u toj maloj sobici, s jedinim, nikad neotvorenim prozorom, koja stvarno služi za poslugu. Što se bar ne useli u jedan od pet-šest čardaka na katu? Zar i stan od sebe štedi?

- Sjedi ti tu, na ovu *drólju*, dok ja odozgor snesem ćilime.

- Da ti pomognem? Snijet ću ja. Jači sam - i Alija pođe, ali ga zadrža strašan, nepovjerljiv i od bojazni očajan pogled starčev.

- Ne! Ne treba... - zapiska. - Mogu sam - i cijelo mu tijelo zadrhta.

»Hoće da vidi šta imam, pa da dođe i da me zakolje. A ja mu vjerovao. U kuću ga upustio. I zarade još hoću da mu dam... O, ja budala! Ali sad ga više ne smijem istjerati. Ne, ne, nipošto! Može se, *alčak*, predomisliti, pa me odma' preklati... A nikog osim nas dvojice nema ovdje. Uh! ...« Te misli šibale su jadan um starog tvrđice, ali ga Alija umiri.

- *Peke*, dedo, kad nećeš. Ja mogu čekati.

Kad starac izađe iz odaje, zatvori je, pa još *erezom* izvana zaključa Aliju... »Nek' me ne prati. Jer ako vidi šta imam, zaklat će me, pa ode sve što sam, jadan, stekao. A tko zna, koji ga je lopov potplatio da mi se udvori... Ja, k'o stara budala, vjerujem hamalu... Ama sad moram ćilime snijeti, inače ispadoh sumnjiv. Eh, ali ja ću uzeti dva najslabija, najgora... Tko li ga je samo podmitio? Rušvet je to učinio da on mene pazi. Aha! Mehaga bakal poznaje Lepira... Tako! Još mu i kćer voli, čuo sam to... Vidi ti starog psa, mojim imetkom hoće kupiti zeta... Poganac! Dao bi i hamalu svoju jedinicu, samo ako mu ovaj dobavi moje blago... Ali jok!« Gonjen ovakvim mislima već poluludi starac

penjao se stepenicama u svoje čardake, a Alija nesretnik opet nije se mogao dosta načuditi što ga taj dedo zaključa.

»Nikad mu ništa uraditi više neću. Pravo ima svijet: on je neki sihirbaz, neki đozbojadžija, vještac, pa se plaši da mu ne vidim mrtvačke glave i druge budalašćine. Ipak u ovu kuću nisam trebao nikako ulaziti... I neću više...«

Tako zaključan, pozadugo je Alija čekao. Već je pomišljao i da provali vrata. Strah i čuđenje, nelagodnost i smrad sobe, sve ga je to uznemirivalo iz trena u tren i svaki časak činio mu se dug čitavu vječnost. A misli su nadolazile, plesale, kovitlale...

»Možda me ova stara budala hoće i ubiti, ili mi *nabaciti sihir* pa da pobudalim i ja... Oh!« I Alija počeo šaptati dove, molitve protiv šejtana, koje je od Ali-hodže naučio, pa se smiri.

Trgnu ga neki tresak i starčev krik. »Sigurno je jadnik pao... Uh, ako umre, a to more lahko biti, star je on i slab, a ćilimi sigurno poteški. A ja ovdje u njegovoj kući... Još će kazati...«

Hladan znoj orosi Alijino čelo, a novi nalet misli okupi ga svega. Prekorio je sebe po stoti put što je dolazio... Zatim je čuo neko hroptanje, pa malo kasnije plačno dozivanje:

- Lepire, pomagaj... Padoh...!

Ne promišljajući više, Alija dva-tri puta bubnu ramenom u vrata, iz kojih ga zasu prašina, a pauci u kutovima uznemireno počeoše bježati iz svojih godinama sigurnih mreža. Pod jakim ramenima mladog i mišićavog Alije vrata napokon popustiše, a dedino stenjanje bilo je već jedva čujno.

Alija brzo protrča kroz predvorje i uski hodnik i na dnu stepenica spazi zgrčeno i sklupčeno tijelo starca pod velikim uvijenim sagom. Još se oko njega vio oblak prašine. Sag je pri padu nesretnika zatrpao svojom težinom, pa se dedo mal' nije ugušio. Alija zbaci težak ćilim s Hasan-dedina tijela, pogradi starca i unese ga na rukama u sobu, kao neko malo dijete. Dedo je bio izgubio svijest. Alija ga protrlja po tijelu i licu hladnom vodom iz okrnjene zemljane posude, koja je bila u

odaji i služila škrtici i za čašu, i za bokal, i za *ibrik* za umivanje. Čim je starac došao k sebi, otvori plašljivo svoje sive oči, pa ugledavši Aliju, zahvali mu slabim i drhtavim pokretom ruke.

- Je l' ti lakše, Hasan-dedo? Ne rekoh li ti ja ću! Star si ti već za terete, mogao si, meazallah, i poginuti...

- Jah, jah. Hvala ti, Lepire... Ne more se više... Godine savladale...

- Jesi li se udario?

- Pa, eto... boli... Boli sav *vuđud* - skoro kroz plač prostenja dedo.

- Da te malo istrlljam?

- De, sinko, Bog ti dao!

Svojim jakim rukama Alija mu dobroano istrlla čitavo tijelo. Iz onog polurazbijenog zemljanog čanka dao mu malo vode, tako da je dedo došao opet k sebi. Čim je ugledao razvaljena vrata, kriknuo je bolno:

- Nesretniče, šta mi poradi od vratiju? ... Vidi, ereza pukla, *baglame* se izvalile, uh, upropastio si me! ... Džaba ti tvoj posao kad je zijan pregolem za mene jadnika.

Već ljut, Alija dosta glasno odbrusi:

- Pa vikao si, stenj'o: »U pomoć, u pomoć!« Morao sam te, valjda, spasiti.

- Digao bih se ja već, sinko, ali vidiš sad... Valja majstora zvati.

- Mogu i sam popraviti. Ali, reci ti meni: što me zaključa, je li, dedo? - Glas mu je postao već prijeteći.

- Tko te je zaključao?

- Ama ti, dedo!

- He... pa... ovaj... Sigurno sam smeo s uma da si tu. Kô starost! Pa ništa... Neka si probio vrata, eto, kad ih umiješ popraviti.

- Daj da ti sad istresem te ćilime. Valja mi dalje tražiti posla.

- Hajde de...

Kad je očistio divan sag, toliki da bi mogao pola džamije zastrti, Alija ga iz dvorišta jedva unese u kuću, čudeći se kako ga je dedo ikako mogao nositi.

- Kamo drugi, dedo?

- Nećemo sad, sinko, kad već i ti žuriš, a ja sam slab. Drugi ćemo put. Hajde sad, pa dođi u petak, ako Bog da - reče mu dedo trljajući suhe ruke.

- Slušaj, dragi, ja ti više ne mogu raditi. Nađi drugoga.

- A što? - uplašeno podviknu Hasan-dedo. - Da ti nisam dosad, možda, premalo plaćao? Ah, ti današnji ljudi! Neće poštivati rad.

- Nije radi novca, dedo. A ja se, beli vala, rada ne stidim, niti ga izbiram. Ja sam hotio, da ti sad pravo reknem, da ti pomognem za *hator* tvoje bolesti i starosti i jer znam da te svijet ne voli...

- Ne vole mene? Hej, bolan ne bio, oklen to misliš? ... Voljeli bi oni mene i te kako kad bi Mula Hasan-dedo svakom šakom i kapom... kad bi dijelio i pozivao ih i... He, he... - smijao se zlobno. - *Hale* su to, nesite žderonje, sva čaršija. Hoće opljačkati starca, a ne vole me jer se ja ne dam.

- Nije to moja briga. Ali, vjeruj, nisu naši ljudi baš tako zli.

- Ne znaš ti njih, Lepire... Ali, molim te, dođi ti meni. Valjat će tebi dedo. Tako ti Boga, dođi, trebam te...

- Zašto baš mene?

- Jer ti, he, he... Ama kako da ti kažem. Eto, tebi nekako vjerujem, jer nisi kao ostali...

- Veliš da mi vjeruješ, a zaključavaš me.

- Opet ti... Zaboravi. Dakle, hoćeš li doći?

Sažali se opet Aliji i obeća doći u petak. Kad je već bio kod dvorišnih izlaznih vrata, povika mu dedo:

- Hej, Lepire, zaboravio si popraviti vrata! A... znaš kako je... ja sam sam u kući, pa me strah. Valja se zaključati. Pun šehar hirsuza, a svi ti oni prave se janjci. Na oči ti... ahababi i ulizice, a za leđima...

- Jah, sad ću ja njih popraviti. Zaboravi se - i Alija se vrati i popravi erez. Kad je pošao, dedo mu tutnu u ruku dukat. Drhtao je pri tom, ali je ipak dao.

- Evo ti. Radio si za me, a još ćeš raditi. Pa i život si mi kutarisao. Mogao sam, ne daj Bože...

- Hvala ti, dedo, *halal olsun*...

- Je li to, Bože, zlato? - mislio je Leptir i stao ulicom grickati i razgledati mali dukat. Omeraga, koji je baš spuštao poklopce i podizao čepenak da zatvori dućan, potvrdi Aliji da je dukat pravi. Sve do njega je Leptir trčeći nosio dukat u ruci. Zadihan i umoran stigao je u Kazandžiluk.

- Tko ti ga dade da sumnjaš?

- Mula Hasan-dedo, što sam mu ćilim istresao.

- On? Ma ne šali se, Alaga!

- *Dina mi!*

- Eh, more bit' se mi džaba na njega ljutimo. *Ihtijar*, starac, pa već pomahnitao. *Matuh, Allah-selamet!* ... Dobro što si naišao, Alaga. Već pet-šest dana hoću te nešto pitati, ali ti uvijek u podne dolaziš, pa ne stignem od posla, a ovo je nešto samo za nas dvojicu.

Obojica podoše iz čaršije, a sunce se još dobrobrano vidjelo na zapadu.

Sve do Omeragine kuće išli su razgovarajući o beznačajnim stvarima. Alija ne htjede davati Omeragi povoda za razgovor, pa tako stigoše čak na Hrid, najudaljeniji brežuljak od čaršije, gdje je bila velika Omeragina kuća.

- Evo, ja te dopratih.

- Bujrum! Uniđi sa mnom na večeru.

- Ama...

- Nema tu nikakvo »ama«, Alaga! Moj si *musafir*.

Uveo ga je u bogato namješten čardak. Sve je sjalo od čistoće i ljepote. U takvoj prekrasnoj odaji Alija još ni u snu nije bio...

Bogatu večeru pojeli su on, domaćin i njegov najstariji sin, koji je posluživao, a poslije su klanjali akšam.

Kada su, nakon večere, ostali sami pri kahvi, Omeraga, nekako se nelagodno vrpoljeći na minderu, upita:

- Misliš li, Alaga, još na Almasu?

- Mislim - odgovori ovaj smrknut. - Zar se ni misliti na voljenu curu ne smije?

- Ne smije, ako je nećeš uzeti za ženu.

- Ne mogu, a bih... Ona voli Ismet-efendiju, pa nek' im bude sretno.

- Pitao je za te Ismet-efendija i danas. Tražio te kod mene u dućanu.

- Što ću mu?

- Ne znam.

Nakon kratke stanke opet će Omeraga:

- Alaga, ti si mi se nešto promijenio, ama nabolje, Bogu hvala na hajr. Proradio se, provaljanio... Ne ljuti se, ama ja te volim k'o sina...

Znam te još dok si dijete bio, pa mislim da te smijem pitati: šta namjeravaš?

- Ja, *velahavle*, ništa. Hoću da radim, da zaboravim... Eto, to je sve...

- Alaga, ima i osim Almase...

- Znam. Ali ja druge neću.

- Što, sine?

- Eh, Omeraga, što? Kad bih ja to znao. Nisam ti ja učen čovjek, ne umijem ti objasniti. Ama znaš... To ti je nekako tako... Ima na *dunjaluku* stotinâ i hiljadâ sve ljepših od ljepših cura, ali opet svaki samo po jednu begeniše.

- Nije tako. Alaga. Ima ljudi i s po dvije-tri žene.

- Eh, ja nisam od tih.

- Ali, sinko, moraš nekako zaboraviti.

- Ne mogu. Pokušavao sam, vjeruj mi.

- Pa šta smjeraš?

- Ništa. Zar smjera nešto cvijet kada namjesto da bude na svojoj grančici, leži otrgnut u čaši?

- Ne zbori tako, sinko! Trgni se. Glavu gore!

- Hvala ti, Omeraga.

Brzo zatim pošao je Alija zamišljen k svojoj kućici, svome mačku, tom jedinom drugu. Ah, da taj mačak umije govoriti, rekao bi koliko puta mu se njegov dobri gospodar ispovijeda! Ali on tada samo prede...

VI

Veliki događaj zbio se slijedećeg dana kod Ali-hodže Misirlije. Starac je taj dan pamtio do smrti, a ona nije na njega više dugo čekala.

Na noć prije toga, sve do prvih pijetlova, Safija je stajala kod prozora i ašikovala sa svojim Ahmedom. Nakon dvosatnog ćaskanja, u kome su nježne riječi momkove sve više i više raspirivale žar u djevojačkom srcu, a blijedile svijest da je stari otac osamljen i da strepi od časa kad će ona otići, Ahmed šaptom upita:

- Jesi li, diko moja, spremna za me poći? Da te vodim?

- Znaš, Ahmo, ja bih odmah. Ama čekaj još... Nije ti teže nego meni... Babo je star... Sam je...

- Znam, Fiko. Ali, evo je pet godina kako govorimo. Valja se i meni kućiti. Hoću da i svoj dućan otvorim, ako Bog da. A i mati mi već pobolijeva... Sve me pita: »Kad ćeš je dovesti? Požuri, sine!

- Čekaj, Ahmo, još makar godinu.

- Ni dana, ni sahata, ni *dekike*, Fiko. Sutra, ako Bog da.

- Nemoj makar sutra, eto...

- Zar me ne voliš? ... Imaš li drugog?

- Ahmo! - skoro zaplaka djevojka.

- Ne tuguj, diko, nego budi vesela, vesela... Naša sreća se približuje, naš san se ostvaruje, demiri i mušepci se lome...

- A ako babo ne dadne?

- Ne budalesaj, dušo. Zašto te ne bi dao? Zar ja nisam prikladan za tebe, zar sam bolestan, ili pijanica?

- Ne to, Ahmo, ali babo ima samo mene.

- A sad će imati još i mene, sina.

- Ipak, Ahmo...

- Nema tu više nikakav ipak.

Nisu o tom dalje govorili. Mjesec ih je zvao da na njegovim blagim trcima plove po mirnoj pučini ljubavnih sanja.

Ujutro, odmah po svanuću, opet Safija sjela za vez, a otac joj za peštahtu. Malo zatim došla neka hanuma nerotkinja da se starcu potuži i da ga zamoli neka joj ogleda i napravi zapis. On joj je dugo davao savjete za različite molitve, dao joj tri zapisa, jedan da se na njega nakadi, drugi da metne ispod jastuka na dušek, a treći da drži stalno na grudima...

- I, s Božjim *emerom*, sigurno ćeš zanijeti...

Je li taj lijek pomogao, ili nije, to Bog sami zna, ali tog su časa oboje vjerovali u njegovo djelovanje. Razumije se da je dotle Safija u *mutvaku*, koji je zasebno bio izgrađen u dvorištu, posve odvojeno od kuće, spremala ručak, jer je odmah, čim je žena došla, morala napustiti starčev halvat. Neki čudan nemir obuzimao ju je i ona je drhtala cijelim tijelom. Ako Ahmo ne htjedne dalje čekati... I nije htio...

Desetak najuglednijih kazaza dođe to prijedodne Ali-hodži.

- *Dela*, bujrum, *hošgeldum*! Sjednite, braćo, koje dobro?

- I jest dobro, ako Bog da - poče Šaćiraga Arnaut, viđeni kazaski majstor, kod koga već od djetinjstva radi Ahmed, Safijin ašik.

Mnogo je vremena potrajalo dok su se svi ispitali sa starim hodžom, te: »kako djeca?«, te: »kako posao?« i sve tako redom...

Šaćiraga konačno, već kad su se o svemu i svačemu uz crnu kavu dobrano napričali, hrabro otpoče:

- Ali-hodža, znaš li što mi ovo tebi dođosmo? Safija, koja je bila u sobi, zarumeni se i pobježe u mutvak.

- Naslućujem ha vas je toliko... i to sve kazaza, pa još i esnaf-baša, ama opet...

Najstariji majstor, *derviš mevlevijskog reda*, čija je brada bila malo dulja od domaćinove, upade im u riječ:

- Došli smo, br'te, što da se džaba natežemo i varakamo eto, mi došli... da isprosimo tvoju vrijednu Safiju za Ahmeda, što u Šaćirage radi. Momak plah i vrijedan, kad ti ja kažem... Ne treba ga hvalit'... I radin, i pošten i...

- Je l' brat mumin? - zapita blijedi hodža.

- Jakako!

- Pa ondar... Ama, Fika je još dijete. Nek' očeka godinu-dvije...

Stari majstor derviš poskoči na mindere.

- Ej, Alija, ti zaboravio da u šeheru od tebe starijih ima. Kako moreš rijeti: mlada! A koliko je tvojoj Selvi, Allahrahmetile, bilo kada si je doveo? ... Ha? ... Šesnaest... A Safiji ima i dvadeset... Ne zbori nam tako, Alija, nismo mi djeca. Već ti lijepo reci *jà var, jà jok*.

Starac se ušutio, pa razmišlja... Već je deset godina udovac, stariju kćer udao čak u vezirski Travnik, jedinca sina ukopao kada mu je bilo godina i pol. Safija mu je ostala kao jedina nada, uzdanica u starosti, sve. A nju sad treba izgubiti.

Ostati pod stare dane sam, bez igdje ikoga svog. Ujutro ustajati u pustoj kući, a uvečer lijegati svjestan da osim njega nema nikoga, nikoga...

- Eh, Ali-hodža, što da javimo momku?

- A ona, hoće li ga ona? - upita stari otac.

- Pitaj je - nasmija se Šaćiraga - tà već pet godina ima kako ašikuju.

- Eh... ako je tako... Eto, nek' je vodi, nek' se dijete usreći, a ja ću nekako i sam...

- Mislili smo mi i na to, Ali-hodža. Momak bi volio da i ti prijedeš u njegovu kuću.

- Tko? Zar ja? - skoči Ali-hodža. - Mene u tuđu kuću? Da mi to nikad više niste spomenuli! ... Safija!

Iako je vikao, iako ga je uvijek poslušala, ovaj put se sirotica šćućurila u mutvaku i nije se odazivala.

- Što zoveš dijete? - uzljuti se onaj najstariji kazaz. - Izadi sam u mutvak, pa je pitaj.

- Peke! - i stari hodža izađe iz odaje.

Suznih očiju stao pred postidenu kćerku.

- Fiko, sine, onaj tvoj ašik spremio proscu. Hoćeš li ga?

Ona samo šuti i gleda preda se.

- Ako ga voliš, dijete, reci! Eto, ja mogu i sam. Hajde ti za svojom srećom, pa mi dolazi od petka do petka i potari ovo malo po kući. A ja mogu jesti i u čaršiji. Nije ni aščijski *jemek* naodmet. Ujutro mogu i sam ispeći sebi čaj lipovac... Dijete moje, nimalo se ti na mene ne obziri. Ti idi! ... Neka ti je sa srećom.

Safija se samo privuče ocu i poljubi mu ruku, na koju kanu topla suza.

Odmah se hodža vrati proscima.

- Braćo, neka bude *hajirli*. Nek' je vodi kad hoće. Safija!

Ovaj put djevojka uniđe u sobu, postidena, očiju crvenih od plača i sva dršćući u tijelu.

- Fiko, dijete moje, umuti nam *šerbe* da ljude počastimo.

- Slušaj, Ali-hodža. Ti si udovac. Nejma žene u kući! Da ti spremim moju domaćicu i kćer sutra, neka ti pomognu kćer opremiti.

- Baš plaho. Neka, neka, Šaćiraga, neka samo dođu...

Oko podne Ali-hodža siđe iz svoje Sumbul-mahale u čaršiju zaogrnut u krznenu ćurak, koga je i ljeti nosio. Na Omeraginu ćepenkunade Aliju Leptira, koji se baš vratio iz Bazerđana, kako jede svoj sir i samun. Odmah kazandžija duhovnika uveo u magazu.

- Baš nek' si mi doš'o i ti jednom. Hajrullah? Koje dobro?

- Ama, Omeraga... da Bog milosnik dadne dobro, eto... udaje mi se šći Safija.

- Zar mala Fikica?

- Jah.

- A za koga, Ali-hodža?

- Za nekog kazaza, imenom Ahmeda. Znaš li ga?

- Jašta radi. Valjan momak. Eh, *Allahmubarećola*! Nek im bude sretno i hajirli. Kako to da ti, biva, ni ne znaš momka tvoje jedinice?

- Otkud da ga znam? Mladina se sa svojim akranima druži i pjeva i teferiči.

- Ipak, br'te, trebao si se za ašika svoje cure raspitati.

- Ni znao nisam da ašikuje. Mladina svoje provodi, a mi svoje. Ali sve je kako treba. Desetak prvih ljudi, sve kazaza, koji ga poznaju, reklo mi kakav je. A ja njima vjerujem.

Leptir već pošao, kad ga pozvali u magazu.

- Što ću vam, braćo?

- Da poneseš Ali-hodži sve što je potrebno za cure. Udaje se, pa valja pokupovati po čaršiji...

- Zar već? - Alija se tome nadao, pričao mu je Ahmed sve, ali nije vjerovao da će stari hodža privoljeti kćeri da se uda. Tà ostaje sam u kući.

Pošto su pokupovali razne stvari, pošli su put Sumbul-mahale. Stari hodža, čim su izašli iz čaršijske vreve, upita tiho hamala:

- Slušaj Lepire, imenjaci smo, Alija ti, Alija ja, a i pazimo se. Bi li se ti uselio u moju kuću? Nek nisam baš sam. Lijepo bismo zajedno živjeli do moje smrti, a ona nije više baš daleko. Kao pravi otac i sin.

- Da prijedem tebi?

- Jeste, sinko, bliže ti je i u čaršiju od moje kuće, a ja ću ti i platiti što ćeš mi mrven poraditi... Pa, ako se oženiš, a doći će i to, ako Bog da, eto... ja ću ti *halaliti* kuću i sav namještaj.

- Zar kćerima miraz oteti? Je li to pravo?

- Eh, Lepire, a je li pravo da one mene ostave sama pod starost? A imaju one. Sve sam ja njima pripremio i dao. Hoćeš li, dakle?

- Dok se smislim, hodž-efendi.

Stigavši kući, Alija leže i sladunjave misli, njegova mašta, taj najvjerniji prijatelj, obuzeše ga. Da ode hodži, bliže je čaršiji. Mnogo će od njega naučiti, a on je žedan znanja. Koliko je samo presjedio u džamiji i slušao *dersove* raznih alima. Koliko je samo puta slušao otvorenih ustiju i načuljenih ušiju priče hadžija o velikom i širokom svijetu. A tek ćitabi... Ali-hodža ih ima na stotine, a u njima leže zabravljena i začahurena znanja, koja je Alija tako želio. A šta kod tog starca ima posla? Ujutro pomesti, zimi naložiti... Tà on bi to svakom uradio, a nekmoli tako valjanu starini...

Kucanje na vratima ga trgnu. Tko li ga to traži sad navečer? Ta već ima i pola sata kako je svijet izašao iz džamije s jacije, posljednje molitve. Brzo otvori vrata. Na njima je stajao blijedi Ismet-efendija.

- Bujrum!

- Baš mi je drago, Alija, što sam te našao. Čak sam do ovamo ispješacio. Trebaš mi.

- Uniđi, Ismet-efendija, sirotinjska ti je ovo koliba, ali za mene lijepa. Šta ti, br'te, sad, u ovo doba, treba da uradim?

- Slušaj, Alija, dragi moj ahabu. Moja se bolest pogoršava, a ti bi mi mogao pomoći.

- Kako, po Bogu brate?

- Eh, dobro pazi šta ću ti sad rijeti. Čuo sam da je ovamo došao iz Stambola neki šejtan-hećim. Liječnik koji ne liječi po kitabima i po tibu, nego nekim šejtanskim lijekovima. Odmah ti ja odem njemu u *han* i ispričam mu svoj jad. On mi je onda obećao da me može izliječiti. I dao mi lijek. Veli: »Neka ti neki hamal, ama pošten čovjek plavih očiju, uhvati trinaest vrana. Pa ih uoči mladog petka svojim užetom zadavi i krv im skupi u tikvenu koru.« Pa tu krv ja onda da popijem u devet gutljaja i devet puta izustim: »Nek ova goropaščina s mene padne na ovo uže« ... Poslije ti to uže izgori na vatri od jelovih, bukovih, jabukovih i trešnjevih grana. Eto, Alaga dragi, zato sam došao. U polju ima dosta vrana, lahko ćeš ih pohvatati. One lete na sjajno. Za svaku ću ti dati dukat i opet trideset i pet kad ozdravim. Eto, za Božji *rizaluk*, za moj hator i za hator Almase, koja će uskoro poći za me, učini mi to...

Alija ga je slušao s nepovjerenjem. Zar on, hodža, da se služi takvim lijekom? Ali zašto da ne pokuša? Vrana - dukat. Isplati se. A i sevap je bolesnika izliječiti, makar da mu taj bolesnik otima jedinu ljubav.

- Peke, efendum. Ja ću pokušati, pa ako pohvatam. Ama vrana je opasna tica. A gdje ću ih čuvati dok ih trinaest pohvatam? Valjalo bi kakav kavez načiniti.

- Evo ti novaca, pa napravi, a ja ću doći za koji dan.

- Ne treba. Doći ću ja k tebi.

- Jok. Ovo ne smije nitko osim nas znati. I to je *tilsum*, tako mi je hećim rekao: »Samo hamal i ti, a ako bi hamal ikom živom kazao šta *deverate*, sve je džaba.« Pa kako znadem da ti, Alaga, umiješ šutjeti, to sam tebe izabrao, a i oči su u tebe plave. Dakle, kada da ti dođem?

- Vallah, ne znam. Možda ću naskoro seliti Ali-hodži. Udaje mu se kći, pa me sebi zove.

- Zar mala Safija? ... Pa neka. Vakati joj i jest. A kad ćeš ti, ako Bog da?

- Moje je, Ismet-efendi, daleko...

- Ako bi mene pitao, Lepire, ne bi duljio. Da ti znaš kako je lijepo, ovako kao ja sad, ići djevojci...

- Požuri onda - procvili Alija, zadržavajući suze - neka te ne čeka. Allahemanet!

Svu tu noć Alija je u snu ubijao i hvatao vrane, a dolijetale su mu same u krilo. Na stotine ih je davio svojim užetom, a dukati se nizali... Poslije mu bi žao tih životinja koje radi dukata i goropadi ubija... Perje, crno i sivo perje, svugdje oko njega. Ptičja krv, topla i crvena, kaplje mu u tikvu, pa je puni, prevršuje, navire sve više i više, prska mu ruke, lice... Miris njezin i gomoljice ugrušane na odjeći nekako ga zavode u neko stanje gađenja, a ptice sve više dolijeću i padaju mu na ramena, na ruke...

Oznojen i umoran probudio se prije prvih pijetlova i pošao na posao...

VII

Istoga dana kada su svatovi odveli lijepu Safiju i Ali-hodža ostao sam u kući, žalostan i, činilo se, još stariji, iznemogliji, Alija, pošto je već u svom kavezu imao devet živih vrana, pošao baš u džamiju da se u podne pomoli Bogu. Pred bogomoljom ga susrete Mula Hasan-dedo, jer je on uvijek vrebao kada je hamal u džamiji, i onda ga pozivao. Imalo je to dva duboka razloga. Odmah poslije molitve čovjek je nekako mekši, popustljiviji i bolji, pa i ne primijeti da ga iskorišćuju. A što je najglavnije, nitko se neće sjetiti da Alija polazi k njemu na neki posao. Svijet će misliti: sastali se, pa Alija malo prati dedu. Jer, ne daj Bože, ako svijet sazna da on tog hamala uvodi u svoju kuću, *belaj* je gotov. Onda će se zavidnici i lopovi razletjeti i salijetati Aliju, pa ga potplatiti i eto... Zato ga je radije uvijek čekao i presretao pred džamijom.

- Alija, odmah iza namaza hajde pravo k meni.

- Ne mogu, dedo, moram Neziragi u Kundurdžiluk.

- Pa kad se vratiš. Ama sigurno!

Uzalud, Alija nije mogao odbiti starca! A volio je da to poslijepodne pohvata bar dvije-tri vrane. Uvještio se već nekako u tom poslu. Imao čitav neki lovački plan. Od smole i meda napravio lijepak kojim je namazao kraj užeta i na njega pričvrstio sjajan prsten, pa se sakrio za šiblje i čekao. Kada je ptica pala na mamac, on ju je brzo uhvatio, zatvorio u kavez i lovio dalje.

Kada se iz Kundurdžiluka vratio, požurio je do Abdesthane, k starčevoj »ukletoj« kući.

Čim je stupio u dvorište, dedo ga dočeka s velikom izvezenom bezli *čevrmom* u ruci.

- Slušaj, Lepire, treba nešto važno da mi uradiš. Čuo sam po čaršiji o tebi mnogo lijepih lakrdija. Vjerujem ti, a i ne mogu više sam...

- Je l' onaj drugi ćilim da isprašim? - prekide ga Alija.

- Jok. Znaš... ovaj... ja... starac imam, eto, nešto malo... To sam, vjeruj, sve od usta odvojio... Ne daj Bože... u zlu ne trebalo... Pa... ovaj...

To isprekidano piskutanje, uza stalno žmirkanje, uzrujavalo je Leptira, ali valja slušati.

- Pa dedo?

- Ovaj... sinko... Znaš da te... biva... ovaj... uvedem u kuću... pa, ovaj... i u magazu... da mi... ovaj, ama... znaš... - mucao dedo i cijedio riječi iz suha grla.

- Pobogu, dedo, kaži šta da uradim. Žurim, valja mi još...

Malo da se nije izbrbljao, propala bi onda vrijednost svih vrana. Ovaj ga starac baš muči. Šta li hoće? Eto, granu mu posjekao, ćilim istresao, robu donosio iz čaršije kriomice i zaobilaznim uličicama, kao da je, ne daj Bože, ukradeno ili na haramu stečeno. A sad? ... Pa bar da ne stenje toliko.

- Slušaj, Lepire, sine... Ja sam star, pa znaš kako je... Ovaj... ja tebi vjerujem, nemoj misliti... ovaj... moj zlatane lijepi, očinji mi vidu, ti moje zlatno janješće pošteno... *dostu* moj lijepi... Ama, ovaj, ti si kao nekako plahovit, pa da se ne naljutiš... - Sladunjavo se smije starac, lukavstvo pomiješano s pritajenim strahom, što ga silom prikriva, struji mu iz očiju. Vidi se na njemu da se dugo odlučivao na ovaj korak, vidi se da mu je to teško, ali da mora, a Alija je nestrpljivo stajao u dvorištu uz njega i čekao.

- Hvala ti, dedo, što me voliš, ali...

- Eh, u redu... Deder, daj mi glavu, amo malo bliže. Nagnider se, sinko...

- Glavu? - upita razrogačenih očiju Alija.

Poludio je posve taj Hasan-dedo, što li će mu moja glava? Zašto da mu se naginjem? Prvo mi stenje pola sata, te ovaj, te onaj, te dragi, te mili, a sad išće moju glavu! Vela havle! ...

I da Alija nije bio junak, hrabar, bar se sam za takvog smatrao, sad bi jasno pokazao svoj strah od tog drhtavog starca. »Sigurno je poludio pa hoće da me zakolje, a misli da je ta marama, ta čevrma - nož! Hvala Bogu, kad nije bar pravi nož!«

- Da ti, sinko, oči povežem... Ovaj... znaš... u kući mi kô u siromaha štediš... Ne, nemoj me, dina ti, tako gledati, strah me hvata... Vjerujem ja tebi! Kako da ne! Nego, eto: smislio sam, pa neka smo mirni i ja i ti. Slušaj. Ja tebi lijepo oči povežem, pa te uvedem, pa na mjesto dovedem, ti uradiš, pa ti opet povežem oči i izvedem te... I onda... he, he... nitko neće znati gdje je Hasan-dedin imetak... Malo je to, ne vrijedi haman ništa, eto prosjaština. Ali, znaš, imam dušmana, pa te mogu natjerati da im kažeš gdje je moja sjerotinja... A ovako je najbolje...

- Ne razumijem te, dedo. Ali očiju vezat... Jok! To ne dam. Radije neću zarade.

- A što, Lepire, ovaj, zar te je strah?

Ovim je pitanjem Aliju razoružao. Zar on da se boji dede, on, mladić snažan i vješt? Ne daj Bože nevolje, nije teško s očiju zderati povež. Ali ako ovaj dozbojadžija, ovaj vještac, njega nekud odvede i... Ah, to su crna posla! Ne, ne!

Obadvojica su dugo stajali nasred toga u korov zaraslog dvorišta, nijemi od straha. Jedan se bojao drugoga. Starac se boji za svoje blago i zato bi nosaču, koji treba da mu pomogne nešto uraditi, vezao oči. A nosač, boji se starčeve gatke i vražjih poslova, pa ne da povezati svoje oči. Sunce kao da se odozgor smije tim sitnim ljudima, pa svoj hihot razlaže u milijune zraka, koje peku. Sunce, taj Alijin prijatelj, koje je izašlo ispred bijelog oblačića, pa ga sad ismijava i bodri.

- Eh, Lepire sinko, daj. Nagni glavu!

Gledajući u sunce, u svod, što se sjaji u svojoj punoj ljepoti, Aliji se povrati hrabrost, a i radoznalost ga je vukla. Šta li tako brižljivo krije ovaj luđak?

- Sam ću ih povezati.

»Gle ti prevejanca«, pomisli dedo. »Pravi alčak, a ja mu povjerovao... Hoće sam povezati, pa da ostavi rupicu, ali ako mu ne dam? A sad sam se već izgovorio... Ja, stari brbljavac! ... Sad on već znade. Uh! ... Dat du mu, pa ću ga iskušati, oh!« I starac mu predade čevrmu.

Alija sebi poveza oči. Nesta sunca, nesta dana, mrak. Teško se na njega naviknuti. Mula Hasan-dedo stajao pred njim, pa da bi ga iskušao, izvadi iz pasa nekoliko dukata i ispusti ih na kaldrmu.

- Ispade ti nešto, dedo. Čuo sam...

- Digni.

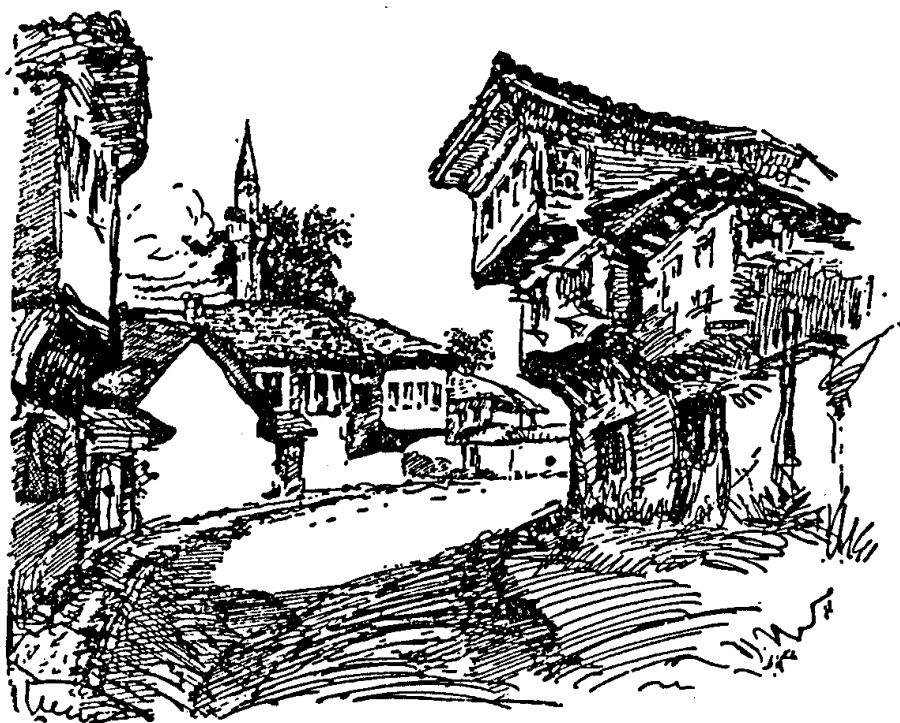
- Kako ću ovako povezanih očiju? Čekaj da skinem...

- Nemoj. Sam ću se sagnuti.

Alija se prisjeti da ga to starac iskušava, pa sagnu glavu i gorko izusti:

- Pregledaj, Hasan-dedo, jesam li dobro povezao oči.

- Ama sinko, ovaj... Baš ti misliš... Ovaj... Daj mi ruku da te povedem.

Na Abdesthani

Dugo je dedo Aliju vodio tako pod ruku. Prvo ga je proveo pet-šest puta po dvorištu uokrug, pa u kuću, pa kroz hodnik, pa uza stube, pa kroz neke odaje, gdje se širio vonj ustajalog zraka, truleži i plijesni, pa onda niz neke zavojite stepenice, kao niz munaru, pa desno, pa lijevo, pa ravno. Sada ga je zadržao neke podzemne prostorije već zagušivao i Alija se morao sagnuti, jer mu je strop dosizao glavu. Usput je dedo mnoga vrata otvarao, pa za njima opet zatvarao uz jezivu škripu. Onda su sišli niz neke ljestve, pa uokrug, gacajući po nečemu mekom. Konačno su stali.

- Eto nas, Lepire, stigismo. Ovaj... sad skinij čevrmu.

Nakon dugog mraka Alija dobrano protrlja oči i pogleda, ali - malo da nije vrisnuo, i jedva se zadržao da ne izgubi svijest.

Uz titraj lojanice, koja je drhtala u dedinoj ruci, promatrao je taj podrum bez prozora i vratiju, u kome su se našli. On je već negda bio u toj prostoriji. Jest! Zna on to sigurno. I ti dronjci na hrpi, koji pokrivaju neizbrojivo blago pod njima, i ti biseri u drugom kutu, i ti skupocjeni kovčezi, sigurno krcati raznoraznim blagom, i ti mnogi uvijeni ćilimi, sve to, baš sve Alija je već jednom vidio. Pa i te grдне paučine i vonj taj... Jest, jest! ... Negda je on to sve vidio. Brzo se okrenu da vidi ima li tamo u lijevom kutu onih desetak vreća zlata... Jest, tu su! Nema sumnje! I procijep na stropu, i on je tu. Kako li su samo ušli. Skočili nisu. A vratiju ipak nema. Sve gole stijene, niz koje se curkom slijevala vlaga u obliku crnih naslaga ledenica. To je onaj isti podrum u kome je bio u svom snu.

Zar ovaj drhtavi starac, koji jedva drži škiljavu lojanicu, ovaj nesretnik, koji spava na poderanom dušku, pije vodu iz razbijene posude, kupi po sokacima drvljad i podmeće hamalu nevaljali novac, zar on da je takav bogataš?

Nekome je zlato... krpa... - sjeti se Alija mudrosti svog Arapa iz sna. Dakle: taj san se ostvaruje. Hladna jeza ga je podilazila i osjećao je kako mu se srž leđi i grušu u neke gomoljice u kostima ... Da i ovo ne

sanja? Ali ne! Mula Hasan-dedo je tu, drži svijeću i oči mu se sjaje ukočene na njegovu blagu.

- Eh, Lepire, evo nas, sine... Ovo je moja magazaa.

Alija je uzalud tražio riječi, nije mogao odgovoriti ništa. Bio je zapanjen i nekako kao odrvenio.

- Slušaj, dragi. Vidiš ono zlato na hrpi. Treba da ga mrven osušimo i složimo. Zajedno ćemo... Eno ona četiri čupa prvo da istresemo... Ama što stojiš, kao da si od kamena? Šta ti je? ... Što si tako blijed?

Odjednom starac zadrhta, svijeća mu ispade iz ruke i utrne se, a tijelo mu se zanjihalo i pade na naslagu skupocjenih čilima. Ostadoše u mraku.

»Ubit će me, zadaviti... Bože! ... Uh, kako se ukočio... Ode mi sve... I život... Zanišlo ga zlato. Moje zlato. Da vičem u pomoć, ali tko će me čuti? Tà mi smo pod zemljom... Živi u grobu... Ono, ja sam samo još živ. Ipak, ipak, i kad me ubije, crknut će od gladi, jer iz moje magaze nitko ne može izaći. He, he, pobrinuo sam se za to ja. Nije on vidio kako smo ušli... Ali šta mi sve to vrijedi - mrtvu?« - i uplašeni starac kriknu iz svega glasa:

- U pomoć, u pomoć!

Ti uzvici dovedoše Aliju k svijesti, trgnuše ga iz one ukočenosti, i tek sad osjeti da su u gustom mraku i da ne vidi više dedu pred sobom. Šta li se to dogodilo? Brzo pokuša da se prisjeti kako su odjednom ostali u mraku. Onda progovori blagim glasom da umiri dedu.

- Šta ti bi, dedo? Da nisi pao? Okreši de da se vidimo. Što vičeš? Nema nikoga da te napadne, ako nije kakva zmija. Ali ne boj se, kućarice ne ujedaju.

- Ovaj, sine Alija, što si se onako skamenio malo prije?

- Eh, dedo, vidjeti ovoliko blago...

- To sam teškim radom stekao i čuvam za starosti... ali... ovaj, dina ti, nikom ni riječi. Znaš, dušmani bi me mogli...

- Neću nikom ni pisnuti, a tko bi i vjerovao?

- Vidiš, sinko, vidiš. Zna Hasan-dedo šta radi. Pametan sam ja. Valja kriti ako šta imaš. Eto, zato ja tako i živim. Neka svijet samo misli da sam bijednik... A i jesam. Da ti znaš kako je ovo sve malo, sve sirotinja prema onome što sam želio u mladosti steći... Moj Alija... Nego da ukrešem, svijeću da zapalim.

Opet je lojanica zatitrala, a dedo iz jednog kraja uze vreću piljevine i predade je Aliji.

- Evo u ovoj ćemo vreći protresti zlato. I ja ću ti pomoći.

- Kako bi bilo iznijeti ga u avliju na sunce?

- Ne budi lud, Lepire! Kroz stotine rupa promatraju šta se u mojoj avliji zbiva.

- Ama jok, Boga ti, dedo.

- Šuti. *Kajado*. Ne znaš ti svijet. On samo voli uzimati, a nerado daje. Svijet je gadna ala. Gladna zvjerka, od koje treba uzimati, otimati... Moj Alija, koliko moga truda leži u ovom podrumu, koliko moga znoja, koliko mojih riječi... Koliko borbe, pa zar da sve to iznesem i da mi to oni gadovi iz čaršije otmu?

- Zašto bi ti otimali?

- Jer su ljudi, jer su gladni...

- Pa šta onda tebi vrijedi sve to zlato što je ovdje sakriveno, kada od njega ne vidi nitko hasne?

- Ne provodi ovdje tvoju hamalsku pamet, nego da radimo.

- Peke.

Divno žuto zlato prevrtalo se u piljevini i treskalo u vreći koju su na dva kraja potezali hamalin i dedo. Čim bi zlato protresli, Alija bi ga izručio na hrpu, a s druge opet nakupio pod budnim dedinim okom.

»Ne, ovaj je pošten, ne uzima ni jedan dukat. Ne krade, u to sam se uvjerio, ali možda on ovo samo da zabašuri. Oprezan moram biti...«

Ne svršivši ni deseti dio posla, već iscrpljeni od umora, odlučiše slijedećeg petka nastaviti. Ovaj put Alija dopusti da mu dedo sam poveže oči. »Kako ćemo izaći?« Ova ga je misao morila, ali je ipak ne iskaza. Uto ga dedo uze za ruku i prostenja poluglasno:

- Haj'mo.

Obišli su bar petnaestak puta u krug cijeli uski slobodni prostor podruma, pa se popeli uz ljestve - to je Alija osjetio - pa opet ravno, pa lijevo, pa desno, pa kao uz munaru, pa kroz mnoge odaje, koje je dedo uz škripu otvarao i zatvarao, pa niza stepenice i hodnik i jedva se jednom nađoše opet na svježem zraku.

- Evo nas na avliji, Lepire. Skini čevrmu s očiju. Zvijezde su igrale na vedrom svodu, jacija je, dakle, davno prošla. Alija protrlja oči i obrati se dedi.

- Ja sad odoh. Allahemanet.

- Stani, Alija... Ovaj... hajde mrven odmori se u halvatu.

- Hvala, dedo, kasno je.

- Eto, dukat sam ti prije dao, pa... ovaj... kad svršimo, opet ću ti dati.

- Dobro. U redu.

- Ama nikom ni riječi!

- Eh, ne govori mi to više. Svak od mene traži da šutim.

- Alija, sinko, znaš kako je, svijet kô svijet! Nego, kako bi bilo, ovaj, da ti pregledam džepove. Ne, nemoj misliti, ne daj Bože, da ja... Jok, brate! Nego nekako je bolje i za te...

- Pravo imaš. Evo...

- Ne treba, jok.

- Pa sam si rekao. Hodi, pipaj, prebiraj. Ne ljutim se ja. Takav je red.

- Jok, brate, prebrao sam ja tebi i džepove i dušu pitanjem. A pazio sam i u... Pošten si ti. Zlato! Dođi u petak sigurno.

- Hoću, ako Bog da zdravlja.

Još pod dojmom svog čudnog doživljaja, osjećajući još zveket zlata i sjaj dragulja, Alija je žurio svojoj kući.

Susretao je usput već prve ašike kako žure svojim izabranicama, pa samo da se othrve od pomisli na dedin podrum, potraži u podsvijesti krasan Almasin lik. Ali ga obuze drhat, jer ga je izgubio. I boju očiju, i oblik, onaj krasan oblik usnica, i talasje njezine crne kose, i bijele one zubiće, koji sjaju poput dedina biserja, i one tanke obrvice, koje se povijaju blago prema sljepoočnicama - sve to, sve te pojedinosti nije mogao spojiti u mislima u jedan lik. Uzalud mu je pred očima titrala predodžba njezine vitke spodobe u ljubičastim dimijama s čarobnim bijelim i zelenim šarama, lice je ostalo prazno, пусто, crno, nejasno ... Uzalud je čvrsto žmirio, tako da se sudario sa zidom neke kuće. Zar je moguće? Namjesto njezine ljepote pred njegovim su očima titrali žuto zlato i bijeli biseri i bezbojno drago kamenje, sve u nekoj smjesi... Pa bezubi dedo.

Pred kućom ga je čekao Ismet-efendija.

- Ima već pola sahata kako ovuda hodam gore-dolje. Gdje si, po bogu brate, do u ovo doba?

- Bogme, ja *jàko* s posla.

- Jesi li pohvatao?

- Još nisam sve. Devet ih već imam u kavezu. Još četiri pa... Ako Bog da... Bujrum, hajde u kuću da mrven posjedimo.

- Kasno je, Alaga. Odoh malo curi.

Opet Alija pokuša sebi dočarati lijepo lice Almasino, ali i ovaj put uzalud. Velika bol ovlada njime. Zbunjeno odzdravi mladom hodži i uđe u kuću...

Uz titraj lojanice priredi sebi večeru. Malo hljeba od podne i sira, i *fišek* ašlama, koje dovoze povorke konja čak s Drine. Žutonji, koji je drijemao u dnu dušeka, baci komad hljeba, ali ovaj se i ne mače. Inače je mačak skakao na hljeb kao na najsladi plijen.

- Gdje to miša ulovi, moj macane? - upita ga i pomilova. - Ali gle ti trbušine! - Sit mačak nekako se nepovjerljivo otimao ispod milovanja svoga gospodara. Tu nešto nije kako treba!

Brzo Alija uze svijeću i otrča do kaveza, ali tu stade kao skamenjen.

Vratašca provaljena, a daščice kaveza poprskane krvlju, dok se svud širilo i lebdjelo razbacano krvavo perje. Žutonja je od svih tih devet žrtava za ozdravljenje nesretnog padavičara ostavio tek jedno krilo.

- Uh, haramijo prokleta! Moj macane, šta uradi? Nije ga našao u sobi. Mačak je, svjestan svoga grijeha, pobjegao za vremena kroz razbijeno staklo u noć...

Jadni Ismet-efendija, pomislio Alija, baš je *deverli glave* čudan je to *kismet*. Eto - ne da mu se. Mačak mu lijek pojeo. Kao da i on, moj Žutonja, s gore pada? Kao da i njemu vrane trebaju! Kao da sam baš zbog njega, da mu nahranim tu gladnu trbušinu, *ketio* dane i dane u polju i hvatao na mamac te ptice... Jadni Ismet-efendija! A on sad veseo ašikuje, nadajući se i uzdajući se u lijek. Pa Almasa...

I sad je tek našao njezin krasan lik, ali sad se mučio da ga od sebe odagna, jer ona je bila uplakana, nesretna, a te krasne njezine usnice drhtale su od bola i nesreće...

VIII

Nije teško bilo Aliji Leptiru preseliti se u Ali-hodžinu kuću. Starac je za njega preuredio dvorišnu zgradicu, koja je prije bila kuhinja, ali je sada, kako u kući nema ženske glave, kako se izvalio onaj četvrti direk, ona izgubila svrhu. Alija je sve svoje stvari smjestio u čistu i svijetlu prostoriju za nepuni sat. Staru kuću, gdje je prije stanovao, dao je pod *ćesim* nekom doseljeniku seljaku za sitnicu. Poklonio mu je i Žutonju, *zijanćera*, jer ga od onda kako mu je vrane pojeo, vrane koje su vrijedile devet dukata i još trideset i pet, nije htio ni vidjeti.

Razumije se da je odmah sutradan nesretnom Ismet-efendiji ispričepovijedao tu tragediju, a i razjasnio mu kako on više ne može hvatati za njega vrane jer se seli Ali-hodži, nego mu preporučio drugog hamala. Molio ga Ismet-efendija, jer da on samo u njega ima povjerenja, pa ako on neće, da onda neće ni pokušavati kod drugog hamala, jer koji je pošten, nema plave oči, a koji ih ima, da nije povjerljiv i da voli svaku stvar razbubati po čitavoj čaršiji. Žalio ga Alija, ali je već bio obećao hodži, a i u njegovu kuću seljak rekao useliti za tri dana.

Već prvih dana zajedničkog života složila se dva imenjaka tako da tu slogu i ljubav nitko ne bi mogao lahko pomutiti. Svakog jutra Alija pripremi doručak, počisti kuću, a jedanput u tjednu dolazila je Safija i uredila sve potrebne ženske poslove. Svake večeri dva bi imenjaka sjedila za knjigama i peštahtom. Starog Ali-hodžu veselio je divni napredak Alijin u svim granama teške arapske nauke. Nije šala, za cigle dvije noći naučio je napamet sedam lista Kurana, a ni to nije sve, nego Alija čak i *maniju* znade i uvijek pita tako jasno i bistro da se sam Ali-hodža zna zbuniti. »Grdna šteta«, mislio je »što ovaj nije na nauke išao. Dogurao bi sigurno i do *Šejh-ul-Islama*.«

Ipak je Omeraga kazandžija opet svako podne nalazio na svom ćepenku Aliju, koji se toliko provrijedio i u svom hamalskom poslu da

je uz pomoć Ali-hodže i drugih prijatelja nabavio sebi za Bajram krasno odijelo, kakvo samo begovi i veće age nose. Tako obučen izgledao je kao neki bogataški sin, samo što se od mnogih Sarajlija odvajao neobičnom stasitošću i ljepotom.

Mula Hasan-dedi već tri puta išao u podrum, opet uvijek povezanih očiju, ali nagrade osim onog dukata za ćilim i još nekih malenkosti nije dobio. Nije on dedi ni radio za nagradu. Nekako mu ga bilo žao, nekako je osjećao zadovoljstvo da tom nesretniku pomaže. A dražila ga je i veza sna i podruma.

Tako su prolazili dani a da Leptir nije odlazio svome suncu, iako mu je i dalje ostao prijatelj.

Dan Ismet-efendijine svadbe, tamo na tjedan po Bajramu, dan rane jeseni, nikada Alija zaboravio nije. Premda je bio pozvan, nije otišao. Nije mogao. Uvečer mu Ali-hodža ispričao sav sjaj obreda, hvaleći divna jela i pažljivost mladog duhovnika.

Slijedećeg dana, mada je imao posla - valjalo je Jefti abadžiji odnijeti neku robu u dućan - Alija odmah s rana jutra ode ravno na svoju ledinu više šume nad Kovačima. Ode nakon toliko mjeseci natrag svome suncu, da pod njegovim zrakama usni, da opet zaplovi po moru svoje mašte, sada obogaćene Ali-hodžinim pričama iz »starijih ćitaba«. Pričama o mudrosti starih Arapa, o silnom Tariku, osvajaču Hispanije, po kome su stari Herkulovi stupovi dobili novo ime *Džebel-el-Tarik*, o Harun-ur-Rešidu, bogatom i mudrom vladaru Bagdada, ili pak o turskom sultanu Sallahuddinu, koji se borio protiv križara. Sada je Alija već znao svaku sitnicu o velikoj bitki na Bedru, o hazreti Omeru i svim halifama stare Arabije, znao je do u potankosti razliku između Šiita i Sunnita, ili sve temelje drevne arapske nauke o liječenju s pomoću trava.

Stari je hodža svom miljeniku, jer je Aliju zavolio više nego rođenog sina, ispričao mnogo toga, a ovaj je pamtio i raspitivao se s

toliko volje da je starac mnogo puta osvitao s njim u razgovoru. Naučio ga je još bolje arapskom pismu, pa i jeziku. Čak ga je naučio pisati i bosančicom, tom »đaurskom jazijom, koja ti ipak valjati može«. Osim arapskog učio ga je i turskom govoru. Samo hodžaluku, pravljenju zapisa, i borbi protiv đavola nije ga učio, jer Alija nije htio tih znanja.

»Bolje, hodža, da ostanem neznanica, manje ću grijешiti...« govorio bi svom poočimu, čim bi mu ovaj počeo. »Sinko, sada da ti kažem dovu protiv...«

Dvije su nauke bile koje su Aliju najviše zanimale, o kojima je htio sve znati, a to su bile povijest i ahlak, nauka o moralu i međuljudskim odnosima. Često je znao pitati svog babu, jer je hodžu tako zvao, zašto taj vladar nije taj rat poveo tada, ili zašto nije određeno po zakonima silne carevine da se starcima daje neka mjesečna mirovina. Razumije se da babo na ta pitanja nije davao odgovora, nego samo kimao glavom.

Stigavši tog jutra na ledinu, Alija leže i poče poluglasno pričati suncu, prirodi, brezama i poljskom cvijeću svoje jade. Dâ je netko slučajno prisluškiavao, mislio bi da to luđak priča nekom duhu... Nježna je to bila ispovijest jedne velike duše smještene u malog čovjeka, u hamalina Aliju, kog su Sarajlije nazvali »Lepir«.

Riječi su mu u plačnom šaptu zvučale kao pobožna molitva, a suze, krupne suze, slijevale mu se niz lice...

»Ipak«, šaptao je, »ipak je ne mogu zaboraviti... O moj silni Bože, zašto? ... Zašto patim? Šta sam zgriješio? ... Zar zato što mi je draga? ... Zato što je volim? ... Zar je ljubav grijeh? ... Zar onaj koji voli mora baš uvijek patiti? Uvijek, Bože, jer ni Almasa nije sretna, neće biti, ne može biti sretna... Ah, teško je i gledati zgrčena čovjeka, à nekmoli biti uvijek uz njega... Ona sad više nije djevojka. Ona je žena... Nikada, nikada je ja neću poljubiti... Oh, a ipak, ipak je volim i ne mogu je zaboraviti...«

Zatim je ušutio... Mašta mu je iz isprepletenih zraka njegova velikog prijatelja, koje su se probijale kroz granje i šibljje, pred oči zamagljene suzama, iznosila likove... Prvo nejasne i mutne, pa sve oštrije i jasnije... Svagdašnjica, brdo, zelenilo, sve je to počinjalo, nestajati, tonuti, mutiti se, a Alija se sve više nalazio u nekom čarobnom polusnu, kao uživaoci *afijuna* ili nekog drugog opojnog sredstva. Njemu toga nije trebalo. Zar od velike ljubavi udružene s iskrenim vjerovanjem treba čovjeku još kakvo jače opojno sredstvo? Zar mu treba još nešto, pa da ga izvuče iz okova svijesti i bivstvovanja, u nov svijet mašte, ostvarenih sanja i slatke, pomamne beskrajsnosti?

Pod ratnim kalpacima i čalmama, sve opaljena lica arapskih boraca... Na uzburkanu moru ljuljaju se, kao orahove ljuske, lađe i lađice... ratni brodovi... Sve jedan za drugim pristižu na pješčanu obalu. Ratnici sijevajući očima iskaču s isukanim sabljama... Eno ga, vojskovođa, lijep i mlad, crna mu brada sve poigrava, jer je ljut i škripuće zubima...

»Brže, brže! ...«

Iskrcavanje prelazi u ludo iskakivanje. Neki čak padaju u vodu, pa plivaju do obale...

I on, Alija, ljuti lavobradi vezir, junak okušan i hrabar, zapovijeda svojoj četi da iskače s broda. U četi mu sve poznati Bosanci, borci... Zatim na obali pozdravlja svog vojskovođu Tarika, a ovaj mu grmi:

»Hispanija je pred nama! Tu su Goti, narod što ga valja osvojiti!«

Zatim se okrenu i naredi da se iskrca lađa žena-boraca. Sve ljepotice s ljutim sabljama. Predvodnica im: Almasa. Ljepša nego ikada, crne joj pletenice izviruju ispod brončanoga kalpaka.

Kad je ugleda, Alija joj se prikloni, a ona mu oholo okrenu leđa.

»Sto đaurskih robova, vezire, pa da te Almasa pogleda«, smije mu se Tarik.

Kada iskrcaše i konje, streljivo i hranu, vojskovođa naredi da se potope svi brodovi, i onda pade, kao grom iz vedra neba, zapovijed:

»Pred vama neprijatelj - za vama more, u ime Allaha, naprijed!«

Alija, onaj nesretni hamal što leži na ledini, otire znoj s čela. Slika koju je pred sobom gledao rasprsla se, nestala tamo u šiblju, na vidiku, u zrakama njegova prijatelja, a namjesto svega toga pred očima mu drsko prolijetao bijeli leptirić.

Zažmirio... Kao da bi htio nastaviti svoje sanjarenje. Kao da su java i san u njemu počeli borbu. I san je pobijedio. Uspjelo mu je ubiti svagdašnjicu, bijedu i sebe hamala, a zaploviti u život mašte.

Sad je u naletu na odjel neprijatelja... Britka mu sablja siječe i probija. On dovikuje vojsci koja ga slijedi. Vrela krv šiknu iz bedara ranjena mu konja. A ratište, neko zeleno polje, široko i blago valovito, sve se više ispunjava konjanicima, ratnicima, leševima ljudi i konja, i već mu konjska kopita u naletu zapinju za truplo... On juri pred četom. Zarobiti... Stotinu... Almasa... To mu je u glavi. I uspijeva mu, uz ogroman napor, njega i njegovih Bosanaca.

Ali... eno tamo na istoku pojavljuje se nov odjel konjanika... Gle! Među njima je Almasa. Zarobljena?

Jest, jer to je hispanska četa!

»Naprijed! Junaci, za mnom!«, zapovijeda svojim vojnicima.

Gle, oni jašu ravno na nas! Uz nadčovječanski napor i žrtve uspije mu opkoliti one koji su oteli Almasu. U pomoć mu došla i druga skupina Arapa. Na njezinu čelu Ismet-efendija. Ponosno jaše na divljem

zekanu. Almasa mu, misleći da je on njezin osloboditelj, skače na sedlo i Alija vidi kako oni odjahaše put arapske glavnine. Svi vojnici viču:

»Vezire, čuvaj se! Za leđima ti je hispanski vojnik! Okreni konja!«

On samo skamenjen gleda za Ismet-efendijinim zekanom, na čijim se leđima njiše Almasa... Ona, koju je on spasio, on volio, a drugi odveo...

U tome osjeti u leđima jaku bol, a na prsa mu u pancir udari vršak mača. Konj je pod njim pokleknuo, a krv mu šiknu na usta... Ali ta bol umiranja učini mu se tako slatka, tako blaga prema onoj zaljubljena srca, da je Alija požalio što mu je sav taj doživljaj bio samo polusan, u koji je često svojevoljno padao u nadi da bar u carstvu mašte proživi životom onih sretnih...

A jesu li sretni svi oni bogati, učeni? To je bila za njega zagonetka. Riješiti je - ne, sve i kad bi umio, nije htio...

»Obogatit ću se, pa ću vidjeti jesam li sretan. Ako ne bih bio, lahko je imanje izdijeliti...«

Umoran i iscrpljen pošao je u čaršiju tog jesenjeg dana. Usput je prošao ispred Ismet-efendijine kuće. U njoj kao da je čuo nečiji plač... Ili mu se samo učini. I on se vrati pred kuću da osluhne, ali je već sve bilo tiho.

Jadni Alija, da je znao za tešku tragediju koja se toga časa odigrala za zidovima one bogataške kuće, sigurno ne bi tako ravnodušno nastavio put.

Ali bolje da nije...

IX

Nije uzalud Alija zavolio lijepu Almasu. Ona je zaista imala mnoge vrline i osobine, dostojne da ih svak voli i cijeni. Istina, za te unutrašnje ljepote, za to duševno bogatstvo, za tu pitomost i skromnost, za tu iskrenu prirodnost, Alija nije mogao znati. Tà tako se malo viđao s njom! Zato je njegova bogata mašta u sebi izgradila i odgojila Almasino dobro srce, plemenitu dušu. On je, dakle, volio djevojku onakvu kakvu je želio, a ne onu koju je poznavao. To je kod mnogih, ako ne i svih, tako. Ljubljenoj osobi dajemo ona svojstva koja želimo da ona ima.

Ali vanjska vidljiva ljepota: lice, tijelo, ruke, mnoge one slatke sitnice koje ujedinjene, usklađene, čine ženstvenost, posjedovala je Almasa u takvoj mjeri da su pohvale, kao što su: »ljepotica«, »taman kao izljevna«, »rumen joj dukata vrijedi« i mnoge druge, bile i preskromne.

Njezine duboke crne sanjarske oči, njezine onako lijepo uobljene rumene usnice, njezini poput bisera sitni zubi, njezin nježno povijeni nos, njezine tanke, duge, a blago povijene obrve, njezin osmijeh, koji svakog razvedri, njezin blagi glas koji svojom zvonkošću napaja srce povjerenjem i nekom nježnom toplinom, uglavnom sve njezino, bilo je zaista lijepo... Imala je u sebi nešto što privlači, što otvara srce, povjerljivost, pa su je zato sve susjede i prijateljice iskreno voljele i hvalile. Čak joj ni djevojke nisu mogle zavidjeti na ljepoti i pameti, jer im se znala približiti tako prisno i jer je sve njih obasipala svojom nježnošću, milinom i iskrenom neposrednošću.

Bila je ona još vrlo mlada kada joj srce osjeti prvu ljubav. Ljubav, to slatko i pomamno stanje koje te zanosi i opija, a oko srca ti titra milina kao neki topao obruč... Da je taj sretnik koji je uspio da ga ona zavoli bio baš Ismet-efendija, nije toliko bila njegova zasluga, koliko Mula hanume, prve joj susjede. Kada joj je u jedno zimsko predvečerje mladi hodžica prvi put nazvao selam, ona mu se nasmiješila kao što bi i svakom drugom, pa i Aliji hamalu da je ovaj imao smjelosti

nju nagovoriti. Prvih mjeseci poznanstva viđali su se rijetko. Tek pred akšam na časak-dva. Dok bi ona na uglu, na sokačnoj česmi, točila ibrik svježe vode za bábu, koji dolazi iz čaršije, Ismet-efendija bi se, kao slučajno, uvijek našao tu i zapodjenuo razgovor, koji se nikada nije otezao dulje nego samo tri-četiri lijepe rečenice. Poneka nježna riječ, malo više rumenila na njezinim obrazima, to je bilo sve...

Ali došla jedne večeri bogata udovica Mula hanuma na sijelo. Vješto je povela među ženama riječ o mladom duhovniku.

- Plah momak, lijepa Fatma-hanumo, pravi *mu'min*. A *ilumli* i *kalemlí*, da se nedaleko treba tražiti. I zgodan. Vele da mu je rahmetli babo na kantar mjerio zlato... Eh, da on hoće tvoju Almasu...

- A je li ljute naravi, seko moja? Znaš, moja je Almasa pravi biser ženske krhkosti i osjetljivosti.

- *Meleć*, kad ti kažem! Sve djecu po sokacima miluje i dariva... Ako bi Bog *dželešanuhu* dao...

A majka, kao majka! Poveselila se i odmah sa susjedom razvezla o mladom hodži... Pa još iste večeri nagovijestila kćeri da se ne bi ljutila...

I tako naskoro Ismet-efendija došao pod demirli ašik-pendžer... I pričao joj o nauci, o hodžaluku, o ljepoti Stambola, kud je putovao. Poslije sve češće spominjao njezinu ljepotu, dovodio je u vezu sa svakim mjestom, o kom je pričao, sa svakom zgodom, bilo iz povijesti, bilo iz priča.

- Da si još počem ti bila kad su Arapi osvojili Damask, sigurno bi odmah prva prigrlila Islam i postala halifova miljenica, ali bolje da nisi jer te onda ja ne bih mogao sada gledati kroz demire... Ali ja da sam bio halifa, ja bih te našao...

Riječi su mu uvijek bile nježne, birane, lijepe. Navikla se Almasa na njih. Postale joj potreba. A i on je lijep. Bljedolik, vitak, nije

za neke gluposti i ne šali se kao Izet ili Bajro, koje ona poznaje, on je pametan, ozbiljan, alim... I osjetila jedne noći da ga voli, da ga treba, da ga je nesvjesno usadila u svoje biće, kao *katmer* ili drvo šimširovo... Kako samo blago gleda u prozor, oči kao da mu prose jedan milosni pogled...

Susjeda Mula hanuma, da bi učinila, plemenito djelo i tako došla u *dženet*, nastojala je uvjeriti obje obitelji u sreću takvog braka. Zнала je ona za bolest mladićevu, ali je vješto skrivala od Fatima-hanume, Almasine majke. Čula je ona, naime, od neke *bule* iz Travnika, da se goropad momka koji još nije okusio *zinaluka* liječi brakom i poštenom djevojkom. I vjerovala je u to. Došla je Zehra-hanumi, majci momkovoј, pa joj uz kavu i *lokume* ispričala kako je pronašla lijek.

- Samo požurite, draga Zehro, dok cura ne sazna za bolest tvog Ismeta, jer onda više nije *iladž*.

- Taman. Pravo imaš, Mula hanumo. Eto, ja bih voljela nevjestu više neg' pol dunjaluka i opet Stambol po vrhu.

U ašikovanju, šaptanju, uzdisanju i sanjarenju o krasnoj bračnoј sreći, prolazile su noći dvoje zaljubljenih. Tako je došlo proljeće, pa ljeto, pa Ramazan, Bajram, pa jesen, pa Kurban-Bajram, pa nova zima, novo proljeće, ljeto...

Zaljubljenog mladića patila je sada osim njegove bolesti još i savjest. »Reći ću joj istinu da sam bolestan, pola čovjeka, da s gore padam... Reći ću joj, pa makar me ostavila...«

Opazila bi Zehra-hanuma, njegova majka takve krize na svom sinu i bujicom riječi, koje su tekle kao gust mlaz *mehlema* na žalosno srce, tješila ga i savjetovala.

- Šuti, sine. Ne reci joj. Kada za te pođe, kada ti bude žena, bit ćeš zdrav. Allah će dati! A on je beli kadar. Jer i to je, sinko, *iladž*. To je tilsun. Ona ne smije znati, inače pokvari sve...

- Ali majko, ona mi je tako draga! Zar da joj lažem? *Haram* je to...

- Nije, sine. Ona će ti oprostiti kada joj budeš rekao zašto si šutio. A onda ćeš već biti zdrav, sinko, dušo.

- Ali, majko, ako ni taj iladž ne pomogne, kao ni vrane, kao ni zemlja sa tri *mezara*, ni svi drugi lijekovi... Pa ako pred njom padnem... Ne, majko! Ne smijem se ja oženiti! Ja moju muku moram snositi sam.

- Zar ti nije draga, sine?

- Volim je više nego dunjaluk. Ona mi je sva ljepota života, smisao njegov, majko. Ne mogu bez nje. Ali ne mogu ni da smislim da će ona uz mene cijelog života patiti, venuti...

- Ismete, dušo materina, kakva patnja? Pa ti imaš svega: znanja, novaca, kuću, *čifluke*...

- Ama zdravlje... - i sin očajno spusti glavu među ruke.

- Ozdravit ćeš kad nju zagliš. To je tilsum - poviče Zehrahanuma fanatično.

- A ako ne ozdravim, a ako ona vidi da sam bijedni bolesnik? Neće, vjeruj, majko, neće mi oprostiti što joj nisam rekao, što sam joj lagao... Ne znam, majko, šta ću.

- Voli li te ona, sinko?

- Voli!

- Onda će ti oprostiti, sve ako te... ne daj Bože... njezina ljubav ne izliječi.

- Zar? - moleći upita uplakani sin.

- Jašta, sinko. Da ti znaš koliko žena može oprostiti i žrtvovati za voljena čovjeka!

- Hvala ti, majko! - prošaputao je umiren i iste večeri ugovorio s Almasom dan kada će doći sa svatovima.

Te noći ona nije ni trenula. Naledice ležeći na dušek, snatrla je o sreći što je čeka. Tà njezin Ismet-efendija je dobar, pošten, ugledan, kuća mu lijepa. Kako će ona samo divno ukrasiti njihovu odaju! ... Tà njezin *čez* neće stati ni u tri arabe... Sve će zidove ukasiti čilimima, a tek oni zlatni vezovi nad kojima je godinama oči gubila, ali neka! ... Na tri će dušeka leći, a svilenim i *srmom* izvezenim jorganom se pokriti... A i svekrva je dobra. Kao majka! Zna ona Zehra-hanumu... A što li je, Bože, Rahimi, pekarovoj kćeri, zašto je uvijek tako tužno promatra, kao da od nje nešto krije? Preksinoć je otvoreno posavjetovala da ostavi Ismet-efendiju, i još kakvim riječima!

- Grgehota je da polaziš za njega. Zašto da ukopaš svoju mladost...?

Pa joj još govorila o drugim momcima. Zlobna je ta Rahima! ... Samo ne zna zašto joj nešto taji. »Krivo joj što sam sretna«, mislila je. »Sve me pita znam li sve o Ismetu. E, baš sam joj pametno odgovorila. Rekla sam: 'Rahima moja, između njega i mene nema tajne. Allah hoće da budemo svoji i bit ćemo, ako Bog da...' Samo zašto me ona, budalica, žali? Što mi sreću muti...?« Razmišljajući tako, puštala je da joj noćni povjetarac kroz otvoren prozor miluje ramena...

Kad su je uz pjesmu i pucanje prangija odvukli u okićenoj arabi Ismetovoj kući, njezinu novom domu, plakala je od sreće što ide ljubljenom, a i od bola što ostavlja majku. Samo babo?! ... čudno li se prema njoj ponio cijeli onaj dan. Posljednji dan u roditeljskoj kući. Silom je htio da spriječi istu tu udaju koju je prije privolio i dao svoj blagoslov. Pa i mati. Čudo, *vallahi*!

- Pa, babo lijepi, sam si mi rekao... A i *amanet* sam dala. Pa i *izun* si mi dao. I ti si bio do neki dan za to. Što to sad? ...

A otac je blago upita, nekako isto kao i Rahima:

- Maso, dijete, znaš li ti? Je l' ti Ismet sve govorio? Sve kazao? ... Ja nisam vjerovao, mislio: svijet naklapa, ali istina je, Maso, znaš li...

- Jašta, babo. Između njega i mene nema tajne.

- Pa dijete, ti ga ipak hoćeš...

Zarumenjela se, zastidjela se, ali je odlučno odgovorila:

- Hoću, babo. Ali ako braniš - zaplaka se - ako hoćeš moju sreću uništiti, *lepe*, eto neću...

- Sreću? - uščudio se otac.

- Maso, kćeri moja, dušo materina, ne idi! Ja sam te navratila - umiješa se suzna mati. - Mislila sam da ga je prošlo... A ti, veliš, znaš, pa zar ga ipak hoćeš?

U Almasinoj se glavi mutilo: znaš, ne znaš. Tajna. Šta li je to? ... Ah, da nije ona cura, za koju joj je pričao da je s njom ašikovao dvije godine? ... To je, ništa drugo! Odgovorila je:

- Sve znam, majko, i ja ga hoću. Dala sam riječ.

- Dobro, Maso - procijedi polagano otac. Ali, dijete, znaj, meni se ne vraćaj, pa kako ti bude. Sramotu mi ne nanosi. Uh, da sam znao... da sam znao... ne bih... ne bih...

I ostavili je samu. Nije dugo razmišljala o svemu tome, jer su joj došle djevojke iz susjedstva i uz smijeh u radu oko spremanja potrebnog prošao je ostatak dana.

Dvije noći spavala je sa Zehra-hanumom. Već je treće jutro kako joj njezin muž nije prišao ni na pet koraka. Nije bilo provedeno vjenčanje pred kadijom. Ta dva dana spremale su njih dvije, svekrva, i snaha, tri dvorakinje i mnoge susjede sve za svadbu, koja je potrajala cijeli treći dan, pa i duboko u noć...

Sami u krasnoj odaji namirisanoj fidom, sastali su se to dvoje mladih. Blijedi muž uhvatio je i nježno poljubio dvije do iza lakata *knom* oličene ruke. Ona ih stidno povuče natrag, zato muž puhnu u svijeću. Mrak ih omilova i pozva u zagrljaj, u beskonačnost.

Sreća, radost, ljubav i prve strasti, razbuđene teškim mirisom ūda, *đulijaga* i mladih puti, zagospodariše tom odajom radosti prve bračne noći. Prije nego je Almasa usnula kraj umornog tijela svog muža, plakala je osjećajući kako se pred njom otvarc kapija novoga svijeta. Plakala je jer je očekivala nešto ljepše, više i slađe. Te suze

rijetko da nije prolila koja mlada, ne samo u ona dobra stara vremena već i prije i kasnije.

Drugog dana njezin efendija otišao u čaršiju, a ona ostala da dočekuje mnoge gošće, koje su donosile poklone i došle vidjeti mladu. Tako je bilo veselo to ćeretanje i zagledanje u sve nove i nove opreme, u tešku stambolsku svilu, kadifu i vezove, da je mlada žena, bujna Almasa, brzo zaboravila suze te noći.

Pošto je efendija ranije nego obično došao kući, istrčala je pred njega na dvorište uplašena majka.

- Vodi me brzo u čardak i ne daj Almasi gore. Sav strepim. Sad ću pasti - procvilio je jadnik. - Ne da se meni, majko, sretan biti. Vidiš: nije koristilo...

Jadna Zehra-hanuma više ga je nosila nego vodila, pa ga položila na dušek, onako obučena. Onda je hitrim pokretom rule otrla suze, pa se osmiješila, i uz pomisao kako je teško biti majka, vratila se u kuhinju. Tu je Almasa milome mužu spremala prvu večeru svojom rukom, po njegovoj želji *dolmu od morpatlidžana*, uz pjesmu i hihot. Što će biti plaha!

- Stiže li to on, majko?

- Stiže.

- Idem k njemu. Pripazider, majko, na *tirit*. Ne daj Nurki! *Hizmećar* je hizmećar, a ja hoću da jelo bude ama-ha.

- Stani, kćeri! Ne idi gore! Doći će Ismet 'vamo.

- Jok, majko! Žena mora dočekati domaćina. Znam ja red. - I veselo se ote iz ruku Zehra-hanume, pa poskakujući odlebdje put čardaka.

Baš kad je htjela otvoriti vrata i svome mužu uletjeti u zagrljaj, ču vrisak bolesnika, pa uplašeno ustuknu.

Brzo se osvijesti, otvori vrata, ali pred prizorom koji se pokazao izgubi svijet i pade na prag.

Nesretna majka, Zehra-hanuma, stajala je kao skamenjena nad to dvoje besvjesnih. Sin joj se sav u pjenu kobaca i trza, a ženica mu, nježna, lijepa mlada, leži bez svijesti, blijeda i slomljena. Ne, to majčino srce ne može izdržati! »Allah, Allah!«, projeca i kao luda istrča na dvorište...

Kada se Almasa osvijestila pošto ju je služavka protrljala vodom i *đul-sirčetom* po sljepoočnicama, muž joj je već bio pri svijesti, ali je malaksao ležao na minderu gorko jecajući.

- Goropad, goropad... - bile su njezine prve riječi, iz kojih su izbijali optužba, jeza, strah, prijekor, bol... - Ismete, što mi to ne kaza?... Ah, Bože, daj mi *sabura*! I to danas, prvi dan. Prvi dan... To je moja sreća, moj brak... Do groba... do groba... Ah! Allahu dragi...!

I onaj gorak plač, što je kidao njezino biće, čuo je Alija hamal mimohod. Čuo ga je onaj čovjek čija ljubav joj je mogla donijeti toliko sreće i radosti...

Kada je Alija još jednom osluhnuo kraj Ismet-efendijine kuće i ne čuvši više plača pošao prema čaršiji, imao je samo jednu želju, vruću želju: što prije naći ma kog poznata i govoriti, govoriti...

Tako se najlakše zaboravlja...

X

- Lepire, sinko, kako bi bilo da danas ne silaziš od kuće u čaršiju? Valjalo bi ono mrvičak u bašči poraditi.

- Peke, hodž-efendi - reče Alija - kako ti kažeš.

To je bilo nekoliko dana poslije onog predvečerja kada je čuo plač iz kuće učenog Ismet-efendije, nakon što je cijeli dan promaštao na svojoj leđini o Tariku, osvajaču Španjolske, o Kulinu-banu i još o mnogim velikanima, u vrijeme kojih je ubacivao sebe i Almasu.

Sjedili su za doručkom, a hodža je nastavio:

- Da nam opet svariš *čorbu*, sinoć sam donio mesa i *zerzevata*, što ga u bašči još nema.

- A ku' ćeš ti, babo?

- Valja mi u mešćemu pred Hilmi-efendiju, kadiju.

- Ih! Šta ćeš mu ti tamo? - upita veselo Alija, jer je dobro znao da se stari hodža ni s kim nije parničio.

- Zovnuo me. Spremio dijete po me sinoć po akšamu. *Allah birum* što mu trebam. A je l' tebe, sinko, zvao itko? Da ne gubiš kakav posao?

- Jok. Taman i valja što ću ostat', odmoriti kosti. A u bašči ljepota. No, dajder tvoj fildžan da ti natočim.

- Sine Alija, ti si mi nešto plaho zabrinut ovo nekoliko dana. Šta ti je?

- Ništa, hodž-efendi, ama baš ništa...

Divno je prijepodne bilo toga dana. Alija se sav predao poslu. Pljeo je, okopavao, obrao dvije kruške. Svako pola sata navraćao u kuću da prigleda i okuša *karmakarišik* čorbu, jelo koje je on izmislio. »Staviš, br'te, u *tendžeru* mesa, svakakvih zerzevata i soli, pa naliješ

vode i neka vatra vari.« Tako je to nekako bio razjasnio Ali-hodži, kad ga je ono ljetos za to jelo priupitao.

Uzbuđen i vrlo umoran vratio se u podne Ali-hodža.

- Nosiš li kakvije' habera? Sjedi! Odmori se! Sad ću donijeti ručak.

- Ima habera, sine, ima. Puna ih čaršija. Svak nešto znade, ili samo misli da znade. Ama da prvo s mirom jedemo.

- Jesi l' se uvrać'o Ahmedu, zetu ti, u dućan?

- Jesam. Plaho mu posao ide, mašallah.

Pošto su jeli, hodža se s Alijom uputi u bašču.

Sjeli su u hlad pod trešnju.

- Valjalo bi ti, sinko, otići Hasan-dedi. Kažu da je bôn i da već šest dana nije izlazio iz kuće.

- Zar? ... Odoh mu nama'. A ima li još išta u čaršiji? Ču li Arifagu?

- Jok. Ama sam čuo za velik belaj, za tešku sramotu. Moj sinko, grešan je svijet! Eto, dvije su velike sramote nad Saraj'vom. Allah selamet.

- Šta to?

- Ismet-efendija, što s gore pada, nije ženi svojoj za tu bolest kazao. A pao pred njom... Sad ona u strahu, u belaju haman poludjela... Eto, i mene zovu da je liječim... Moj Alija, sramota: curi ne kazat'! ... Ama šta ti je? Što si tako problijedio?

- Ništa, hodž-efendi, samo mi nemoj, živ bio, o tom dalje pričati...

- A druga sramota, sinko, gora je. Da Bog sačuva! ... Zamisli, lopovi neki, hrsuzi, magarci, čopeci, napali dva čovjeka i namlatili ih, samo zato što su inovjerci.

- Kako? Pobogu...

- Kako, zašto? Eto, zato što nisu naše vjere. Kopilad balava, napržice pogane! ... Čuo sam to u mešćemi. Ama ih pošteno osudi kadija, baš po *šerijatu*. Strogo. Nek pamte kad su u tuđu vjeru zapodirali. Čuvaj svoje, a poštuju tuđe, to ti je, sinko, pravda, a ne napadati... Uh!

- Neka, baš ih je i trebalo kazniti... - Ali Alija nije mogao misliti ni na šta, osim na svoju Almasu. Poludjela? Ne, to ne može, to ne smije biti...!

- I ne pitaš me što me kadija zvao? Eh, sinko, i to ću ti reći. Za tebe je...

- Za mene? - uščudi se Alija.

- Jest, sinko. Nisi ti za uže. Govorio sam mu neki dan neka on, biva, znaš, on poznaje valiju... Pa?

- Pa, eto, pozvao me da mi kaže. I tebe ćemo, sinko, kutarisati užeta. Nije to za te...

- Ja šta ću? ... Zanita nisam učio, a kasno je sad

- Nikad nije kasno, ali ti i nisi za zanačije.

- Da me nećeš, meazallah, u vojnike? Za *askera* ja nisam.

- Zašto: Meazallah? Ama nije to. Nego, sinko, u zaptiju, pa s vremenom, kakav si napredan u svakoj nauci, moreš postati i *kajmekam*.

- Jok! Ne dao mi Bog! Ne bih ti ja umio to raditi, niti bih htio. Kako da hvatam ljude i da ih pred kadiju spreman. A à, to nije za mene.

- Zašto, sinko? Zar ti ne znaš da je sevap lopove hvatati.

- Uhvati ponekad zaptija i prava.

- Eh, svak pogriješi, ali zato je kadija tu da...

- Svejedno, nije to za mene.

- Kako hoćeš. Naći ćemo nešto drugo. Eto, hodžaluka ne'š, pa šta bi? Dućan, da trguješ, ha? I to ćemo otvoriti, ako Bog da, samo ja ne

dam da ti do smrti hamališ. Pametan si, zdrav, dobar mumin... i drag si mi, eto!

- Hvala ti, babo - i Alija prinese svoje usne drhtavoj starčevoj ruci.

Kad je Alija pošao Mula Hasan-dedi, sav je bio obuzet mislima o svojoj budućnosti. Eto, hodža će ga spasiti užeta. Dobri moj poočim! Ali kasno. Almasa... poludjela? Jok. To ne smije biti! Ona se samo prepala, smirit će se.

Dugo je kucao na dedina kanata, dok se ovaj ne odazva iz dvorišta plašljivim glasom.

- Tko je? Tko je? Šta hoćeš?

- Ja. Alija.

- Koji Alija? Tko si?

- Ama, hamal, Lepir. Dođoh da te obidem. Čuo sam da si hasta.

Tek tada starac otvori vrata. Kada Alija stupi u dvorište i ugleda zgrčenog, starim olinjalim ćurkom zagrnutog dedu, zabezeknu se. Taj nesretnik žut, upalih očiju, sličio je lešini koja se već počinje raspadati. Vidjelo se na njemu da ga najviše mori glad. Smežurana koža na licu bila mu je providna i tanka, a oči kao da su bile dvije žeravice utisnute u tu mrtvu beskrvnu glavu.

- Hajd' u kuću, Lepire, baš neka si mi doš'o. *Merhaba*.

Jedva je starac oteturio u odaju, jedva je prije toga zaključao ulazna vrata s ulice, pa i kućna vrata, a čak je i sobu zabravio erezom, kao da nisu ušli, već izašli. Pao je iznemogao na svoj raspali dušek, na kom su ispod poderanog *čaršafa* izvirivali pramičci vune. Zadah je u sobici bio tako zagušljiv da Alija jedva izdrža.

- Sjedni tu na minder - piskutljivo ga ponudi dedo.

- Donio sam ti samun, - tiho reče Alija.

- Hvala, sinko. Baš sam gladan.

- Prigleda li te itko, Hasan-dedo?

- Jok. Mene stara siromaha puštaju Sarajlije da ovdje crkavam od gladi i bola. Haram im bilo!

Ponuđeni samun dedo pojede pohlepno i Alija je upravo uživao slušajući mljaskanje starčevih usnica.

- A šta te boli?

- Sve. Ovo je staros'. Bogme sinko, kosti pucaju. Duša stenje... Sipnja, zaduha. A leđa bole, sijevaju kao da ih nožem bocka sedam šejtana i *Ibrica* po vrhu. Ama bit će bolje...

- Ako Bog da, dedo. Treba l' ti šta? Da donesem iz čaršije pite, ja l' *paluze*, *hošafa*? Ha?

Dok je Alija spominjao ta dobra jela, Mula Hasan-dedi je u grlo priticao sok, ali pomisao da to valja platiti, jer neće valjda Alija iz svog džepa, odmah mu oduze volju.

- Jok, sine Alaga! Oklen bih ja to! Znaš da ne zarađujem. A tko ne radi, ne smije, brt'e, mnogo ni jesti.

- Ama? - čudi se Leptir. Zar taj starac žali i zalogaj od svojih ustiju? Baš je bijednik. Njemu ono zlato u podrumu ne vrijedi ni koliko krpica, jer se krpom bar može pokriti golotinja. On je zaista patnik, osuđen da umre kao prosjak, premda je bogatiji od pedeset begova.

- Da ti mrven potrijebim. Prljavština te izjede. Gdje ti je metla?

- De, Alija, sinko moj, de!

Oblaci prašine dizali se po toj odajici bez uličnih prozora, a onaj jedini mali, koji gleda u dvorište, imao je samo jedno okno, i to razbijeno i zatisnuto krpom. Sve je ostale Hasan-dedo bio zamijenio jastučićima. U tom groznom polumraku životario je bogati starac već svojih dvadesetak godina.

- Eh, Allahemanet. Ja odoh. Doći ću sutra opet - reče Alija, pošto malko uredi i očisti odaju i dedi namjesti ležaj u dušek u podu. Pokrio ga je derotinama nekog jorgana. - Zar ti neće biti hladno.

- Bacider, Alaga, na me još i onaj moj stari gunj.
- Evo drugog jorgana na minderu. Njega ću...
- Jok! On je čist, sasma nov. To je samo za najljuće zime.
- Peke! Allahemanet po drugi put.

- Ma kud žuriš? Stani. Trebao bih ti dati nešto da poneseš... Eno ondje pod *minderom* u onom lijevom *dolafu* - stenjući je zapovijedao dedo začuđenom Aliji. - Ama podigni tu *okolicu* od *čita*. Dolaf je sakriven pod minderom. He, he, da ga tko ne vidi... Eh, eto. Otvori ga. Ima tu suhog mesa. Govedine. Ponesi komadić, pa svari večeru.

Alija s mukom otvori dolaf, ali ustuknu i začepi nos rukama pa brzo spusti poklopac na sakriveni dolaf. Smrad truleži i plijesni zadahnu ga iz te najneobičnije smočnice koju je ikada vidio.

- To ti je sve propalo, dedo. Potruhlo i usmrdilo se. Treba baciti.

- Šta? - vrisnu starac. - Da nisu miši izjeli?

- I oni, i plijesan, i truhlotina.

- Pa otkini što ne valja i baci, a drugo operi i svari. Nije u tebe pašinski drob, more i tog...

- Hvala ti, dedo, neću. Križaj sam. Allahemanet.

- Hajde, kad si lud. Nikad ti steći nećeš, bivši takav rasipnik. Sve treba pojesti... Sve, čuješ li...

Kada je Alija pošao kući, sretnu ga gazda Ješua saraf ispred svoga dućana. Pogrbljeni je to bio već starac, uvijen u ćurak od žute lisičevine.

- Hej, Alija! Bi l' ti, *sanki*, mrven išlo u moja dukjan da ti ga pitam neštu?

Ješua je govorio otegnuto, naglašavajući posljednji slog i pjevajući pri govoru. To je bila jezična osobina svih španjolskih Židova, koje je padišah naselio u zemlju Bosnu. Alija ih nekako nije volio, jer su mu se činili suviše meki, popustljivi i slatkorječivi. Pogotovu gazda Ješua. Šta li sad hoće od njega?

- Da me pitaš? Pa što ću zato po magazi? Pitaj, br'te, bujrum!

- Ma znajiš ga, sanki, nešto je nekako da ne trebaji ga na cesta govorit, neka ne slušaji ga svakuj...

- Pa taman. Eto, da uniđem. Ali, kasno je...

U lijepo uređenu sarafovu dućanu sa dva velika stola bez nogu i nekoliko šiljteta okolo, koji su tri lojanice dobro osvijetljivale, sjeo je Alija na mekani minder do gazde Ješue. Tu ga je sam vlasnik namjestio, još mu poturajući pod leđa jastučić da se ne obijeli od vapna.

- Pa kako si mi, moja Aliju, sanki?

- Dobro, Allahu šućur, a ti, gazda Ješua?

- I ja sam ga dobri, samo po noćos ne spavajim, bole me glava i kostiji. Sanki, staros'... A kaki idiji poslove u tebe?

- I posao u mene dobro, mašallah. Uvijek svijetu treba dobar hamal.

- A hodža, kako ji stari? Ja ti ga voliu, a i dobro ga si drži, *mahala!* Po sokakos hodi kako momakos što hodiji na djevojki pod *pendžer*. Vidiu sam ga danas. Kazuva da's u zaptija...

- Jok ja! Nije to za mene.

- I nemoj ga, sinku, bolj' tebi šta drugo. Eto, dojdí u mene u magaza kaki momakos.

- Hvala, gazda Ješua, ne umijem ti ja o parama deverat.

- Bilo ti, sanki, kot Hasan-dedu?

- Jesam, baš sad, gazda Ješua. Plaho je slab...

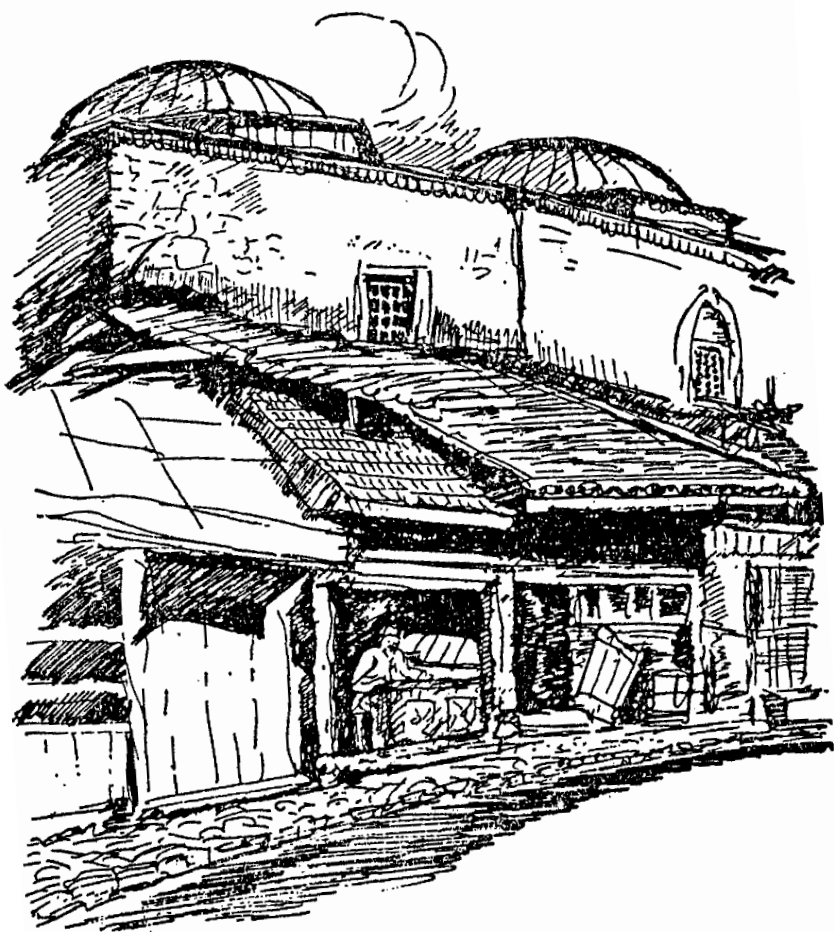
- A je li ga *zgodan*? ... Ima li zlatu?

Preslatko je ovo upitao stari mjenjač a da se Alija ne bi sjetio što ga sebi zove i što mu toliko tepa. Stalo mu do dedina blaga, pomislio Leptir... Baš je lukav. E, beli od mene neće doznati... Zato odgovori:

- Ne znam, gazda Ješua. A ne bih, vala, ni rekao da ima, plaho ti je on tvrde ruke...

- Jes' ga taku. I ja znaji. Škrto stvorenju je naša deduko. Al' imaju paras, puno paras! ... Sve pravi dukatos. Pa da ti kazuvam, sinku, što smislila tvoja stari Ješua, tvoja dobri ahbab, pa da ga i ti, sanki, i ja zaradimo. Znaš: *Io tengo* pamet, ama *io no tengo* paras dosti za veliko poslove, koji donosiu i veliko zarada. A ot staro deduko, sanki, lahko ga je dobit... Eto: ti nego budiš dobro pazit, budiš ga obilaziu i davao na nego puno hediji ot mala vrijednos', ali za nego ot koris', smokvi, sanki, i prtokali i limuni i samuni i pilav ot pirinču i kokoš... On tebi budit zavoliu, pa te budit posiniu, napravit tebi kako svoja *evladu*, i ti ga budiš dobit paras, puno dukatos ot deduko... Pola ga tebi, pola ga meni, kad deduko umrijit, a to ne budi više dug...

Ja davam tebi, sinku, svaki dan polu dukato, ti kupiš za deduko halva, i lokumi, i šeker, i iladž, on tebe zavoli, pa ti na kadiju prepisui imetku... Sanki, ako on ne šće, ja ga poznaji kadija i ja mu davam dukatos dva tri kes', i on govori na deduko, mu omekšaji duša kako vuna ot ofcu, tako umiji lijepo govorit naša kadiju... Pa ako ne hoći na pravi put, sanki, more na *murtatluk*... Vidiš sinku, to ji poso, a sreća i za tebe i za men'... Tebe voli deduko, a on imaji paras... Puno paras u podruma u dulafi ili u dušeka ušito sa tres konci i kvatra konopci... Je tvrdica, *avaru*... Eh, Aliju moja, šta kazuvaš? Govori sad, moja Lepir!

Sarafova magaza uz Bezistan

- Ja ti u to neću, gazda Ješua, to je haram.

- Kako haram, kako grijehotu, to je poso, dobri poso. Uložiš... izvadiš s kamato. *Ortakluk*: moji paras, tvoji posluga, kadijino haram, a imetku ot deduko, eh, to trgovina... A posliji, kad ti bogato, budiš imau plaho lijepi *mučaćos*, ljepši ot Almasu, sanki... A i nju moreš uzet ot efendiju... Vidiš, sinku, zna gazda Ješua sve, sve znaji... Svako utorak kot mene na večero Arif telal... Pa, sanki?

- Jok, gazda Ješua. Ja neću otimati od Hasan-dede, meazallah! Volim i do smrti ovako pošteno s užetom.

- Pa to j' pošteno, sanki, ja ne lopof, ja trgovac. Deduko tebe poklon kot kadiju u meščema na vasićetnama sa tri *muhur*... Ako ga ti nečiš, ti budalu! Onda on, škrto magarac, umre od gladu, a mal njegova ide na valija, na Stambol... Ni mezaru lijepo, ni njegova duša u dženeto. A ako ga tebi daji svoja imetku, onda, *pašeriko mio*, on ide na dženet, jer svoja mal na dunjaluka u hajr ostavi i mi pošalimo *bedelu* za nego na kjaba, budi hadžija i do smrt ga pazimo, sanki, kako mali bebu. Zar to haram? Moj Aliju, ti ga ne znajiš, dobri je stari Ješua, neće grijeh, hoće trgovino i paras. Vidiš, Aliju, mi jehudijo imamo pamet, imamo znanja i volje, zato nam *Jehova* dava. Pa ti ga, sanki, razmisli i ne kazuvaj nikomu, pa mi na sabat dojdj u moja kuća na Mejtašu...

Alija zbunjen tom bujicom riječi ne znade šta da odgovori, pa se samo nelagodno okretao i vrpeljio na mekom minderu.

- Pa, sanki? - opet upita Ješua.

- A, biva, gazda Ješua, oklen ti znaš za dedin novac? A ako ih nema? A, beli vala, kuća mu je fukarska, dušek truo, vidio sam ja...

- A si gledala u dušeka pod vuno... Tu su dukatos. Ima deduko, ima, pašeriko mio, sanki, ima paras, Ti ga se ne boj. Ješua ne kJORAVO. On biu šezdeset godina trgovac, imala u Saraj dvadeset kućas, sve prodalo, dukatos slagalo, a sir žderalo, kaki prosjak hodao u krpa. On slivi prodavau na karavanos, a jeu tvrdo samun. Di paras, di? Mora bit', sanki, u dušeka. Ti ga se ne boj, opet ja tebe kazajim, budi paras dost'... Ti ga dojdj kot mene na sabat.

- Ne mogu ja tebi dohoditi, gazda Ješua, u kuću. A i što bih ti? ...
Ja u to neću.

- Kako hoćiš, pašeriko mio, ti prospavaj noćos, i ti ga misli.
Sutra budiš imalo druga pamet.

Tmurne misli kovitlale su Alijinim mozgom dok je žurio kući, jer se već nad Sarajevo bio spustio gusti mrak.

U mahalama kroz koje je prolazio bilo je tiho, to je doba molitve poslije večere, doba kahvenisanja i dogovaranja, kada su stariji još budni, pa se zato mladina ne usuđuje ašikovati.

Alija je slušao bat svojih koraka kako odjekuje o mjesječinom obasjanu kaldrmu. Šta li mu to taj Ješua predlaže? ... Je li to pošteno? ... Ako nije, a on je vjerovao da nije, onda je to haram, grijeh... A on to neće učiniti! ... Nipošto!

Ali ako je pošteno, kako Ješua tvrdi? Pa stari tvrđac ionako nema nasljednika, a s njegovim blagom, samo ako dođe u vrijedne ruke, dalo bi se čuda napraviti. Čuda! ... Sad su već pred njegovim očima nicala kućice za sirotinju i skloništa za starce, sve njegove tvorevine iz maštanja, koje su ga često obuzimale otkako je s Ali-hodžom raspravljao o ahlaku i potrebi neke veće i dublje pravde među ljudima. A zar i za samog dedu ne bi bilo bolje? S jedne strane njegovo ogromno blago, koje zabravljeno u podrumu leži mrtvo, vapi za životom, za ispunje njem svoje svrhe da ljudima olakša život, a s druge se dedo pati i umire skoro od glad... Primiti se dedine imovine i paziti ga do smrti, za njega čak hadžiju poslati na *Čabu*...

»Ali ako to učinim«, mislio je sad poluglasno, tako da se činilo kao da sam sa sobom razgovara, »što će mi za to Ješua? Tko bi starca pazio? Ja! Tko bi se za njega brinuo? Ja. Tko bi mu hećime dovodio? Ja. Tko, na kraju krajeva, zna za njegovo skrovište blaga? Ja, i opet ja, i samo ja! ... A tim blagom mogao bih i sebe izučiti, pa postati kao i Ismet-efendija, i još veći, i jači i zdraviji, Bogu hvala... Pa Almasa? ...

Zar se ne bi za me preudala? ... Eto, želja, pusta želja bolesnog Ismet-efendije, ispunjena je. Almasa je bila njegova, nije sretna s njim, pa ako je zaista voli, prepustit će je meni. A ja ću joj pružiti toliko slasti i ljepote u novom životu, da će joj se sve muke proživljene s bolesnikom učiniti kao san...« Uto Alija protrnu i stade nasred sokaka. Sjetio se svog sna od proljetos, i onog Arapa i podruma, i zlata, i spavaće odaje u kojoj je vidio Almasu, i slugu, i pašovanja...

»Jest... jest! ... Tako Bog hoće... A Allah je kadar... Ješuu je Bog navratio da mi dadne misao, da me podsjeti...«

Kada je Alija nakon mnogo lutanja stigao kući, Ali-hodža je već odavna spavao. Uvukao se polagano u svoju dvorišnu sobicu i legao, ali zaspao nije sve do zore...

XI

Bolest Mula Hasan-dede sve se više pogoršavala, ali mu ipak osim Alije nitko nije smio dolaziti. Rado je primao od Alije poklone u hrani, ne pitajući ga nikad odvaja li on te sahanе *ćevapa* i čorbi od svojih teško stečenih nagradica za prenošenje robe sarajevskim esnaflijama. Te poklone donosio je Alija svakog dana, iako mu gazda Ješua nije davao ono pola dukata, iako je još iste one noći kada se vratio kući odbacio misao o usinovljenju s dedine strane. Zanimalo je starca sve što se u Sarajevu događa, patio je mnogo kad mu je Alija pričao o malimejtima, jeftinim sirovima, mogućnosti brze zarade, patio je zbog svoje nepokretljivosti, ali ipak hamalu nije povjerio da za njega ma šta uradi, nije mu davao ni novčića ni za šta. Rekao bi: »Eh, što bih volio limun, ja li prtokal!«, pa bi Alija već sutradan donio čitavu hrpu, a starac bi pojeo ne pitajući pošto su bili, ni treba li on šta dati, nego bi zacvilio:

- Bog ti platio, sinko, što mene starca čuvaš. Neka ti dadne svih sedam dženet! ... A kad ozdravim... sve ću ja tebi...

Je li pri tom pomišljao na nagradu? Alija je to bar vjerovao i vrlo se ljutio na Ješuu i sebe što je, ma i za čas, priželjkivao dedinu smrt. Ne! ... On će ozdraviti! Neka mu to Allah milosni dadne!

Svakog je dana Alija odlazio dedi, nekada i po dva-tri puta, njegovu odajicu počistio i u nju unio nakon toliko godina malo reda, pa i cvijeća. Sav je bio obuzet dedom tako da bi navečer, umoran od rada i posjeta dedi, odmah legao, ne upuštajući se s Ali-hodžom ni u kakve razgovore, ne učeći ništa. Ni kućne poslove nije više tako revno obavljao kao prije, ali ga njegov poočim zato nije ružio, jer je znao da je mnogo obuzet njegovom bolesnika. Jedina misao, od koje ga ni dedina bolest nije mogla odvratiti, bila je ona o nesretnoj Ismet-efendinici, o Almas-hanumi, koja je kraj bolesnog čovjeka venula. Čuo je da nije tako opasno, kako se govorilo, da nije, hvala Bogu, poludjela, samo da je postala šutljiva i da najviše voli samoću...

Sarajevska klima bila je i u ona dobra stara vremena hirovita, tako da su dani mjeseca studenog stvarno bili studeniji nego negdje i u samom prosincu ili čak u siječnju.

Jednoga petka, nekako mjesec dana poslije onog susreta Alije s gazda-Ješuo, osvanulo Sarajevo pod bijelim plaštom snijega... Ali-hodža pozva tog jutra svog imenjaka sebi u halvat na doručak.

- Od noćas spavaj ovdje sa mnom, toplije je.

- Peke.

Srčuci vreo čaj iz velikog modrim šarama okićenog *ćabenskog fildžana*, stari hodža, nakon stanke koju je upotrijebio da prožvaće komad pogače što im ga je poslala Safija, poče svom Alijici govoriti o novoj sreći.

- Alija, sine došao mi je za te haber.

- Hajrulah? Je li dobar?

- Dobar, ako Bog da.

- Ja od kog? - upita uzrujan radoznali Alija.

- Od bega Jakupića iz Travnika. Zove te k sebi da mu nad kućama i nad imanjem tri mjeseca nadgledavaš, jer njemu valja u Stambol. Plaća ti je golema, moreš čovjek od nje postati, pa kad se vratiš dućan od nje otvoriti. A tamo je u Travniku i moja šći. I nju moreš obići, kod nje noćivati...

- Kako? - gotovo uplašeno i vrlo razočaran promuća Alija.

- Lijepo. Pita on mene koga bih mu preporučio kao poštena i vrijedna, a ja, bogme, odmah tebe. - Zar ti ne bi bilo bez mene neobično?

- Jašta bi, sinko. Ali tvoja budućnost i tvoja sreća su mi preče.

- Pa Hasan-dedo, tko će ga po ovoj zimi paziti i obilaziti?

- More i tko drugi osim tebe, eto, ako nitko ne bi, ja ću.

- A, babo moj dragi, tko de meni u Travniku kazivati stare nauke? Znaš da ja sad bez njih ne mogu.

- Ionako u posljednje vrijeme slabo učiš... Ali, zar ti ne bi išao? Zar ti nije ići drago? ... Ja te ne gonim, ali za tvoje je dobro.

Alija je čas-dva razmišljao gledajući kroz prozor na zasniježen put i na bijelu maglu u zraku, prouzrokovanu brzim, isprepletenim lebdenjem krupnih i prhkkih pahuljica... Zašto da ide? ... Zašto da ne ide? ... Ono što on voli, ono što i njega voli - sunce, sada je daleko, hladno, bolesno, ono spava zimski san i tek se nekad malo oko podne probudi, zasja načas, tek da nas uvjeri kako ipak živi, pa opet zadrijema. Sunce se zimi odmara i sređuje uspomene prošloga ljeta, spava i sanja sve nove i nove snove, koje će s proljeća pričati brezama, jorgovanima i svemu i svakome tko ih, kao Alija, umije slušati i razumjeti. Ali, konačno, sunca ima i u Travniku. Njegov je prijatelj svugdje, ali najvoli Arabiju, pa tamo, osim noću, nikad i ne spava. Tamo ga bude molitve vjernih i uzdasi vrelinom nabujalih djevojačkih grudi. Eh, ali Arabija je daleko... Ipak, da može za suncem, Alija bi bez promišljanja pošao, ali za novcem? ... Pred njegovim krupnim plavim očima u toj magli od duhanskog dima i bjeline koja kroz prozor zrači, zgusnutih u neku fluidnu tvar, iskrсну lik njegove velike ljubavi - Almase. Zar se udaljiti od nje? ... Pa i sad je ne vidi. Tà tuđa je žena, vezana je *nikjahom* za drugoga... Ipak, nesretna je. Možda de joj moći kako-tako pomoći... Ne, on neće ići u Travnik! Sarajevo je njegov grad i ovdje će ostati. Zato odlučno progovori:

- Alihodža dragi, je ne idem. Ako hoćeš, hajde ti. Ja ću ti na kuću paziti. A zaradi, br'te, ti... Za toga i jesi ti i bolji, i prikladniji, i pošteniji, učeniji...

- Kako, sinko? Zar baš ostaješ?

- Ostajem.

- Poradi dede?

- Poradi sviju nas, poradi Saraj'va.

- Sjećaš li se ti, sinko, onog tvog proljetnog sna?

- Sjećam, hodž-efendi.

- Ti ćeš se, ako Bog da obogatiti. Eto, Bog ti i put dao, što ga gaziš?

- A more l' čovjek, hodž-efendi, svoju sudbinu, svoj kismet pogaziti? Zar nije Božja volja najjača? A ona je - da ostanem. Jer u svačijem je srcu Bog. A moje srce ne išće taj put.

- Pravo imaš, Lepire moj, dragi moj sinko. Da nije ženski i sramota ljubiti te, sad bih te ja, sinko, u čelo poljubio, toliko si mi drag, toliko mi je tvoja vjera draga.

Starčeve oči napuniše se suzama, a Alija znu polagano pride, spusti na zgrčenu ruku poljubac i prošapta:

- Hvala ti, hodž-efendi. Tako mi je drago što se ne ljutiš. Ovdje ću ostati. Ostani i ti! Neka Jakupiću drugi imanje čuva...

I ostala su obadvojica.

Čim je tog jutra Alija stigao u čaršiju, presrete ga gazda Ješua i pozva ga k sebi u dućan. Uzalud se jedan hamal opirao, uzalud se izgovarao da ima posla, Ješua ga je ipak skoro na silu uvukao u dućan.

- Nisi ga, pašeriko mio, dugo u mene biu... Eto, nećeš poslo... ne morajiš. Si veliko budalu! ... Ko ti krivo? ...

Više od pola sata ga je uz kahvu u magazi, koju je radi opreza bio zaključao, nagovarao na svoj prijedlog, ali tek kad mu Alija odbrusi da je to prljavo kao ublaćeni snijeg na cesti, da je to i sramota i grehota, Ješua odustade od »praznu razgovoru s luda glava«.

Omeraga naredi Aliji da mu kući iznese dvije vreće brašna i oku šećera, tako da je do podne tri puta prevalio po dva kilometra dug put. Poslije je još i gazda Koji morao nositi sedam sepeta kući na Bakije, tako da je već bilo pokasno kada je pošao svom Hasan-dedi. Žurio se da

bi što prije stigao starcu, koji se, jadnik, prevrtao s mukom na svom poderanom dušku.

Baš usput k njemu susreo ga je Adil-čauš stari njegov znanac, koji je već skoro deset godina u Travniku kod Jakupića na poslu. I on ga je nagovarao da pođe s njim kroz nekoliko dana u Travnik, ali Alija ostade čvrst u svojoj odluci da ostane u Sarajevu.

- A lijepo bi ti bilo.

- Ovdje je ljepše.

- Kako hoćeš, ali kajat ćeš se.

Snijeg, koji od noći nije prestajao padati, bio je napadao do iza članaka po putovima, a na krovove je već nasuo svoj debeli svjetlucavi zimski nakit. Prolaznici koje su susretali hukali su u ozeble prste, pritezali ćurkove, na firale vezivali krpe da se ne skližu, i žurili svi obuzeti više hladnoćom nego svojim poslovima, jer je u stara dobra vremena sve bilo bolje i stalnije, pa i zima.

- Dobra zima, dobro i ljeto - gatali su i jer im put žive u cjevčici nije bio poznat, mjerili su je ne stupnjevima, već nosovima. »Plaha zima, Alija. Prigustila, a još nisu ni *zemherije*. Vidi, molim te, već ti nos počeo *mavjeti*. Bogme, oštro...«

Alija je Hasan-dedu zatekao polusmrzla, gladna i žućeg nego obično. Mršave staračke ruke, izbrazdane nabreklim žilama, bile su mu modrocne i nikako se starac nije mogao oteti od gledanja u njih. Ispod jorgana izvirivala mu mršava, od studeni i bolesti ukočena noga, koju nije imao snage podvući pod jorgan. Zaječao je kad Alija uđe, mjesto odzdrava, jer ga je bolest te noći satrla. Bolest i bojazan da se više neće moći izliječiti.

- Je l' ti lakše, dedo? - bilo je prvo Alijino pitanje, i odmah, bez dedine zapovijedi, počeo preko koljena lomiti trijeske i obličice, koje su bile ispod peći, pa ložiti vatru. Zadah u sobi, već kad je Alija ušao, bio

je zagušljiv, a dim koji je prokukljao iz pećice još više zagusti zrak, tako da ga ni Alijina pluća ne izdržaše, nego se zakašlja i stoga otvori vrata.

- Zima! - prostenja starac. - Zatvori! Ne loži za havu, sinko, šćedi! Vidiš: zima jàko nastala...

Htio je i dalje govoriti, ali ga kašalj prekide, i toliko se zakocenu da ga je Alija podigao na dušek u sjedeći stav. Od dugog ležanja bile su mu se na leđima otvorile velike rane, pa je zajaukao kad mu Leptir slučajno u jednu dirnu. Dim iz pećice sve je više punio sobu, a starac sve glasnije i bolnije kašljao. Alija uze neki ručnik i poče kroz vrata izgoniti dim. Pošto uvidje da to ne koristi, izađe pa u dvorištu ispod snijega iščeprka malo zemlje i njom zatisnu rupe na pećici. Starac je sve sjedio i čekao kada de Alija svršiti taj posao pa mu prići. Leptir donese u onoj polurazlupanoj posudi vode, opru ruke i sjede do starca.

- Moj sinko - prostenja Hasan-dedo - čini mi se da ću skoro prevrnuti kašiku... Eh, šta ćemo, svak mora umrijeti...

- Ali, dedo ne govori tako...

- He, he - zakašlja se opet dedo, pa s mukom progovori, tresući se u vrućici: - Sad će... kad ja umrem... sad će... lopovi... štakori... poći na moje... da razgrabe... krtice pogane... Sarajlije... *ćafiri*... Pas im trag! ... Zar sam za njih... za njih... čitava života radio... borio se? ... Ama jok! ... Jok! Jok! ... Neće... neće nitko za moj mal znati... nitko... čuješ li? ... Čuješ li, Alija? Nitko! ... Istruhnut će... Truhnuti u mom podrumu sa mnom zajedno... To, to sam uspio oteti... oteti od hala, od ljudi... od... Ja... ja... ne dam... Ne dam! ... Ne dam svoj mâl... Moram živjeti... moram! Moram! ... Aj! ... - i starac se podiže na ležaju, a oči mu sijevnuše i ruke zamlataraše po zraku, zatim klonu, pade na Alijinu ruku, koju je ovaj pažljivo i sućutno podmetnuo pod starčeva leđa.

- Smiri se, dedo, dragi brate, smiri se... Jesi li gladan da ti dam jesti?

Začudoeno su ga te bolesne oči gledale. U te raširene zjene upijao se lik Alijina lica. Upijao svaki njegov atom. Drhtava ruka uhvati ga za rame i grčevito poteže, a ispucale usne počеше se opet pomicati.

- Alija... Lepire... Kaži! ... Kaži, dina ti... je li i tebi... i tebi drago... je li... što crkava mrski Hasan-dedo... onaj jadnik koga svak mrži... Ha? ... Reci...

Opet se zakašlja, ali sada tako nemilo da Alija skoro vrisnu.

- Smiri se, dedo, smiri! Kako moreš tako govorit'? Ne griješi duše. Pa ja te, eto, nekako volim, a ti misliš da te mrzim. A što bih? Ta brat si musliman, bolestan si. Čaršija sve za te pita.

- Za me? ... He... he! ... Čekaju... čekaju .. da grabe... da nose... lopovi! ... Aj... A ja nemam... nemam... snage da svoju sjerotinu štitim... Gone me... Truju me... ubijaju me... na san mi izlaze! ... Na san, Alija! ... Ni tu mi ne daju mira! ... Aj! ... Alija! ... Alija! ... Će si? ... Ne ostavljaj me! ... Aj! ...

Starca je groznica sve više obuzimala, a Aliju strah, dok se na sobicu, uz zagušljiv dim i bijele pramičke zgrušane pare iz ilovače na peći, spuštala zloslutna večernja tama.

- Tu sam, dedo. Evo me. Smiri se, molim te! Zar me ne vidiš?

Bljedilo bolesnikova lica zamijeni naglo rumenilo, kao da mu se sva krv slila u obraze. Prikupljajući svu snagu razrogači starac oči, pa promuca još isprekidanije nego do sada:

- Bio sam... bio... sam ob... ne... vi... dio! Alija sinko, boli... sve boli... sav vuđud...

- Da zovnem hećima?

- Ne! ... Ne! ... Šta oni znaju... Ćekaj da uzmem daha... Ti meni svari *nane* i sljeza i... kako ono... jah! ... *kantariuna*... i preslice... pamtiš li? ... Uzmi sve to pred Imaretom u onog travara... Juso mu je ime.

- Hoću, dedo. Još večeras. Valja ti i svijeća donijeti.

Starac se primirio. Govorio je već jasnije, ali umorno, bezbojnim glasom i klonulo.

- Svijeća? ... Imam hin... imam... Ama, sinko, smislio sam: ne kupuj trava...!

- Što, boga ti, dedo?

Opet se starčevo lice zarumeni, i kao da je svu prikupljenu snagu htio izručiti u naglom izljevju riječi, poče plašljivim glasom, lukavo žmirkajući zasuzenim očima:

- Znaš... kad rekneš... za Hasan-dedu... kad rekneš: bôn... uh! ... metnut će... metnut će... otrov... Jah, jah... otrov! ... Ne! ... Ne... neću lijekova! ... Nosi... nosi trave... Otrovn je to... Ubit će me... Ubi... Ah, i drob me boli, boli... Peče, Alija... peče... zavija... steže... Alija, đe si jučer kupio onaj pilav za me? ... Govori! ... Otrovali me... Truju me... I ti me truješ... Čafire! ... Za moje dobro... Idi! ... Idi! ... Bježi! ... Aj! Vode malo voodeeee... Umi... rem.. umi... Allah! ... Kašalj ga opet poče gušiti, a lice mu se sve više inodrilo.

Alija je sjedio na rubu dušeka i drhtao. Nekoliko mu suza zasvjetluca u očima. Eto, jadni dedo ni njemu ne vjeruje. Ipak, ipak će mu oprostiti i ostati uz njega dok ne ozdravi ili umre. Zato ga opet blago povali na ležaj, ruku mu metnu pod glavu i prošapta:

- Smiri se, dedo. Ne griješi duše! Pilav je bio plah. Najbolji pirinač, kravlje maslo, jeo sam ga s tobom i ja. Morao bih onda i sam... A ja, vidiš zdrav kao drijen. Ali, ako me baš goniš, eto... ja ću ići, neću ti više dolaziti. Ali tko će onda? Zima je. Ti se ni maći ne možeš. Ne daj Bože, smrzao bi se... Nego, ako baš hoćeš da ja ne dolazim, reci mi koga da ti spremim?

Iscrpljeni starac, kog je vatra bila malo popustila, nije mogao odgovoriti, nego uze u svoju ruku Alijinu i u znak molbe za oprostjenje steže je svojom slabašnom snagom.

Kad je Alija već htio poći, pošto mu je za slijedeći dan dedo najavio da bi, čini mu se, mogao »kašiku-dvije« škembe-kjorbe od telećih trbuha, zadrža ga molećivi starčev pogled.

- Bogme, dedo, vakat mi je ići.

Pribirući zadnju snagu bolesnik prostenja:

- Alija... ostani, sinko... Eno, pod minderom lijevo... Digni poklopac... Tamo ima svijeća... Nađi koju naćetu... Ha, eno! ... Uh, ne! ... Nemoj tu... Golema je... Ima manjih.

Alija pripali lojanicu i usadi je u *ćirak*, metnu je do dede na sanduk, pa opet pođe da ode.

- Alija, sjedi još malo... da ti kažem... - Kašalj zaguši dedine riječi. Uz veliki napor, držeći grčevito Alijinu ruku, stari tvrdac isprekidano hrapavo poče svoju ispovijed. Alija ga je iskolačenih očiju slušao, žaleći ga i prezirući istovremeno njegovu gramzljivost.

- Sine... osjećam... mogu ozdraviti, samo... samo... da mi je ustati s ovog *jataka*... da mi je raditi... stjecati... makar malo... kô fukara! ... A to i jesam... Slušaj, hajde me digni, pa me povedi da idemo u podrume... Bogme ova zima... ove zemherije... valja nešto zaraditi... makar masla kupiti, pa preprodati... A i svoj mâl da mi je vidjet svoju sjerotinju... Pa ti mene uzmi u naramak ponesi me... Ja ću te voditi, a ti mene nosi...

Opet, sinko, bolje za te... a i za mene... ovaj... da ti oči povežeš... Pa ovaj... hoćeš li...?

- Dobro, dedo. Za hator tvoje bolesti, hoću. Ama sutra. Sad je već noć.

- Pa taman de, ujutru ako Bog da... Utrni sad svijeću, sinko, i hajde. Meni svjetlo ne treba... I u *kaburu* je mrak...

XII

Tužan je bio život u kući Ismet-efendije, mladog i bogatog duhovnika, od dana kada ga je njegova mlada životna družica prvi put vidjela u nastupu padavice. Mlada, željna uživanja života i ljubavi, Almasa je uz bolesnog muža venula poput ružice u divnoj vazi, ali namjesto u vodu, u čemer zamočene stabljike.

Život... Kako ga je ona sebi divno zamišljala, a kakav jest! Sve joj se nekako činilo kao kad netko godinama kopa po šumi tražeći zakopano blago nekog pretka, a kada pronađe ćup u zemlji, u njemu otrovnica zmija, šarulja ili čegrtuša, namjesto dukata i bisera.

Rijetki su bili časovi u njezinu jadnom bivstvovanju kada bi usiljeni smijeh odzvonio muklo kroz sobicu u kojoj se nastanila. Zavoljela je samoću. Mrzila je i muža i njegovu majku, nesretnu Zehrahanumu. Zašto joj bar nisu kazali istinu. Svaki razgovor između njih završio bi se riječima, ili pogledom, ili uzdahom, koji su uvijek značili težak prijekor: »Zašto me prevariste...?«

Kada bi nastala noć i dvoje mladih ušlo u svoju lijepo namještenu tamnicu, jer je zaista to njihova soba za oboje i bila, Ismet-efendija bi zastrepio pred pogledom svoje mlade, izmučene i bolom iscrpljene žene. A taj pogled odavno nije bio blag! Zamagljen suzama, on je osim prijekora, osim mržnje i sažaljenja, kazivao mužu ono najteže i najgore, ono što gore trza i ubija nego goropad - prezir! Da, prezir! Ona je u njemu gledala bijednika, lažljivca, kradljivca njezine mladosti. Iznudiivača, koji je lijepim riječima iz nje izmamio ljubav, ljubav kao naknadu za prazne riječi i bolesno biće.

- Maso, draga Maso, ovo dalje ovako ne ide - rekao joj je jedne takve noći u tamnici njihovih duša i srdaca i tijela. - Ili mi oprost, halali, ili da se, draga, rastavimo...

Ona ga samo, sliježući ramenima, zapita:

- Što me još i dalje mučiš? Znao si i znaš da se rastaviti ne mogu. Znaš da nemam kuda. Znaš da si me uklještio lažući mi da me voliš, ti... ti...

- Maso, draga, nemoj tako. Ljudi smo, zaboga! *Insani*, koji treba da se vole i da opraštaju...

- Šta da ti oprostim? Šta, Ismete? Šta još da ti dam? Govori...!

- Maso, tvoji uzdasi i patnje mene trzaju, mene...

- A mene tvoji trzaji, Ismete, i što znam da si me, da si me... Bolje da šutim... bolje...

Navala suza i ridanje prekide je, a muž pade od uzbuđenja u nov i težak napadaj. Njezina uplašena vika probudi Zehra-hanumu, koja je u svojoj neizmornoj majčinskoj ljubavi u snahi vidjela uzrok pogoršanja sinove bolesti, i zato je zamrzila, pa Almasa morade patiti još i gledajući kako je žena s kojom uvijek mora biti zajedno mrzi iz dna duše.

Takve noći ponavljale su se sve češće, tako da su i muž i žena strepjeli od svakog susreta, iako je Ismet-efendija još uvijek do besvijesti volio svoju ženu. Almasa je u svom teškom jadu, u svojoj uvrijeđenoj duši prevarene žene, osjećajući kako je bespomoćna i ponižena pred samom sobom, zaboravila na ljubav kao na neki lijepi proljetni san koji prvi snijeg izbriše iz sjećanja...

Majka bi svoju Almasu rijetko obilazila, jer nije mogla gledati patnje svoje jedinice, koju nije toliko morila bolest muževljeva kao svijest da je njezina velika ljubav tako sramotno prevarena i da je ona srce poklonila čovjeku koji nije imao hrabrosti priznati joj kako mu ona treba za zabavu i olakšanje u bolesti, a ne za slast milovanja. A i kada bi stara Fatima-hanuma došla svojoj kćeri i kada bi njih dvije ostale i za časak same, samo bi se nijemo gledale, plačući obadvije...

A Sarajevo, lijepi grad na Miljacki, u bezbrižnosti svojoj, u svojoj objesti i sitosti, dobilo je novog gradiva za svoja prepričavanja. Jadi Mehagine Almase, bolest imama Ismet-efendije, vječni plač iz lijepe kuće, eto o tom se mjesecima razgovaralo po sijelima.

Kako je god nesretan bio brak Almasin, tako je, nasuprot, bio sretan onaj Safije, kćeri učenog dobričine Ali-hodže Misirlije.

Otkako je mladi Ahmedaga otvorio dućan u Kazazima, svi su ga pomagali. Iz mnogih kasaba je stekao nove mušterije, a radio je kao mrav, samo da bi svojoj dragoj ženici, svojoj Fikici, što više i što ljepšeg u zembilju kući donio.

Njegova majka zavojljela snahu, tako da je Safija, koja je mlada ostala bez majke, stekla novu blagu i dobru majku, kojoj se tako rado povjeravala, kojoj je svaku svoju tajnicu došaptavala vesela i nasmijana. A te tajnice bile su nevine želje jedne mlade i sretne žene, koje je majka vješto provlačila svom Ahmi kroz uši. Kuća, u koju je sa Safijom ušla mladost, ušao nov život pun sunca i vedrine, cvala je u čistoći i urednosti. Ono što nazivaju sretnim brakom, brakom iz ljubavi, mirnim obiteljskim životom, *rahatlukom*, stekla je Safija u kući svog ašika, koji joj je kao djevojci pjevao:

Fiko, diko, ljepotice ...

Stara Šemsa-hanuma često bi k sebi pozivala svog prijatelja Ali-hodžu i »Lepiricu«, kako je od milja nazivala Aliju. Bila su to vesela sijela u obiteljskom krugu, prepričavale se zgode i zgodice sarajevskog života, a o Mula Hasan-dedi, gazdi Ješui ili Omeraginoj *nargili*, koju je za valiju izradio, uvijek bi se pričalo do na sahat *dord* po jaciji... Safija bi za takvih sijela u kutu sjedeći plela ili nešto zašivala, Ahmed, sjedeći na šiljetu, pravio puceta za dućan, kovrčeći ih na svojim koljenima i opšivajući ih zlatnim koncima, a Šemsa-hanuma sjedila za *mangalom* i točila kahve. Dva gosta bi jedino sjedila besposlena, tek što bi se Alija igrao s mačkom, a hodža okretao svoj teški *tespih* od jantara...

Šemsa-hanuma, sretna majka kazaza Ahmeda, i Zehra-hanuma, nesretna Ismet-efendijina mati, zajedno su djevovala, bile prve susjede, voljele se i pazile. Kao djevojke jedna drugoj opletale kose po stambolskom redu, jedna drugoj pozajmljivale haljine i papuče za

izlaze, jedna drugoj povjeravale koji im je momak pod prozore dolazio, bile, dakle, prave prijateljice. Kada su se poudale, prijateljstvo je ostalo. I kao žene su se često sastajale dolazeći jedna drugoj na obdan, pa i na konak, jadajući se i hvaleći.

Otkako su im se sinovi poženili, dvije prijateljice sastajale su se rjeđe. Šemsi je bilo teško gledati nesreću svoje prijateljice, a ova ju je, opet, u potaji zavideći Šemsi na sreći, počela mrziti. Čovjek u bolu, u nesreći nauči mrziti, kao što u veselju i sreći nauči ljubiti. Velik mora da je onaj um koji u bolu i nesreći umije voljeti, ne zavidjeti, a zar bi se jednoj Zehra-hanumi moglo zamjeriti što do te veličine nije dospjela?

Srijeda je bila, hladan zimski dan, kada su se poslije više mjeseci njih dvije slučajno opet susrele na *tevhidu* kod hadži-Idrizagine udovice Džemila-hanume. Poslije obreda, običajnog plača, izraza saučešća nesretnoj udovici i pohvala na račun umrlog, njih dvije, valjda razdragane usrdnim molitvama za dušu umrlog, opet se šćućurene na minderu u kutu jedna drugoj ispovjedile. Plakala je Šemsa-hanuma nad nesrećom svoje drugarice iz mladosti i dirnuta njezinim bolom nije joj ni pričala o svojoj sreći. Govoreći o sinovljevoj bolesti spomenula je nesretna Zehra-hanuma i neuspio pokušaj liječenja vranama, koje je hamalov mačak pojeo, pa da Ismet, nesretno njezino dijete, nije dalje ni pokušavao taj način liječenja, jer joj je, kao materi, ispričao sve, a tilsum je da nitko ne smije znati za to. Dugo su tako plakale, dok im nije prišla i Almasa, a one, pometene u svojoj neposrednosti, prekinule razgovor...

Kad se Alija jedne večeri od Hasan-dede vratio kući, nije zatekao Ali-hodžu. Na peštahti je našao komadić nekog pokvarenog zapisa, na kome ga njegov poočim poziva da dođe Fiki, koja se, razumije se, za njih dvojicu uvijek brinula, jer je velik snijeg, pa bi se, vraćajući se kući, starac mogao spotaknuti ili okliznuti.

Kada je Alija stigao na Hrid, Ahmedagi, kućani su već bili pri *đanečiji*, osobito dobro spremljenoj od svježeg *nešeteta*, ali je Šemsa-hanuma svom Lepirici ostavila od svakog jela pomalo u dva sahana.

- Pa kako je dedi? - upita Safija pružajući Aliji fildžan-kajmakli crne kahve.

- Ni bolje ni gore, Allah selamet! Već pet dana ga vatra drži. Ne zna šta govori. Sutra ću mu opet...

U toku razgovora dođe riječ i na Ismet-efendiju, a Šemsa-hanuma, žalosna zbog sudbine svoje prijateljice, poče sve uzbuđenije opisivati jade i nesreće koji se uvukli u kuću Zehra-hanume, ne obraćajući pažnje na rumenilo što je sve više žarilo Alijine obraze.

- Pa djeco, da vidite kako se Almasa promijenila. Bila je i ona na *tevhidu*. Bože lijepi, onakva cura, onako rumena i vesela, na koje grane dođe! Niti se more nasmijati, niti vesele lakrdije čuti. Priča mi Zehra da joj sad Ismet, ovdje u gluho bilo, haman svake noći pada s gore. A Almasu uvijek uhvati strah i *saфра*, džaba joj je što i na olovo *stràve salijeva*. Suši se, eto, pa šta ćeš de... A najgore je, veli mi Zehra, što je Ismeta zamrzila, ne more ga više. A i nije čudo! Gdje je ljubav golema, golema je i mržnja. Tko znade voljeti, nauči se i mrziti. Ona njemu, djeco, sve na nos natiče što joj nije o svojoj bolesti govorio. A i ne valja od svijeta. Kako joj nitko, ama baš nitko nije umio kazati vaktom. Nije svijet htio... A sad im život džehenem, tamnica... Ah, Allah selamet, bolje o njima i ne govoriti... Ama šta je tebi, Lepirice moja? Vidi ga, molim te, on plače! *Tuhaf!* Da te nije, sinko, ujeo dim za oči?

- Nije mu ništa, majko. Često on ovako... Je l'? - drhtavim glasom, gledajući sažalno u Aliju, progovori Safija, kojoj je velika hamalova čežnja bila poznata.

- Jah, Ali-hodža - opet će starica srknuvši još malo kahve, - imam i za te nešto. Molila me Zehra da ogledaš Almasi. I zapiši hin... neće li se opet mrven voljeti. Znaš, ako bi se nekako mogao zakrpati njihov brak...

- Džaba je to, moja prijо. Zapisivô sam ja i Ismetu i Almasi. Njih ne pomiri... osim ako se on izliječi. A njega nije mogao izliječiti ni Džin-hodža iz Stambola, najučevniji na cijelom dunjaluku... Na njemu ti je, u gluho bilo, devetnaest nekije' *sihira*.

- Ipak - umiješa se Ahmed, koji je dotle šuteći slušao razgovor i pleo svoje tkanice - ipak je ružno što Almasi nitko ne kaza. Eh, da sam ja znao...

- Ama, Ahmo, ne budalesaj, tko je mislio da ona ne zna...

Alija nije mogao dalje slušati i zato ustade, zatetura i izade na dvorište na snijeg. Svi se zgledaše. Stari Ali-hodža brzo uze svoj ćurak i dva imenjaka krenuše polagano kroz mrak sarajevskih mahala prema svojoj kući u Sumbul-mahali...

- Pa zar baš, sinko, ne moreš Almasu zaboraviti?

Alija je išao uz starca nijem, ne odgovarajući, ne usuđujući se misliti ma na što, jer je bio svijestan, da bi mu savjest odmah dala oštar prijekor, koji siječe i lomi cijelo biće: »Ti, Alija, ti, koji si znao, ti, koji si nju volio, ti nisi htio, nisi joj smio kazati. Jest, Alija, ti si također kriv za nesreću tvoje jedine ljubavi!«

- Sinko, Alija - opet je nakon poduge šutnje Ali-hodža tiho progovorio - poslušaj me! Ti moraš imati nekoga kome ćeš svoje jade priznati. Nekoga tko će te tješiti, tko će tvoje ranjeno srce izliječiti dovama i prizivanjem Svevišnjeg Allaha, koji sve muke olakšava vjernome robu. Alija sinko, ti nju još voliš? ... Još je želiš? ... Grجهota je to! Ona je pod tuđim nikjahom. Ti još misliš o njoj! ... Znam ja to, vidim ja to... Sinko, reci mi, sve mi reci: i šta misliš, i šta te peče... Ta ja sam ti sada otac, a i volim te, to Bog znade... Ne mogu gledati kako patiš... Ti vehneš, sinko! Svezat ćeš tako suhu...

- Dina ti, hodž-efendi, ne pitaj me više...

- Peke. Ama... - i starac utonu u šutnju.

Tako su stigli kući. Alija naloži vatru u halvatu i prostre hodžin dušek po podu. Onda pođe, ali ga stari poočim zadrža blagim pokretom ruke i oni su pozadugo sjedili bez riječi na rubu dušeka, slušajući pucketanje jelovine na vatri. Sjedili su jedan pokraj drugoga i gledali titranje plamička lojanice, a misli su im poput toga plamička plesale po glavi.

Nakon dubokog uzdaha, stari Ali-hodža progovori:

- Žao mi je, sinko, vrlo mi je žao što meni, svom najboljem prijatelju, ne vjeruješ...

-Ama hodž-efendi... Ama, babo...

- Znam, znam, sinko... voliš me, poštuješ me, paziš me k'o svog oca, ali mi ipak...

- Pobogu, babo, šta da ti rekнем? ... Almasa je udata. Ima svog čovjeka. Na nju i ne mislim. Kako bih, dina ti, ja hamal... - Gorka li je bila bol koja se u tom času ocrtala na njegovu lijepom licu.

- Ušuti, Alija. Zar te nije strah i stid Boga? Ljubav nije haram, ljubav je Allahov dar, sinko, ona je *hurma* iz dženeta, ali nijekati nju, to je laž, to je haram! ... Ti je još voliš! Njezina patnja... i tvoja je patnja! Njezina suza i tvoja je suza. Njezina bol i tvoja je bol, ali, Alija, kad bi ona bila sretna, njezin smijeh za te bi opet bio patnja, a njezino veselje bilo bi tvoj jad!

- Jok, babo! Nikada! ... Da joj samo hoće Bog džellešanuhu dati da njezin efendija ozdravi, pa da bude *rahat*, da ima djecu, da im veselo pjevuca... Ja bih dane stajao pred njihovom kućom ne bih li ugledao njezino dijete, krv njezine krvi, makar bih ga okom pomilovao... Šta? Ti mene, babo, miluješ?

De! ... Oh, kako to godi! ... Nikad još, nikad još, babo, Lepira nitko nije ovako po glavi milovao, k'o sada ti... Oca nisam ni zapamtio, majka se preudala, uže me od djetinjstva, ponizuje i spravnjuje sa stokom... A čovjeku treba nešto lijepo, nešto što ga grije oko srca... Možda sam zato i potražio ljubav kod sunca, babo! ... Ono me miluje i golica, a ja osjećam kao da je neka velika ruka koja me gladi i otire s

mene znoj... Moj babo, zar ti to plačeš... Ne, ako Boga znaš, zar pod sijedom bradom? ... Možda sam zato i toliko nesretan zarad Almase...

Starac jedva čujno prozbori u toj svetoj tišini zimske noći:

- Toliko je voliš... Toliko je voliš...

- Nisam ja tome kriv, babo! Svake noći sâm se sobom borim. I govorim sebi: »Lepire, osvijesti se! Ona nije ni bila za te, ti si fukara, ti si hamal, ti lepir, lijenčina koja se izvali ljeti na ledinu i ašikuje sa suncem...« Ah, babo, da mi je sad makar sunca! ... Svašta sam kušao da nju zaboravim, svašta! Ama, eto, ne mogu, ne mogu! Pomisli! ... Ona se pati, ona je nesretna... A ja sam znao. Ja sam znao za Ismet-efendijinu bolest. Meni je on sam kazao da ona ne zna, da ga ona pod tom mahanom ne bi htjela... Moj babo, a ja njoj nisam odao njegovu bolest. Nije mi dalo moje srce, koje svakoga voli...

- Nek nisi, sinko!

- Zâr?

- Da si joj rekao, unesrećio bi čovjeka koga je Allah milosni već kaznio neizlječivom bolesti. Da si joj kazao, ja te sad, sinko, ne bih milovao i ne bih plakao nad tobom, i ne bih svu ovu noć molio Allaha da ti pomogne i da ti dadne sabura. Jer onda bi ti bio kriv, onda bih rekao: »Moj Alija je, da od drugog otme djevojku, njoj za njegovu mahanu kazao. Kazao, iako ga je taj nesretnik molio da šuti. Moj Alija je sebičan, moj Alija nema velikog ahlaka, nema toliku dušu, kako sam mislio...« A ovako... Ti si, sinko, uradio pravo. Ona je znala da je ti voliš, ali je drugog izabrala.

- Nije, babo. Nije Almaza znala. Oklen bi?

- Zar joj nikad nisi rekao?

- Jok!

- Nisi joj dao ni neki znak? ... Haber? ... Povod? ... Te nekad joj se nasmijao, te nekad joj pod pendžerom...

- Ama, babo dragi, šta govoriš? Ja hamal, a ona prvog bakala kći...

- Zar ti ne znaš da su svi ljudi pred Bogom jednaki?

- Ama nisu pred ljudima, moj hodž-efendi. Šta mi vrijedi što svakoga volim, što mi je srce puno neke veličine koja u meni gori, što bih svakom pomogao, što sam mlad, zdrav, kada sam neuki hamal!

- Tko kaže da si neuk? Zar te ja nisam svemu naučio? ... Eto, još malo pa ćeš arapski govoriti kao i naški, znaš pisati na tri načina, ilumli si, kalemlji si, a nitko ti nije kriv kada nećeš drugi posao.

- Drugi posao?

- Pa, još nitko nije otišao u Travnik begu Jakupiću.

- Ne mogu, babo, ne mogu! Kad pomislim da je Almasa tako nesretna, izludjet ću... Bože, ti mi budi na pomoći!

- Nesretna, veliš? Moj Alija, sretnija je ona nego sultanija, nema od nje sretnije na dunjaluku...

Začudeno ga je Alija pogledao, nijemo pitajući: »u čemu li je ta njezina sreća?«

- Jest, bogme, Alija, sretna je ona kad je toliko voljena! Kad je tvoja ljubav savladala mene starca, pa te ne umijem od nje odvrćati... onda je ona velika, onda je ona svetinja, onda u nju čovjek, sitan crv u Allahovu vrtu, ni dirnuti ne smije! ... Voli je, sinko! Voli je! Misli na nju! I plači u potaji za njom! I kada dođe ljeto, opet se izvali na ledinu i sanjaj o njoj budan. I sanjaj nju onakvu kako je zamišljaš! I voli je i tepaj joj! Tepaj joj gledajući u sunce! ... Jest! To ti ja kažem, ja Alihodža Misirlija, jer tvoja je ljubav golema, veća od nas sitnih crva, gladnih crva, od nas bijednih robova trbuha i straha. Ona dosiže nebesa, sinko, ona proljeće preko denjiza i planina, ona je pjesma meleća, ona je tolika da nema riječi ni u jednog pjesnika da je opjeva, ma to bio i sam Firdusija! ... Velik si ti čovjek, moj Lepire! Velik i plemenit! Ja sam prema tebi crv, malena bubica, ja i sva moja znanja. I budi sretan, digni glavu, smij se, jer su te tvoja bol i tvoja neispunjena čežnja uzdigli do blizine *evlijaluka*, pa ako Bog da... jer znaj da te ništa ne može jače i brže približiti Allahu, vječnosti i natprirodnosti nego bijeda i bol! ... -

Umoran je zašutio, a oči mu se upiše u Aliju tražeći na njemu veličinu, natčovječnost.

- Hvala ti, babo, na tom nasihatu. Hvala ti na tim riječima - i nekoliko suza ovlaži starčevu ruku, koju je zahvalno ljubio Alija Leptir.

- Slušaj, sinko, hoćeš li me nešto poslušati?

- Hoću.

- Što god od tebe zatražim?

Alija bez kolebanja potvrdi glavom.

- Što prije hajde u Travnik! Budi ondje do proljeća, dok se beg vrati. Radi i napreduj! Mogao bi Bog dati da tamo zagledaš drugu...

- Nikad, babo!

- Nejse, mlad si!

- Moram li te poslušati?

- Ako si sebi prijatelj. Eto, ako je ne zaboraviš, ako Ismet-efendija za to vrijeme ne ozdravi... Ali, bi li ti nju kao pušćenicu?

- Kako? Ne govori o tom, dina ti! Nisam je ja vrijedan, ni da je, meazallah, svjetska nevaljalica bila.

- Pa veliš: kad bi Ismet-efendija svoju hanumu pustio, ti bi je... makar što ni je cura...

- Ne govori o tom, dragi babo! Ne daj mi nade! Bih, bih, jašta bih! Mislio sam ja na sve t ... Mislio i vezao u pameti priče... Mislio i na grijeh... Pa se poslije kajao i paštao svoje misli... Sve bih ja za nju bio kadar učiniti, babo, sve...

- Zar i ukrast?

- Pa... kad bi ona gladna bila, a ja ne mogao zaraditi, pa joj donijet...

- Zar i ubit? ...

- Ne! ... Ne pitaj! Babo dragi... tà i hotio sam već... Jedne večeri, kad sam joj kraj kuće prolazio, čuo sam je kako plače i govori svome mužu: »Ne muči me, ne ubijaj me svojim riječima« ... Vikala je to tako bolno i tako duboko uvrijeđena da joj je glas plakao kao majka nad mrtvim sinom... Uto je na vrata izašao Ismet-efendija... i ja bih ga, vjeruj mi, samo da nije bio onako slab i jadan, bolestan... Poslije sam lutao gotovo do pola noći i bojao se doći kući... Bojao sam se da nisam poludio...

- Zar bi za nju - nastavi hodža svoja pitanja - nekog i prevario?

- A bi li zarad nje vjeru promijenio, iz dina izašao?

Crvena žila preko sredine lijepog Alijina čela nabreknu, kao da hoće puknuti i iz nje šiknuti vrela krv, ali on brzo i odsječno odgovori:

- Eh, babo, to ne bih! Doista ne bih, vjeruj mi, prije bih umro od gladi za njom, od ljubavi i bola!

- A bi li ti nju uzeo, da je druge vjere?

- Bih, bih, babo, jer bi ona kroz moju ljubav spoznala Allaha! ... Ona bi primila moju vjeru kada bi vidjela kako je ona puna pravde, puna ljubavi i istine... Ama što me sve ovo pitaš?

- Pitam, eto, pitam, sinko. A bi li ti nju da ima dijete?

- Bih, babo, bih, da ih ima petero, da je stara, da ni maknuti ne more, da je, ne daj Bože, k'o Hasan-dedo bolesna... I onda bih je, i volio bih je i mazio i tetošio...

- A dijete njezino, ako bi ga imala, bi li i to dijete volio i bio mu otac? Pazi dobro što ćeš kazati! Bi li bio otac djetetu koje nije tvoje, nego onoga koji ti je preoteo tvoju Almasu?

- Bih, babo, bih! Tà njezino bi ono bilo! Njezino, a to je dosta.

- A bi li ti nju kad ona tebe ne bi?

- Jok! U nesreću je ne bih, pa makar umro od muke!

Starac je ušutio, pogledao Aliji u oči i onda naglo odlučno kazao:

- Hajde ti, sinko, svakako u Travnik. I to što prije!

- A Hasan-dedo?

- Eh, Bog će s njime providjeti i bez tebe, a ja ću ga, ako on samo htjedne, svaki dan obilaziti. Nije mi drag zato što je škrtac, ali za tvoj hator pazit ću ga, kao da mi je rođeni brat.

- Što me goniš, babo? Reci mi, pa ću ići.

- Zbog tebe i tvoje sreće. Zar si zaboravio svoj san? Ti ćeš steći novaca i časti, a eto Bog ti daje... Pa i Almasu si usnio...

Htio je Alija priznati toga časa svom dobrom poočimu da je podrum, što ga je usnio vidio kod Hasan-dede na javi, ali nije stigao, jer je stari hodža odmah nastavio:

- Svakako idi, sinko! I sve će Bog dati...

- Babo, vrati mi riječ!

- Slušaj: ako ti sad odeš, pa tamo daleko od šehera potražiš smirenja, naći ćeš ga! A ti nećeš za njom čeznuti ni tamo više nego ovdje. Za toliku ljubav, kao što je tvoja, nema udaljenja, sinko! ... A tvoj san... Deder mi ga ponovo kaži, ali lijepo sve po *tenhanluku*.

I Alija je ponovo do u tančine ispričao svoj san. Kada je završio, hodža ga posla na počinak, a sam pripali drugu svijeću, jer je prva davno bila dogorjela, i oni su dugo sjedili u mraku. Pošto je u odaji bilo već vrlo hladno, jer se peć davno bila utrnula, hodža uze svoj ćurak i zaogrnu se njime, i čim ostade sam, priđe svojim ćitabima. Sve do jutra je po starim ćitabima tražio razjašnjenje za one riječi: »Zlato u ruci tvrđice je krpa, a krpa...« Pregledao je sve knjige, sve zabilješke o snovima, čak i onu misirsku knjižurinu o dopuštenim i nedopuštenim gatkama...

Kada je u zoru Alija ušao u njegov halvat, našao je Ali-hodžu sjedeći kako ga je i ostavio, a ovaj mu, poslije pozdrava samo tiho odgovori:

-Idi, sinko, u Travnik, i kad se vratiš, s Božjim emerom, silan ćeš postati. A i Almasa će, vjeruj, biti tvoja.

Tako je stvorena odluka: Ipak ću putovati!

XIII

- Što si tako bunovan, Lepire, kao da si, ne daj Bože, mahmuran. Pobogu, br'te, da te nije opet kakav hastaluk smlatio? ... A i jes' prižestila zima. Uvijek ti je to tako kad ona ovako naglo naleti. Hajde, uniđi u magaz, pa rahat ručaj.

- Hvala ti, Omeraga.

- Bogme, golem snijeg. Valjat će, ako ev'vako uspada, okidati krovove. Ho'š li ti? Ha?

- Ja tko će drugi?

- Ma, eto, mišljah, nije tebi više, šućur Bogu, nužda. Ide ti sad bolje nego prije...

- Svejedno. Ne valja se *hasiti*.

- Kako je Hasan-dedo?

- Nisam mu još išao danas, ama valjat će mi, tamo po ićindiji, dok onim Azizagininim mušterijama potovarim saone.

Lupkanje čekića u Kazandžiluku, pjesma rada, iz koje nastaju sve nove i nove bakrene džezve, vrelo rastaljen kositar u ogromnim kotlovima Omeragine magaze, sve to uljulja Aliju nekako još više u misli, od kojih se, evo, već drugi dan, nije mogao osloboditi. Jučer ujutro mu je Ali-hodža kazao da ide u Travnik. Od tada mu se glavom kovitlala misao o Hasan-dedinu podrumu. Zar sada ići? A osjećao je da bi ga taj put ipak spasio... Samo da ne ulazi više u taj podrum, inače neće imati snage da otputuje! A dedo ga svaki dan moli, ali je još preslab da se dignu... On mora ići! ... Iz daljine je lakše misliti na svoju ljubav nego tu nadomak nje. Gledati u prozore njezine kuće, čuti nekada

i njezin plač u čardaku... Otići! Otići! ... A pašaluk, san? ... Ne! Na tu svoju vrelu želju, koja od proljetos nije ugasla, Alija više nije smio ni misliti... »Tà i pašaluk i imanje i čast... želio sam samo radi nje, za nju...«

- Alija, čuo sam da dedo više ni kretati ne more.

- Bogme, Omeraga, slab je.

- More li govorit'?

- Pomalo.

- A more li jest'?

- Vrlo malo, i to samo dobre i lahke *zahire*.

- Kupuješ li mu?

- Ponekad.

- Nejsse. Kad mu večeras odeš, *poselami* ga od mene, ja ću mu po momku večeru poslati.

- Kabul olsun! Neka ti Allah stostruko vrati i ovoga i onoga svijeta.

- *Inšallah*! Moj Alija, reci ti meni. k'o ahababu šta tebe mori.

- Ama ništa, Omeraga!

- Krećeš li u Travnik?

- Ako Bog da, mislim sutra.

- Nek ti bude hajirli!

- Amin.

- Plaho si mi *kaharan*. Da ne misliš još o Almasi?

- Jok!

- Da Bog da, sinko! Jah! Smislio sam. Znaš šta? Večeras po akšamu doći ću i ja Hasan-dedi na *zijaret*. Ti ode, pa valja netko da ga obilazi. Reci mu, pa i ti pričekaj.

- Baš ti hvala. Ali... ako...

- Šta to mucaš?

- Znaš... Dedo ti je tuhaf čovjek. Ters. Na svoju ruku, pa nemoj mu zamjeriti ako bi ti šta ružno rekô. Valja hasti puno toga oprostiti...

- Znam ja dedu. Nikad mu otišao nisam, a i ne bih da nije tako slab. Sad moram, brat je, mumin je, dužan sam ga obići i pomoći mu. Tako Bog hoće! Mogu i ja nekad... A drago je bolesniku kada ga netko obide...

- Slušaj, Omeraga, baš je naš Allah dobar! Baš se o svakom brine. Eto, ja odoh na put... A ti po koji put spremi momka dedi, neka ga prigleda. Sevap ti je... I moj babo će mu odlaziti...

- Zar ti nije, Alaga, Saraj'va žao?

- I te kako! Ali brzo zima prođe, a s lastavicama evo vam i Lepira... Sigurno ću prvi lepir u Saraj'vu biti.

- Zar ne ostaješ svosve?

- Ne dao mi Bog! Samo do proljeća, dok se beg vrati.

- Znaš li kuda će?

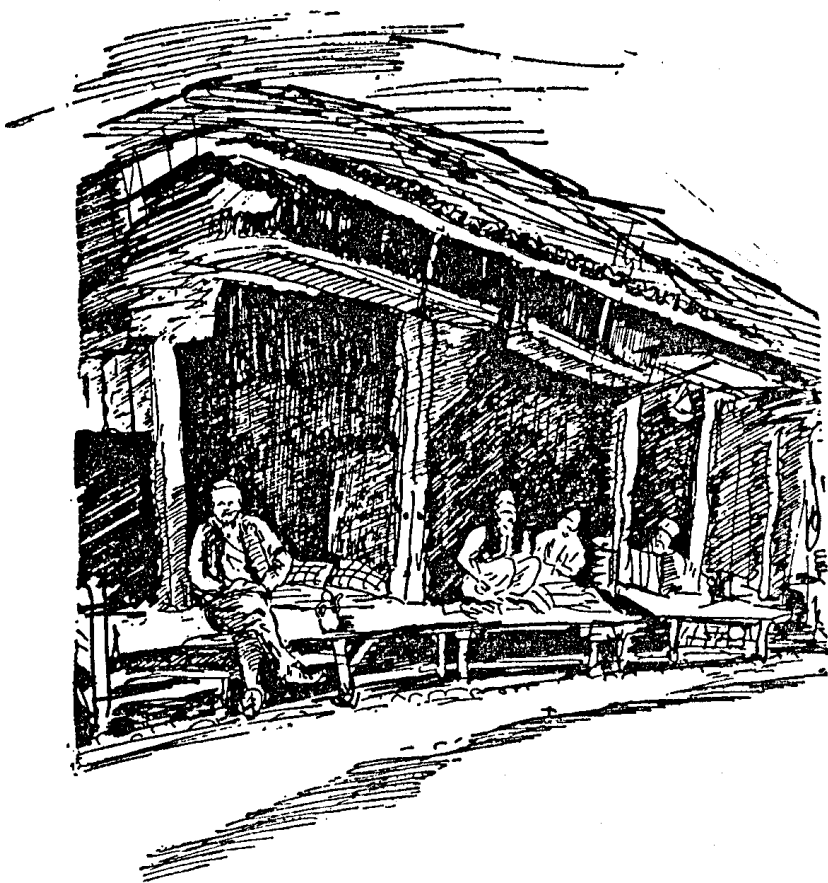
- Znam. Rekli mi i Ali-hodža i Adil, begov čauš. Ide u Stambol.

- Zar i on?

- Tako su meni rekli, a prilika je da je tako.

- Tuhaf! Ide i valija, ide i *muftija*, ide i pet-šest prvih begova! Beli njáki rat, pa će opet novi namet na vilajet!

- Moj Omeraga, sretni su oni. Idu u Stambol. Vidjet će Aja-Sofiju, vidjet grad Konstantina, koji je ratovao u znaku krsta, koji je prvi odbacio mušrikluk i primio Isatovu nauku, vidjet će Jildis, Zlatni Rog, Mramorno more...

U Kazandžiluku

- Oklen ti, bolan, Stambol tako poznaješ?

- Eh, čitao sam, a i Ali-hodža mi je pričao... Sretni su oni koji tamo idu...

- Sretni? ... Moj Alaga, čorava je to sreća! Idu oni u zlatan kavez, gdje će ih operušati.

- Pa kad sultanu treba...

- ... Valja davati, makar i nama trebalo.

Još malo je tu, u esnafbašinoj toploj magazi, posjedio Alija, govoreći o Stambolu i novom porezu, pa je brzo krenuo na posao.

Prozebao i umoran od napornog tovarenja Azizagine robe, željan da se odmori, pošao je Hasan-dedi. Prolazeći pokraj gazda-Ješuine magaze uhitrio je korake da ga ovaj ne primijeti, ali uzalud. Izletio je čak pred njega na sokak i uveo ga u magazu.

- Što ga hitiš, sinku, otmor se malu kot tvoja gazda Ješua.

- Ne mogu, dragi, siđet. Valja mi prije akšama stići Hasan-dedi da mu mrven poradim. Vidiš kakva je zima, a tko zna je li mu itko naložio vatru, jer ne vjerujem da se on mogao dići.

- Ne zmrzne se deduko! Njega griji njegovo škrtos'... Biu je ovdi hodža Misirli, pila kot men kafa. Kazalo ti idiš na Travniku.

- Idem.

- Ne smijiš! Budalu ti! Rogatu marva brez pamet! Ostaviš deduko samo? Ko ga, sanki, budi gledalo kat ti odidiš?

- Naći će se već netko. Naći ću ga ja.

- A paras ot deduko? ... Ko budi dobiu, sanki?

- Onaj, kome bude suđeno, gazda Ješua. A vjeruj da ih i nema. Ja znam.

- Rifat! - razvika se gazda Ješua, i odmah se tu stvori njegov nezgrapni momak od svojih osamnaestak godina. - Donesi nam, sinku, dviji kafa, za moja Lepir i za men'.

- Nemam ja kad, gazda...

- Sjedi, sinku, sjedi! Evo ti, pašeriko mio, tres dukatos ot meni, samo sjedi.

- A što će mi dukati? Šta da ti uradim?

- Budiš mi drugo put radila... Uzmi to paras kako peškeš ot tvoja Ješua, moja drago Lepir, ti moja vid od obi oku, ti mio...

Slatke riječi uz lukavi smiješak vještog trgovca zanijele su Aliju i on nije mogao shvatiti što gazda Ješua s njim opet hoće, ali je već zebao od neke nove ponude. Nije trebao dugo čekati.

- Se ti vratiš, sanki, iz Travniku?

- Hoću, akobogda, na proljeće.

- Dobri, sinku, Alija. Hoćiš ti na put da zaradiš? Da budiš moja ortak?

- Kako tvoj ortak?

- Da kupujiš dukatos ot sinjoras i mučaćos, da kupujiš biseru i almasi... Znajiš: žene voliju fini skvili i čitove i *basma* i *kadifu* i *jemeniji* i plaha i bijelo platna za kjaršafi pot svoja muš, i sve što za gizda, pa dava dukatos za krpi... Ti kupujiš za moja račun, na moja hesap... Nauči tebe tvoja Ješua na trgovina! ... To ne teško! ... Treba samo pamet i paras. Ja tebe kazam kaku ti kupujiš... I ot svako poslo, ot sto groš tebe davam *kvatros*.

- Koliko je to? - upita Alija tek da ga prekine, a ne shvaćajući šta to, zapravo, treba da uradi.

- Ti ne znajiš koliko kvatros ot stotinu? - nasmija se lukavo žmirkajući gazda Ješua. - To ji... to ji... tri na svaka stotino...

- Zar tri? - podrugljivo će Alija.

- To puno zarada! ... Ti mene zaradiš sto dukatos, ja tebe davam tres, ti mene zaradiš dvesto dukatos, ja tebe davam šes', ti mene...

- Ama stani, pobogu brate, ne pitam ja tebe koliko je tres ni kvatros, nego šta mu je to: od sto. Eto sad i to znam. Ali kako ću ja tebi zaraditi kad u mene nema ni novaca ni robe?

- Davam ja tebe na obraz dviji kesi mali, pa ti kupujiš basma na veliku i ti kazaš na ludi ženi u kasaba da to ji basma iz Stambol... Ti kupujiš *šamiji* na kjaršija i kazajiš na mučačos da to pravo iz *Šam* u Arabija.

- Kako ću kazati iz Stambola, iz Šama, kad nije? To je, bolan ne bio, laž.

- Jok laž! ... To trgovina! ... Sanki, kad idiš?

- More bit i sutra. Ne znam još. Sve to ovisi od družine s kojom ću ići.

- Ih! ... Ne tako žuriš! ... Ja tebe naučim na trgovina. Budiš dobro trgovac, za men budiš radit i zaradit...

- Nejse! Vidjet ćemo... - procijedi Alija jedva čekajući da ode. Ali ga Ješua još zadrža i poče mu tumačiti nadugo i naširoko kako se može lahko doći do teške uštede travničkih hanuma. Pogotovo djevojke! Ama kad bi im vješti trgovac usprodavao stucani drveni ugljen namjesto prave arapske *surme*, one bi mu dale i posljednji dukat ispod vrata! ... Kad uvidje da se Alija malo oduševljava za taj posao, Ješua pozva svog momka Rifata, koji se, čim je bio donio kahve, povukao u drugu odaju da mete i otire prašinu. Čim je momak sjeo do njih, gazda Ješua ga stade hvaliti i okivati u zvijezde, na veliko Alijino zaprepaštenje.

- Dobri momakos, moja Rifat! Vrijedan kako zlatu! Mahala! Ne bih dau njega za tres drugi! ... Znajiš, moja Rifat, ti variš kjerba?

- Znam - odgovorio je Rifat razdragan i sretan što ga njegov poslodavac iznenada hvali tako lijepim riječima.

- Znaji, sve znaji, moja Aliju! ... Znajiš, Rifat, mest' čardaki i prati *basamakos* sa safun?

- Znam.

- Znaji sve moja Rifat!... Umijiš, Rifat, čovjek ihtijar posluživat? Pašeriko mio, i umijiš prati negovo nogi i čaršafi pod nego sterat'? ... Znaji, znaji sve moja Rifat.

- Neka, baš nek imaš valjana momka, gazda Ješua, ali ja sad moram ić'!

- Sjedi, sinku, sjedi! ... Haj, moja dragu Rifat, ti kupi nam na kjaršiju dobri kjevap za moja slatko ahbabos, Aliju Lepir.

- Ma kakav ćevap, kakva večera, valja meni ić'! Rifat, nezgrapan mladi sluga, čija se rasčupana kosa izvlačila ispod kape, posluša svoga gazdu i ode do aščinice da naruči večeru.

Neka mušterija htjede ući u dućan, ali njoj Ješua viknu da je već zatvoreno, neka dođe sutra.

- Eh, gazda Ješua! - i Alija ustade.

- Jok, pašeriko mio! ... Sjedi!

- Ama znaš da hitim...

- Kot Hasan-dedu? ...

- Reko sam ti već, jašta brate, davno je vakat bio.

- Mu pošališ ot meni selam.

- Peke.

- A ko budi nego čuvalo, kat ti odidiš?

- Reko sam ti: naći ću ja već.

- Vidiš, sanki, kako gazda Ješua dobro duša. Ja tebe našla zamjeno. Selam pošališ na Hasan-dedo ot meni i mu kazaješ da ja nemu svaki dana pošalim moja dobri Rifat na posluganju... Hoćiš?

- Eh - uzdahnu Alija, i kao da mu puče pred očima. Zato je starac toliko hvalio svog priglupog momka! Jadni dedo, u čije li bi ruke pao!

- Pa? - pitao je Ješua.

- Ne znam, gazda, ja bih rekô...

- Šta ga ti opet kazaš?

- Ama, et ... vidjet ću.

- Ne gledaji puno. Ti vodi još ovoj noćos kot deduko moga Rifatu. Ja tebi dajim kvaranta dukatos ako ti vodiš Rifat na deduko i mu ga nafališ kako vrijedno čeljadu, i opet ti dajim poso u Travniku, s bezi i šamiji ...

- Koliko to reče dukata? - upita šaljivo Alija.

- Kvaranta... dvadeset.

- Pa zar je to dvadeset?

- Jest! Tako j' na španjolsko...

- A malo prije reče da je kvatros... tri!

- Jest: kvatros... tri, kvarantas... dvadeset.

- A koliko je četeres'? - prasnu u smijeh Alija.

- Nejse, sanki... Ja ti dajim četeres'. Dobri? Jok, gazda Ješua, evo ti i ta tri natrag. Ja odoh...

- Hej, kuda bježiš, pašeriko...

- Odoh, br'te, jer da ti pravo kažem, naučio me je hodž-efendija i vaše jehudijske brojeve, a znao sam ih i prije do stotinu. Kvatros je četiri, a kvarantas je četrdeset. Ni to poslovanje ja neću, nisam ti ja za poslovanje sa ženama... - nasmija se Alija. Ovaj put mu je nadimak doista doličio, jer je poput leptira odletio ispred Ješuinih očiju, usput se na vratima sukobeći s Rifatom, koji je na okrugloj tepsiji nosio čevape. Naletjevši na njega Alija ga je slučajno gurnuo, tako da se jelo, padajući

u luku iz tepsije, sručilo u krilo zaprepaštenom gazdi Ješui. Ipak saraf viknu za Alijom:

- Promisli, sinku, pa opet dođi kot svoja dobri ahabab...

Već je mrak bio spustio svoj crni plašt na bijelu u snijeg zaogrnutu zemlju, kada je Alija prispio dedinoj kući. Nije bilo lahko dokucati starca, koji se tog dana bio digao i zaprepastio videći da je Alija kapiju ostavljao stalno nezaključavanu. Kad je Alija kucao, dedo je izišao polagano na vrata, otvorio ih s mukom i upustio ga, pa se vratio jedva se krećući.

Prve riječi bile su mu, kad je Aliju uveo u hladan halvat, a sam se svalio na svoj dušek:

- Kamo te, Alija, prije? Nije se moglo, dragi dedo, navalio posao...

- Veliš: navalio - i bolesnikove zakrvavljene oči sijevnuše posljednjim plamom neograničene pohlepe.

- Što nisi zabravio vrata sinoć?

- Ne mogu te valjda zaključavati.

- Ima dva ključa.

- Nisi mi prije kazao.

- Pa zar je kuća sve otvorena bila?

- Jest. Ali ne boj se. Tko je to znao?

- Nejse. Kako je u čaršiji? ... Danas mi je lakše. Vatra popustila... Ima, veliš, mnogo poslov ... Pričaj mi, pričaj mi...

- Dok ti mrven naložim i svijeću priždijem.

- De, Bog ti dao! A je li bilo inasla na čaršiji? Pošto je *junga*?

- Bila je, vala, mislim, po *beš bučuk*...

- Beš bučuk? Uh! Lopovi su ti seljaci! More se od njih uzet i po dord. A mesa suha, ima li, je li stiglo?

- Jest, samo je još poskupo.

- Uh... Taman! ... Moj Alija, sjedni večen do mene. Ostavi tu metlu... A sir? Ima li ga?

- Ima, Hasan-dedo, ima svega.

- A kupuje li svijet?

- Kupuje, priprema se za zime.

- Mehaga bakal, lopov, sigurno najviše. Znam ja njega. Uzme jeftino od seljaka, pa prodaje po troje pare.

- Nije on, dedo, takav.

Kašalj zaguši nova pitanja na starčevim usnama, a Alija mu dade malo vode.

- Pa, Alija, veliš: mnogo si radio...

- Jah.

- A dođoše li *ujaci*, oni s križem, na čaršiju da za svoje crkve i samostane kupuju?

- Vidio sam i njih.

- Ih! ... bogati... ovaj... kad kojega vidiš, more bit onog fra Petra, znaš ga... reci mu za me da sam hasta, ali da ima robe, dat ću mu pojeftino...

- Dobro, dedo, rijet ću mu, pa ga ovamo k tebi spremi.

- Šta, budalo! Zar ovamo u moju kuću *gajri-muslima*?

- Ja kud ću ga? - začudi se Alija.

- Beli vala, sinko, pravo imaš! - uzdahnu dedo. - Kud ćeš ga? Nikud! Nema pazara, nema *ćara*, a zima, a ja fukara ne mogu zaraditi ni čorbice... Ih! Jadan ti sam i čemeran...!

- A šta bi mu prodao i pošto? Pa mogao bih ti ja...

- Zbilja, Lepire, mogao bi ti... Ali... ovaj... nemoj... neću... Ne umiješ ti... A i ja ću, more bit, uskoro ustati...

- Pa de! ... Ako Bog htjedne! ... Selam ti Omeraga iz Kazandžiluka spremio. Poslat će ti večeru.

- Hvala mu. Eto, sjetio se mene, sjetio se sad kad crkavam. A šta ti još veli?

- Ništa. Nego doći će i on mrven.

- Doći amo k meni? ... Što li?

- Pa da te obiđe.

- Nisam ja cura da me obilazi. A šta te je za mene pitao? - i izraz sumnje i straha iskrivi bolesnikovo lice.

- Ništa, brate, već kako si i moreš li jesti.

- Aha! ... Vidi ti sad! ... Tu li je tica! ... Sad sam ga uhvatio, sad sam svog najžešćeg dušmana pronašao. I to: Omeraga. Sram ga bilo!

- Ma nemoj tako, Hasan-dedo, živ bio! Zašto bi ti, molim te, Omeraga bio dušmanin?

- Što? Još pitaš! Čopek je on, čopek i razbojnik! Firaun... Trovač! Hoće me ubiti, otrovati, opljačkati...

- Meazallah! Ne govori tako.

Uto zakuca na vratima Omeragin sluga Zajko, a Alija i pokraj Hasan-dedina negodovanja izađe, te preuze jelo. Kada je u polumračnu sobicu unio hranu i počeo je na pećici razmještati, dedu zanesoš mirisi fine pite *bureka*, krasnoga *zerdeta* i *kadaifa*. Primjećujući izraz gladi i pohlepe na ispijenom licu bolesnikovu, Alija je požurio da mu do dušeka namjesti staru i već na nekoliko mjesta slomljenu siniju. Kad je sve priredio, pozva dedu da sjedne i jede.

- Jok ja! Ja neću otrova! Podigni me malo s ležaja, ne mogu sam. Uh, što mi u leđima sijeва... Da nije od tog otrovnog miruha?

- Ama pobogu, dedo! Jà li jedi, jà li da sklonim.

Lukave dedine očice premjeriše Aliju i onda se slavedobitno, u nekoj zlobnoj nakani, nakašlja, pa skoro vičućim glasom reče:

- Jedi ti! Na! ... truj se!

- Hvala ti, brate. Ima dosta za dvojicu. Baš sam poogladnio - odazva se Alija i poče s uživanjem jesti ukusnu i masnu pitu. Starac ga je gledao boreći se sam sobom. Teška je to bila borba za njegovo bolesno biće. Borba pohlepe i gladi sa strahom i zebnjom od trovanja. Videći kako Alija jede u slast, osokoli se i on, pa poče jesti.

Bez riječi dovršili su večeru. Hrana je bolesniku vratila malo svježine, tako da se, istina s mukom, sam diže i opru ruke.

- Ostavi mi to, Lepire, za sutra. A vrati djetetu pred kućom suđe, neka ne zebe dalje.

- Peke.

Kad je Alija iznio prazno posuđe na ulicu, gdje je čekao momak, izvadi iz svoje kese nešto sitnine i dade mu.

- Na, ovo ti je *zahmedija* od Hasan-dede.

- Alija - reče mu dedo, kad se vratio u odaju zašto je meni, kaži mi sad, Omeraga ovo spremio? Zašto? Uvijek sam ga mrzio, kao i cijelu čaršiju, pa ipak me se on sjetio... Tuhaf! ... Nisu tu čista posla... Da mu ti nisi? ... Oh, nesretni sine! ... Oh, lopove nijedan... jašta si mu neg rekô... Kazao si mu šta ja imam u svom podrumu... Kazao si mu ha? ... Dušmane! ... Zmijo... ćafire... pogana hamalska stoko... Je l'? ... Daj... daj te svoje lijepe oči, daj da ih iskopam... Uh, nesretniče! ... Daj da te udavim... zakoljem... ubijem... Zmijo... podlače... haramijo... kukavico... - i starac dotetura do začuđenog Alije, pa nasrnu na njega svom svojom snagom, koja ne bi bila dovoljna da svlada ni dijete.

Alija ga, crven u licu od uvrijeđena ponosa, sažalno se smijući uze u svoje jake ruke i blago položi na dušek, pa bez riječi izvadi iza pasa svoj veliki i oštri hamalski nož. Starac se još odmah nakon te bujice riječi zakocenuo i zakašljao, tako da nije ni mogao progovoriti, ali su mu iz bolesnih očiju kolala dva strašna usova: strah i osjećaj vlastite nemoći.

Alija se nadnese nad njega, a on se trzajima ruku po zraku pokušavao oduprijeti hamalu, u čijoj se ruci svjetlucala oštrica noža. Ali... vidi čuda! ... Alija mu uze desnicu u svoje ruke i u nju stavi svoj nož, pa leže do njega i glasom, čija jeziva ozbiljnost sledi srž u starčevim kostima, progovori:

- Evo ti moj nož, Hasan-dedo! Ubij me kad tako misliš, a tako mi moje mrtve majke, koju sam vo-lio više nego ikoga... znaš li ti, bijedni starče, šta ta zakletva znači? Tako mi njezina mira u mezaru i tako mi Boga, nitk ... nitko nije iz mojih ustiju čuo za tvoje blago! Za tvoje pogano blago, koje ni tebi hajra nije donijelo! ... Neka istruhne s tobom zajedno! ... Nitko, čuješ li? Niti će ikad od mene čuti! Fukaro jedna nesretna, kome treba tvoje pogano blago? Tvoje blago u grobu, u podrumu... Što ječiš? ... Stid te, je li, mene? I neka te je stid! Nikad ti više neću doći! A halal ti bilo, ako me sad ubiješ! No, de... kolji! ... Što dršćeš!

Uzrujanost je sve više obuzimala Aliju, tako da je starac, možda po prvi put u svom jadnom životu, osjetio grižnju savjesti i promućao:

- Oprosti mi, Lepire sinko! ... Halali mi... Znaš, čovjek se boji... Tà ja sam na pragu smrti... A onda je čovjek nekako plašljiv i zavidan... zavidan, Alija, onima koji ostaju... Eh... dobri moj Alija pa me strah, pa me boli... gore nego ovaj hastaluk, gore neg' leđa, neg' kosti ili drob... boli me, sinko, što valja ići... seliti... Eh, pa me strah... svaka me sitnica razdraži, i muči, i peče, i... Halali!

Alija, malo smiren, vrati nož za pas, pa opet strogo gledajući dedu nastavi:

- Halalit ću ja tebi, jašta! ... Ali moram ti rijeti šta me u duši peče. Žao mi te je. Žalim te, zato sam ti i dohodio i radio ti. Jok za tvoju jednu zahmediju. Tko god te je napadao, ja sam ga ružio. Branio sam te... Lagao sam za tebe... I bio si mi drag, Mula Hasan-dedo, zato što si sam, i što te svi preziru... A ti? Nikad mi, nisi vjerovao. Vezao si mi oči kad si me vodio u tvoje podrume. Ti si ih vezao, ali, vjeruj mi, ispod poveza ja sam stisnuo oči... Pa si me napao da te trujem... Eto, to je bila tvoja zahvala... Nejse! ... Hamalu se plaća, a ne zahvaljuje. Ali ti meni

ni platio nisi, i ne tražim! Svak me pita šta mi daješ što čak i nečist ispod tebe iznosim, a ja lažem... Jest, lažem svijetu, pa govorim. »Dukat mi svake večeri dadne...« A sve što si mi dosad za sve poslove dao nije ni stoti dio onoga što sam za same limunove i prtokale za te dao. Ne prigovaram ti, ali te molim: promijeni se... Eto, tebe je strah smrti. Razumijem te. Ali baš zato, baš zato... Pripremaj se za onaj svijet! Ne budi tako zao i nepovjerljiv... jer Bog... A kad bi bolji bio, kad bi... Hamal sam ja, hamal, ali ipak poslušaj me... Eh, ne plači... Za žene su suze. Dedo dragi, glavno, hvala Bogu, da ćeš se riješiti mene. Ne treba da te je više strah... Ja odoh iz Saraj'va, odoh u Travnik. Ja... ja...

Starac ga prekide i vapijući prostenja:

- Ode? ... Ti ode, Lepire, sinko, dušo... Ti ne smiješ ići! ... Tko će mene prigledat? ... Eto, ako hoćeš para... govori...

- Ja tvojih para ne trebam. Ja idem...

- Ne idi, ne idi! ... - i instinktivno ga starac uhvati za rukav.

Utom klepnuše kanata.

- Slušaj, dedo, evo ide Omeraga. Da ga uvedem? Eto, bogati, za moj hator budi s njim veseo i raspoložen. On mi je obećao da će te prigledati dok ne ozdraviš.

Hasan-dedo, nemoćan, već iscrpljen od svega, klonu i jedva čujno zamoli Aliju da izađe i uvede kazandžiju. Na dvorištu Alija reče Omeragi da je dedo »plaho slab«, pa da svašta govori, neka mu to ne zamjeri.

Na Omeragu, čovjeka viklog urednu životu, utjecala je bolesnikova odajica tako žalosno da je zaboravio kako pred sobom vidi bogataša, čije imanje prelazi hiljadustruko njegovo, pa je gotovo plačnim, glasom, odmah poslije pozdrava, Hasan-dedi predložio da mu on od kuće pošalje bolji dušek i jorgan, što je dedo ushićen primio. Alija se umiješa tek tad u razgovor ove dvojice Sarajlija starijih od

njega, po staležu međusobno bližih nego što im je on, ali koji su se ipak tek te večeri prvi put razgovarali, i to njegovim posredovanjem.

- Ma Hasan-dedo, ovaj... tebi ne bi trebalo...

- Šuti, sinko Alija! Kako moreš dušu griješit', zar meni fukari da ne treba malo bolji dušek? - Promucao je dedo, čije su oči zasjale od zadovoljstva udovoljene gramzljivosti.

- Moreš li, biva, pojest šta, dedo? - upita opet Omeraga, sve nekako nemirno se okrećući na minderu. Alija je na njemu primijetio da bi što skorije želio napustiti starčev dom.

- Pa, mog'o bih... da šta imam... , ama, eto...

- Peke. Spremat ću ti ja po svom momku, dok ne ozdraviš, svake večeri hranu.

- Hvala ti, Omere, moje zlato, moj dobri sinko. Vidiš, ipak vi svi niste u čaršiji, kako sam ja mislio... Niste svi. Ali... ovaj... kakav je taj tvoj momak?

- Dobar, dedo, vrijedan.

- Da nije hrsuz? ...

Alija, uplašen da dedo ne bi pao opet u buncanje i iskazao svoju pravu ćud, koju je samo gramzljivost prikrila, brzo mu upade u riječ:

- Momak je to, dedo, momak je to kakvog nadaleko nema. Pošten... vrijedan, povjerljiv...

- Ama kad ti, Alija, odeš... - promuca dedo, pa se obrati Omeragi najsladim glasom koji je mogao izvesti iz svojih bolesnih grudi.

- Ču li, Omere dragi, hoće nam Lepir odietjeti, he, he. Nismo mu mi Sarajlije dovoljno zahmedije davali. He, he... Ne daj mu, sinko, ne daj mu ni ti da ode, a ni ja mu neću dati... Eto, Alija sinko, dedo će tebi ostaviti, ako umre... Ostavit će ti, sinko, ... ovaj... he... he... moj Alija, šta ja imam, sirotan? ... Ama ipak, eto... da ti ostavim svu namješću ove odaje... osim onoga dobrog jorgana... jer on će... he, he, trebati za

ukopa. Evo Omerage, on ti je svjedok da sam ti poklonio. Pa, ovaj, sinko, ostani...

Omeraga pogleda oko sebe po toj sirotinjskoj odaji i glavom mu prostruji misao: Tko bi te krpetine od Alije htio otkupiti? ... Lijep miraz! Sve polutrulo, sve od plijesni i starosti nagriženo, tako da bi to i najsiromašniji šeherlija bacio, i to kriomice, noću, da nitko ne vidi, Ipak Omeraga progovori:

- Lijepo je to od tebe, Hasan-dedo, ama Alija ide begu Jakupiću, najzgodnijem begu u Bosni, ide mu na kratko vrijeme, samo preko zime... A treba... Zarada golema. Posao haman nikakav.

- Nemoj tako, Omere. Ne dajte mu vi, Sarajlije Ne dajte! - počeo već vikati starac.

- Peke. Eto, nećemo mu dati ako nas bude hotio slušati... - procijedi Omeraga namigujući na Aliju.

- Moj Omere, reci mi kako je na čaršiji, kako pazar?

- Mašallah, dobro! Već čujem da i valija mnogo njakije' begova ide u Stambol, beli će neki novi...

- Nova pljačka, reci slobodno dedi. Tko je izmslio te vražje desetine, pa daće i poreze, harače, i tko bi znao kako se sve to zove? ... Ne more se živ ostati. Uh, Bog hin... - nagli priljev krvi u dedine obraze izazva jak kašalj, poslije koga on pade iznemogao na dušek.

- Dedo, ne zamjeri, meni je vakat - i Omeraga ustade.

- Hajd, idem i ja! Eh, dedo, Allahemanet, nek ti je Allah na pomoći. Halali mi, br'te, a i ja ću tebi. Ja idem na put, pa, ako Bog da, kad se vratim, naći ću te...

- ... mrtva u zemlji, raspala, moj sinko... Ovaj, Alija - stenjao je dedo, - ostani, dina ti, eto... makar još noćas, ostani. Ovaj... Omere... ne idi još... Jàko sad... sad, kad već ne mogu... ne mogu... sa sobom... sad, kad me... žalite, od merhameta, jàko sad... sad sam dočekao da... i meni... i meni dođe, ah, ovaj kašalj! ... i meni dođe musafir... Pa već bježite...?

Omeraga daje znak rukom Aliji da sjedne. Osvijetljen plamičkom lojanice, starac je izgledao kao da će sad umrijeti. Nakon poduge šutnje, koja je dedi dala nove snage, a dvojici zanijemjelih do njega sve veću stravu od toga prizora, dedo opet zamuca jedva čujno:

- Omere... ako baš hoćeš... zahiru... ovaj... da mi donosiš... donesi je ti... sam ti... ne šalji... momka, jer strah me... strah me je... znaš... misli svijet, misli... da ja... ovaj... imam... pa...

- Peke, dedo! Sam ću ti svaki dan donositi iz čaršije jelo dok ne ozdraviš.

Alija pogleda u Omeragu i po jedna suza kliznu mu iz oba oka. Dobar čovjek! Pravi mumin, ah, da mi je njegov ahlak! Te misli mu navirahu u mozak, dok je dedo nastavio:

- Ja... ovaj... ne mogu, ne mogu više ustajati...

- Peke, dedo, ja ću ti sam - odlučno, a skoro plačnim glasom nastavi Omeraga - očistiti kuću koliko mognem i umjednem, a po jednom u hefti dovest ću i moju hanumu ili kćer da ti porade...

- Hvala ti Omere... Alija, o Alija... gdje si?

- Evo me, dedo.

- Slušaj, sinko, ovaj... reci hodži Misirliji nek mi ponekad dođe, ako hoće... ovaj... ako mu nije nešto na mene krivo... Znam: mrzi me on... Znam ja to, ali on je pošten, pošten... On ipak ne bi... Je li da ne bi? Ne bi ni opljačkao, ni ubio bijednog starca...

- Meazallah!

- Peke... - i starac opet utonu u šutnju.

- Eh, dedo - izusti poslije nekoliko beskrajno dugih minuta Omeraga. - Ja odoh, a Alija neka ti ostane još... Evo ti, ne zamjeri, znam da ti ne radi ... Evo ti jedno desetak dukata od zekjata, nek ti se nađe u hastaluku. A evo i tebi, Lepire, dva dukata, ama ostani uz dedu dok ne zaspi... Allahemanet! ...

Kad je dedo dobio u svoje koštunjave ruke dukate, neka mu nadnaravna snaga povрати čilost i on, milujući novac, zaboravi čak i odgovoriti Omeragi ili zahvaliti mu se.

Kad je Alija za Omeragom zatvorio vrata, ovaj mu tiho šapnu na uho:

- Allah selamet, ovo Bog da stvara!

XIV

Do viđene Begove džamije, koja je te noći obučena u bijelo ruho smrznutog snijega na kupoli i po *haremu* izgledala kao veličanstvena čuvarica zaspalog šehera, nalazila se četvrtasta sahat-kula, tada jedini javni sat Sarajeva, neosvijetljena, ali u kojoj je danonoćrio Ibrahim bin Jusuf, Turkuša, znakom svoje trublje objavljuvao cijele satove i polusatove.

Na četiri sahata po akšamu, dakle u mrkli mrak, tu pod kulom sastajali su se pasvandžije sa zaptijom i međusobno se nadzirali. Baš u ta doba Alija Leptir bio je izišao u Hasan-dedino dvorište da se malo naguta svježega zraka. Sve dotle je sjedio uz starca, koga su hrana i u šakama stegnuti dukati bili zavabili u čvrst san.

Kad je Alija opet otišao u mračan halvat, jer je, da bi dedo mogao mirno spavati, bio odmah po Omeraginu odlasku utnuo svijeću, dedo je već bio budan.

- Tko je to? - upita uplašen.

- Ja, Alija. Spavao si, dedo, plaho, pa mi te žao bilo buditi, a ne mogoh otići i ostaviti otvorenu kuću.

- Priždjij svijeću, sinko. Šta? ... Ti si sve vrijeme ložio? Rasipnik si ti, moj Lepire! He-he, kud bih ja kad bih tako ložio... - smiješeći se procijedi dedo.

- Pa ja sam poradi tebe grij'o.

- Neka si, neka.

- Eh, ja sad mogu otić', je li?

- Jok, sinko. Ostani, sjedi tu do mene.

- Hoću, pa makar kući ne stigo.

- Sad te, sinko, jàko trebam. Hvala Bogu, imam snage da ti sve izgovorim što sam odavno htio... Eh, Lepire, Alijica moj dragi, slušaj. Ovaj... ti si jedini na dunjaluku koji znaš za ono moje sjerotinje u podrumu. Ti... i nitko više... Čuj... Ja ne dam, ja neću da tko više za to zna... Eh, nek' mi to nitko ne otme... Ništa meni svijet nije džaba dao. Ništa! ... Rodio sam se fukara, gol... Babo mi je bio rob, pa mali trgovčić u... Eh, ne moraš ti znati oklen sam... Razumiješ li? ... Ništa meni nisu poklonili osim mržnje, pa neću ni ja dati nikome... Sve što imam... sve... stekao sam! Stekao... A ne dam! ... Pa, Alija, ja sam obnemogao, a ti ode... Tko zna hoću l' te još vidjeti... Osjećam da neću... A ima l' tebi itko drag na dunjaluku? ... Ima, jašta! ... A volio bi ga vidjet! Ha? Eto: i ja volim svoj mâl! ... Volim ga. Želim ga vidjeti, želim ga prebrojati... želim... eh, zdravlje bi mi dalo... Pa, Alija, ima u mojoj kući još nešto, još robe... To sam godinama kupov'o, sve komad po komad... A to će... sve će to na moje oči, kad ti odeš, svijet oduzeti i raznijeti... pa, Alija... dina ti... tako ti onog ili one koju voliš... ti mi noćas pomози! ... Pomози mi da sve smjestimo još u podrum... Ha? ... Hoćeš li? ... Ja sâm ne mogu ničim maknut... a kamoli nosit' teret... Ovaj...

- Kako ću povezanih očiju teret nositi, dedo?

- Veliš: da ti oči ne vežem, ha? - uplašeno upita dedo, koga je naporan govor već bio iscrpio.

- Jok! Ja ti bez poveza ne bih ni išao! Neću! Neću da znam gdje je tvoje blago.

- A zašto nećeš? - upita lukavo starac.

- Jer tko zna, dedo - opet se Alija sjeti svoga sna - kad ti, ne daj Bože, umreš, možda bi me šejtan natjerao, a volim ovako.

- Peke.

- Ali kako ću ćorav nositi?

- Kako? ... Čekaj, sjetit ću se. Ha! Eto, ja ti povežem oči pa te pet-šest puta provodam iz odaje u odaju, pa ti onda nećeš znati kuda si

došao u tu odaju... Onda, sinko, odvežem ti oči, pa ti stvari preneseš u drugu, pa opet... ha?

- Jok! Bolje da ja povezanih očiju nosim pomalo, a ti me vodi.

- Ja, hoćeš li moć'?

- A šta ima to da se nosi?

- Čupovi, ćilimi, vuna, bakreno suđe, eh, ma bogme, svašta...

- Ja hoće l' šta od tog istruhnuti?

- A ne pitaš šta će od mene bit' Zar ja neću istruhnuti, ha?

Strašan je to bio noćni prizor. Alija se bojao da sve to sanja, ali ipak pristade na dedin prijedlog, pomože mu ustati i zaogrnuti ga starim ćurkom.

- Da ne ozebeš, dedo? Bolje ti to ostavi, pa sutra po danu.

- Hoćeš li doć'?

- Ne mogu, valja mi se na put spremat'. More tko drugi.

- Onda moramo sada.

- De.

Drhtavi starac mu poveza oči, pa ga povede, noseći u drugoj ruci lojanicu, njemu već poznatim putom. Prvo uza stube, pa kroz mnoge odaje, pa niz okrugle stube, kao niz munaru, pa desno, pa lijevo... Aliju je obuzimala neka jeza, neki strah... Gle! On je nekako uvijek predosjećao kada će vrata, kad stube, on je već poznavao put u podzemnu magazu. Kada je dedo podigao uz velik napor poklopac sa svoje podzemne riznice, uzeo je Aliju za ruku i poveo ga natrag, šapćući:

- Sad smo sve otvorili, haj'mo sad po stvari.

Dugo su ta sablasna dvojica noćnika krstarila tom kućom jeze. Alija se znojio pod teretom ćilima i drugih dragocjenosti, koje je nosio spotičući se i oslanjajući na slabašnog dedu, a jednom rukom, koju bi nekako oslobađao ispod tereta, pipkao kao slijepac. Kad bi teret donio do podruma, bacio bi ga u provaliju. Dedo je desto padao, kašljao, zastajkivao, ali je Alija primijetio svojim instinktom da tog starca čelična volja, neograničena gramzljivost i već upotpunjeno ludilo uzdržavaju, dajući mu snagu. Kada su već nekih stotinjak puta prokrstarili kućom, svega se pet-šest puta odmorivši, Alija posvema klonuo, prostenja:

- Ne mogu više, dedo!

- De, de! ... Kad mogu ja... I tako nećemo ni pola prenijeti.

I nastavili su šuteći i znojeći se. Sati su prolazili, sve veća i veća postajala je gomila nabacanih stvari u provaliji, koja je bila dedina riznica. U nju nisu vodila vrata jer je sva bila iskopana u zemlji, a dedo se u nju spuštao ljestvama koje je izvlačio u četvrtasti prostor nad skrovištem što je bio također neka vrsta podruma. To Alija, razumije se, nije znao.

- Sabah je, sigurno, davno prošao - procijedi izmučeni Alija, nakon opet dvosatnog rada.

- Još malo! - piskao je dedo, čija je ruka koja je podržavala Aliju gorjela kao vreli žar. Toliko ga je vrućica bila obuzela usred te jezivo hladne zimske zore.

Kada je Alija na svoja visoka pleća natovarilo neki neobično težak ćilim i ponio ga niz zavojite stube, spotakao se i pao, a kako ga je dedo držao za ruku, pao je i on.

- Eh, dedo, vidiš da ne mogu više.

- Ubi li se, sinko?

- Jok. A ti?

- Za me ne pitaj! Meni je sam Bog dao kuveta. Ustani!

- Ne mogu, dedo! Pritiskô me ćilim.

- Ne mogu ni ja, eeeh - i strašan se kašalj razliježe kroz vlažan okrugao hodnik.

- De, Lepire, oslobodi se, pa me digni. A eto, ovaj ćilim još, pa nećemo više... De!

Alija se uz velik napor pridiže, a ćilim koji je bio sa sebe bacio skotrlja se niza stube.

- Hajde, Alija, digni me.

- Ne vidim. Će si? ... Da skinem mahramu s očiju?

- Džaba, sinko! Mi već nekoliko sati radimo u mraku, a ja, ovaj, znam, Će sve stoji, pa što džaba trošiti loj?

Alija promisli kako ih je sam nečastivi pomogao da on dosad noseći tako teške terete nije pao u mraku. On je i sam bio u nekakvoj vatri. Nije jasno shvaćao kakva li to sila drži tog starca na nogama, kada je on još nekoliko sati prije ležao nepomičan i polumrtav. Jedva nekako napipa dedu, koji je bio sav slomljen i koji je jećao, pa ga uze pod ruku i tako nekako pipkajući doteturaše do palog ćilima. Alija ga jedva natovari na pleća i oni stigoše nad provaliju umorni i protrnuli.

- Eh, baci ga, Lepire.

Iscrpljeni Alija zatetura i sam za ćilimom.

Taj trenutak bio je dovoljan već posvema pomućenom Hasan-dedinu umu, da kao mozaik nazida na jednoj pretpostavci cijelu kulu crnih misli i da tako u sebi stvori pobudu za zločin.

»Mrak je«, pomisli. »Aliji su oči vezane... Nitko ne zna da je ovdje. On je svakako svima rekao da ide u Travnik... A zar mu se na putu nije mogla dogoditi nesreća? Vuk ga razdrijeti, ili razbojnici... A i koga ima on da bi za njega pitao? ... Svijet bi se malo čudio, pitao se gdje je, pa zaboravio... Ali kod mene, kod bolcsnog Hasan-dede, nitko ga tražio ne bi... A on jedini zna za skrovište blaga. Jedini! ... A kad-tad će nekom kazati... ili će sam...

Tà rekao je sinoć... Bojao se ići nepovezanih očiju... A on je mlad, tako mlad! Zar za ljubav kakve ljepotice ne bi...?«

Ako ga gurne za čilimom, pa zatvori podrum, nitko... nitko mu blaga oteti neće! Čuvat će ga Lepirov leš. A gdje uz blago ima lešina, njega nitko ne može naći, jer se iz kostiju izgradi zmija pozlatarka, koja čuva blago u zemljinoj utrobi i paluca... I onda nema, nema svjedoka koji bi znao gdje je Hasan-dedin mâl...

Sve te misli projurile su u tren oka kroz dedin mozak i on nagoni pruži ruku, pa gurnu zaljuljano tijelo i...

Grozan, bolestan, nenaravan krik, smjesa smijeha i plača, ljudskog i životinjskog, razliježe se podzemljem, a dedo upali svijeću da bi mogao metnuti poklopac na svoju riznicu, u koju je, eto, spremio i jedan ljudski život...

Alija, koga su umor i glad bili iscrpli, nije ni osjetio da ga je dedo gurnuo i - kad je poletio za čilimom u provaliju - začudio se što se nije ni udario, a nekmoli povrijedio, premda je ona bila duboka šest-sedam aršina. Onaj dedin luđački smijeh rastrijeznio ga je. Podigao se i rukom dohvatio za tavanicu. Uto je zatreptala svijeća u dedinoj ruci.

- Zar si živ? - kriknu Hasan-dedo. - Kako se pope? ... Lepire, sinko, halali!

- Šta da ti halalim? - upita uzbuđenim glasom Alija, koji je tek sada shvatio zašto je pao. Dakle: dedo ga je htio ubiti. A spasili su ga dedini čilimi i ostalo blago koje je Alija svu noć bacao na isto mjesto i tako se nagomilali skoro do vrha podruma, do njegova stropa. Dakle: i taj se dio sna ispunio! Preko nagomilanog blaga uspjelo mu je izvući se iz tame.

- Alija, Lepire... - stenjao je plačući dedo - ja sam bijednik... ihtijar... bolestan... Ha-la-li! Ha-la-li! ... Oooh!

- Ama halalolsun, samo me izvedi iz ovog *džehenema*.

- Čekaj da zabravimo podrum. Uzmi one merdevine, eno ih. Njima se spušta u podrum. Baci dolje. Neće više u njega nitko ulaziti! ... Neće!

Alija poslušao, uze ljestve, pipkajući oko sebe, i baci ih u podrum.

- Sad skini povez s očiju.

- Neću.

- Dobro. Onda hodi! - i dedo ga povede do željeznog poklopca, koji obojica s mukom smjestiše nad provaliju. - A sada da nabacamo odozgor zemlju.

I to su uradili.

- He, he... Alija, za sve se dedo pobrinuo. Hajdemo gore.

Kad su uzašli kroz hodnik i zavojite stepenice, dedo zaključa vrata i ključ sakri u jedan kut pod minder, U tom času Aliji skliznu marama s očiju i dok ju je ponovno namjestio, vidio je, i protiv svoje volje, gdje je dedo ostavio ključ. Vidio je i još mnoge dijelove skupocijenog namještaja, koje nisu stigli odnijeti, i to da se već davno razdanilo. Ovo dedo, koji mu je bio leđima okrenut, nije ni primijetio.

Kad su opet stigli u starčev halvat i kad je dedo s Alijinih očiju skinuo povez, ovaj je kriknuo. Za tu se noć Mula Hasan-dedo toliko promijenio da ga je strašno bilo pogledati, i čim se svalio na svoj dušek, pao je u duboku nesvjesticu.

Još neoporavljen od nemilog pogleda kojim ga je starac omjerio prije nego se onesvijestio, Alija opet protrnu jer mu se učini da iznad onesviještenog starca vidi lik svog Arapa iz sna, kako ga šiba nekim korbačem, i kao da čuje strogi glas: »I ubit si ga htio, bijedniče! Njega, koji te je jedini pazio! O, ti hrano džehenema!«

Zato Alija polulud izletje iz dedina dvorišta, ostavivši širom otvorena stara kanata...

Nikog u to doba nije bilo u mahali, inače bi se Alija sigurno uplašio. A poslije više od pedeset godina prvi put je na kući smrti, kući sihribaza, dozbojadžije, dječjeg plašila, kapija bila širom otvorena, pa ju je vjetrić mlatarao i potrzao... Pred samu ikindiju zatvori je izvana neki tihi prolaznik...

Ali-hodža je baš bio pri sastavljanju zapisa protiv jangije, koji je trebalo uglaviti među grede već dva puta gorjele staje, kada u topli halvat uđe njegov posinak. Onako uzbuđen, uplašen, iscrpljen, neispavan, bez užeta, koje mu je usput spuzalo s ramena, blijed i jedva dišući, Alija se bez pozdrava spusti na minder i obuze ga bolesna drhtavica...

- Pobogu sinko - uzviknu Ali-hodža i pride mu - šta ti je? Gdje si proveo svu noć?

Alija je samo cvokotao zubima i njegove lijepe plave oči počеше kolutati po odaji, kao u ljudi kojih pamet putuje u beskraj...

- Da ti dadnem malo vode? ... Da ti zovnem hećima Hajdara? Ozebo si, moj sinak, vidi: i *ječerma* ti otvorena, pa ti prsa gola... Nisi ti to naučio! ... Zagрни se.

Alijino tijelo tupo i muklo klonu po minderu, a promrzle bose noge počеше mu udarati o pod.

- Stani, sinko, da te dignem, ama će to bi?

- Ne pitaj! ... Prouči mi šta protiv straha... Aj! ... dedo... ubi te... nemoj ga... nemoj! ... Ja mu halalim! Nosi taj bič! Nosi, molim te! ... Star je... Star .

- Bunca, bogami, bunca! - progunda hodža, pa mu se nadnese nad lice, tako da bi ga mogao vidjeti, i počе:

- Da nisi, nesretni sine, u onog šejtana Hasan-dede proveo svu noć? ... Da te nije *opsihirio*?

- Jok!! ... Dedo... dedo... ne bij ga! ... Nemoj! On je star... on je... on... - bulazio je dalje u vatri Alija. Od starčeva milovanja i topline na njega nabacanih jorgana, polagano se pribirao.

- Da nije dedo umro? Ama šta me je za njega briga? Neka ga šejtan nosi! Čekaj da ti još jedan jorgan bacim na noge. Bi li šta jeo, sinko, podne je davno prošlo... Bila mi jutros Safija i donijela pitu krumpiraču, a ovdje svarila grahnjaču čorbu. Bili...

Ne dobivši odgovora hodža pobožno ode do banjice, koja je bila u desnom kutu sobe, ograđena drvenim izrezbarenim vratima i stijenama, pa uze abdest i sjede do bolesnika, koga je vrućica sve više tresla, pa poče duge molitve protiv strave i uroka. Pri kraju svake molitve triput bi huknuo nad glavom već zaspalog Alije i odmahivao rukama, kao da želi odagnati botest koja kao da pleše oko nesretnikove glave tresući ga u vrućici.

Sve do mraka molio je hodža nad Alijom, a kada se ovaj, malko smiren, probudio i došao k sebi, prve su mu riječi bile:

- Hodž-efendi, dedo te molio da mu odeš.

- Nek mu ide bolest! Stari hrsuz, šta od tebe poradi! Kako si sad, sinko?

- Bolje, ama ti hajde dedi.

- Neću, valjda, sad po mraku. Otići ću mu, samo za tvoj hator sutra jà preksutra. Da zovnem, sinko, hadži-Osmanagicu da ti stravu salije na olovo?

- More i bez toga, babo, lakše mi je. A valja mi u Travnik.

- Ovaki ne moreš nikud. Kad ozdraviš...

- U Travnik, što prije... To mi je želja, vjeruj.

- A još prekjucher nisi o tom dao ni prosloviti. Ama neka. Družina hotjela ujutro rano sutra krenut', dok nisu snjegovi zameli drumove i vukovi sišli u sela... Valja mi sad sići u han i rijeti im neka te pričekaju dan-dva, dok do kuveta dođeš.

- Sramota je da ti star ideš.

- Ne budalesaj. Ti lezi. Ja ću metnuti još na vatru, pa odoh. Pohitjet ću nazad i povesti Hašu hadži-Osmanagicu.

- Nemoj! Što će mi? ... Mogla bi na olovu vidjeti šta se noćas zbilo, a ja to neću. Riječ sam dedi dao da...

- Zar ne bi ni meni kaz'o?

- Ne bi ti, hodž-efendi, ni pit'o, jer si me sam učio da je bolje glavu izgubiti neg obraz...

- De ti, Alija, spavaj. Ne vodi ni o čemu brige, samo gledaj da ozdraviš. Jah! Uči *ajet el-kjursiju*. Četeres' i jedan put... Znaš li ti snagu te dove?

- Slušao sam o njoj puno, ama joj ni prave manije ne znam. Baš da mi hoćeš kazat'. Ja još ne znam o snazi te dove sve, ali ha je iz Kur'ana časnog, ha je Božji govor, pomoći će mi. Kaži mi, babo, njezinu snagu...

Dugo je, sinko, ali da ti skratim: jedne noći putovali neki ljudi šumom punom razbojnika i zvijeri. Imali su uza se kubure i noževe, a ipak ih je bilo strah jcr su nosili podosta blaga sa sobom, a bilo je i proljeće, pa vukovi gladni, a međedi jàko probuđeni iz zimskoga sna. Ne videći dalje puta pred sobom, zalutali su u veliki gustiš, pa nisu smjeli prije dana nastaviti puta. Zato teška srca odlučiše zanočiti. Među njima je bio i jedan derviš mevlevijskog reda, jedan veliki učešnjak i još veći musliman, *ahlakli* čovjek i tvrde vjere. A vjera je samo onda prava kada je čovjek u njoj istrajan i kad je tvrdo, čvrsto vjeruje, ne pitajući: kako to, zašto to? ... Helem, taj derviš ih tješio. »Ne bojte se«, veli, »spavajte. Ja ću čuvati stražu sam.« I svi umorni od puta legoše, a on čučnu u jedno ćoš i prouči četrdeset i jedan put ajet el-kjursiju, pa ode u drugo, pa treće i četvrto ćoš i svugdje tako. Zatim između ta četiri ćošeta povuče štapićem pruge i leže do ostalih. »Što leže?«, upitaše ovi uplašeno. »Rekao si stražu čuvati.« »Lezite i vi, Bog nas čuva i moja dova.« I svi, sinko, pospaše... Negdje iza pola noći jednog od tih ljudi probudi zavijanje vukova, pa se trgnu i ustade, ali imao je šta vidjeti! Oko njih je bio visok bedem ozidan od sedre, a na četiri ćoška sjedila su četiri meleća i čuvali stražu... Eto, sinko, tolika je snaga ajet el-kursije, zato je uči...

- A kaži mi njezinu maniju, babo, da znadem šta ona znači. Ne umijem još posve dobro arapski...

- Dugo bi, sinko, bilo, a valja mi ići da ne bi sutra tvoja družina bez tebe krenula.

- Peke, hajde, ama volio bih da mi pričaš, znaš, Ali-hodža, tvoje priče uvijek su mehlem za moje ranjeno srce, a sad bi mi, čini mi se, donijele zdravlje...

- Eto, kad se vratim... - i starac ode, a Alija skoro zatim zapade u čvrst san.

Četiri dana bolovao je Alija, ali njegovo mlado tijelo, pomagano čeličnom voljom, odoljelo je bolesti, pa on već petog jutra krenuo na konju u Travnik. Ispratili su ga: Ali-hodža, Arifaga telal, gazda Ješua saraf i Omeraga kazandžija, koji mu je poručio da ga je dedo pozdravio i zamolio za halal. Safija i njezina dobra svekrva bile su mu napekle pun zembilj kolača i peksimeta, neka se na putu imadne čime zabaviti. Čim su se konji izgubili ispred pratilaca, gazda Ješua upita Omeragu pazi li on sad na »jadno deduko«, a kada dobi potvrđan odgovor, dade mu za dedu »ovaj dva prtokal i jedno štruco kruh, sanki, ot njegova dobri ahabab Ješua zvano Bararon, prvo saraf u Bosna Saraj...«

XV

Tužan život provodaše Ali-hodža Misirlija sam između svoja četiri zida. Svako bi jutro kad bi ustajao u ledenoj sobi da naloži vatru procvilio: »Evo, već je toliko dana kako od moga Alije habera nisam dobio.« Prolazili su mu tako dani, sumorni i bijeli, obučeni u snijeg, a zaogrnuti maglom i ledenicama... Često je dolazio Hasan-dedi, čija bolest je ponekad toliko popuštala uslijed Omeragine hrane da je mogao čak na sat-dva oko podne i ustati. Često je s njim razgovarao o Aliji i oba starca odlučio da mu spremne haber neka se vrati, a ostavi drugom zaradu i begovo imanje. Ali su putovi bili toliko zavijani snijegom da nitko u Travnik iz šehera nije išao. Svojoj Safiji je rijetko odlazio. Daleko mu bilo vraćati se samu po noći, a bojao se i jakih poledica, pa da ne padne, a na konak nije htio ići. Pogotovo mu je bilo teško vratiti se u praznu, pustu i hladnu kuću. Zato je radije ostajao u svom halvatu i svake večeri dugo čitao po svojim knjigama.

Omeraga zanesen svojim velikim djelom da pomaže sirotog dedu, za koga govore da je bogataš, a nema ni poštena jorgana, nije nikuda odlazio na sijela. Sva zabava bio mu je dedo, čijoj se njezi posvetio sa toliko volje i pobožne brižljivosti kao da mu je rođeni otac. Gazda Ješua mu je stalno navraćao, raspitivao se o dedi, nudio mu svog dobrog slugu Rifata, koji »sve znade i umije«, da on dedi nosi hranu, ali stari Mula Hasan o tom nije htio ni čuti. Jedva je nekako dopustio da mu jelo donosi Omeragin momak Zajko, koji je bio toliko pitom i imao tako blage i glupe oči da je dedi bilo jasno kako je neopasan, kako taj ne umije ni vode zaiskati, a nekamoli njegovo blago oteti.

Arifaga telal i dalje je svakog jutra sa svojim talambasom objavljivao novosti, kojih je poslije valijina odlaska u Stambol bivalo sve manje, a sastojale su se iz objavljivanja raznih obiteljskih zgoda, manjih prodaja ili porijetko i nekih važnijih osuda kadije Hilmi-efendije.

Čaršija je, dakle, živjela tiho, pritiješnjena velikom hladnoćom, a nedostatak Alije Leptira osim dvojice staraca slabo je tko osjetio. Brige su bile svedene na prepričavanja o cijenama konjskih tovara gorivog drva ili na raspravljanja o modrini nosova. Čak i rad je bio nekako labav, nekako kao zaleđen. Terzije su svakog časa ispuštali iglu i prinosili ruke mangalama s razgorjelim žarom drvenog ugljena, kazazi su sve brže i brže svršavali puceta ili tkanice da bi se poslije dulje mogli odmarati kod vatre... Jedino je gazda Ješua imao pune ruke posla. Uveo je nov rad, dotle gotovo nepoznat u šeheru, on sam je to nazvao »otlaganje stvari za pomoć u zima«. Naime, počeo je davati male zajmove za stvari koje je primao na pohranu do isplate duga. Dužnik mu je plaćao nešto malo »kamatu za čekanje« i još i neku ležarinu i čuvarinu za založene stvari, »da ne izgubi i ne propadnaji«.

Nesretni brak Ismet-efendije, njegova pogoršana bolest, pričanja o slabom postupku njegove majke Zehra-hanume prema nevjesti Almasi, koja je ohrđala kao grana, sve to nagnalo je čestite Sarajlije da tog duhovnika izbjegavaju, što je na njega porazno utjecalo. Čim bi ušao u kakvu kahvu, svi bi se od njega sklanjali. Čim bi s nekim zapodjenuo razgovor, ovaj bi odmah rekao kako mora žuriti, i tražio bi što prije izgovor. Čak su mahaljani izbjegavali džamiju u kojoj je on bio imam, misleći da nije *džaiž* klanjati se Bogu iza takvog čovjeka...

Tako uljuljkanu varoš probudio je iz tihog snatrenja događaj koji se zbio u »petak na sahat beš po jaciji«.

Te se subote oko Arifage i pokraj velike studeni okupilo mnoštvo čaršinlija i poluotvorenih usta slušalo sabah haber o velikoj nesreći koja je prošle noći zadesila čestitog bakala Mehagu, ostavivši ga preko noći bez velikog dijela njegova teško i pošteno stečenog imetka.

Kada je u petak u akšam Mehaga zatvorio dućan i pošao, na veliko čudo svojih susjeda, namjesto uz čaršiju, niz čaršiju, svi su se pitali kuda li on to ide. Neki su nagađali da ide zaranije u *tekiju*, neki opet da je pošao u *kahvu* da se s kakvim trgovcem sastane, a neki pak u

čudu šaptali: »Ode zetu.« A ovi su pogodili. Treba znati da Mehaga, otkako mu se kći udala, još nije otišao zetu u pohode, još nije primio Ismet-efendiju u dućanu - i pokraj mnogih i mnogih poziva preko različitih posrednika. Nije on mogao oprostiti kćeri što ga u posljednjem času nije poslušala, a on je predviđao da će taj brak biti nesretan. Znao je on svoju Almasu! Nije ona, to nježno i milovanja i maženja željno biće, za goropadnika!

Ali ga te džume, čim su izašli iz džamije, Ali-hodža Misirlija uze pod ruku i oni šapćući pođoše do bakaluka čiji je ulaz za vrijeme molitve bio zakrčen prevrnutim tronošcem. To je značilo: ni vlasnik ni posluga nisu u dućanu. Tko šta treba, neka prička.

Dugo je Ali-hodža pričao Mehagi o Ismet-efendijinoj bolesti, o nesreći njegove kćeri i o potrebi da on kao otac učini nešto. Predložio mu da njih dvojica odu još iste večeri Ismet-efendiji i riješe kako bilo taj teški bračni slučaj. Govorio mu je kako je on kao otac obvezan da tu uradi šta bilo.

Mehaga je stalno odbijao da se miješa u život svoje kćeri, koja se protiv njegove volje, pa čak i poslije izričite opomene, udala. Pred jasnoćom i iskrenim riječima svog prijatelja on je ipak popustio.

- Dobro, Ali-hodža, pa kad odem? Eto, ako se pomirim s njim, šta onda? ... Nisam im ja, brate, branio. Ona ga htjela, ona ga izabrala, ona ga uzela... Zašto im ne idem? ... Eh, jedino mi je to dijete! ... Za nju se borio i radio, za nju živio, a sada da gledam kako vehne... Ne mogu!

- Moj Mehaga, znaš li ti onu: čovjek snuje, a Bog određuje.

- Znam, brate, ama ona je sama pala, sama se ubila, a usput i meni srce slomila. A tek moja jadna domaćica? Nikad da se smiri, suze i ne otire... Šta ću im sad ja?

- Ja li ih pomiriti, ja li...

- Ja l'? - upita jedva čujno nesretni otac.

- Moj Mehaga, ako se dvije zvijezde ne slažu, ako se...

- Jok! Nek se meni ne vraća! Riječ nije dim. Rekla je. Rek'o sam i ja. U vaktu se moglo rastavit i povući riječ. U vaktu, dok je još cura bila. Govorio sam joj, Bog znade... A sad...? Ni cura, ni žena...

- Ni prva, ni zadnja, moj Mehaga. I *pejgamberi* su žene pušćali, i *ashabi*...

- Beli vala! I to se događalo... Ama šta ću im ja? Zašto da im idem? Misliš da je men lahko, moj Ali-hodža? Kad mi žena ode šćeri i vrati se sva uplakana, ja... svo moje srce, čitav moj vuđud, tresem se, trgam, pečem... Ona je meso mag mesa, krv moje krvi, moj evlad... Moj Ali-hodža, ja sam sa sela došao u šeher da radim i steknem. Oženio sam se da imadnem djece, da mi ne izumre pleme, da budem čovjek i ispunim svrhu života. A kad mi se Almasa rodila, ja sam samo za nju živio... Da joj ostavim, da im ostavim: njoj i njezinoj djeci... A ona... udade se za goropadna hodžu. I sad još da mi sramotu nanese i da se vrati...

- Pa, Mehaga, bolje da se živa vrati nego da uz njega pogine. Ja l', ne daj Bože, izludi...

- A kakav je on s njome, je li grub?

- Koliko ja znam, nije. Voli je on, ama ona...

- Šta: ona?

- Ne more mu oprostiti, ne more ga gledati! Mrzi ga, Mehaga.

- Zar svog čovjeka, pod čijim je nikjahom, čiji hljeb jede, u čijoj kući noćuje?

- Šta tu zapodireš protiv svog evlada?! Nego, hajdemo mi večeras iza akšama njima na večeru, pa ja l' ih izmirit, ja l'...

- Moj hodža, dina mi, čini mi se da je onda moje dijete krivo, ne on. Vidiš, ovo mi žena nije kazivala. Ona mi sve veli: Ismetova mati je najkrivlja.

- Kriv... kriv... Ne traži ti sad, Mehaga, ničije krivnje. Zlo je tu. Valja ga liječiti, pa ma tko kriv bio. Eto, ako je Ismetova mati ljuta na tvoju šćer, ako je ne more gledati, moj ahbabu, nije ni čudo. Mati, kô

mati! Nitko ne zna šta joj je u glavi. Sin joj bolestan, snaha ga ne trpi, pa ona mjesto da Ismeta ruži, zapodire u Almasu, muči je...

Tiho i uz bolno ozbiljan izraz lica, Mehaga procijedi nakon poduge stanke:

- Peke, hodža. Odosmo večeras k njima. Pa... sve će se vidjeti. Allah je kadar najveće zlo na dobro okrenuti, najtežu, muku ublažiti. Ti me, br'te, pričekaj po akšamu u dnu čaršije u aščinici Esadage Pašića. Tamo ćemo jesti, pa mrven posidjeti, utom će i jacija...

- Zar nećeš Ismetu na večeru? - usudi se upitati hodža.

- Kako njemu? ... Ne pati me, dina ti! Hoću mu ženu odvesti, brak raskopati, svoju riječ i riječ svoje nesretne ščeri pogaziti, pa još da u njega jedem?! ... Jok!

- Dobro, Mehaga. Ja im odoh javiti da ćemo večeras po jaciji k njima. Usput ću još i malo gazdi Ješui. Moram mu kazati da Hasan-dedo neće od njega nikakve hedije. Allahemanet. Eto me, odmah po akšamu, kod Esadage.

Toga petka Mehaga nije znao šta u svom dućanu radi. Zbunjen i zamišljen, jedva je odgovarao na pitanja mušterija. Nespretni šegrt Uzejr dva puta je nekažnjen prosuo iz kese mliva, trojici mušterija namjesto dvije junge masla i oku pirinča dao po jungu masla i dvije oke pirinča. Da je ikako mogao, Mehaga bi dućan zatvorio i, prvi put u svom čemernom životu, otišao hodži Junuzu u han Kolobaru, da mu ogleda i da okuša dim afijuna. Slušao je da čovjek ako samo dva-tri puta potegne iz hodža-Junusove nargile, ako popuši samo pola jedne *gide*, pada u neki polusan, odlazi u dženet, nekako kao onaj Leptir ljeti na suncu... Ali, to zanosi pamet, isto kao i rakija, kao *hamr* ili ma koje drugo piće, a sve što zanosi pamet grehota je. Sve što opija, haram je! čak ako se čovjek previše zanese u svoju sreću, pa povjeruje da je veći nego što jest, da leti u oblacima, i to je već haram. I to vrlo težak haram. Znao je Mehaga za onaj ljetošnji ders muftije Skopljaka. Znao je da je

hamr najgori! Gori od zinaluka, od ubojstva, od laži i *kjufura*. Muftija je govorio kako je Iblis u nekakvoj okladi pobijedio učena hodžu, pa je on morao izabrati jedan grijeh. Iblis, nalet ga bilo, predložio je tri grijeha hodži na izbor. Ili da ubije dijete u kolijevci, ili da obljubi jedinicu svoga susjeda, ili da popije velik bokal hamra. Hodža je razmišljao koji li je grijeh od ta tri najmanji, i došao do zaključka da popije hamr. »Tim ću, mislio je, samo sebi naškoditi«, ali se prevario, jer mu je žestoko piće zanjelo pamet i razbudilo *nefs*, pa je onako pijan otišao da obljubi susjedu jedinicu, ali mu je dijete, koje je u kolijevci plakalo, smetalo uživanje, pa ga zadavio. Još je, poslije oblube, željan da dalje pije, ukrao i nekom gostioničaru puna tri bureta hamra... Uh! U gluho bilo! Baš je to nasihatli! ... A afjun je kao i piće! ... A i dućan je svetinja, ljudskog života treći direk... Iz njega se idara vadi, u njemu je cijela *sermija*, zato je Mehaga ostao u svom *bakaluku* sve do akšama. Jedva je dočekao da mujezin ogłosi molitvu, ili Ibrahim bin Jusuf sa sahat-kule objavi trubljom vrijeme zatvaranja čaršije.

Pognut, željan da ga nitko ne susretne, žurio je Mehaga niz čaršiju prema Esadaginoj aščinici.

Poslije večere, da bi izbjegli pred svijetom razgovore o njegovoj nesreći, Mehaga pozva Ali-hodžu da se vrate u dućan i mirno odluče šta će i kako će govoriti kod Ismeta.

Kako je hladnoća bila vrlo jaka, to su u magazi stalno gorjele četiri velike mangale razgorjelog drvenog ugljena prekrivenog *lugom* da se »mrazli« roba ne promrzne.

- Raščepkaj malo tu vatru, hodža, da pristavimo džezvu.
- Bogme, opasno je. More iskra skočiti.
- Ama ne budi dijete, kad pođemo, prigrnut ćemo.

Već je jacija bila davno prošla kad se Mehaga odluči da pođu. Na razgrnut žar u mangali zaboravili su, a to je izazvalo požar koji je tek na četiri sata po jaciji primijetio pasvandžija, a koji je sat kasnije ugrabio velik dio Mehagina imetka.

Već na sat-dva poslije jacie nikoga na čaršiji nije bilo te mrazne noći osim čuvara i zaptije, koji su zakukuljeni u kožne ogrtače tapkajući promrzlim nogama i hućući u prste šetali okolo po svojim područjima. Vatra je, dakle, nesmetano harala. A ona je ustrajna, podmukla, baš kao i bol, baš kao i čežnja... Počinje tinjanjem najmanje, skoro nevidljive žeravice, zahvati najprije ćilim ili vreću, ili ma šta u blizini, pa klizi podmuklo ka gredi, uhvati tako tavanicu ili pod, pa se naglo razbješnjava i kad postane vidljiva, već je moćna kao bujica koja nosi sve, već je nesavladiva! A i bol je takva: bilo duševna, bilo tjelesna: počinje nekom riječi, neugodnim djelcem bližnjega ili grčem, trzajem u nekom udu, pa sve više i brže napreduje, dok ne dovede do teškog oboljenja ili do potpune duševne potištenosti. A i čežnja je takva: počinje nevinim pogledom na neki predmet ili u nečije svijetle oči, u vitak stas ili bujne kose, pa se poput vatre s očiju prenosi na srce, pa na um, pa te obuzme svega i ne popusti dok ne postigneš ono za čim čezneš, ili dok potpuno ne sagoriš u njoj i ostaneš pepeo, čovjek ravnodušan, nesretan i tup...

Zato se i veli: bol peče, a čežnja ispeče.

Kada su žutocrveni plameni jezici dostigli visinu munare baš-čaršijske džamije, kad je crni dim zagrio crnilo noćnog neba, već se u čaršiji okupilo mnogo poluobučениh ljudi s đugumima, *bardacima*, kaćicama i raznim posudama vode. Pokušali su, uzalud, da ugase oganj. Pokušavali kao i liječnik protiv bolesti, kao utjeha protiv čežnje!

Ulje, maslo, kahva i mnogi drugi dijelovi Mehagine sermije, njegova dugogodišnjeg rada i znoja, topili se i pretvarali začas u crvene jezičce velike zmiје, koja nad zaspalim šehrom paluca i ujeda sve nove i nove dućančice, sve nove i nove krovčice susjednih magaza... Stradali su te noći i dućan *sarača* Huseina i kahva derviš-Mustafina i još nekoliko krovova...

Na uglu Bazerđana, peti iza Mehagina dućana, bio je u to doba i mali uski dućančić hadži-Idriz *kalajdžije*. Fukara je hadži-Idriz bio. Za svojih osamdesetak godina, od kojih je preko pedeset kuckao u ibrike i topio kalaj, stekao je tek toliko da ode na hadž i kupi kućicu. Već skoro obnevidio, on je jedva toliko zaradivao da se prehrani. A bio je sam na

svijetu. Bez igdje ikoga svog. Žena mu umrla, poroda nije nikad ni imao.

»Jangija, najljući kadija!«

»Jangija, šejtanska kandžija!« ... i mnoge druge poslovice o vatri šaptali su okupljeni ljudi hučući u promrzle prste i tapajući u nalunama, firalama ili u samim vunanim čarapama, nedovoljno odjeveni i strepeći od zime, od jeze prizora i straha za svoje ili prijateljske magaze.

Kada je i hadži-Idrizov dućan došao u opasnost od vatre, pošla svjetina da i njega obije, naravno u nazočnosti pasvandžije i zaptije, pa da robu iznese na sokak, kako su s okolnim dućanima već bili uradili. A nitko, pa ni okorjeli kradljivac ne bi uzeo ma šta iz takvog dućana, jer opljačkati pogorjelca, to ni lopovi nisu u ono doba radili... A robu treba iznijeti, neka šteta bude barem manja...

Mračan čaršijski sokak, osvijetljen plamenom i još sa nekoliko fenjera, koje su ljudi od kuće bili ponijeli, bio je pretrpan što poizbacanom robom poslaganom na brzu ruku do dućana preko puta, što zaptijom, znatiželjnicima i dobrovoljnim vatrogascima. Baš kad je svjetina pošla da obije starčev dućan, ovaj se tiskao među njom i vikao:

- Ne otvarajte! Ostavite!

Veličanstven je u tom času izgledao taj pogrbljeni sjedobradi starčić pod šarenom ahmedijom. Mnoštvo se pred njim s poštovanjem sklanjalo praveći mu put, i on se brzo našao pred svojom magazom.

- Eh tako, nek ono samo gori! ... Jangija... šejtanska kandžija! ... I jangiju Bog daje! ... Šta hadži-Idriz pošteno zaradi, s halalom steče, neće izgorjeti! Što meni Bog ne sačuva, beli vala, ni svijet mi sačuvati neće! ... Već vi haj'te tamo gasite Mehaginu magazu!

Neki mu odobravali, neki mu se izrugivali, neki ga samo gledali ne shvaćajući ga. Ali se nitko nije više približavao njegovoj radionici. A on?

Stao pred dućan i pribrano, pobožno, podigao ruke nebu, kao pri dovi, pri završetku molitve, i tiho molio Boga da spasi svačije pravedno stečeno dobro, a oštećenima podari strpljivost...

Nekoliko starijih čaršinlija okupilo se oko njega, pa čučnulo u polukrug oslanjajući tijelo na čvornate štapove, koje su držali objema rukama, i šaptali. Govorili su o vatri koja je kraj njih bujala, rasla, otimala i vladala.

- Jangija čisti mâl. Ona ga, znate braćo, opere od pohlepe, kojom je stjecan. Ima ljudi, pa pravo zećata ne dijele, vele, puno je od četeres groša jedan, a jangija im onda uzme sve... Jangija je i mjerilo sabura. Često izgori mâl i najpravednijeg čovjeka; to ga Allah stavlja na kušnju, ispituje njegovu čvrstoću vjere, i blago onom koji može okabuliti i gledajući svoju robu u plamenu viknuti: »Hvala ti, veliki Allahu, i na ovoj milosti!«

- Eh, braćo, znate li vi da je u Imami Azama, velikog alima islamskog, izgorjelo jednom pola mâla? ... Ne znate? ... Tuhaf! ... Ovako ti je to bilo: imao on, br'te, mâla, koliko ni jedan živ insan što nije imao, pa jednom dade Bog i njemu pola od tog jangija pojede. Došli mu javiti njegovi ahhabi snuždeni i plašeći se da ga od žalosti *daml*a ne udari. Sve pazili kako će mu rijeti. A on? Ni *čehre* promijenio nije kad je čuo, ni *čehre*, kažem vam, nego samo pogledao u bradu svoju i uzviknuo: »Velikom Allahu šućur, a i vama, braćo, kad mi kazaste.« Pa poslije nekoliko godina njemu dao Bog još veći imetak i on poslao karavanu od hiljadu deva kroz pustinju u trgovinu. Strahovao cijeli grad da mu tolike deve ne izjedu ljute životinje, kojih tamo oko *Habeša* svakakvih ima, to su vam, br'te, i *arslani* i hijene, a još više ih bilo strah vjetra što se samum zove, da ne zamete u pijesak cijelu karavanu. *Helem* šta da vam duljim, cijeli je šehar u strahu živio, osim njega, Imami Azama... Kad su došli *haberdari* i javili da je karavana sretno prispjela i da je on zaradio na toware zlata, on opet pogledao niz bradu, pa kazao: »Velikom Allahu šućur, a i vama, braćo, koji mi kazaste.« Onda se svijet začudio. Ko mali insani, bijedni insani, gladni robovi nefsa i šejtanske pohlepe! Pa jedan od njih upita Imami Azama: »Što si«, veli, »i onaj put, kad ti za jangiju javismo, i sad, prvo u svoju

bradu pogledao?« A on, braćo moja draga, kô pametan i evlijali čovjek, znate šta je odgovorio? Rekao je: »Pogledao sam da mi brada, ne daj Bože, ne bi zadrhtala kad mi javljate za tužnu ili radosnu dunjalučku vijest.« Da mu brada ne zadršće od veselja ili tuge! ... Brada, braćo! ... Eh, onijen vaktova i ljudi! ...

Starci su kimali glavama, a hadži-Idriz još je stajao uzdignutih ruku i molio se Bogu. Onda se jedan iz skupine javi tiho i bojažljivo:

- A ja opet sluš'o da je Imami Azam bio papudžija.

- Nejse, koji je, da je. Taj, koji je tako umio svoje srce stegnuti, bio je velik, velik... Pa i hadži-Idriz...

Do pred samu zoru vatra je buktala, a onda je, kao i čovjek kad ga bolest ili čežnja posvema iscrpi, klonula, gaseći se opet polagano, kako je i nastala, ostavljajući za sobom crnu pustoš, pepeo, zidine, iskrivljene posude, *tenećeta*, *kazane* i nekoliko opečenih čaršinlija, koji su joj se bili i suviše približili.

- Hvala Bogu, dobro je. Moglo je i gore biti, pa sva *butum* čaršija biti helać... - šaptali su ljudi razgledajući zgarište i razilazeći se.

I krov hadži-Idrizova dućana zahvatila vatra. Kroz tavanicu pala užarena daska i slupala i pokvarila jedan ibrik. Kada je tu štetu, tako neznatnu prema opasnosti, u kojoj se radionica nalazila, i prema štetama susjednih dućana, ugledao hadžija, pobožno se okrenuo nazočnim ljudima i svečano, mjereći svaku riječ, otpočeo:

- Eh, braćo, Allahova emera! Sile velikog *Hazreti Raba*! Ništa nekažnjeno ostati neće, ništa nenagrađeno! ... To je nama, šućur Allahu, hiljadama puta i u Kur'anu *azimušanu* određeno. Vidite ovaj ibrik! To mi je kazna što sam prije, ima sigurno desetak godina, slagao nekoj ženi. Došla ona kupiti u mene nov ibrik, a ja im'o jedan koji sam već bio upotrebljavao za abdeste, pa joj ga pod nov prodao. Ali, velikom Allahu šućur, eto nakon deset godina došao je šejtan po svoje.

Sav sjajući od zadovoljstva stari hadžija pokazivaše svima oštećeni ibrik.

Mehaga bakal za požar nije znao sve do osvita, kad je već bio ugašen. Tek tada mu jedan susjed došao kući, klepnuo o zvekir na kantima i javio sluškinji, koja je otrčala i probudila hanumu.

Kada je žena uplašena i uzbuđena kazala svome mužu za tu veliku nesreću, on se samo blago nasmijao i procijedio:

- Zar i ta druga jangija?

- Kako druga? - upita Mehaginica strepeći da joj, meazallah, od ružne vijesti muž nije skrenuo s pameti.

- Eh, moja sijeda, dvije su nas noćas vatre ispekale! ... Ama: *Allah kjerim!*

- Idi, bolan, poleti dolje u čaršiju!

- Da trčim? ... Ženo, kamo ti pamet? Valja mi prije abdest uzeti i sabah klanjati, Bogu se zahvaliti.

- Zahvaliti?! ... Čuješ li, bolan ne bio, izgorio nam sav naš mâl noćas! ... Hej!

- Znam, ženo, čuo sam. Rekla si. - Sve tužno, ali mirno govori Mehaga. - I mâl nam je otišao... Eh, Bog dao, Bog oduzeo! Hvala mu na daru, na zlu kao i na dobru. Ali, čini mi se, draga moja, mnogo, previše za jednu noć... Dvije vatre... Bože, daj mi sabura!

- Ama kakve dvije? Šta buncaš, pobogu? - vikala je sad već Fatima-hanuma u sav glas, a muž joj, uzimajući abdest, odgovori tiho:

- Dvije vatre, ženo. Izgorješe mi noćas i obraz i mâl! Da Allah i dušmana od takvog *taksirata* sačuva!

XVI

Kada je Mehaga svojoj začuđenoj ženi govorio o dvjema vatrama koje su ga te noći poharale, osiromašile i upropastile, kako u mâlû, tako i u duši i u časti, ona ga nije razumjela. A i kako bi? Tà ona je već spavala kad je on noćas došao kući. Vidio je putom i neku svjetlost u čaršiji, vidio rumen na nebu, ali na nju nije obraćao pažnje. Jer, kako god se dolje u čaršiji žario i sagarao njegov stečeni imetak, tako isto, ne, sa još više zamaha i uz veću i nepodnosniju bol, gorjelo mu i srce, gorjela duša od stida, gorjeli obrazi od srdžbe. U njemu je sagarao njegov ponos. U njemu je sagarao njegov unutrašnji duhovni svijet, njegov još iz mektebske skamije sazidan moral...

Osjećao se poražen i ponižen pred samim sobom... Pobijeden... Otrovan... Jer on je noćas pogazio svojom rođenom nogom, pogazio svjesno i bez ikakva pritiska svoj ponos, svoju vjeru u ono: »Ovako mora biti, jer je ovako Bog ostavio da bude, ovako odredio!« ... Jest! On je noćas u zetovoj kući, raznježen nad patnjama svoje kćeri, uvrijedio bolesnika. Okrivio ga. Izružio ga. Slagao mu... Sve za hator kćeri. Sve zato što su suze krvi njegove krvi, mesa njegova mesa, suze njegove jedinice za tili čas u njemu porušile kule pravednosti, kule zakona i istine, kule njegova vjerskog shvaćanja i njegova morala. On je svjesno i hladnokrvno okrivio, ne - čak i kaznio - nevina čovjeka, goropadnika bolesnog, bijednog i nesretnog. Namjesto da ga utješi, namjesto da dobrano izruži svoju Almasu! ... Jest! Noćas mu je izgorio obraz! A njega su samo dva prsta na čitavu tijelu! Njim se svaka svijetla i časna stvar izjednačuje! Obrazom se i Bogu moli, jer se njega spušta na crnu zemlju pri *sedždi*! A on ga je, eto, izgubio, okaljao, osramotio... Ah, da njegov babo ustane iz groba! ... Kako bi mu, tom starom seljaku, izašao pred oči? ... Uzalud ga je kada su odlazili Ali-hodža uvjeravao da je dobro učinio, on je osjećao i znao da je učinio nepravdu, da je bio pristran. Ali...

Ta Almasa je njegova! Ona je dio sama njega. Kad joj je bilo oko tri godine, bila je oboljela od ospica. Onda je on pune tri noći nad njom probdio učeći joj *jasine* i *tundžina salavate*. Onda je on kao lud oblijetao hečime, hodže i vidare... Onda je on bio spreman da svoj život dade za nju...

Pa zar je sad, poslije nekoliko godina, mogao njoj suditi? Pravedno suditi? ... Kazati joj: kriva si! Trpi! ... Ne! I hiljadu puta ne! On nije pejgamber, on nije ashab, on nije ništa više nego čovjek, otac, roditelj! ...

Nikad! ... Nikad Mehaga taj događaj zaboraviti neće, niti tu hladnu noć! Niti jedan pokret, niti jednu riječ! Lahko će preboljeti svu izgorjelu imovinu iz čaršije, ali izgorjeli obraz, sprženu sreću njegove jedinice Almase, ne! ... To se namaći ni povratiti ne može! Makar živio, kao prvi ljudi ovoga svijeta, trista godina!

Idući pretjerano polaganim koracima prema čaršiji, Mehaga je opet proživljavao sinoćnji požar svoga ponosa i duše, a ljudi proživljavao su ga putom sretali pomišljali su da ga je to shrvala žalost za posudama, ćupovima, hararima i vrećama robe.

Ali tko bi ljude mogao uvjeriti u veličinu duše i čeličnost morala bakala Mehage, povarošenog seljaka?

Mehaga je usput pokušavao da skupi niti svih događaja od sinoć. A ti su tekli naglo, prebrzo, da bi ih čovjek mogao srediti, onda su se zamrsili, tako zamrsili da ih nije više bilo moguće razmrsiti, nego ih je Mehaga morao trgati, trgati naglo i bez obzira!

Kada su sinoć, u petak, negdje oko pola sata poslije jacije zakucala dva u debele ćurkove umotana starca na Ismet-efendijina kanata, u kući se tek bila stišala bura toga dana i na brzinu otrvene suze...

Jer ni džehenemska vatra nije žešća od, ovdje u gluho bilo, nesloge u braku. A ona se u Ismet-efendijinu kuću uvukla isto kao i padavica u njegovo tijelo.

Ne nalazeći lijeka bolesti, koja ga je sve češće i nemilosrdnije bacala u okrilje posestrime neumoljive smrti, u pandže nesvijesti, Ismet-efendija je, tamo odmah iza *Hadžilajskog Bajrama*, morao napustiti džamiju i posao u mektebu, morao drugom predati mjesto *hatiba*, i povući se u kuću. On nije bio više ni za kakav rad. A imanja je imao dosta. Nekoliko kuća, mnogo bašča, begluka i čifluka, razbacanih po okolici grada. Imao je pune hambare i *sehare*. Ali tek onda se nastavila njegova patnja. Rad i čaršija, džamija i djeca u mektebu, gdje je poučavao djecu, bili su mu jedina zabava. Ali i to je izgubio. Tek onda kad je cijelog dana, cijele noći morao gledati, pritvrđen čvrsto za svoje čardake i halvate, muku i neslogu, tek onda - ogorčao mu je život. Zamrzio je polagano, ali sigurno i duboko - sve. Zamrzio ljepotu jutra, toplinu sobe, bjelinu izbeharalih krovova i stabala, izbeharalih pahuljicama koje se stakle i prelijevaju u nježnim bojama osvijetljene slabim zimskim suncem. Zamrzio pijevca koji slobodno skakuće po dvorištu i pjeva. Zamrzio i svoje citabe koji su mu bili jedino veselje i jedina utjeha, nekada... Zamrzio je i ljude koji ga žale, kao da ga je zemlja već zaogrнула u svoj ledeni zagrljaj. Zamrzio i zemlju, sleđenu i tvrdu, iz koje buja i klija i živi u proljeće zelenilo i cvijeće, a koje će njega svesti u sebe, izjednačiti sa sobom, rastočiti u hranu bijelom tulipanu i ljutoj koprivi...

Jedino Almasu, nju nije zamrzio, nju je volio ali ta ga je ljubav teže mučila nego mržnja. Ona mu nije oprostila, njezina mu je mladost, namjesto zdravlja, donijela još žešći otrov od svih njegovih jada... Samo majka, nju je još volio čistom djetinjom ljubavi. Za njom, nad njezinom sudbinom i nesrećom, još je počesto u noći prolio pokoju suzu i šaptao tiho da ga žena ne bi čula, da nju ne bi probudio. Šaptao kroz grč suza i bola.

»Eto, jadnica... voli me .. Pazi me... A ja? U svojoj bolesti često sam prema njoj nepravedan i zao. Allahu dragi, oprosti joj ako nekad plaćući nad mojom bijedom ona u svojoj majčinoj ljubavi izusti koji

prijekor protiv svoje, protiv moje sudbine, koje su Tvoja volja... ako joj sabur ponekad posrne. Ona... mati moja... Jest, ona često i protiv Tebe, Allahu, izusti koji prigovor... žao joj... krivo joj... teško joj... Oprosti joj, Allahu! Ona je mati, Allahu, mati, koja voli... Poradi nje, Bože, spasi me! Spasi me za nju! Ona je to, moj dragi Bože, zaslužila. Tà oči je na molitvama isplakala... Spasi me, Allahu, makar i lijepom smrću... Umrijeti? ... Jest, Bože, to sam ja davno već želio... I osjećao sam da mi smrt nije daleko... I htio sam. Uvijek. I sad je hoću... Ali... šta sam sagriješio? Šta? Ništa, eto, ama baš ništa nisi mi dao u tom životu, na ovom svijetu. Sabur... strpljenje... Dosta! ... Ne mogu! Ne mogu više! ... Eto, mislio sam, ako umrem, ako sebe time kutarišem belaja i legnem do svog babe u kabur, mati će mi ostati sama... sama... Allahu, a to je teško... Zato sam se htio ženiti, dovesti joj kćer da njezina ljubav prijeđe na onu koju ja budem volio, koja mene bude voljela... Pa, Bože, kad umrem, da moju majku ona tješi, a majka nju - tako bi joj, mojoj materi, koja me toliko voli, bilo lakše... Mislio sam tako... i našao ovu!«

Utom bi pogledao na zaspalu ženu do sebe; ali kakav pogled!

»Volio sam ovu, volio, Bože, i mislio da de me njezina ljubav usrećiti makar malo, makar trenutno... I majku i mene i nju! ... Allahu dragi, ti bar znaš: ja sam dobro htio, dobro... dobro...«

Uto bi već zaridao i suze bi mu još više zamaglile mračnu sobu; ali bi nastavio:

»Ona me mrzi, a majka nju mrzi... I sada kad umrem, majka će mrziti nju, kleti nju, a ona? Sretna će biti da me se kutarisala, pa će ostaviti moju mater, ostaviti je još samotniju, još nesretniju nego da joj nikad snaha nije ni dolazila, i otići će, odletjeti kao ptičica u gnijezdo drugoj ptici... I drugog će zavoljeti, drugom pokloniti one slasti za kojima ja uzalud čeznem, vehnem... Bože, mada me to boli, ja bih joj, čini mi se, i to halalio da mi nije matere... Mislio sam oženiti se pa zadovoljan dočekati sahat smrti, *edželnu*... A sad? ... Almasa... Ja nju, Bože, i volim i mrzim. Ja nju želim, žedan sam njezinih slatkih riječi, njezine mladosti i miline, ali ne ovakvu kakva je... Nego bolju, bolju, ljepšu, plemenitiju... Onakvu kakvu sam je i zavolio... A sad? Sad... Allahu, ne mogu, ne mogu... Ni živjeti, ni umrijeti...«

Poslije bi iscrpljen pao opet u duboku nesvjesticu uz trzaje i pjenu na usnama, ispod kojih stisnuti zubi škripe, škripe...

Svaki takav napadaj prestrašio bi nesretnu Almasu, trgnuo je iza sna. Ona bi u takvim noćima, koje su postajale sve češće, drhtala, plakala i uzrujano dozivala Zehra-hanumu, kršila ruke i podnosila strašne poglede mržnje i prijekora, koji su je kroz majčine suze šibali, kao da su ponavljali iste, često i uz prezir i mržnju izgovorene rečenice: »Ti si tom najviše kriva, ti! ... I noćas si mu sigurno prigovarala i ružila ga. Mog Ismeta, mog jedinca!«

Iako su te oči nepravedno i bezrazložno optuživale, jer Almasa već odavno nije prigovarala nikom ništa, uvukla se u sebe, u svoju bol, njihov je pogled ipak nanosio Almasi uvijek velike patnje i priliv novih suza...

Almasa je zavoljela samoću. A nema veće patnje od osame. Kad je čovjek sam, onda ga um i srce svom žestinom prigovaranja kore i muče. Onda su bolovi teži, a misli crnje nego da se ma kome, ma kako tužno ispovijeda. Savjest je nekada žešći i okrutniji sudac od svih šerijata i kadija koji su ikada postojali.

A Almasa je često bila sama. Skoro svako poslijepodne... Zavukla bi se, zaključala u svoj čardačić, čija dva prozora, lijepim zastorčićima zaogrnuti, gledaju u snijegom ujednoličenu bašču, ljeti tako šarenu i bujnu. Ona je svu pustoš zime, svu jednoličnost bjeline, svu njezinu beskrajnu, svjetlucavu osamljenost osjećala u sebi sjedeći šćućurena na minderu i zureći u bašču, u snijeg, dok je oči ne bi zaboljele i vidjele samo crne kružice i tačke... Mangala s velikom džezvom kahve, kutija sa puno duhana, jedini su bili predmeti na koje bi se osvrnula, koje bi dohvaćala drhtavom rukom.

Da Almasa počem nije bila žena, da su pak Sarajlije znali za njezine česte usamljene sate, provedene u promatranju snijega, sigurno bi joj dali neki nadimak kao i Aliji Leptiru, koji voli sunce. Govorili bi: voli snijeg, ašikuje sa snijegom, Almasa - jejina.

A misli u svim tim danima bile su tako slične jedna drugoj, kao i ti dani, kao i ta kahva, taj duhan, taj snijeg i ta pustoš... A ako bi nekad

u njima nastala koja promjena, kakav trag veselja ili nade, on bi se brzo rastopio, rasplinuo, nestajao, kao i stope u bašči koje gnječe snijeg, ali ostavljaju mokro raskvašeno crnosmeđe blato, koje prve nove pahuljice opet brzo zametu...

»Voljela sam ga«, počinjale bi njezine misli, »voljela njegovu mladost, njegovo znanje, njegovu nježnost... Voljela ga, kao što tica voli proljeće. A on? ... On mi je lagao! On me je trebao samo za zabavu, za lijek... Lagao mi je, meni, koja sam mu sebe poklonila, kao što pelud daje sebe cvijetu, kao što kap poklanja svježinu sasušenom listu. Lagao mi je, ne iz straha da ga ja ne bih, čini mi se, da mi je onda za vakta priznao, sažalila bih se i pošla za njega...«

»Ali on mi nije zatajio svoju bolest i lagao radi mene, zarad toga što bi me previše volio a da bi mi mogao kazati prije najveće nužde i nanijeti mi time bol. Ne! Moj Ismet je meni zatajio svoju bolest samo zato što mu je neki hećim kazao da će mu moja mladost, moja krv, moj život - biti lijek! ... Ja sam za njega bila samo kao Alijine vrane, Pašagini prašci ili Ali-hodžini zapisi... To... to mu ne mogu halaliti, to mu ni na smrtnoj postelji ne mogu oprostiti! Zbog toga ga mrzim, mrzim... A njegova majka? Zehra-hanuma? ... Ona mene krivi za jade svog sina, ona moju krv pije. Kao da Ismet nije i prije mene bio bolestan! ... Ona mi je u srce sasula otrov, u srce koje je tražilo med! Ona je najkrivlja... Ona mi je zlobno kazala zašto mi je Ismet zatajio svoju bolest. Radi tilsuma. I priznala je. Ona ga je navratila, ona, ona! ... Da me namami, da me zatvori u ovaj kavez! ...«

»A on? Da me je volio, zar bi mogao poslušati mater?«

»Ali sad je kasno. Kasno sve! Valja ovaj teret, ovu muku podnositi do smrti. Do kraja njegova ili moga... A ja mu ne želim da umre... Jer šta bih ja...? Kuda? Kome? Ocu i materi? ... Jok! ... Ne bi me ni primili. Otac me još ni obišao nije, moj babo! ... A Zehra-hanuma probubala po gradu da sam ja krvopija i njezin i sina joj... Možda i jesam... Ali ja se ne mogu, ne mogu promijeniti...«

Poslije takvih razmišljanja redovito bi je oblile suze, a Ismet-efendija bi pokucao na čardačna vrata.

Razgovori muža i žene bivali su u tim predakšamskim satima sutona sve kraći i zamjenjivala ih bolna šutnja. Obostrani prijekori očima i mislima.

- Maso, dušo, ne plači. Doći će, akobogda, sreća i tebi! ... Eto, živa bila, draga moja, ako me ne moreš, ako me mrziš... brzo ćeš me se i kutarisati... Ja to osjećam, Maso... ja ću skoro umrijeti, oslobodit te tereta moje bolesti...

- Šuti, Ismete, dina ti... Ne prijeti mi svojom smrću.

- Prijetim? ... Maso, draga Maso, ovo je više nego preteško. Ovo se ne može više podnijeti!

- Šta hoćeš od mene? Šta? - zavikala bi žena i kroz suze nastavila: - Zar ti nije dosta što si moju mladost otrovao? Zar ti nisam dala sebe? ... Za lijek. Jesam li ja kriva što nije uspjelo? Allahu, zašto i ja nisam vrana, zašto za liječenje tvoje goropadi nisi od mene uzeo krvi, ugušio me hamalskim užetom? To bih ti halalila. Ali ti si uzeo moje srce, moju mladost, Ismete, i moju ljubav, nade, to... to...

- Umiri se! - zavapio bi Ismet.

- Umiri se? Ne, Ismete, toga za mene nema! Ti misliš da ja čekam tvoju smrt? Ne, Ismete! Ako bi bilo suđeno da ti prije preseliš na bolji svijet, ti bi se umirio, a ja? ... Mati tvoja bi mi dan i noć naticala na nos: »Ubila si ga!«

- Maso, ne optužuj moju majku! Radije, draga, idi... Eto, ja te pušćam, kad god hoćeš, ali znaj, vjeruj mi, draga si mi, volim te, pa me boli, boli... Jer ja znam: ti me mrziš...

Uznemirila bi se nesretna Zehra-hanuma čim bi osjetila da se njezin sin prepire s Almasom. Uznemirila se i plakala... A njoj je bilo najteže. Od one noći kad je Almasa saznala za groznu bolest svog izabranika, jadna majka nije više smirena lijegala u ložnicu, smireno ustajala u sabah, nije imala, jadnica, ni ono što ima svaka duša pod nebom - lijep i lagan san, koji osvježuje i snaži... A tek prigovaranja od sina: »Majko, trebao sam joj kazati. Majko, ti si me svjetovala!« ... i od nje: »Šta mi ne kaza za Ismetovu bolest?«

A još kad bi njezino majčino srce sin razdirao plačnim riječima: »Majko, ja nju volim, a ona me mrzi, majko, voli je i ti! Neka naša ljubav raznježi njezino srce!« ... A ona je Almasu mrzila! Mrzila iz dna duše, jer nije htjela, nije mogla shvatiti da ženino srce nije kao majčino, jer žena je sretna kad od svog muža prima ma kakvu nježnost i milošću, a majka pak, sretna je kada ih svom djetetu daje...

Nemir i bol, brige i suze strle su Zehra-hanumu, a da ne bi izgubila nadu u ozdravljenje svog jedinca, jer joj je ona bila jedini oslonac u životu, jedini izvor životne snage, ona je prvo kao sumnju, pa brzo kao čvrst zaključak, usadila u svoje biće misao, vjeru: Almasa je kriva što se Ismet ne može izliječiti! Ona, ona! Dala mu je grubost, mržnju i prijekor, njemu - kome su trebali nježnost i ljubav... Zato je Zehra-hanuma mrzila kćer Mehage bakala i jedva čekala kada će se taj brak rastaviti.

Takva borba duša, takva nesnosna životna tamnica dočekala je Mehagu bakala, koji je, čim je u zetovoj kući prosjedio sat, shvatio sve i odlučio dokončati tu borbu; ali mu je zato izgorio obraz.

XVII

Poslije odlaska Alije Leptira u Travnik, njegov poočim Ali-hodža uviđao je sve brže i sve očitije koliko je tog hamala zavolio. Svaka ma i najmanja Alijina briga bila je i njegova briga, svaku hamalovu bol osjećao je i njegov zaštitnik. A tko je znao u šeheru o velikoj Alijinoj ljubavi više od Ali-hodže?

Šemsa-hanuma, sretna majka Ahmedage kazaza, njegova zeta, jedina prijateljica Zehra-hanume, nesretne Ismetove majke, često je Ali-hodži pričala o Almasinu životu. A i on im je odlazio sve više i više otkako je Ismet napustio rad u džamiji, i tješio ga.

Osamljen u svojoj kući, sjedeći između teških ćitaba, Ali-hodža je sprva tek letimice, ali poslije iz noći u noć, iz dana u dan, iz časa u čas, uvijek, razmišljao o sudbini dvoje mladih. On, iako hamal, pošten i »duša od insana«, koji bi joj svu sreću ovog svijeta donio svojom ljubavlju i nježnošću. Ona: kći bogata bakala, žena bolesna učenjaka, nesretna, vehne, pati se... A ona i ne zna za Alijinu ljubav. Ona i ne sluti! ... A da zna? Nekada, kao bogata djevojka, prpošno bi se nasmijala hamalu koji se drznuo zavoljeti je, odbacila bi ga uz ponizujući prijekor. Gorko bi se nasmijala njegovoj ljubavi sada kao žena i sigurno bi kroz plač razmišljala: bolesni hodža i zdravi hamal, na istoj *deredži*! Allahu dragi, kako je to sve čudno, zapetljano, bolesno... Još od one noći kada mu je Alija priznao koliko voli Almasu, starac je pomišljao na mogućnost rastave braka, ali se nije nikako odlučio kako da tu zamisao pokuša privesti u djelo. Zato je Aliji i svjetovao da ode, pa, mislio je, ako je ne zaboravi, onda...

Ali jednog petka, dok je snijeg u bogatim pahuljicama zametao putove, tačno petnaest dana prije onoga kad su Mehagi izgorjeli dućan i obraz, Šemsa-hanuma je dugo sjedila kod svog prijatelja Ali-hodže; tada je u njemu sazrela zamisao u odluku.

Dvoje starih sjedili su dugo uz kavu i razgovarali o svemu i svačemu, ali najviše o Almasi.

- Moj hodž-efendi, teško je njoj. Nikoga nema. Babo neće za nju ni čuti. Majka joj ničim ne može pomoći. Svekrva je mrzi. Muža mrzi ona. A teško je, bogme, prijatelju dragi, insanu kada nema nikoga koga voli i tko ga voli. Eh, znaš, da ona makar znade: eto, ima negdje netko tko ponekad i na mene misli... A Zehra sve čeka kada će između njih pući, pa da se rastanu... Teško...

Te večeri se Ali-hodžina stalna razmišljanja razvila u zaključak:

Eto, i meni staru insanu, zaigra srce kad na svoju djecu, ja l' na onog mog Lepirana pomislim... A Almasa, kad bi za Alijinu ljubav znala... Ne vjerujem da bi kazala: na istoj su deredži on i Ismet. A ako joj kažem? ... Onako zavijeno, ispod žita? More biti bi joj lakše bilo snositi... jer kad bi joj se šta stužilo oko srca, mogla bi je razgaliti misao: ima netko u Travniku, daleko od mene, koji na mene misli, koga boli i moja bol, koji moju sudbinu dijeli dobrovoljno sa mnom... Estagfirullah! Sram me bilo! Kud me misli navode? ... Tà ona je pod nikjahom. Ona je vjenčana pred Bogom i pred ljudima, a ja, sijedi magarac, hoću da joj govorim o drugom čovjeku. Da je navedem na haram, na grešne misli... Ali ako se njihove zvijezde više ne slažu? Ako im ponestaje zajedničke *nafake*?

Čevrmom, koju mu je njegova Safija izvezla lijepim granama, Ali-hodža obrisao čelo, pa uze svoje stare knjižurine i stade zagledati u arapska pismena. Ogledao je sudbinu Ismet-efendije, Alije i njihove zajedničke velike ljubavi - Almase, Mehagine kćeri. I našao je! I odlučio se... Možda je taj ćitab odlučio sudbine triju duša.

»*Vela havle, vela kuvete! Subhanallah!*«, šapnuo je poslije dvosatnog ogledanja. »Ovaj ćitab, bogami, pravo govori. Eto: zvijezde im se ne slažu. Oni će se razvjenčati, ili će Ismet umrijeti. A Alijina i njezina slažu se. Valja mi joj, dakle, provući kroz uši. A srce mi kaže, a duša moja mi kaže da s tim ne grijешim.«

Kad je Ali-hodža, jedan od rijetkih gostiju u Ismet-efendijinoj kući, Almasi, ne baš vješto izvodeći ono »ispod žita«, ispričao Alijinu

ljubav, ona se nije ni prpošno ni bolno nasmijala. Naprotiv, bila je ozbiljna, žalosna. Sjedili su sami u njezinu čardačiću.

- I tako, biva, Almaso, eto... - mucao je starac. - Alija me često za te pitao... Pa ne znam kakav haber da mu u Travnik spremim... Ja mu uvijek javljam da si dobro, i znam: drago mu je to...

Zacrvenio se Ali-hodža od tih riječi, jer on nije umio govoriti neistinu, gušila ga je...

Kada su bili već na rastanku, Almasa mu tiho, tik na uho šapnu:

- Čudno je to, vidiš, hodž-efendi. Meni je uvijek, i dok sam djevojka bila, Alija bio nekako bliz i drag. Ali kao na momka... jok, tako ga nikad pogledala nisam. A vidiš: sretnija bih uz njega bila. Ovako sad... Da nas Allah Svevišnji sačuva...

Ali-hodži, kao svom prvom učitelju, i Ismet se vrlo često ispovijedao. Preko njega je i pozvao Mehagu, da on, otac, svojom riječju unese zračak svijetla u duboki mrak njegova braka.

Kada su, dakle, oko pola sata poslije jacije te večeri, nekako u doba kad je vatra zahvatila prvu gredu Mehagina dućana, dva starca ušla u Ismet-efendijinu kuću, dočekala su ih tri lica na kojima su se sušile gorke suze.

- Selamun alejk! - uzviknu Mehaga, a prišli mu prvo zet pa kći i poljubili ga u ruku.

Pošto su sjeli na minder i Zehra-hanuma ispitala svog prijatelja za zdravlje, svi su utonuli u šutnju, dok Ali-hodža, nekako s mukom čupkajući svoju bijelu bradu, ne otpoče:

- Kako si, Almase hanum? Evo, ja ti doveo bábu, u dobar čas.

Kako ona nije ništa odgovorila, otac joj, Mehaga, vrpoljeći se na *sećiji*, upita Ismeta:

- Eh, sinko, kako ste? Kako se slažete?... Znaš, čuju se po čaršiji svakakvi haberi...

Ismet-efendija također prešuti odgovor, a Ali-hodža onda razveza o vremenu, o snijegu, o valijinu putu u Stambol, o Aliji Leptiru, (pri spomenu njegovu Almasa je lahko zadrhtala), ali razgovor je sve do kahve tekao kao voda potočića ispod debele kore leda...

Pošto su popile po dva velika ćabenska fildžana kahve, obje se žene povukoše u kuhinju, a tri čovjeka, koji su sa zebnjom čekali ovaj čas, nijemo su se gledali. Ali-hodža onda otpoče, da bi skratio tu patnju.

- Eh, Ismet-efendija, kako zdravlje?

- Zdravlje? - izusti upitani tako bolno da se Mehaga sav stresao.

- Što pitaš tako, što ne veliš pravo: kako bolest, kako goropad?

- Nemoj tako, sinko - upade punac - proći će to, ako Bog da! Evo, i ja ti dođoh na muhâbet, u dobar čas. Da se, sinko, pomirimo, hoćeš li?

Ismet-efendija bez riječi ustade i priđe bakal, pa mu svojim čelom tripot dotače desnicu. Ova je drhtala, a to čelo bilo je orošeno hladnim znojem.

- Mehaga - progovori potom tiho Ismet - dragi moj punče, dopusti da te babom vičem. Moj je davno umro, a i bolje mu je, makar ne gleda kako mu se sin pati.

- Ozdravit ćeš ti, sinko! Je li, Ali-hodža? Reci mu i ti, brate...

- Svakako! Sve će opet biti dobro, dok ti ozdraviš. I žena će te opet...

- Ne govori o tom - prekine ga bakal.

- Ne, babo! Pusti ga, neka govori... Ali-hodža nam je prijatelj... A ja sam ga molio da me tebi povede, ja li tebe amo dovede. Da nas pomiri baš poradi tvoje šćeri, a moje žene. Ne treba, babo dragi, kriti ono što jest. Ono što svak znade... Ja sam bolestan, nemoćan, eto, i iz posla sam mor'o izići. A ona, tvoja šći, nije sa mnom sretna... Ti si to

naslućiv'o, zato joj i ne dade da za me ide... Ja sam, babo, tebi lagao kad sam je prozio da sam zdrav... Jest, jest... ja sam kriv!

- Prestani, sinko Ismete, nisam ja došao da ti kadija budem.

- Pusti ga, Mehaga, nek' izgovori... Može Bog dat' da vas dvojica nekako opet Almasu urazumite i...

- Šta to ti, Ali-hodža, zar moja šći nije urazumljena? Govori, Ismete, sine! Reci ti meni sve o mom djetetu. Ne sluša te? ... Ha?

- Moj babo, sluša ona mene. Dobra je ona.

- Dobra...? A meni dohaberili da se slabo slaže s tobom i s materom ti. Da vas ne sluša... Da tebe, sinko, estagfirullah, da tebe, svog čovjeka, svog halala, ne voli...

- Sve i da jest tako, babo, nije ona kriva... Zato sam te i zvao. Čuj me: Allah Silni hoće da se ja još prije svoje smrti pobrinem za nju... Ona ne smije patiti toliko... Ona mora... Moj babo... da ti kratko rekнем. Draga mi je Almasa, volim ja nju više neg' oči u glavi. A te moje oči gledaju iz dana u dan kako ona vehne, kako ona nestaje...

- Sinko, pa šta bi ti od mene hotio?

- Ne znam. Nekad me spopadne želja da te zamolim, vodi je. Pustit ću je. Mlada je... Naći će sreće... Ali odmah poslije takve želje zakuka mi čitav vuđud i lome mi se džigerice... jer ne mogu, babo, zamisliti život bez nje... Volim je... volim toliko da bih pustio da ona ide... samo kad ja ne vidim... pa makar ja odmah crko za njom od muke!

- Nemoj ti tako, Ismet-efendija - upade Ali-hodža. - Tako mi nikad nećemo na bejan. Ako je hoćeš pustiti, reci njezinom babi i zamoli ga da je k sebi primi. A ako neće on, hoću ja. Ionako nemam šćeri... Ali ako ti je toliko draga da je pustiti ne moreš, onda... onda...

I starac bespomoćno zamlatara rukama.

- Beli vala, sinko, ovo što mi kaza... krupno je. Ja ti ne umijem rijet ništa... - promuca Mehaga.

- Moj babo, pomozi mi. Zato sam te i zvao.

- Hoću, sinko, ali kako?

- Govori joj ti k'o otac. Reci joj: »Ismet te voli. Ismet ti halali sve muke koje si mu nanijela. Ismet...«

- Stani! - poskoči Mehaga. - O kakvim ti mukama govoriš? Zar moje dijete...

- Eh, opet ti - upade Ali-hodža.

- Stani, hodž-efendi. Sve ću ja Mehagi rijeti. Sve. Pa nek onda prosudi... Pitaš za muke? Jest, vallahi, ona mene muči, ona mi još ulijeva žuči u gorčinu moga života. Ali, nije to svjesno, moj babo, nije to hotimice... Kad sam ja nju prvi put ugled'o, prije tri godine u Ramazan, poslije *teravije*... srce mi zaigralo i odmah sam je zavolio... Poslije sam zarad liječenja otišao u Stambol i uvijek mi je ona pred očima bila. Kad sam se neizliječen vratio... zaašikovah s njom... Vidio sam kako je nježna, kako je lijepa... i nisam joj mogao kazati svoju mahanu. Strah me je, Mehaga, bilo i stid... Pa ondar me i ona zavolje... Vidjeh, poći de za me... Duge sam noći mislio kako da joj reknem... I odlučio sam. Jesam, dina mi! Ali onda dođe neki hećim i kaza mojoj materi da je i to tilsum protiv goropadi... Uzet curu koja ne zna... I lijek taj, govorili su joj, ne more promašiti... Ja sam ondar odlučio šutjeti... Od svakoga tko nju poznaje krio sam svoju tajnu, svoju nesreću. I od tebe... Pa sam je zaprosio... pa doveo... ali eto ne bi *fajde* ni od tog... A ona misli, jer joj je mati moja tako kazala, da sam ja nju samo poradi toga lijeka uzeo. Pa me muči... Pa me peče... Ona, Mehaga, riječima, a iznutrica moja, savjest moja, ubija me ukorima. Teško, pa eto ti de...

Oba starca slušala su tu ispovijest uzbuđeno i žalili su Ismet-efendiju, žalili njega, ali i njegovu nesretnu ženu.

- Pa, sinko - olovnim glasom otpoče Mehaga - šta sada da uradim? Da joj kažem: »Ismet ti nije sakrio svoju bolest radi sebe, lijeka, nego radi...«

- Poradi toga jer sam mislio...

- Da te inače neće, je l' tako?

- Jok! Nemoj i ti, babo!

- Peke. A zašto onda, zašto? Znaš li ti, nesretni sine, da si tim zatrovao pet insanskih života. Tvoj, njezin, materin ti, pa i naša dva jadna, moje sijede i moj!

- Je l' me to i ti, Mehaga, koriš? Je li me i ti proklinješ, mene, bijednu hastu, mene...

- Ama, umirite se, braćo - zavapi Ali-hodža.

- Dobro, Ismete. Halali mi što prenaglih, ali moja je to šći, pa čovjek ne more prav biti, nagingje na njezinu stranu... Govori dalje...

- Pravo da ti kažem, zašto njoj nisam priznao. Ako ti to umjednem kazati i ako ti budeš umio razumjeti srce bolesna čovjeka koji voli... Eto, mislio sam, uz nju ću ozdraviti. Eto, mislio sam, ona će mi oprostiti jer sam joj drag; ali, Mehaga, ona nije oprostila. Njezina ljubav nije svladala njezinu sebičnost. Ona nije mogla pregorjeti... Ona je, more biti, voljela Ismeta, a ne Ismet-efendiju. Razumiješ li? Voljela čovjeka mlada, zdrava i pametna, a kad je vidjela da je on svoju mladost i pamet iskoristio da joj prikrije truhloću svoga zdravlja... Moj Mehaga, moj babo! Teško je to. Nepodnosivo. Kad me ma tko krivi, to me boli, to me vrijeđa. A, vidiš, ja i sam sebe krivim... Mislio sam, vjerovao sam, pomirit će se ona sa svojim kismetom, dijelit će sa mnom i dobro i zlo... Ali... A sad...

- A sad? - upita već raznježen Mehaga.

- Eto, ti radi kako znaš. Ako hoćeš, uzmi je. Vodi je natrag. Uzmi i sav moj mâl, nek' imadne, jadnica, više miraza... Samo mi materi, dok je živa, ostavi nešto. Vodi je... drugom. - Kod ovih riječi Ismet-efendija zarida i spusti glavu među ruke.

- Da je vodim, sinko? Zar ti više nije draga?

- Jest, jest! ... U tome i jest sva nesreća. Ona mene muči, ona mene mrzi, Mehaga, a ja nju volim. Volim je više nego...

- Ne prenagluj, sinko! Ako ti nju voliš, zašto da je onda pušćaš?

- Jer ona mene ne voli.

- Estagfirullah! To ne smije biti! Ona samo, kô žensko kratke pameti, brbljusa i sluša šta joj govore. Ti si njezin čovjek, tebe je ona izabrala, pa te mora voljeti onakvoga kakav jesi.

- Opet ti, Mehaga! Ma ču li šta ti zet kaza? Ne budi, dina ti, tvrd k'o planinska stijena. Tvoje je to dijete - uplete se Ali-hodža.

- Znam, Ali-hodža, ali ako je moja šći, mora biti i moga ahlaka. Mora slušati svoga čovjeka i svoju svekrvu. Mora podnositi sve šta joj je Bog dao...

- Mehaga dragi - plačnim glasom nastavi zet - pomози nam. I njoj i meni. Ne ruži nju, ruži mene. Lakše mi je.

- A sluša l' Almasa tvoju majku?

- Sluša je, samo se slabo paze.

- Zašto?

- Eh, mati kô mati. Njoj njezin evlad mora biti draži od tuđe kosti. A Almasa, bogme, ne štedi u teškim riječima protiv mene.

- Zar moja šći?

- Ne prenađljiv, babo. Hvala Bogu, vidim, tvoja pravednost je velika, islamska. Govoriš kao da iz ćitaba vadiš. Ali život nije tako pravedan. Život je, dragi babo, sagrađen na ljudskom srcu, na ljudskom nefsu i na našim željicama, žudnjama i strastima. A one često nisu baš takve kako je Allah Milosni odredio... Lahko je, moj babo, nekog otjerati na stranputicu, a teško ga je s nje vratiti. More biti je i mene moje srce navelo na laž, iako mi je pamet govorila dan i noć: »Priznaj joj... Bolje da od tebe čuje nego od drugoga...« Ali kad sam joj pod ašikli pendžer dolazio i čuo njezin glas, onda mi je srce govorilo: »Zar nju ucviliti tvojom bolesti? ...« Eh, hotio sam i da je ne uzmem, ali opet je srce nadjačalo... A u nje, vidiš, opet bilo naopako. Njezina pamet, svijest da bolesnik nije insan, već patnik i bijednik, nadjačala srce, koje govori: »tko je drag, drag je i goropadan, drag je i star, drag je i bijedan...«

- Ako je tako, sinko, onda srce moje Almase ne valja. Onda joj ni pamet ne valja. Onda ona nije moj evlad, jer je ona kriva, a ne ti ni tvoja mati, kako mi moja sijeda govori. Onda ja od tebe molim halala što sam ti tako nevaljalo, tako ružno i prazno čeljade dao.

- Ja ovu praznu besjedu više slušati ne mogu! Te kriva ona, te kriv ti, Ismete, te najstrag ništa posrijedi, ja odoh, a vi, zet i punac, natežite se sve do sabaha!

- Pravo imaš, Ali-hodža. Sjedni ti samo, babo dragi, nisi ti mene razumio. Almasa je dobra k'o meleć i ti si nju u čistu i pravu dinu odgojio. Ali, da ti mene jednom vidiš kad me uhvati... Kakav sam, k'o u gluho bilo, bijesno pašče. Pjena mi oblije usta, oči iskolačim i čitavim vuđudom trzam. Pa joj dojadilo, a i svakom bi.

- Deder ti meni, Ismete, reci pravo ovo: hoćeš li ti moći pregorjeti Almasu?

- Čini mi se, babo, da neću. Ali ti nju ipak vodi, molim te, jer ja ću, čini mi se, lakše umrijeti kad budem znao da je ona sretna...

Mehaga namrgođen, veličanstven u svojoj muškoj odlučnosti, ustade sa sećije, priđe korak bliže zetu, i glasom, koji je odzvanjao odajom kao odjek u prostranoj šumi, uzvikne tronuto:

- Ustajem, sinko, pred tobom na noge. Čovjek si! Halali mi što ti dosad dolazio nisam. Tvoja bolest nije razlog da te žena ostavlja sada, kad ti je najviše potrebna... Ona mora ostati uza te, i njegovati te, i čuvati te, i voljeti te! Mora! ... Čuješ li?! ...

- De je ti natjeraj, stara siledžijo! - uzviknu Ali-hodža i sam skočivši na noge.

- I hoću! Zovni je, Ismete!

- Čeknite malko i sjednite, molim vas. Ti si, babo, zdrav i mudar, ali ja sam bolestan, zato sam možda manje mudar ali više osjećam. Uzalud ti svoju šcer ružiš. Nitko nju natjerati ne more da me ponovo zavoli. Ja to i ne tražim. Grehota bi i bila voljeti truhla čovjeka, koji je već desnicom zakoračio u kabur...

- Pametan si ti, Ismete. A ti, Mehaga, ostao si planinjak, makar da si šeherske čakšire navukao.

- Ako sam planinjak - nasmija se smireni bakal - peke, ipak volim neg' da sam k'o ti hodža, a k' tome i građanin. Vi u šeherima njake besposlice provodite, a na Boga zaboravljate.

- Ih, zar ti to meni... hodži?

- Slušaj šta hodža govori, a ne radi...

- Znamo mi to, Mehaga, i Ismet i ja, ama znaš li ti onu: »u bakala bukadar je mala, samo mu je *terezija*, biva u *dramima* ponekada kriva.«

- Ti okrenu u pjesme, Ali-hodža - nasmija se i domaćin.

- Neka, neka, samo ti zapodiri. Doći ćeš ti meni sjutra po šeker, ama nejse... A ti, Ismete, viknider Almasu da joj kažem.

- Misliš li, babo, da će te poslušati?

- Mora! I mora te voljeti. A ja je, evo ti riječ dajem i sebe za obraz vežem, odvesti od tebe neću! Mora s tobom živjeti, mora te voljeti. Obraz je to, sinko.

Kod ovih riječi trgnu svu trojicu pad nečega teškog za vratima. To je Almasa, koja je bila ponijela u čardak na sahanu tri velike rumene *baklave*, čula posljednje riječi svog oca i izgubila svijest. Sad je svršeno sve! Svi su snovi skršeni, svi mostovi porušeni, sve nade uzalud! Babo je ne prima!

Brzo doletje i Zehra-hanuma, a nekoliko kapi ćabenskog *jaga* povratu svijest problijedjeloj ženi. Svi se povukoše iz odaje osim nje i oca. Ostavili ih neka se sami izgovore. Ali-hodža šapnuo usput Zehra-hanumi: »Allah selamet!«, a ona njemu još tiše, da je sin ne bi čuo: »Bog je to, hodž-efendi, još će ona i sa gore padati, k'o i moj jadni Ismet.«

Mučan je to bio pogled koji je Almasa otvarajući oči primijetila kako luta po njezinu omršalom i slabašnom tijelu, kako polagano klizi po njoj i upija u sebe svaki djelić nje tražeći onu oblinu, onu bjelinu i

ljepotu koje je težak jad tog nesnosnog braka progutao, rastočio i opustošio. Prijekor i briga, ljubav i očinska nježnost, sve to bilo je u tom mutnom pogledu.

- Babo, ne gledaj me tako - prošaputa ona i mršavi joj prsti pomilovaše crnu, sa mnogo bijelih vlasi išaranu očevu bradu.

- Maso, sine, u težak si me belaj ukopala. Prije vakta ću poradi tebe u kabur. Obraz si nam okaljala i pred Bogom i pred ljudima...

- Babo, ne govori mi tako! - molio je dalje slabašan glas.

Ušutješe. Gledali se, poželjeli se. Njezine oči, pune straha i suza, milovale su očevu čalmu, očevo lice, bradu, ruke, a njegove, mutne i zarumenjele, tražile su u kćeri srce, tražile ga da ga upitaju: »Dijete, što mi nanosiš ovoliku bol?«

- Babo, ne ljuti se na me.

- Dijete moje, u koje si grane došla. Ih, kako ti je čelo naborano, k'o da si ostarjela... Kako ti samo usnice dršću... Almasa moja, šta uradi od sebe...

Prva očeva suza probi sebi put niz bradu. Prva nakon mnogo godina, ali zato gorča i krupnija nego more ženskih suza.

- Babo, vodi me... Vodi me!

- Jok, Almasa! Ne mogu! Riječ sam dao. A bogme, dušo, kad čovjek zrelo i trijezno promisli, ti si kriva. Ti si izabrala, ti si hotjela, nisi me poslušala...

- Babo, halali!

- Halalim ja tebi, dijete, sve. Ti znaš dobro da osim tebe nemamo mati i ja nikog, ničeg, ti si nam jedino veselje i razgovor bila, a sad si nam jedina tuga i briga... Moje dijete, kako moreš biti tako male duše, tako tijesna srca. Ismet je, čini mi se, fin, zlatan čovjek. Ako je bolan, pa Bože moj, ozdravit će. Nije sve ni u zdravlju, dijete moje.

- Babo, kad bi ti znao koliko ja u ovoj kući patim.

- Patimo i mi. Majka ti oboljela. Svake noći prije nego u dušek legne, uzme onu čevrmu, koju si ti preklani izvezla, pa je ljubi, pa u nju suze briše... A ja? ... Bog džellešanuhu, neka nam je na pomoći, svima *butumile*! Ali, dijete, smisli dobro šta ću ti sada rijeti. Smisli, pa onda govori dalje... Ti si vjenčana. Pred Bogom i pred ljudima. Trojici si ljudi rekla jasno i glasno: hoću ga. Rekla bez ičijeg prisiljenja. Rekla i protiv moje opomene. A onaj koji je drag zdrav, mora i bolan biti drag. Mora, dušo moja. Misliš ti da bi tvoja mati mene ostavila kad bih, ne daj Bože, obolio? Ili ja nju. Nije, dijete, čovjek ženi samo za uživanje. Ni žena čovjeku. Valja dijeliti i dobro i zlo. Tako Allah hoće, dijete moje! Tako treba da bude, tako mora biti. Kad sam 'vamo uljeko i vidio te ovako slabu i blijedu, ujela me jedna guja, kada sam tvog čovjeka sasluš'o... ujela me druga. Prva za oči, druga za dušu, a sad, kad tebe čujem kako moliš da poradi tebe učinim ono što Allahu drago nije, da bolesnu insanu zadnju utjehu oduzmem, sad me treća, najžešća guja ujeda za srce... Smisli ovo dobro, pa mi reci hoćeš li još da te vodim?

- Babo, ubij me, isijeci me na péke, samo me ovdje ne ostavljaj!

- A zašto? - upita ledenim glasom otac. - Je li radi njegove bolesti?

- Jok, babo. Ja bih njegovu goropad trpjela, i voljela bih ga, čini mi se, da se sav raspada, ali...

- Zar ima još neko ali? Govori! Govori, dijete, pa dina mi, makar nepravo uradio, makar se zamjerio i cijeloj čaršiji, ja ću te kutarisati... Kutarisati te, dijete moje. Samo ti meni reci sve, k'o svom babi.

Kako je brzo Mehaga zaboravio na danu riječ, na sve, kada je u očima svoje jedinice pročitao bol koja para srce i razdire mozak.

- Teško je to, babo, iskazati! Boli uspomena na sve to. Eto, on je meni lagao da sam mu draga, samo da bi mogao mojom mladosti izliječiti svoju goropad. Pa me doveo... Pa preda mnom drugi dan pao. Ah, da ga samo vidiš kakav je kad ga uhvati. Ipak bih ja to trpjela. Ali majka njegova... Zehra-hanuma. Ona, babo, mene mrzi, mene ruži, iz dana u dan sve gore, veli da joj sin neće ozdraviti dok moja noga ne izađe iz ove kuće, veli da sam ja nesreća njezina, ubojica njezina

jedinca. A kad joj ja nešto rekнем, ma šta, babо, она me onda nagoni da ga volim, da ga ljubim i milujem, a ja ne mogu, ne mogu. Zato она vjeruje da ja njezina sina trujem da bi prije umro i oslobodio me. Neki dan mi kazala: »Poganico, ne vrijediš ni Ismetova nokta! Ti si krvopija!« Babо, dragi babо, ja ne mogu. Vodi me! Ruži me, ubij me, samo me vodi...

- Masо, ščeri moja nesretna, šta uradi i od sebe i od mene? - i stari bakal pokri uborano lice vrelim rukama.

Kada su poslije u odaju ušli Ali-hodža i Zehra-hanuma, otac i kći se trgoše. Strah koji je ukočio staričino lice i jeziv bespomoćni hodžin pogled objasnili su im mnogo. Sigurno je nesretnika opet snašlo.

- Almasa, hodi, dijete, mrven sa mnom - i obje žene izadoše. Mehaga, držeći glavu među rukama, nije se micao. Samo mu se toke na prsima tresle od duboka uzdisanja.

- Moj Mehaga - otpoče Ali-hodža, - nama je skoro vakat ići... Jesi li joj govorio? Uh, od Boga si mi brat, jest ovo teško. Ni gledat' se ne more. Eto, ja svaki dan oblazim starog Hasan-dedu, i star i bolan i ružan, ama ništa ti to, Mehaga, prema ovome nije, ništa... Da ga samo vidiš.

Moj Ali-hodža, ja još večeras vodim svoje dijete iz ovog džehenema.

- Kako? - poskoči Ali-hodža. - Još večeras? A malo prije reče...

- Jest: malo prije, ali od tada se mnogo toga promijenilo.

- I jest se puno promijenilo. Toliko da je ti sad odvesti ne smiješ. Vidiš. Zato sam te haman na silu ovamo i dovabio, zato da odvedeš i spasiš svoju ščer. To smo bili smislili i Ismet i ja. Ali ti dođe, kaza onom jadniku što se sad grči i pjeni da mu ženu odvesti neš, da ga она mora voljeti... Ti mu to kaza, a njega tvoje riječi obradovale. Kada smo izašli iz ove odaje, on viknuо materi: »Punac mi je, majko, život produljio. Vidjet ćeš, Almasa će me voljeti. Vidjet ćeš, она će se sa svojim kismetom pomiriti. A i ne dam je, majko, treba она meni! ... Moj Mehaga, da si ti te riječi čuo, da si ti vidio tu mater kako svog

jedinca po kosi gladi, vjere mi, ti je ne bi odveo, pa neka ti je stoput sa srca otpala... Kasno je sad, Mehaga! On je brat mumin, on je bolan, njemu treba, br'te, ljubav, ljepota...

- Tuhaf je to što zboriš. Te sad 'vako, te sad 'nako, te sad: vodi je, te sad opet: nemoj. Veliš: on je bolan i treba mu njega, treba mu ljubav, ali... uz njega će i ona oboljeti, eno je nestaje, kopni k'o snijeg s pramaljeća. Ona bi uz njega suhu svezala, ja je moram voditi. Pravo je malo prije Ismet govorio, nekad srce nadvlada pamet. Eto, i u mene osvojilo srce. Moj evlad, makar i kriv bio...

- Nije ona, Mehaga, kriva.

- Šuti. Nije ni prava. Sve sam ja razumio. Ako bismo okrenuli po Božjoj pravdi, Ismet kriv nije, ona je... Ali ja po njoj okrenuti ne mogu. Ona je moj evlad i zato je vodim iz ovog džehenema.

- Zašto onda malo prije riječ dade?

- Riječ... Obraz... Čast... - i težak se uzdah izvi iz Mehaginih prsiju. - Sve to ide, br'te, na jednu stranu, a očeva ljubav na drugu. I ova je u mene pretegnula. Zar bi ti svoju Safiju, ja li svoju Sediku...

- Znam, Mehaga. Ali noćas ne smiješ. Nije ni šerijat s tvoju stranu.

- Ni ti nisi, je li?

- Mehaga, kako to budalasto zboriš? Tko ti je rahmetli sina prvi ošišo? Ja. Tko ti je, Meho, sina u raku spustio? Ja. Tko ti je, kad ono prije desetak godina obolje, tri mjeseca dućan čuvao? Ja. Pa zar da ja nisam na tvoju stranu? ... Tko te je ovamo večeras doveo? ... Govori! Ali, Mehaga, ipak je ružno ovo što uraditi hoćeš. Čovjek se grči i trza, a ti mu odводиš ženu.

- Trz'o se je on i prije, trzat će, se i kasnije. S njom i bez nje.

- Znam. Eh, hajdemo, pa sutra, ako Bog da...

- Ali-hodža, o Ali-hodža, hodi, živ bio! - čuše uto plaćan glas Zehre-hanume iz neke susjedne odaje. Oba čovjeka poletješe tamo.

Izvaljen na dušek, ni živ ni mrtav, ležao je Ismet-efendija, majka mu šćućurena nad glavom plakala, a Almasa se sakrila u kut da ga ne vidi.

- Neka ste došli. Zvala sam vas. Ne mogu ga sama odići. Da mi ga je ispraviti i vodom politi... Uh, sinko moj, šta tvoja majka nesretna i čemerna dočeka pod stare dane svoje! ... Vidite ga, gledajte ga, pobogu braćo. Ne zna za se. A kako se pati! ... Kako ga trza... Nikad još ev'vako... Moje dijete, moj Ismete, čuješ li majku svoju? ... Čuješ li? ... Vidi, Mehaga, dragi, kako je lijep. Vidi ga samo. Kako je samo blijed moj sin. A krv mu na ustima. Krv. Uh, teško meni...

- Umiri se, prijо... Proći će to. Almaso, dijete, dodajder mi ibrik vode. Pohiti!

- Evo ja ću, prijatelju. Ona neće, ne more ga gledati. Bogati, nježno ga podigni, de i ti, hodž-efendi, Bog ti dao. Izidi ti, Almasa, iz odaje... Ali-hodža, proučider mu šta, živ bio...

Majčin je glas cvilio, parao srca i zamagljivao oči dvojici staraca.

Dugo su oko bolesnika oblijetali dok on dođe k sebi. Svi su povjerovali da ga je Ali-hodžina molitva spasila. Uplakana majka poljubi ga u čelo, a njegove prve riječi bile su:

- Gdje je Masa? Da se nije istravila? Kad me uhvati, nikad je nemojte blizu mene pustiti...

- Kasno je, Ismete, mi odosmo.

- Sjed'te još, Ali-hodža, da baklavu izjedemo.

- Peke, hodže slatko vole.

- Slušaj, prijо - otpoče Mehaga - čini mi se da tebi moja šći nije baš draga. Reci ti meni.

- Mehaga, sad poslije toliko mjeseci prvi put mi u kuću uljeze. Sad, kad mi je dijete bolesno i izmučeno. I pitaš me: pazim li ja tvoje. Eh, da ti kažem: nije, nije meni tvoja Almasa draga. Ona krv pije mom

evladu. Njezini prijekori raku mu kopaju. Vidiš, bajlisala se, a to mog jedinca uzrujalo, pa pao.

- Majko, ne govori tako!

- Šuti! Dugo, dugo ja čekam na ovaj čas. Moram sad kutarisati i tebe i nju. Mehaga, dina ti, ne slušaj njih, slušaj mene. Ti si otac, ti voliš svoju šćer, a ja sam majka, meni je moj evlad najdraži. Zato ti sad velim iskreno i bratski, vodi je što prije. Vodi je, kud bilo.

- Majko, ne govori tako! Majko, ako je tako, onda ću i ja svu našu bijedu iskazati ovom sijedom čovjeku. Svu... Mehaga, riječ si mi dao. Almasa mora ostati. Njezina mladost, njezina ljepota, to mi je sve što imam, a to mi, vidiš, rođena moja majka oteti hoće.

- Slušaj, sinko, govorio sam ja sa svojom Almasom. Bog i duša, vama života zajedno nema.

- Zar tako? Zar sam zato malo prije, ja nesretnik, od radosti plak'o. Uh, zašto sam k sebi ikada dolazio!

- Ne rujaj se, sine, dušo... Mehaga, živ bio, iziđider da ga ja umirim.

- Jok! Ja ne izlazim bez Almase. Još noćas je vodim. Izludjet će dijete uz vas. Prokleta neka je i ona dekika, kada te je, Ismet-efendija, ona ugledala Nek idu i riječ i obraz! Pusti je. Sam si to hotio. Tebi više i tako nema nafake s njom.

Za to je vrijeme Ali-hodža u drugom čardačiću tješio uplakanu ženu.

- Dijete, drago moje dijete, sve će biti dobro. Bog ti je tako dao. A vjeruj mi, tebe tvoj Ismet voli, toliko si mu draga da bi te i pregorio. Ali ne idi od njega, grijehota bi bilo... Vidiš: ja sam htio da odeš, ja sam to radi Alije i tebe htio, ali sad, kad sam čuo i vidio, sad ti velim: ostani.

Kada su pozvali Almasu, Ismet-efendija je već bio pribran, samo se na njemu vidjelo da se u njegovoj duši slomio te večeri jedan svijet nade i varljivih sanja iz podsvijesti.

- Alamasu, ti si i pred Bogom i pred ljudima moja žena. Moja te majka ne voli. Tvoj te babo k sebi prima. Hoćeš li ići?

- Ismete, što me patiš? Što me tako gledaš i pred ocem i pred tvojom majkom? Pitaš me, a sad da ja tebe pitam.

- De.

- Ismete, ti si moj muž. pitam te: što si me dovodio u ovu kuću? Što si mi obećavao cvijeće i slasti, a dao snijeg, zimu i led... Voljela sam te, to Bog znade. A sad, Ismete, ako moj babo samo hoće...

- Ama, dosta više! Šta ste tu cijelu večer nadržali nešto mudrovati, k'o en' oni fratri i ujaci. Govorite jasno! - uzviknu Ali-hodža. - Ne kidajte srca jedni drugima, ionako su vam iskidana.

- Tako je, Ali-hodža. Almasa, jà li se odluči pa ostani, jà li hajde sa mnom.

- S tobom ću, babo.

- Almasa! Pogledaj me! - zavapi Ismet-efendija. - Pogledaj me i sjeti se da si me nekada voljela. Sjeti se i obećaj mi da ćeš mi halaliti. Lakše će mi bit' umrijeti. Pogledaj ovu moju mater. Ona nije kriva što te ruži, k'o ni tvoj babo, koji je poradi tebe riječ svoju pogazio, pa halali i njoj... A idi. Slobodno idi, kad god hoćeš. Sutra ćemo, ako hoćeš, nas trojica u mešćemu i pustiti te. Ali, Maso, molim te, tako ti svega na svijetu, ostani uza me još heftu, da te gledam, da te se nagledam... Ni dohvatiti te neću...

- Peke - skoči Mehaga - nek' jednu heftu još bude. Hajdemo, Ali-hodža. Allahemanet svakom tko ostaje.

Kad je već Mehaga iskoračio iz kuće, Zehra-hanuma došapnu Ali-hodži: »Sram ga bilo! Onaki čovjek, a kakvu je zmiju na svijet rodio i odgojio. Bog mu platio! Izgorio, da Bog da!«

- Šuti, ne griješi dalje duše, boj se harama, i tako ih imaš dosta.

Hladna zimska noć dočekala ih je, njih dva pogurena starca, a kad su došli do raskršća, Mehaga, koga je put vodio desno, baš suprotno Ali-hodžinu, prošapta:

- Allahemanet, hodž-efendi. I zapljuni me đe god hoćeš, jer sam noćas svoj obraz zapalio.

- Allahemanet i ne budalesaj! Ti si noćas tri insana spasio...

Rumenilo nad čaršijom privuklo je Ali-hodžinu pažnju, pa on otišao da vidi požar. Kada ugleda užareni Mehagin dućan, strese se i brzo pođe svojoj kući u Sumbul-mahalu, šapćući: »Stara vještica, što nasluti. Izgorjet će i njezina zloba, ako Bog da, u džehenemu, a Mehagi neka Allah pokloni sabura i sreće.«

XVIII

Kad je, malo dana poslije požara, nekoliko čaršinlija, sve prvih esnaflija i aga, potražilo Mehagu bakala na garištu, našli su ga kako premeće preostalu robu.

- Sabur, Mehaga! Neka ti je Bog na pomoći.

- Hvala, braćo. Nafaka moja i čeljadi mi izgorjeti ne može.

- Tako je. Nego, Mehaga, mi skupili nešto malo da ti dadnemo, nek' sermiju opet skucaš. Znaš, od zečata. A veli se: koga je ja l' voda, ja l' vatra...

- Jok, braćo! Hvala vam. Meni pomoći od ljudi ne treba. Meni će Bog dati. A ako on, milosnik, ne dadne... Džaba je onda sto zečata. A ima još potrebnijih od mene, podajte njima...

- Peke, Mehaga, ako nećeš. Eto, makar primi od mene desetak vreća robe na veresiju:

- Hvala. Ne smijem toliko. Ne mogu ti u vaktu platit'.

- Ama, tko te pita.

- Peke.

Vrlo je rasijan bio tog dana Mehaga. Jedva je dočekao da isprati prijatelje i komšije. Nije njemu bilo do sermije, do zarade, do dućana. Drugo ga je peklo. Mnogo teže i gorče od neimaštine. Danas, na sahat pred podne, treba da se nađu pred kadijom on, kći i zet, Ali-hodža i još jedan čovjek kao svjedoci. Danas je trebalo razvrći ono što je nedavno sklopljeno za vječita vremena, brak Ismet-efendije goropadnika.

Sinoć mu bio došao Ali-hodža i uputio ga kako će danas sve svršiti i još večeras vratiti kući svoju Almasu. Kako mu se samo žena bila obradovala povratku jedinice kćeri! Sve nešto po kući lijetala do kasno u noć, udešavala Almasin čardačič, zaboravila, kanda, i na vatru i

na sramotu pred svijetom. Tà jedinica je to. Mali Avdija, njihov sin, umro je još kao dijete od desetak godina.

A on, Mehaga, svu noć nije ni trepnuo. Sve mu pred oči izlazile slike njegova jada života. Nekako od početka, pa sve do zadnjih dana. I to nevezano: sad ovo, sad ono, tako da je osjećao kako se približava nekoj provaliji, nekoj praznini, ludilu... Gubio je vezu sa stvarnošću, tonuo i rastakao se u sastavne dijelove, zlo i dobro u njemu se razdvajalo i borilo. Znoj ga je oblijevao... A do njega žena mu, Fatima-hanuma, poluotvorenih usnica u snu grlila svoje dijete i tepala mu:

»Maso, dušo materina, sve će opet, ako Bog milosni dadne, biti dobro. A Bog će dati, zašto ne bi? Tebi, mom dragom djetetu. I sretno ćeš se ti još udati, Maso, dušo moja, ne plači...«

Negdje u zidu zapucketa nešto. - Miš li je, popac li je? - pomisli Mehaga i bi mu drago. Eto, može na nešto misliti, na nešto što nije u vezi s njegovim životom. Ali pucketanje, kao za inat, prestade, a njemu pred zamagljene oči iz kuta sobe prilazila, mileći polahko, užasno polahko, neka crna tačka i postajala sve veća, sve jasnija... Iz te tačke, pošto mu se već skoro nadnijela nad oči i narasla kao velik mjehur, kao neko crno sunce, koje mjesto topline širi hladnu jezu, pa se rasprsla, poletje milijun nekih malih iskrica, crnih, zelenih, žutih, raznobojnih. A iz njih, iz tog mnoštva tačkica u tren se izgradi slika, kao mozaik, kao da su te tačkice nekom velikom nevidljivom rukom porazmještene u sliku. Sliku njegova sela Dejčiča, gore na planini Bjelašnici...

Naherene kamenjare, pokrivene *kaplamom* ili slamom. Već pocrnjele brvnare i klanice... Ona stara *homara* pred njegovom kućicom u dnu sela, izdigla se nebu pod oblake, ispod nje on, momak s komadinom jare u ruci. Jest, tako je on tu pred kućom, prije mnogo godina, stajao i snatrio o šeheru... Te se večeri bio odlučio. Topla je to bila rujanska večer. S obližnjeg đubrišta čulo se zujanje muha, a na nebu sjala zvijezda. Ista ona koju je još kao dijete promatrao i pratio kako polagano klizi nebom. Htio je mali Mehan, jer tako su ga

komšijska djeca zvala, htio je ići za zvijezdom - u svijet. I te se noći momak odlučio. Ocu mu nije bilo pravo. »Ne idi sa svog ognjišta, sa svog *topraka*, od svog mîla, sinko! Stara je riječ: šeher-dever. Nije to za te, Mehane.« Nato je sa sinije, koja je bila metnuta pred ognjište s večerom, zgrabio komadinu jare i izišao pod homaru... Jedno ga je samo vezalo za selo. Komšije Uzeira Muniba. Lijepa je to djevojka bila. Jedra, kao iz bjelašničkog kamena isklesana. Zdrava kao ona uvijek svježa voda u jezercetu više sela, gdje se goveda poje. A čista srca i duše, kao što samo nebo umije gore u planini biti čisto za ljetnih popodneva... Bila mu je to prva ljubav, ona prva mila osoba čija nazočnost nam tako godi, koju osjećamo blizu sebe čak i kad je daleko od nas. A i ona ga je voljela. Nije šala ašikovati tri godine iz noći u noć. A seoska ašikovanja nisu kao šeherska, gdje ima toliko djevojaka, toliko lijepih malih i velikih spleta i laži, toliko pjesama i događaja. Seoski momak ne ide pod prozor da sevdíše i uzdiše, makar i ne mislio nikada tu djevojku učiniti majkom svoje djece, on svoju izabranicu ne obilazi samo da joj šapuće beskorisne lijepe i zanosne riječi, da je svojom nazočnošću draži, varaka, navodi na grešne snove i misli, ne, on u njoj gleda svog budućeg životnog druga, svoju jedinu, već unaprijed odabranu i od Boga određenu ženu. Zato joj mjesto tepanja i uvijanja govori o svojim i njezinim potrebama, o budućoj kući, pa često po svu noć ašikujući govore samo o potrebi nabave stočne soli. Ipak ta ašikovanja imaju svoju veliku draž, ona su potreba mladosti, potreba srdaca, sirovih i čistih seoskih srdaca. U njima se često šapuće o stvarima koje izgledaju nedokučive i velike, a koje su ipak uvijek bliske i ljudske, govori se o poljima na kojima će, kada ih bude izabranica obrađivala, rasti pšenica sa zlatnim zrnjem, ili o kravi iz koje će prstići voljene musti namjesto mlijeka med, zato što je Zekulja ili Bjelava pasla travu na kojoj je draga leškarala u hladu, odmarajući se od okopavanja kukuruza. Nedokučive, nemoguće stvari postaju moguće u tim ašikovanjima! Momkova kosa može presjeći napola zvijezdu, pa da se iz nje razlije toplina. Momkov konjčić Puto najbrži je at u cijeloj padišahovoj zemlji... Ne znaju oni na selu skidati zvijezde s neba, niti bi te ukrase njihova svoda brali i njima kitili kose svoje drage, kad zumbol bolje miriše, a lala ima ljepšu, nježniju boju. Ne znaju oni ni za

osamljene otoke, ne traže nove svjetove, jer su u selu već u osami, a njihov svijet im se čini najljepšim. S Munibom je Mehan tri duge godine proveo u upoznavanju međusobnih vrlina, želja, misli i osjećaja. Njoj je uvijek prvoj, a najčešće jedinoj, povjeravao svoje boli, veselja, nade, čežnje za gradom. Ali Muniba ipak ne bi ni za čitav svijet poslao s njim put šehera. Uzalud joj je govorio da mu je i beg obećao pomoći i uputiti ga u trgovinu. Ona nije htjela niti čuti za grad. Ljepše je selo, mirnije. Ona nije htjela, ili nije mogla shvatiti da bi se moglo sviti gnijezdo u mjestu gdje sve vrvi i gmiže, gdje nema polja i zelenila, gdje krave ne muču i janjci ne bleje. Mehan ju je uzalud molio da pođe s njim. Ona ga je samo odvrćala, vjerujući da će ga njezina ljubav zadržati. A velika je ta ljubav bila, velika i čvrsta, ljubav, koja nije poznavala veće svetinje od momka, zemlje i svog ostvarenja u sretnom braku...

Te je večeri posljednji put vidio Munibu. Našao ju je kod Adema Trgalića na sijelu. Sjeo do nje u klanici, gdje je uz pjesmu i šalu seoska mladež domaćinu komušala kukuruze. I dogovorili se, očima, razumije se: noćas, kad prvi pijevci zapjevaju... I došao on pod prozor, došuljao se polagano, kradomice. Ljut je Uzejrov pas, ljut i nepovjerljiv, ne razumije on, pasji soj, srce! A i zašto bi razumio, mislio je često Mehan, kad njima šćenadima roditelji ne brane da se, kad je tome vrijeme, razlijeću i ašikuju oko seoskih torova i hambara. Psi i marva, mislio je Mehan, po tome se i razlikuju od čovjeka. Bog je ljude odvojio od njih i dao im pravo da uvijek, kad god im srce zaišće, proašikuju, a ne samo u određeno godišnje doba. Ali im je zato dao zapt, pa nisu tako pogani kao životinje. Kod njih djevojka nije samo za uživanja, već i za neko slatko razgovaranje. Ali psi ipak nisu krivi što su tako požudni, jer oni ne umiju govoriti, a i slobodni su... A čovjeku je Bog dao obraz da ga čuva... I nije mu lahko... Uh, da nije toga... kad bi on dohvatio Munibu, kad bi se dotakao tih prsa, kad ne bi bilo babe ni njezina ni njegova, kad ne bi bilo demira i tog ljutog psa, uh, onda bi... Tko zna, ne bi li bio još gori od hajvana, koji ipak ostaje samo hajvan bez dara govora...! Hvala zato Bogu što pas laje i reži, samo ga valja ostatkom jare odobrovoljiti.

Onda je uzeo ljestve s ahara, kuda ih je još sinoć sakrio, prislonio ih uza zid, popeo se toliko da mu je glava dosegla do demira na Munibinu čardaku, i taman kad ju je htio zovnuti, ču njezin glas:

- Već te čekam, Mehane.

Dva puna sata milovali su se pogledima, riječima, dahom i mišlju. Drhtali su oboje. Razmak, koji je sprva ašikovanja bio između njih velik, jer je Muniba stajala uvijek u dnu čardaka, smanjivao se sve više i više. Za svaki plašljivi mali korak djevojčin trebalo je toliko toplih riječi i uzdaha da bi Mehmed, ako bi umio u tim časovima računati, trebao najmanje deset sati uzdisati i šaptati dok bi ona do njega došla. Deset sati! A svaki časak tako je skup. I tako dug, a ipak brzo proleti, prohuji. Osjećao je te noći da se topi, da kopni, da ga nestaje. Nešto je u njemu rovarilo, trgalo, raslo i udaralo jače nego pedeset muhtarovih bubnjeva uz Ramazan, kad objavljuje *iftar*, čas da je post za taj dan prestao. Morao je razdrljiti košulju na prsima, da bi ono u njemu, ono što kroz srce bije i lomata, imalo prostora da bi se sukobilo s mrakom noći i izgubilo se u njegovu sparnom miru. Onda je Muniba naglo, možda zbog slične ili još veće lomljave u njezinim grudima, pretrčala razmak do prozora, šćućurila se krotko i pitomo kraj prozora na minderluk i šapnula tako blago, da su se od tog momkove noge na ljestvama počele grčiti:

- Jest, Mehane, čini mi se, čini mi se... da si ti meni draži od sunca. Da si...

Njezin ga je dah pržio kroz željezne demire. Njezina blizina uveća u njemu nemir i on riknu kao lud, kao da ga je taj čas uzdigao iznad svijesti, iznad sela, iznad cijele silne turske carevine, iznad svijeta čak, nekud u nebo, nekud u dženet ili u beskraj...

- Muniba, bit ćeš moja! Samo moja! Još noćas odosmo u šehar!

Ali riječ šehar smuti djevojku. Ona klonu na minder i zaplaka. Zatim se tiho, nečujno povuče u dno čardaka i odatle mu šapnu:

- Ne da babo.

- Ne pitaj ga! Pitaj srce, pitaj mene! - vrisnu momak.

Jok, Mehane! Bog pa otac! A ako ti odeš, ako ti odeš... otići ćeš bez mene i, Mehane, ne's imat' sreće... Neš'... Ni u mâlû, ni u evladu... čuješ li...? čuješ li...?

Mehaga zamlatara rukama da se otrese prikaze, i znojnim se tijelom zakovitla pod jorganom kao riba na tezgi dućandžije Ivana na Baš-čaršiji.

Uto ga probuđena Fatima-hanuma upita sanjivo: »Zar još nisi zaspao?« a on umoran, iznemogao, samo što rukama razgoni one tačke, mašući njima po hladnom zraku svog mračnog čardaka. A vjetar vani kovitla sniježne pahuljice i prevrće po mahali neku praznu i razlupanu kantu, koja jezivo klepeće... Onda opet tačke, sve nove, sve veće, te jangija, te Ismet, kako leži sav u pjeni, te dan kada mu se rodila Almasa i kada je kao lud šetkao po dvorištu svoje kuće, jer je susjeda, koja je bila kod porođaja, kazala da ne ide sve kako treba. Poslije se opet jedna tačka rasprsnu tik nad njegovom glavom i iz nje se stvori slika čaršije, gdje se prije mnogo godina sastao sa susjedom iz sela, Beganom. On mu je ispričao kako je Muniba umrla kao djevojka od neke suhe, šta li? Sigurno za nekim momkom koji ju je prevario. Mehaga, teško tome momku! ... Teško!

Zar je onda čudo što je tog dana Mehaga bakal bio tako rasijan i zanesen?

Kada je stigao u mešćemu, zatekao je već tamo, u odaji za čekanje s minderima unaokolo i kafedžijinim sobičkom u kutu, i Ismeta i oba svjedoka, samo još nije bilo Ali-hodže. Odmah nakon pozdrava upita nekako stidno zeta, koji je izgledao tako jadan i bolestan kao da će tog časa preseliti u vječnost:

- Kamo nam Ali-hodža?

- Nije još stig'o, ama nejse! Možemo čekati. I Hilmi-efendija ima neki drugi posao.

Sva četvorica sjedili su duboko šuteći u toj odaji za čekanje, dok je unutra debeli kadija Hilmi-efendija nešto raspravljao s najčešćim gostom mešćeme, sarafoz gazdom Ješuom zvanim Bararon.

Stigao bi Ali-hodža u mešćemu sigurno i na pola sata prije ugovorenog da mu nije sinoć već u gluho doba došao neki momak kući sa žurnom porukom Omerage kazandžije neka odmah siđe u Abdesthanu Mula Hasan-dedi, jer mu je vrlo zlo i čini se da će preseliti.

Kad je starac stigao pred kuću tvrđice, nemalo se začudi kad vidje da su kanata širom otvorena, a kada u sobi uz bolesnika ugleda desetak uglednih čaršinlija, odmah mu bi jasno da je zaista s dedom slabo. Omeraga ga dočeka šapatom:

- Zlo, Ali-hodža dragi! Zlo! Svu večer u vatri bunca i doziva Aliju Lepira... Zove ga, a hećim veli, ne more duše ispustiti dok ga ne vidi... Šta ćemo, pobogu? Deder mu ti, dragi hodž-efendi, Bog ti dao, prouči nešto. Samo brzo! Nek se jadnik dalje ne pati...

Ali-hodža se primače dušek u kom se stara tvrđica istom čvrstinoz i žilavošću borio sa smrću kakvom je kroz čitav život vodio bitku za svaku paru, za svaki i najmanji predmet koji je posjedovao. Mula Hasan-dedo ležao je u nesvijesti.

Ali-hodži se učini da ta bradica nikad još nije bila tako kruta, čekinjasta, da te mršave i izbočene jagodice još nikad nisu bile tako žute, tako zgrčene i skoro modre, a da te poluotvorene ukočene oči, koje su dosad uvijek klizile hitro i lukavo, još nikad nisu bile toliko pohlepne, gladne života i silom smirene. Ali tek ruke! Koža, modra i smežurana kao na suhoj šljivi, prekrivala je, samo ih još bolje ističući, tanke i zgrčene providne kosti šaka, a prsti, omlohavjeli i bez života, ležali su na jorganu kao deset hladnih zmija, ispruženih na pijesku i spremnih na ujed...

Desetak upaljenih lojanica (sve ih je, razumije se, donio iz čaršije Omeraga kazandžija usprkos onih mnogih, sakrivenih pod

minderlucima) titralo je čas žmirkajući, čas opet plamsajući. Crvenožute sjenke s njih plesale su po licu onesvjeslog starca svoj mrtvački ples. Nekolicina starijih čaršinlija spustila se na okolne mindere i plašljivo šaptala molitve, jasine ili ajetul-kjursije. Neki su molili za dedinu dušu, a neki pobožno i plašljivo otpuhivali i hukali, razgoneći nečastive. Nalet ih bilo! A njih je, tih robova hromog Ibrice, po dubokom uvjerenju Ali-hodže, u ovoj odaji bilo više nego i ljudi i svijeca.

U onoj maloj polurazvaljenoj pećici pucketala je vatra, a kroz prozorčić se čulo približavanje mećave i pjesma noćnog sjevernjaka, koji često Sarajevo posjeti s planina i zagrlji ga svojim ledenim zagrljajem, pod kojim sve dršće, šapuće molitve, a smrzlo granje pucketa...

Zabrinuta je lica stari Arnautin, hećim, nekom zelenom masti trljao mršave noge bolesnikove. Ljut i opor miris tog »*bir po bir* iladža od svijetle boljetice osjem *frenjka* i goropaščine, u gluho bilo« širio se po odaji i borio se s mirisima upaljenog uda i Vejsilagina tutuna, koji se žario i pušio u velikoj drvenoj luli. Sve i da nije bilo od vrućine i blizine tog onesvjeslog starca zagušljivo u odaji, ova borba mirisa gušila bi već sama po sebi. I bar da je netko ispustio ljudski glas! Bar da je netko ma šta kazao! Ali svi su šutjeli. Usnice i brade drhturile su samo kod većine od molitava. Samo se glave često njihale i nadnosile nad bolesnika, uz ono: hu... hu... hu... , da bi ajetul-kjursija otjerala svih sedam šejtana i sakata Ibricu po vrhu, a oko haste sagradila bedem od sedre, bedem, kog nikakva nečista duša prekoračiti ne može...

Zujanje sjevernjaka i praskanje zaleđenih trešnjevih grana, klepetanje aharskog nezatvorenog drvenog kanata, i kucanje *mandala* o kapiju čuo je svaki čaršinlija u odaji i svakom bi oko srca hladno i tegobno, a pogotovo Ali-hodži.

Onesvjeslog Hasan-dedu odjednom počeo obilaziti život, kružeći nad njim i cereći se. Hećim mu, sve se znojeći od napora, pritiskao noge... Odjednom, baš kad i huka vjetra zavrišta nekako iznad glava svih šćućurenih ljudi u odajici Hasan-dede, ovaj otvori oči i umorno,

nesuvislo, kao da nitko nije tu, kao da nigdje nikoga oko njega nema, šapnu tihim i isprekidanim glasom:

- Lepire... Le... pi... re... ho... di... ho... di. Le...

Skoro zatim opet izgubi svijest, a Ali-hodža počeo tiho moliti mu nad glavom...

Kad je mećava prestala, sve čaršinlije šutke odoše, ostadoše samo Omeraga, hećim i hodža. Dedo je jedva dihao... Na trenove se osvješćivao, tražio Aliju Lepira i opet zapadao u duboku nesvjesticu.

U zoru ode i hećim.

- Ali-hodža, živ bio, ostani ti! - zamoli Omeraga negdje iza sabaha. - Meni valja u magazu.

- A meni pred podne u mešćemu. Ovaj, Omeraga, dina ti, ne pušćaj me sama uz ovu hastu. Znaš, ja sam dosad u mom dugu *zemanu* na hiljade mrtvije' opremio i ne bi me strah... Božje je to davanje... Ama ovaj: ni živ, ni mrtav... A govore da ima bukadar mîla... Ne zna nitko koliko... Pa me nekako sa dvije strane strah... Hem njega ev' 'vako bona, hem, br'te, da ne umre, pa da poslije svijet...

- Ama, šta to zboriš? Tko bi tebe?

- On, Omeraga, on... I mrtav bi me, čini mi se, progonio i tražio od mene svoj imetak, iako ja ne bih, vjere mi, dirnuo ni u suho zlato.

- Peke, ostat ću još malo.

Kada se razdanilo, Mula Hasan-dedo dođe opet k sebi. Sad već nije imao snage ni da doživlje Aliju, samo je mutnim očima kolutao po odaji. Dadoše mu dva-tri gutljaja čaja pomiješana s hećimovim ljekovitim travama, a u dnu čaše bjelasala se dva Ali-hodžina zapisa.

- Dedo - nadnese se nad njega Omeraga - je li ti sada lakše?

- Pet... pet... o... ka... tri... jun... jun... ge... eee... - probunca starac.

Naskoro zatim zaspao, a u odaju uđe Zajko, Omeragin sluga, da zamijeni oba starca. Ali-hodža, iscrpljen od bdijenja i molitava, otetura

kući u Sumbul-mahalu, da »mrven prodrijema«. Kada se probudio, bilo je podne već vrlo blizu, zato požuri put čaršije.

Eto, to je bio razlog Ali-hodžinu zakašnjenju. Ipak je on stigao prije nego što je kadija, Hilmi-efendija, završio raspravu, razgovor, šta li, s gazdom Ješ uom.

Kada ovaj, crven u licu od duga govora, a zadovoljan zbog uspjelog posla, izađe iz odaje trljajući ruke, Hilmi-efendija ga, sve nekako klanjajući se i pužući za njim kao Sejfulahov pas za komadićem pite, isprati sve do izlaznih vrata iz sudnice. Onda se uspravi, isturi povelik trbuh preda se, pogladi tamnožutu bradu, namjesti veliku čalmu sve do nad oči i pride ozbiljan i dostojanstven Mehagi bakal u.

- Eh, *biraderi*, hajdmo sad.

Mehaga se tresao od uzbuđenosti i stida, pa klecajući ušao u sobu za Ali-hodžom, koji je kadiju uzeo pod ruku i nešto mu šaptao u lijevo uho.

Zadnji je ušao u sobu Ismet-efendija, blijed i sa ze bnom u duši. Kahvedžija pokupi džezve s peškuna i uze prebrojavati novac za kavu, pa videći kako se Ismet-efendija trese i koleba, udari ga prijateljski po ramenu i skoro podviknu:

- Sve će dobro biti, efendum. Hajr Inšallah!

XIX

Malo je u doba Alije Leptira bilo u Sarajevu zgrada na dva kata. Tek valijini konaci, begovski čardaci i još poneka kuća, tako da su ih šeherljani poznavali svaku. I ne samo to nego i tko u njoj živi, kako živi i ukratko - sve. A tamo na Mejtašu, novom gradskom dijelu, koji se dizao na njivama i šljivicima, uopće ih nije bilo. Tu je bila prva sarajevska židovska kolonija, neki dobrovoljni *geto*, zvan *kjifuthana*.

Kada je, uskoro poslije otvaranja prvoga pravog sarafluka, gazda Ješua Bararon saziđao u dnu Mejtaša svoju dvokatnu čardakliju i još je izvana obojio zelenim i zlatnim šarama, a nad dvorištem izgradio drvenu *divanhanu* svu u raznobojnim oknima i svu i izvana i iznutra izrezbarenu, svak je u šeheru šaptao: »Ovaj je, bogme, najbogatiji u Saraju...« A nisu imali pravo. Ješua je samo umio živjeti, uživati život i njegove slasti, priuštiti sebi svako zadovoljstvo, pa i raskoš. Jer Mula Hasan-dedo, na primjer, mogao je kupiti čitavo Ješuino imanje samo za svoje ćilime.

Arifaga telal prvi je uočio način na koji gazda Bararon stječe zlatnike. Uočio i proživio. Ostao bez kuće, Ješua mu uzajmio, a on ne mogao vratiti i...

- On ti je, br'te, šejtan u insanskom ruhu! - grmio je čaršijom Arifaga, a narod počeo gundati, pa režati i izbjegavati sarafo. Ali malo dana poslije toga Arifaga zašao iz kahve u kahvu i samo što hvali najplemenitijeg trgovca, »prvog od prvijen ljudi čaršijskije«, dobrog gazdu Bararona. Svijet se zgražao, našao se u čudu, u nedoumici. Čaršija se uznemirila. Razbila se u dva tabora. Jedni za gazdu Ješuu, a drugi protiv njega. Prvi dokazivali kako je on dobar i pošten trgovac, kako pravo zlato mjeri, i radili s njim. Drugi opet, da bi dokazali svoje tvrdnje o nepoštenju sarafovu, odlazili njemu i trgovali s njim, razumije se oprezno i čekajući uvijek kad će ih prevariti. »Eto, ako samo jednu *hinlu* učini...« govorili su. Ali on im ih nije činio, ili, bolje reći, oni ih nisu primjećivali. A rad i zarada gazde Ješue time rasli.

On je uspio Sarajlije izvući iz njihova mira, uspio je da o njemu govore, o njemu snuju, s njim računaju i s njim rade, za njega rade! Uspio je najviše baš preko brkatog Arifage telala. Prvo ga je upropastio, ali kad je uvidio da telalov talambas ne podliježe nekom čvrstom nadzoru vlasti, on je, štono vele, »okrenuo čizu«. Pozvao Arifagu k sebi u magaz, zatvorio se s njim sam, pa ga počeo svjetovati.

- Pašeriko mio, slatko moja Arif. Ti ga nemajiš pravo što ga na meni ružiš. Ja ne tvoja dušman, ja tvoja ahabab.

- Lijep ahabab! Dade mi ono mrven novaca da mater ukopam i ženu izliječim, pa mi poslije uze i *tapiju* i kuću.

- Moja drago Arif, to ja učiniu, sanki, za tvoja dobro. Da tebi naučim kako ne valja uzimat paras na dug. Bolje ji radit, zaradit.

- Pa radim ja! Tko mi je kriv što hamalu i telalu nikad ne pada na uže ni na talambas koliko mu treba. Eto, gazda Ješua, bio sam ja skupio...

- Znaji, pašeriko mio. Ti imalo mali paras i htio mene davat na *paračesik*! Taku mi ne pogodili. Sanki, ja imau sam pravo svako da ga ot tebi uzimim kuća. Šerijat ga ji na moja stranu.

- Pa što me pozva onda, ha?

- Da ti pomognim, moja očnji vid. Ja tebi volim. Ti, sunca moj, ti moja pametno ahababu.

- Da mi pomogneš? Ne zapodiri, gazda, molim te, jer, jer...

- Čekaji! Ne se hiti sa tvou *huj*a. Ne se uzrujavaš, to škodi na zdravla i na srca i na džigerice tvoji. A tebe zdravla trebaji za tvoj hanum i tvoji djeca. Čujiš, moja Arifagu, moja slatko sinku, čujiš, sanki, šta ja na tebe kazajim. Ja tebe dajim sutra jedno kućos bolj ot tvoju, i veći i novija i u bolja mahala ot šehar. I ti ga mene platiš na svaka hefta po kvatros grošos...

- Kako?

- Fino, sanki. Ti budiš dali radit kako telal na kjaršija, a budiš mene svako noćos došlo u magaz a svako uftorniku u moja kuća na

Mejtašu, i budiš meni kazau prvom u šeher koji mučača hoćit se udavat, i svaki put ako budi šta ko prodavat ili kupit želiu. Ja budim kupio, prodau i svaki put davam na tebe za proviz.

- Šta ti je to: na proviz?

- Budiš vidiu, pašeriko mio. Bojnos noćos! ...

Arifaga je brzo uvidio što je taj »proviz«. Počeo stjecati, istina, vrlo malo prema svojim uslugama starom sarafu, ali dosta da ga po čaršiji na sva usta hvali.

Lijep je obiteljski život imao gazda Ješua. Pravi gazdinski život ispunjen dnevnim radom, a večernjim uživanjima u krugu svoje obitelji. Njegova Sarikija s *tukadosom* od teške damastске svile na pundži učešljanjoj pod njega, bila je prava umjetnica u spravljanju košer gusaka, kokoši, *pastelikiju* i raznih poslastica, samo mu, nesretnica, nije rodila sina. Tri kćeri je već othranila i podgojila, tri lijepe djevojke: Rifku, Rebeku i najmlađu a najljepšu Esteru. Ipak joj je Ješua skoro svake večeri prigovarao.

- Što mi ga, *sinjora* mia, mia draga Sarikiju, ne rodiš jedno sin? Moja *buki*, moja uzdanica, moja nasledniku ot imanju i dućan.

- Ne ja kriva, Ješua, i ti si ga krivu...

U kući je inače rijetko govorio domaćim jezikom, više je volio svoj žargon, jezik napola španjolski, a napola smjesu jezika svih onih naroda, koji su pretke mu primili prilikom izgnanstva iz »sveto zemla Palestinu i bogato zemla Hispaniju«.

Znao je gazda Ješua za red, kako u poslu, tako i u kući, i čuvao ga, držao ga se kao nekog nepisanog, ali zato pokorno slušanog zakona. Svakog sabata odmarao se i mislio o Jehovi. Već od jutra bi se molio pokorno i skrušeno, okajavao bi grijehе te sedmice i tukao se u prsa, a ako bi pomislio da su molitve dovoljne za opravdanje tih grijehа, a imao još vremena, znao je moliti i unaprijed za buduću sedmicu. Jer sve je gazda Ješua radio s računom, o svemu vodio raboš u glavi, pa i o molitvama.

Kćeri ga pazile i poštivale, i za svaku molbu ljubile u ruku. Estika, znajući da je njegova miljenica, znala je tu povlasticu iskoristiti i moliti nešto za Rifku, koja opet zbog nekog ašikovanja sa siromašnijim momkom nije uživala velike naklonosti svog oca. Ipak je i ona dobivala svoj redoviti sabatski poljubac u čelo, kao i obje sestre. Nježan je on bio otac, još nježniji muž. Sarikija je od njega dobivala sve što je zaželjela, a to redovito nije bilo mnogo, jer je ona bila skromna i povučena žena, koja se sva posvetila odgoju svojih kćeri. Ali se ipak sve u kući radilo po nekom redu koji je on uveo, ne obzirući se pri tom ni na kakav zakon, osim na svoju volju. Teško Rebeki ako bi on dočuo da je progovorila s onim Atiasovim Ašerom! Teško Sarikiji ako bi njemu tko provukao kroz uši da je susjedi Zaliki ponudila, namjesto obične crne kahve, »batulin od dva jajos«. Ali su zato Arifaginici, ili ma kojoj drugoj ženi nekog njegova poslovnog prijatelja, smjele njegove ukućane nuditi što su god htjele.

- Treba ga znajit na tko i po koliku davajit. Ako dojdj fukaru, na nego dost da vidiji tako lijepo kuća i taki fina kjilimu, ako dojdj bogato ot kog nemajiš hasna, ne trebaji njemu puno, on imaji, i samo budi govoriu kako ti ne bojnos nakuhalo. Ako dojdj prijatelju ot poslo, na nego ne smijiš žalijiš, ja već naplatim na drugi stran.

I u svojoj magazi je gazda Ješua uveo i provodio svoj red. On je bio, štono se veli, površitelj svega, glava. A imao je i prava na takav postupak. Otac mu nije ostavio, kao onom Atiasu ili Baruhu, kese i kuće, nego dug, dvije sestre i slab papudžijski zanat. Sestre je valjalo poudati, dug isplatiti, a zanat mu se nije radilo. Još kao mladić je na svom rabošu izračunao, jer su mu brojke uvijek bile najmilija zabava, da bi praveći papuče trebao ravnih trista sedamdeset i osam godina, šest mjeseci i dvadeset i tri dana, pa da steče dvije kuće na Mejtašu, pet oka zlata i, što je najglavnije, magazju punu robe. A trista se godina ne živi! ... Zato je zanat zabacio i svom se žestinom dao na preprodavanje starih stvari, pa na trgovanje, i prije desetak godina otvorio sarafluk. Danas ima, mislio je, kao da je bar tisuću godina pravio papuče, i to sa četiri ruke. Zar da onda nema prava zapovijedati? ... Bio je on zaista i iskusan i vješt i spretan trgovac. On je umio, na primjer, sve ono što bi drugi

smatrali za najnepoštenije, izvršiti pošteno i pri tom zaraditi. Umio je biti dobar kao kruh, a i zao, ali je i tu svoju zloću znao obući u dobrotu.

Kada je u šehar došao Hilmi-efendija za kadiju, odmah je Arifaga telal doznao kako se u Travniku, gdje je prije služio istini i šerijatu kao čuvar pravde i zakona, nešto zadužio, pa sad mora štedjeti. Doznao je također da je kadinica, lijepa i još pomlada Emina-hanuma, vrlo tašta žena, koja voli nakit i biser. Za te važne dostave dobio je Arifaga zaista zavidan »proviz«. Ubrzo je Hilmi-efendija isplatio dugove, a hanuma mu okitila grudi divnom zlatnom i *almasli* granom... U svemu tome pomogao ih je »divan čovjek gazda Ješua Bararon«. Ali ipak kadija nije učinio sarafu ništa mimo šerijata, niti je to gazda Ješua tražio. Naprotiv, on je za sve usluge sarafu prilagođivao šerijat, a svaki zakon, kao i novac, ima *turu* i *jaziju*. Možda je zato i imao toliko čitaba!

Nekoliko dana prije nego se kadinica okitila granom gazda Ješua je na dražbi kao jedini i, razumije se, najpovoljniji kupac kupio četiri kuće i sve magaze rahmetli Izetage bakala. Telal je, naime, bio obolio i nije stigao čaršiji objaviti prodaju, koju je sudac odredio nekako prebrzo, prerevno. Eto, pošten posao. A i redu je udovoljeno, jer je gazda Ješua volio sve, samo ne »nered« i »nepošteno«. Zato je valjda uz novac stekao još i ugled »čovjeka prava i čestita«.

Svojim bi kćerima uvijek govorio:

- Trgovina, djeca moj, to ji najfinije poslu, dosti paras, malo znoju, ali puno pamet. Samo treba u svemu imat red i obraz. Bez obraz nema trgovina, a bez paras ne vrijede ni pamet ni obraz! Zato, moji slatki djetet, vi se ga udajte za trgovce, zanaćiju ne valaji, ostariju i u ruki izgubiu kuvet, a pamet se ne izgubi, ona ne se ga ostari!

Svaki momak koji je radio kod gazde Ješue hvalio ga je uvijek na sva usta kao izvrsnog poslodavca, koji dobra plaća, i kod koga se može raditi kako se hoće, jer se on nije nikad potrudio da ih upućuje u tajne svog stjecanja.

Već nekoliko mjeseci radio je kod njega mladi golobradi Rifat, priglup, ali pošten momak. Eto, sad mu se daje prilika da se njime okoristi.

Odavna je gazda Ješua znao za Mula Hasan-dedu. Na mnogo je načina pokušavao približiti mu se dok je još bio zdrav, ali uzalud! Stari škrtac rijetko bi navraćao u Ješuinu magazuu, a i kad bi ušao, dolazio je kupovati, a ne prodavati zlato. A taj dio sarafluka, osobito sa tako vještim trgovcem kao što je bio dedo, taj »škrtu stvorenjos sigurno s puno grečko krv u debeli žili«, gazda Ješua nije volio.

Čim je dedo obolio, Ješua je preko Arifage telala doznao za njegovu povjerljivost prema hamalu Aliji. Zato je i pozvao Leptira k sebi. Ali se ovaj nikako nije dao slomiti i udobrovoljiti. Nisu pomogli ni zlatnici, ni spletke, ni obećanja da će time steći i da će moći uzeti Mehaginu Almasu. I za tu ljubav je gazda Ješua saznao. Obaviještenost je majka trgovine, a vještina osnova stjecanja, to je bila njegova vjera. Bilo mu je žao ispustiti takav posao, toliko blago koje je ležalo pred njegovim nogama, i stalno je mislio i smišljao kako će se domoći dedinih dukata. Poslije kao da mu je sam »Jehova, silno sveopće gospodar«, pomogao, jer je Alija otišao u Travnik. Brzo je gazda Ješua uhvatio veze s Ali-hodžom i Omeragom kazandžijom, ali mu to nije koristilo. Stari škrtac ostao je uporan kod svoje odluke: »Ništa neću od Ješue!«

Rifat, kome je saraf htio povjeriti brigu o Mula Hasan-dedi, čekao je uzalud da pođe k 'starcu i da ga neguje i pazi. Onda je jedne večeri Arifaga uz izvješće o dugu majstora Ive terzije majstoru Anti abadžiji spomenuo kako Omeragin sluga Zajko svake noći čuva dedu, koji je već toliko slab da »ni beknut k'o insan ne more«. Odmah slijedećeg jutra gazda Ješua otišao Omeragi da kupi »jedno savatli ibrik i duos tendžeras poveliki«. Pazario je brzo i, na veliko čudo Omeragino, nije se pogađao ni cjenkao, već platio samo za malenkost manje nego što mu je kazandžija zacijenio. Ipak je prosjedio u magazii vrijeme potrebno za pogađanje, samo što ga je iskoristio za razgovor o »sirotu deduko«. Pri tom je nekoliko puta toliko slatko pogledao u nezgrapnog šegrtu Zajka, da se ovaj crvenio od stida. A poslije mu još pred Omeragom progovorio:

- Moj sinku, ti dobro momakos! Za tebi budit trčalo pet muččas u srmali nalun. A valjano ti, ja čul ... Dobri glas na daleku idit. Ti ga

paziš naša dobro deduko. To veliki sevap! Kako na éaba íci, vrijedi staro insan u bolest čuvati... Evo ti ot meni hediju.

Zajko primi dukat, poljubi sarafa u ruku i jedva dočeka da mu mogne šta pomoći.

- Moja drago Omeraga, ja ga, staru čeljadu, ne mogu nosit'. Nek Zajko, tvoja momak, meni donesi ibriki...

Kad je uz starog Ješuu u njegovu magazuu ušao Zajko, sav se nekako zbunjeno meškoljio, toliko ga je usput saraf hvalio i kovao u zvi jezde.

- Eh, evo, gazda, ibrik i tendžere. I hvala ti, Bog ti svako dobro dao!

- Sjedni malku, moja slatko Zajku, sjedni - tepao je lukavo gazda, a onda podviknuo: - Rifat! Donesi ti brzo za moja musafir Zajku i za men dviji pači ot najboli aščinicu. Hajdi, brzo!

- Ama gazda, ovaj...

- Ne, pašeriko mio, ti moja musafir. Ti moja očnji vid, moja slatku džigericu...

- Hvala ti na takoj časti, i će čuo i će ne čuo. Što god od mene budeš treb'o...

- Šta meni ot tebi trebaji? Hahaha! Pašeriko mio, ništa, ništa! ... Ovaj, sanki, kako ji naša deduko? Veliš, ne može govorit?

- Vallaha, haman ne umije. A ters je njake narave da Bog zakloni...

- Otnesiš mu ot meni hedija i selamu, ali, he, he, ... ne kazajiš ga na Omeragu. Eto...

Dugo su još razgovarali u zatvorenoj magazii. Mali Zajko ubrzo je postao oruđe u rukama sarafovima. Dogovorili da će već slijedećeg dana, odmah čim zatvori magazuu u svog gospodara Omerage, doći Ješui i javiti mu kako je uspio kod staroga. Zajko nije ni znao kako važnu

službu vrši. Imao je stalno pred Hasan-dedom hvaliti Ješuu i udobrovoljiti ga za njega.

Odmah pošto je Zajko otišao natrag u Kazandžiluk, gazda Ješua se ogrnu ćurkom i otetura k Hilmi-efendiji, »kot moja kadiju«. Tu su se više od dva sata dogovarali i natezali. Prijedlog starog sarafa nekako nije bilo lahko uskladiti s odredbama šerijata i *medžele*.

Zajko je druge večeri došao u magaz u tužan. Neće dedo ni da čuje za Ješuu. Vratio mu i prtokale i samune i halvu, ostavio samo onaj *jorganbez* i šapnuo da će ga prije negoli se njime pokrije dati dobro oprati...

- Svejednu, moja sinku, deduko staru avaru. I boji ga se ot meni. Budala! Ali on mene trebaji. Kaži ti na nego da ga trebajim za jedno poslu, za jedno trgovina, sanki. On može zaradit paras bukadar ot meni. A na nego paras potrebni u hastaluk. Sve ti fino nemu kazuvaš, pašeriko mio. Ovako budiš govoriu: »Onaj saraf Bararon na kjaršija kupio roba ot jedna Tataru. Kupio, a ne znaji koliko vrijedi svilo iz Damasko i šamiju ot Stambol. Pa nego moliu da procijeniji koliko paras to vredni. Budi to dobro platiu na deduko...« Razumiš, moja Zajko, moja slatko džigericu?

- Ama ja razumijem, ali ne znam hoće li dedo, a ne vjerujem...

Dedo je, na veliko čudo Zajkino, ipak htio. I te kako! Baš je nekako bilo pred podne kad mu je Zajko ispričovijedao zašto ga treba Bararon, pitajući ga pri tom zerdetom iz Hajrudinove aščinice.

- He, he... - šapnuo je dedo poslije nekoliko gutljaja - da... da cijenim? Procijenim? ... Hoću, hoću, toliko snage još imam. Dovedi ga ujutro, dovedi ga, peke...

Čitava dva dukata hedije dobio je za to izvješće Zajko od »zlatna srca«, kako je gazdu Ješuu nazivao. I sutradan krenuše Hasan-dedi. Saraf je iz svoje kuće na Mejtašu pokupio neke svile i šamije, a neke - i to vrlo skupocjene komade - pozajmio od svog prijatelja Ašera Fincija, dok je neke imao u magaz, a dobio ih od hanuma kojih ljudi ne

davahu dosta za teferiča, ili od trgovaca kojima je - »*zahmet* ti je, dragi Ješua« - trebala koja kesa na dug.

Čim su ušli u odajicu i pogledali na dušek s koga se stari Hasan dedo već nije micao, domaćinu se nekako razgali pred očima. Opet je vidio robu. Makar i tužu. Zajko je otpuhujući spustio teško breme svila i šamija s ramena na minder, a dedo, vidi ti Božjeg čuda, pomisli momak, ispružio ruke put šamija, koje su virile iz zavežnja, pa se sam, bez ičije pomoći, pridigao na dušek i pošao ustajati.

- Ne možeš ustaniš, moja draga deduko? - poče mjesto pozdrava Ješua, priskoči dedi i uze ga pod ruku, pa mu pomože da ustane na svoje tanke štakaste noge, koje su kao dva koščata piska neke rode virile iz preširokih bezli gaća.

- Dr... drščem... bôn sa ... Eh, pa... Ješua, kako si mi ti?

- Ja dobri, *gracia* Deos, a ti, ako Bog dava, budiš zdravo opet i kot mene ga budiš kupiu dukatos, budiš, budiš.

- Kakve dukate? - prasnu bolesnik. - Oklen meni da kupujem: meni birindži fukari, ha?

Ovaj nagli izljev riječi iscrpi ga i on uz pomoć Zajka klonu natrag u svoj dušek.

Svaku šamiju i svaki komad svile gladio je dedo očima i opipavao među prstima. Oči su mu pri tom čas zasjale kao munje u mračnoj noći, čas opet žmirkale kao u mačke kad nad pećicom drijema.

- Ova svila, o... O, koliko? ... Koliko, ha? - šapnuo je Ješui kad uze u ruku najfiniju i najskuplju »tešku robu« gazde Ašera Fincija.

- Ja sam ga za nju dau po aršin kvarantas *duos*.

- Skuuupo! ... Skupo, br'te, uh! ... Eto, po tries', po tries', čuješ li, ja bih ti kupio. Bih, bogme! ... He, he... more li meni, k'o hasti, k'o starom ahbabu, k'o fukari? Ha? - i oči mu sijevnuše i sukobiše se s Ješuinima. Ta četiri sivkastozelena sitna oka, te četiri gladne i pohlepne nezasiťne hale, igrale su, plesale su, varakale se i - borile.

- Ne daji Bož'! Ti, moja deduko, znališ kolika to skupo! Ti hoćiš tries', a ja dalo više, to ne moži, to... A ovo tako finu roba.

- He, he, šta ti znaš, moje Bararonče! Fina, ama vidi, Bog te ne ubio, gladonja stari! - zapiska dedo. - Vidiš gdje su je *mrmci* počeli gristi... Ne vrijedi to ni dva'espet, ama, eto... ja bih, ti, ovaj... dao...

Učas se gazda Ješua odluči. Učas se kroz njegov mozak provuče, kao na nit nanizani dukati, misao: »Eto, ako mu dajim, on moraji platit. Budim vidu gdje negovi dukatos...«

Zajko, ne dolazeći k sebi od čuda odakle bolesnom dedi toliko snage i riječi, za sve to vrijeme ložio je vatru u pećici i rezao finu visočku govedu pečenicu, Ješuin dar Hasan-dedi.

- Dobri, moja deduko! - prostenja gazda Ješua. - Ja ti da'im ovo svila iz Damaskos za tries - pet. Ali, prvo, deduko, da procijeniš mi ova drugo robu. Ovi šamiji i ovi svili.

- Peke, Bararonče, lopove stari! ... Ev' ovu, ovu vidiš, šamiju, uz'o si za groš dord! Ha? ... - i ispitivački ga pogleda.

- Jok, sanki, sam dau, bojnos mio deduko, sam dau *alti*.

- Altı? ... He, he... a prodat može za *onbeš bučuk* Idrizagi u Bezistan. Reci mu samo da vrijedi *igirmi beš*.

- A, sanki, koliku vrijedi?

- Koliko? ... Eeh! Pa, ako si dao alti, znaj da si, ovaj, uz'o džaba. Vrijedi ona u pol Stambola deset.

I tako redom sve komad po komad. Dedo je procjenjivao, nadijevao cijene, kazivao čak i kome i po što se može prodati. Za svaki komad šamije, za svaki aršin svile, kao i za svaki vez i *urnek*, davao mu je gazda Ješua poneku paru, koje je starac milovao i očima i rukama i srcem. A vrijeme je odmicalo mimo njih.

Zajko je, pošto se bio najeo pečenice, nalakćen na minderu zaspao.

- Eh, deduko, sanki, meni ga 'i vakat. Ja idim. Sad ti meni, duša moji zlatno, hoćiš platit ovaj svila. Petnaes' aršin po tridespet, to ji, čekaj malku, pet manji ot beš bučuk *juz*.

- Jok, moje Bararonče, to je dvaes'pet manje od beš bačuk *juz*. Ali, he, he, mi pogodismo po tries'.

- Ne, na moja časno riječu, i tako mi moji dva oki, i tako mi moja žena i moji...

- Jok! Dina mi, Bararonče, po tries', pa ovaj...

- Dobri; deduko, za hator na tvoja hastaluk...

- Helem, petnaes' puta po tries', to je, on, *juz*, onbeš, ha! Tri stotine i pedeset.

- Čekaji! Ti hasta, ne znajiš na račun. Petnaes' put po tries' ga ji, ga ji... dord bučuk *juz*! Davaj, pašeriko! - prostenje Ješua i podigne dedu na dušku.

- Evo, naj ti! Tvojijen četeres', što si mi sad dao, a sinko, za ono četiristo i deset, dat ću ti, ev' ove svijeće i ev' ovaj...

- Jok, sanki! - vrisnu Ješua tako da razbudi Zajka, koji je baš u snu šapnuo svojoj dragani, svojoj Uzejfi s Budakovića, na uho: »Uf, što si medena!«

- Ja tebe davam, sanki, roba na zijan, ali za zlatu, za gotovino. Ti imajiš zlatu ja znaji, znaji...

- Oklen meni zlato, ha? Oklen, bolan ne bio? Je li?!

- Ja znaji: ti imajiš... Ti bogato deduko, u tebe ga ima dukatos na tovari. Ti mene platila budiš zlato moj, ili, *karamba*! nema roba! Nema svili na sokak, nema skupo roba za tvoja stari svijećikiju!

- Ama kad ti kažem, nemam, ne radim.

- Ne ga lažiš na men! Ti imajiš zlatu na tovari, znaji to Ješua, znaji!

Jad i bijes nagnaše svu još preostalu krv u dedine bolesne vratne žile i one se napeše, a on se podiže na dušek, pa zakoluta očima.

- Oklen ti to znaš? Oklen... šćene čifutsko! Ha! Hoćeš me opljačkati, orobiti, je li, stari pauče? Mene hoćeš u svoje sarafske mreže, mene? ... Mene, Mula Hasana? Ha? ... Nosi se! ... Gubi se! ... Nosi tvoju svilu, što će mi? Ne vrijedi! Jok! ... Zajko, lopove nijedan, što mi ovo pseto dovede u kuću? U moju muslimansku kuću! Hej?

- Umiriš se, moja deduko, budim ja tebe dau na veresija bez kamatu, budim... Ja tvoja ahabab ot stari vaktu... Ja tebe volim kako bratu... Bojno, bojno... Ne trebajiš vičiš. Ti hasta, za to tebe budi boliju glavu...

- Ti... ti da si moj ahabab! Vidim, bolan, na tebi da hoćeš pljačke. Moju sjerotinu hoćeš! Ali jok! Nitko neće dobiti moga! Ni paru, ni jaspru!

- Jok! Moja deduko, budiš mirno... Ja ga se za tebe brinuo, dok ti bilo bolesni. Ja davau na onaj Aliju Lepir prtokali i limuni za tebi...

- Kome? ... Kome si dav'o?

- Na Aliju Lepir. On mene sve kazuvalo kako ti bolesno, kazuvalo mi sve za tebi...

- Kazivao ti sve? ... Pasji sin! Sve? ... Ha? ... Baš sve? Uh... Haramije! Bješ'te! Lopovi! ... Aj! ... Lepire! Lepire... Alija! Alija! Hodi! Lepire! ... Bježi! Bježi, Ješua! ... Bježi... Aj! ...

Starog tvrđicu uskovitla grč straha i bola, uznemiri ga - ubi. Dakle: Alija je sve kazivao tom Ješui. Zato se, lopov, i uvukao u njegovu kuću. Zato. Zna za dedino blago. Zna, pasji skot španjolski! Pa sad došao pljačkati i robiti ga, okrasti. Izmislio da mu on cijeni robu, kao da sam ne umije. Samo našao neki način da mu se uvuče u kuću. I on davao prtokale i hranu... Zato, zato se ne mogu oporaviti! Trovao me! Trovao polagano, pa sad došao da vidi djelovanje otrova, da vidi je li već vakat, jesam li već krep'o...

Još je toliko snage pokupio da svojih zarađenih četrdeset novčića podvuče pod jorgan, pa je onda pisuno:

- Polje! ... Polje iz kuće! Zajko, istjeraj đubre... Zovni mi Omera, mog Omeragu...

Gazda Ješua brzo skupi svile i šamije, pa zajedno sa Zajkom pobježe.

Od toga dana je Mula Hasan-dedo počeo naglo slabiti i danonoćno buncati. Stalno je zvao Aliju Leptira, da ga vidi, da ga zdrobi, smoždi ili ubije, da ga moli, preklinje, daruje ma čim, samo da mu nikom njegova blaga ne da, nikom, nikom... Ne, Hasan-dedo više nije znao misliti. Sva njegova svijest usredotočila se na bunovno dozivanje:

- Alija, Lepire, Alija, A-li-ja!

Ni Omeraga niti itko drugi za ovaj posjet ne doznadoše, jer je Zajko umio šutjeti, a imao je i razloga. S jedne se strane bojao svog majstora Omerage, a s druge gazde Ješue. Hasan-dede se nije trebao bojati, jer je on od onog dana samo buncao i tako naglo slabio da je on na tri noći poslije toga morao letjeti po Ali-hodžu Misirliju čak u Sumbul-mahalu.

Gazda Ješua se poslije toga posjeta zlovoljan vratio sa Zajkom u svoju magazu. Dakle, nije mu uspjelo. Ipak je vrijedilo što je otišao. Doznao je da je Alija sigurno upućen u dedine tajne, zato se ovaj toliko uzrujao. Ali taj posao je, čini se, propao. No, on ne bi bio Bararon, on ne bi bio on kada bi ga se okanio! Zato je od onda stalno išao Hilmi-efendiji. Zato je, valjda, kadinici odmah dan poslije toga Rifat odnio dar od gazde Ješue za *hatmu* koju je prije mjesec dana učinila Hilmi-efendijina mlađa kći. Krasan je to bio prsten s velikim *hakikom*, čak donesenim s *ćabeišerifa*.

- Moja efendiju - počinjao je gazda Ješua nagovarati kadiju svakoga dana poslije ma kakve rasprave - ti ne znajiš da to ji pravo kako Bog odredi. Staro deduko bolesni i razbaciva svoja mâl. Eto, ja svjedok i pošteno momakos ot prva kazandžiju, onaj Zajko, ti ga znajiš. On kupova ot meni svili za petsto i viši... On ne se pogađaji, on plaćaji, kako ti zacieniu... On baca svoja mal! On propasti sve! On vrlo lahkomo čeljadu, sanki, i sebi budi upropastiu... Pa, moja zlatno kadiju,

za hator na pravda, na naša padišah i naši vakufi i vilajetu bošnjanski, sanki, ti morajiš na nego napraviti tutoro! Ima šerijat! ... Ima zakonu! ... Dva *većili* imajiš: i meni i Zajko... A, pašeriko mio, ja znaji jedno pošteno duš, prava mumin ot beš vaktu namaz i trente dani Ramazanu, moja pošteno i mudro *amikos*, Rifat! On buditi vodiu briga na deduko kao *vasiju* ot šerijat. On buditi na nego metio lijekovi, hekjimos dovoditi, a kjaba bedelos pošaliti... Ha? ... Moja Hilmi-fendiju?

- Jok! Gazda Ješua, ne smijem. Nema šerijata! Mula Hasan-dedo nema nikog svog, da je netko od njegove krvi, pa da taj... Ali ovako. Ti mu nisi ništa.

- Sam mu ahhab!

- Jok, jok! ... Nego, ovaj... Mesela ..

Ne pomogoše sprva Ješui ni prijetnje, ni mito, ni obećanje udjela u poslu, kadija se nije usuđivao. Već je jadni saraf bio izgubio posljednju nadu, kad se, baš nekako vrpoljeći se u svom dušeku do polugole Sarikije, prisjetio novog spasonosnog načina.

Od veselja poljubio ženu i zaspao uz nju snom pravednika...

XX

- *Bunedr?* Bunedr? Na mojoj peštahti? Mahmute moj, slabo mi paziš na red!

- Hilmi-efendija, ona ćageta je donio sinoć juzbaša s Musale i naredio da ih ovamo na peštahtu metnem. Trebaju l' ti?

- *Evet!* Ali ovim tapijama nije ovdje mjesto.

- Sam si ih turio jučer na to mjesto, *hakim*-efendi.

- Šuti, ti ništa ne znaš, ti si stoka! Donesi mi kavu i tutun. Kamo murećef?

- Eno ga u šiši.

- A što ovaj prah nisi sa šiše očistio? Idi već, donesi tutun. Što stojiš tako ukočen? *Ešek* si ti!

Tako je skoro svakog jutra Hilmi-efendija, sarajevski novi kadija, čim bi ušao u svoju odaju u mešćemi, vikao na nesretnog slugu Mahmuta. Nekad ćitabi nisu bili poravnani u policama, nekad namještaj nije bio oprашen, nekad je nestao koji spis, nekad nije bilo crnila, nekad pera nisu bila zaoštrena ili nisu bila na svome mjestu, nekad opet bilo preslabo ili prejako naloženo, uglavnom: uvijek je mudri i učeni kadija Hilmi-efendija nalazio razloga da odviče svoju jutarnju huju, da je sruči na nesretnog Mahmuta, plećatog i pitomog slugu.

Novi sarajevski kadija, čovjek srednjih godina, rođen negdje u nekom anadolskom trgovištu, sin mudrog i dobrodušnog turkuše, mogao je da nije bilo nekoliko nesretnih zgodica u njegovu životu biti čak stambolski kadija. Mogao bi on, nesretnik, biti i čiste savjesti, i pošten, i ahlakli, i »potkovan svijem šerijatskim sifatima«, da nije, eto, bilo tih zgodica. Svjestan je on da je *murtat*, da prima *rušvet*, da čak i krstu usluge čini koje ni bratu muminu ne bi smio, samo ako mu onaj pošalje potajno ćup masla ili debela brava *dvizgu*... Svjestan je toga i

boli ga. Ponekad se u njemu probudi salom uspavana savjest i prožima ga, trza, muči... Zato se, valjda, naučio i na afijun. Zato, valjda, ponekad i svojoj Mina-hanumi usred noćnog milovanja pogleda naglo na gola ramena i šapne:

- Šejtan, ženo, nije crn, već ružičastobijel, kao ova tvoja ramena. A nije, vjeruj mi, ni ružan, ima biserli zube, vruć dah, nabujale grudi kao dva jàko ubrana žučkasta prtokala iz mog anadolskog vrta... I, ženo, šejtan nije ni tako strašan kad ga čuješ. Glas mu mehak i nekako topao, sve cvrkuće kao ptičica... I mudar je on, ženo, mudriji od mene... tvog jasnog Hilmi-ce...

U čitavu svom životu, još od dana mladosti, kad je sjedeći na koljenima pred raznim stambolskim muftijama i alimima učio odredbe »najpravijskih i najmudrijskih zakona«, bio je Hilmi-efendija sklon nekim zgodicama. Eto: volio je žene, volio ih i trčao za njima. Pa zavolio uz njih i lijepu odjeću, dobru hranu i sve što je otmjeno, raskošno i skupo. Valjalo se svidjeti, a on nije bio kriv što ga Allah džellešanuahu, *ve anuhu maluhu*, nije stvorio lijepim...

Zbog svoje zaljubljenosti stradao je već kao mladić. Prikradao se dotle oko harema nekog moćnog Stambolije dok nije protjeran u Bosna-vilajet. A tek ovdje u Bosni! Tu se iz jedne zgodice prvo rodila zgoda, pa zgodurina, iz koje posta nezgoda najveća, poslije koje Hilmi-efendija spade na rušvete.

Bilo je to u nekoj kasabi. Baš se bio oženio lijepom Emina-hanumom i odlučio uz nju proživjeti kao vjeran muž ostatak svog ovosvjetskog gostovanja. Ali onda došla u mešćemu seljanka neka vrane kose, očiju crnih i krupnih kao velike dvije najsajnije zvijezde, a grudi joj samo podrhtavale pod debelom seoskom košuljom... Mara neka, kći kmeta Ahmed-begova. Za njom Hilmi-efendija malo da ne izludje... Još kad ona počne onako bistro i lijepo govoriti. Tužila je svog spahiju zbog teškog *zuluma* koji je htio nad njom izvršiti. Nasilje nad njom, miljenicom samoga bega, a najvrednijom u cijelom selu, nad njom tako obrazli ženom.

- Moj svijetli efendija, žive mi oči u glavi i tako mi moje pokojne majke, istina je sve što ti velim... Sve od *elifa do lamelifa*, kako vi velite... Tako to vi Turci i učešnjaci govorite, znam ja, hakim-efendija, i gospodski govor! ... Doš'o spahija u moju kuću, kadno moj čojek bio otiš'o na njive da đubre razgoni... Znaš, svijetli efendija, moj ti je Marko najvredniji kmet našeg lijepog beg-efendije... I star i pošten... Mog'o bi mi, da prosti tvoj svijetli obraz, i djed biti moj Marko, a ne čojek, nu kako, on me uzeo siroticu, a meni je, Bog ti svako dobro dao, sad dužnost i pred Bogom i pred ljudima da ga kô svog starješinu volim i poštujem i... Pa, moj lijepi hakim-efendija, da ti lijepo sve po redu rečem... Doš'o mi spahija u kuću, pa mi nazv'o do-broj'tro i pomoz' Bog, pa se oko men mot'o, k'o da sam, oprosti, neka hanuma u *jašmaku* i svili... i htio mi, sram ga i stid bilo, na obraz udariti, zinaluk mi, kako vi velite, uraditi... Jest, jest! ... Govorila sam mu: Nemoj, po Bogu si brat! Nisi ti za me! Ja sam od druge fele, fukara sam ja, ma poštena i vrijedna kmetica... Pa kad on nije posluš'o moje mudre i pametne lakrdije, nego navalio pa me ušćin'o i za obraz i za... Uf, stid me je tebi, hakim-efendija, i rijet'... Ja sam ga onda, ev'ovako, mrven ošinula ljevicom preko obraza. Bogami je lijeva bila, jer sam desnom pogaču mijesila. A on, moj efendija, odmah put mene k'o vuk, ja li arslan, pa me napade grepsti, čambati i biti, veli: »Zar na mene, zar na mene ruku?« ... Pa me, bogme, čamb'o i mlavio i *dimije* mi, da 'prostiš, razbuc'o i povalio me poda se, kô slabo žensko čeljade... Da ne dođe moj Marko utom s njive, ode ti moj obraz... A znaš ti da se bez obraza ni u crkvu ni u džamiju ne smije... Zato sam i begu išla... A lijep je naš beg, znaš: mlad i pošten i nekako fin. Eto, kad te za desni obraz s ona dva svoja tankovijasta prsta ušćine, da prostiš, sva se nekako streseš i milo ti u srcu... Eh, on to smije... Beg k'o beg! Ama onaj poganac spahija... Pa me, svijetli efendija, beg tebi spremio da ga tužim što mi je, ovaj, hotio udariti na obraz i ocrnit ga za sva vremena. Molim te, lijepi moj efendija, kazni ga strogo, po svijem šerijatima i zakonima i odredbama i...

Slušao je Hilmi-efendija sve te riječi jedre i rascvale Mare i zamišljao se da je čas spahija, koji je »grebe i čamba i poda se povaljuje«, čas beg, koji joj sa dva prsta zagriža u nabrekle obraze, kao

u zrele rumene jabuke. Slušao ju je, a očima upravo pio svaki njezin pokret, uzdizanje grudi, širenje nosnica kad se previše oduševi za svoje »birane riječi pred mudrim kadijom«, ono vrcanje bedrima i plečkama kad pokazuje »ev'vako lijevom« ... Od tada se kadija sav izmijenio. Poludio.

Ustao je sa svoje sećije, odmaknuo peštahtu i *kitabluk*, pa prišao Mari i počeo je po *tenhanluku* ispitivati.

- Je li te, mesela, ovako čamb'o?

- Uf, lijepi hakim-efendija, nemoj! - izvijala se Mara. - A hoćeš li ga kazniti? Žestoko kazniti, ha?

- Evet, evet. Sve ću ja za te, sve...

I učinio je sve.

Otputovao na širokim sapima begova dorata na lice mjesta, u selo, da čitav slučaj razvidi. A Mara koristila njegovu ljubav. Za prvi poljubac morao joj je kadija kupiti kravu. Za drugi vola... A poslije poljubaca dolazile već njive i šljivici... Mara se rastavila sa svojim Markom, pa preselila u kasabu. Tu joj je njezin Hilmica nabavio divnu kuću i tri pauna u avliju. Emina-hanuma plakala u svojim odajama skoro svake noći. A kasaba zatutnjila, otišlo nekoliko aga mladom begu i potužilo mu se na takav pokvaren život kadijin. To je bruka i sramota kakva se ne pamti od postanka svijeta, a kakva se neće ponoviti do *kijameta*. Beg, koji je prvi okusio slasti Marinih milovanja, za osvetu izradio premještaj kadijin u Travnik. Kadija mu je samo zahvalio, a kasaba se umirila i još više poštivala bogobojažnog i obrazli beg-efendiju.

Ali Hilmi-efendija je i svoju »zlatnu *almu* iz dženetskiye' vrtova« poveo sa sobom. A Mara je znala za svoj »obraz« izmusti od bogatog i debeloga kadije pristojnu naknadu. Ogolila ga i zadužila. Navela ga na rušvete i murtatluk. Tko je god šta htio u mešćemi »izraditi«, odlazio prvo k Mari... Tako i mladi stasiti trgovac Ostoja. Ovoga Mara zavolje i dade mu osim Hilmi-efendijine savjesti još i sebe. Jednog su petka njih

dvoje krišom napustili Travnik, a Emina-hanuma im od zahvalnosti poklonila više uzdaha i *elhamdulillaha*...

Otkako je izgubio Maru, Hilmi-efendija se posvema rasplinuo u svojoj žalosti. Često je iz gornje čaršije silazio na Lašvu, zagledao se u vodu i mislio na Maru i dugove koje je radi nje učinio. Ti ga dugovi sve više podsjećali na nju, na njezina milovanja... Da bi sve to zaboravio, počeo je uzimati afijun. I, možda iz grižnje savjesti, približavati se nježno svojoj Emina-hanumi i kćerima Adili i Šefiki...

Često je Hilmi-efendija pomišljao da se popravi. Tko mu god nije poslao neku hediju, sudio ga je strogo i tačno po šerijatu. Svakog je Ramazana od bijao učiniti ma šta protuzakonito. Govorio bi svojim strankama poluglasno:

- Jok! Ovako ne može, nije po zakonu. Nego, biraderu, dođi ti po Bajramu.

- Pa hoće l'onda moći? - pitala bi stranka spuštajući mu u skut kesu s rušvetom.

- Evet...

Kad je u svojoj bradi opazio bijele vlasi, Hilmi-efendija se, poslije neke petodnevne bolesti, odlučio pokajati, doći *teobe*. Neću više! - grmio je sam u sebi i od neke gorčine i pokajanja treslo se sve salo na njemu. Ali to je brzo prošlo. Ušao mu nekako u krv taj prokleti rušvet, a sebe je tješio mumljanjem: »Nejmam kičme, mlohav sam i slab, pa de mi silni Allah oprostiti, a On mi je dao taj prokleti nefis.«

Premjestili ga onda u Bosna-Saraj. Emina-hanumi odlanulo. Kupio joj čak i prsten... Ali onda je došao gazda Ješua i posvema ovladao Hilmi-efendijom. On je, zapravo, bio kadija, njegove je želje Hilmi-efendija samo oblačio u svoje odluke. Sarajlije za to nisu saznale. Naivan je to narod bio, davali su oni kadiji hedije i ne tražeći protuusluga, zato je on za njih bio dobar i prav kadija. Taj, potkraj života nezasluženo stečeni ugled, godio je Hilmi-efendiji, uzvisio ga pred samim sobom, i on je, da bi ga dokazao i uzdržao, postao strog, ljut, ukočen i škrt na »mudrim« riječima. A tu njegovu odluku za

poznom rehabilitacijom pred svojom savjesti najviše je osjećao nesretni sluga Mahmut...

Nakon dvije manje rasprave tog jutra došao mu gazda Ješua vodeći za ruku svog »bojnos momak Rifat«, obučenog u novo i skupo odijelo.

- *Sabah hajrola*, moja silno kadiju!

- *Allah razi olsun* - skočio je pred mjenjačem na noge kadija. - Bujrum! Sjedni. Tko ti je ovo?

- Ovo je... Nu, pozdravi, moja *kolombo*, ovaj silno efendiju i polubiš ga na ruka... Ovo je moja dobro ahabab, mlado trgovac Rifatagu. Ja nego dovelo da ga, sanki, ti sa svoji oči vidiš.

- Lijep momak. Čok *đuzel!* Mesela, a zašto je doš'o, hajrullah?

- On ne trebaji više niš'. Idiš ti, Rifat, pašeriko mio, na moja magaza da budiš tamo. Ja sve sam budim s efendija bojno uredu.

- I gazda Ješua izgura Rifata, koji, jadnik, ni riječi progovorio nije, iz odaje. Kad su ostali sami, izložio je mjenjač kadiji sve potanko i polahko svoje noćasnje spasonosno rješenje, kako da se dočepa Mula Hasan-dedina imanja, a da pri tom ne stradaju ni šerijat ni kadijina savjest.

- To trgovina, moja drago kadiju, to dava čok paras i na tebi i na meni, i to ga budi sve pošteno... To trgovina, a ne lopovluk, to ne alčakluk, ja sam ga, sanki, pošteno kaki janji...

Onda je izlagao. Hasan-dedo je star i toliko bolestan da već ni govoriti ne može, slabo čuje što mu se kaže, a ne razumije više ništa. A Rifat, ona poštena i čista dušica »kako suza ot nevina mučaća«, sin je dedina najboljeg prijatelja. To će posvjedočiti dva čovjeka. Dedo je Rifata, dok je zdrav bio, volio kao rođeno svoje dijete i uvijek je želio uzeti ga »na sinsko mjesto« i učiniti ga svojim nasljednikom. Eto, Hilmi-efendija neka ode dedi s gotovom napisanom vasiетnamom i

gotovim spisom s muhurom o usinovljenju »na mlado Rifatu«, neka mu ih pred dva poštena građanina pročita »glasno i jasno, kako govori sveto šerijat«. Dedo će, kako slabo čuje, ništa ne razumije, a jezik mu oduzet, kimnuti pred dva vjerodostojna svjedoka, koje će mjenjač već dobiti, glavom, a Hilmi-efendija će za to dobiti nagradu, a to je, samo zato što je tako revno i pošteno izvršio »sanki, tvoja dužnostu na šerijat, pet kesos dukatos«.

- Šest, moj biraderu, ha?

- Nu, dobri, ja ne škrtu. Ja trgovac, to trgovina...

Dugo su raspravljali i razglabali do u pojedinosti čitav slučaj. Napokon kadija promuća šta bi bilo ako bi dedo ipak progovorio, i to kazao: ne!

- Onda ti budiš ne dobro čuo i pišiš: da.

- Jok džanum! To je čisti haram. Jok! - skoči kadija.

- A onaj vasiethama na rahmetli Pašaga Tabak, ne biu sanki, haram? ... Ti onda kako dobri ortaku ot mene si ga dobiu tres kesos tvrdi dukatos. To ne biu haram?

Hilmi-efendija se pokunji, uzmeškoli, problijedio, ali je ipak odlučno kazao:

- Jok. Ako dedo rekne jok, ja mu neću metnuti kroz čitabe Rifata na sinsko mjesto.

- Karamba! - skoči sada saraf. - Ti morajiš ga na mene pomoć! Ti možiš... Ako umre deduko...

- Peke - nasmija se kadija. - To je drugo. Ti onda kupi sve na malimejtu. Arifaga neće stići da objavi, dat ćeš mu jednu kesu, ja ću pohitjeti s prodajom i primiti tvoju ponudu, dat ćeš mi, biraderu, beš kesa, i... Hasan-dedin mâl, tvoj je mâl.

- Ali pokušat morajiš. Idiš preksutra sa dva svjedok i gotova vasiethama.

- Kako hoćeš, ali ja ti ne bih savjetovao. Rifat bi mogao...

- On glupo, ti se ga ne boj.
- Peke, dok se smislim.
- Ja na tebe pošalim svjedoki...

Dok su dva ugledna čovjeka tako dijelila imanje škrtice Mula Hasan-dede, čekali su u predsoblju uz crnu kavu Mehaga bakal i njegov zet na razvrgnuće Almasina braka.

Taj posao svršio je Hilmi-efendija brzo. Vidio je na iskrivljenu Ismet-efendijinu licu da ga svaki trenutak otezanja rasprave muči.

- Eh: U ime Allaha, Sveopćeg Dobročinitelja, Milostivog! I u ime njegova poslanika i roba, Muhammeda, *alejhiselatu ve selamu*, i u ime šerijata i padišaha svečeva koljena, danas, 18. *rebiul evela*, brak između Ismeta sina Abdulahova i Almase kćeri Mehage, po njihovu obostranom sporazumu, a u duhu zakona, razvrgnut je. Amin.

- Stani, efendija! - upadne Ismet ozbiljan i tužan. - Navedi ovdje da svojoj ženi, svojoj bivšoj ženi, poklanjam pola svog imetka i one čifluke u Velešićima...

- Jok, sinko, to moja šći ne smije i ne more primiti.

- More primiti, Mehaga, i, mesela, nemoj kvariti red u mešćemi. Biraderi, padišah naše silne Turkiye *fermanom* svojim dopustio je svakome, pa prema tome i Ismet-efendiji, da svoje daje kome hoće i kad hoće i pošto hoće. Evet! I, ako on hoće...

- Pek, neka bude. Hvala ti, Ismete sinko, u ime moje Almase.

Ali-hodža, koji je za cijelo vrijeme te rasprave sjedio bez riječi, ustade prvi i priđe Ismet-efendiji.

- Sinko, mi svi znamo da je ovo tebi teško i da ni ti ni ona niste krivi. Dina ti, halali nam.

Na ove hodžine riječi rastuži se Mehaga bakal, rastuži toliko da mu suze, koje mu nisu navabili ni požar ni noćasnje sanje o mladosti, navriješe na oči, pa i on priđe zetu i šapnu mu:

- Halali, sine!

- Halal vam svima. I hvala i tebi i Ali-hodži i hakim-efendiji, k'o braći rođenoj... Ja sam odlučio... Moje je kratko... Žao mi samo moje nesretne matere...

- Sinko - šapnu Mehaga - dina mi moga i časti mi moje, ako bi Allah dao da ti preseliš na *ahiret* prije mene, ja ću prigledati tvoju mater, Zehra-hanumu, k'o svoju sestru. I pazit da joj ništa ne uzfali.

- Jok, hvala ti! To bi nju samo podsjećalo na sina i nevjestu i peklo joj rane na srcu... Njoj trebaju nova lica, novi vilajeti.

- Tako je, mesela - umiješa se i Hilmi-efendija. - E dovale, biraderi, vakat je u džamiju, eno već derviš Mustafa, mujezin, dao *ezan*. Valja nam pohitjeti.

- Večeras dođi po Almasu. I troja kola dovedi po njezine stvari.

- Jok, Ismete, njezin čeiz ostaje tebi.

- Eh, lahko je za to. Hajdemo! - završi Ali-hodža, pa sva četvorica izađoše iz mešćeme i požuriše put džamije.

Ali-hodža u haremu skide ćurak i džube, osta u samoj košulji, skoro razgaljena gornjeg dijela tijela, iako je zima rezala i zavláčila se u kosti. Valja abdest uzeti, valja se pripremiti pred Boga, pa zar da onda čovjek obraća pažnju na studen. Tijelo mu se samo pušilo, rumenilo i modrilo...

Nakon molitve kadija, namjesto na ručak, navrati u gazda-Ješuinu magazu i šapnu mu neka pokuša od Ismet-efendije otkupiti jeftino kuće i zemlje, jer da ovaj hoće seliti iz Bosne.

- I ja sam ga navratio da seli, rekao sam, mesela, da je bolje iz ovog gnijeзда ići...

- Neka si, neka, moja dobro ahabab...

Kao nagradu za to dobio je zlatne naušnice sa po tri mala rubina za svoju kadinicu...

Drugi dio

- Mašallah! Mašallah! Plah konj! E, moj Adil-čajuše, da ti je ovaj dorat veći i brži i da su mu hamovi pozlaćeni, pa da i ti nosiš dug perčin i zakovršene brkove, vjere mi, bi ev'vaki bio k'o pravi Tatar... Hajd! Znam da hitiš. Jesi l' to, bolan ne bio, sad iz Travnika? Ne moglo se prije poradi snijega i smetova i vukova, je l'? ... I jes' ova zima bila opaka. Pa podugo i potrajala! ... Evo, šućur Bogu, ima pet-šest dana da je malo ojužilo. I snijeg se po polju žestoko topi... Čini mi se, i vrbe već propucale. Sad de vrbopuc, eh, momci se ženiti, a cure udavati, sad će i *derneci*... Sad će, ako Bog da, i pramaljeće... A nosiš li bukadar habera, ha? ... Ja od jutros mor'o, vidiš, čak ovamo klapnuti, nekom agi Abidu u han na Stup, da objavim danas na podnevnom haberu kako on hoće prodati svoje tri njive. Zato da ovoliko hodam! ... A on, Abidaga, lopov nijedan, zar nije mogao sam doći lijepo pred Ibrinu kahvu, pa mi rijeti? ... Baš će se načekati dok mu mušteriju nađem... Težak je, moj Adil-čajuše, ovaj naš telalski posao, gorak hljeb... Uvijek sam, kako vidiš, na nogama... Lakše je tebi, ti makar jašeš. Popneš se na ovog jedrog dorata, u bisage hljeba i sira i pite i pečena mesa, leđa pokriješ gunjcem, pa sve usput pjevaš...

- Eh, moj Arifaga, nije baš tako. Smisli ti kako je to opasno i teško putovati preko svijeta. Sve do Bosna-Saraja čak iz Travnika. Ama svakom svoj posao najteži! Svakog svoja rana najviše peče! ... Nego, deder ti meni reci gdje je ovdjen najbliži han ili kahva, da se mrven okrijepim i ugrijem.

- Ma, Bog te vidio, što ćeš sad kad si već na sahat pred šeherom sjahivati i ići u kahvu! Hajde ti pravo na čaršiju. Sabah je davno prošao, svi su već dućani otvoreni. Navrati ja l' Omeragi kazandžiji: ja li Mehagi kazazu, ja li... E, to bi ti najbolje bilo, gazda Ješui u sarafluk, i popit ćeš pet kahvi k'o travnički haberdar, i još ćeš i hediju dobiti ako mu samo kažeš novosti.

- Lahko je tebi, ti si jutros iz vruća dušeka, od hanume, ama ja... Sav se, br'te, ukočio na konju, četiri su sahata kako neprekidno jašem. Noćas se probudih porano u selu gdje sam bio zanoćio, mislio ja, sabah... Znaš: mjesečina bila ubijelila, k'o u po dana bilo vidno, a već kad sam bio ustao i obukao se, smislio sam, bolje da pojašem i prije stignem u Saraj.

- Eh, to je drugo kad si umoran, moj Adil-čauše, onda hajdmo 'vamo u Kapića han na vruću. Nek se i ova tatarska doratina odmori. Nije konju lahko na leđima ovakvog lažnog čekrkli Tatara nosati sad u Travnik, sad u Saraj'vo, sad u Zvornik, sad u... Ma ide l' ti, bolan ne bio, do u Stambol?

- Što pitaš, brkati *karađoze*? Sve da ti istinu rekнем kuda sam hodio, vjerovao mi ne bi.

- Jašta, bezbeli, da ti ne bih vjerovao. Eto, i sad lažeš. Kažeš da si prohodio, a ti, alčače, nikud ni mak'o bez konja nisi. Ti si se, čini mi se, na tom dori i rodio.

- Ih, Arifaga, kad mutiš, baš mutiš! Sve do lani sam imao zekana.

Jutro se tek budilo, a carskim drumom osim ove dvojice, jednoga na konju, a drugog do njega pješice, provlačili se još samo sumaglica i vlažni vjetrić ranog proljeća. Drum je bio sav uzoran mokrim blatom, a po stranama se još bjelasali ili crnjeli poprskani od blata stošćići nametenog snijega. Arifaga telal imao je, eto, sreću da prvi od Sarajlija susretne tako željno očekivanoga glasnika iz Travnika. Pred Kapića hanom Adil-čauš sjaha, priveza konja i dade mu hrane, a poslije obadvojica udoše u kahvu, sjedoše na sećiju i učas se pred njima stvoriše dvije povelike džezve s toplim čajem.

U hanu još nije bilo nikoga osim njih dvojice. Poslužitelj Asim meo je desnu stranu velike prostorije, unaokolo okićene niskim sećijama, prekrivenim tankim i jeftinim okolicama.

- Je li, Adil-čauše, u Travniku sve živo i zdravo? Ovo pitanje bilo je u ona dobra stara vremena obvezno, kao i odgovor:

- Jest, Allahu šućur, djeca se rađaju, a sijedo seli na ahiret s butum *dini imanom* i dobrijem spomenom! - iako obično onaj koji pita nikog poznatog u toj kasabi nema.

- Kako nam je Lepir? Ma, dina ti, reci ti meni je li istina da je on kalemlji čovjek? Eto, vođeka, smislider ti budâlâ, govorili da on tvom begu ode za čuvara magazâ i hambarova i da vodi raboše o kmetskim potrebama preko zime. Svijet k'o svijet! Oklen će hamal...

- Nije ti, Arifaga, svijet slag'o. Nije svak' k'o ti, telalčina, da napuše svaku i najmanju stvar k'o mješinu. Jest, Alaga je u Travniku, bogme, čuvar, povjerenik svijetlog beg-efendije. I ne samo da je kalemlji k'o pravi kadija, ja li kršćanski ujak, nego je on, br'te i ilumli i razborit. Umije providati s begovom *haznom* pošteno i pravo, tako da je svakom u nas drag.

- Eh, Adil-čauše, baš mi je to drago. A i jes' Alija dobričina. I vrijedan i pametan...

- Pametan? Ma tko ti to kaže? Budala je on, Arifaga, budala i konj, gori neg onaj moj dorat! Magarac, ešek, jesi li čuo...

- Kako? Kome ti to mutiš pamet? Šta to buncaš?

- Ne buncam, već govorim. Budala je on, pa eto! Ama smisli ti, moj Arifaga, njegove *čuruk* pameti!

Svak' ga u Travniku voli i pazi k'o malo vode na dlanu, a on - ama da kažem čopek, malo je! - sve čeka kad će se beg vratiti, i vehne i čezne za ovom vašom kotlinom. Za ovijem šupljim *kazanom*, Saraj'vom, koga su planine pritegle u zelene i kamene *čengele*, k'o roba kojem ne daju u slobodu. Sve on budala budalasta, čeka kad će se 'vamo vratiti. I da znaš koliko je po meni selama spremio! Da je u svakom, ne d'aj Bože, dram, na pet mojije' konja ne bi' ih potovariti mog'o... Bilesi, poganac 'edan, naredio mi da potražim onog hamala Muradifa, što ga sipnja uguši živa, pa da mu dadnem hedije beš dukata, koje je spremio.

Pa moram još danas u Sumbul-mahalu onom njegovu poočimu hodži Misirliji... Pa moram u Abdesthanu Hasan-dedi...

- Njemu ti je džaba ići. Ima dva mjeseca kako je...

- Zar je umro?

- Gore neg da je umro, moj Adil-čauše! Dva mjeseca se pati i hrve sa smrti, nit' more govoriti, niti spavati. Već se sav zgrčio i osušio. Već i obenavio. Sav se u ranama raspada .. A onaj kazandžija Omeraga, čuvajući ga i njegujući sedam je dženeta stekao i još tri čabe sevapa po vrhu, ali je zato opet u čaršiji u svom dućanu izgubio bukadar. Pos'o svoj, molim te, zapustio njegujući obnevidjela tvrdicu, pa sam čuo da i kazandžije hoće novog esnafbašu birati.

- Subhanallah, Arifaga! Baš ti sve znaš, i što treba i što ne treba, k'o telalčina magarećije' ušesa! ... A je li se vratio valija?

- Nije još. Kad će vaš beg? Mislim da će oni svi zajedno *džematile*. Ama njima nije ni hitnje, Stambol je to, uživanje...

- Slabo ti ga oni uživaju, moj Arifaga! Bore se oni da u padišaha i u vezira nekako isprose manje dancije, jer... znaš li, bolan, šta je beg dohaberio? ... Devet konja blaga traži padišah od bosanskog vezira i begova... Hoće njákâv novi rat... Čini mi se da se hoće neka *farisijska* plemena buniti.

- Allah selamet! Od nas dvojice, beli vala, nitko ništa oteti ni uzeti ne more. Vidiš, i sjerotinja, moj Adil-čauše, nekada valja! Gola leđa tvrđa od Budima!

- Ama je zato i nama, Arifaga, potvrdo. Kamo puste sreće da imamo, zar mi ne bi drage volje dali?

- Jok! Plakali bismo mi gore za dukatima nego što sad plaćemo ako nam parica izmakne. Imanje ti je, br'te, dunjalučki šejtan! On te ugrabi u svoje zlatne pandže, pa guši... Vidiš, Mula Hasan-dedo... Šta njemu vrijedi novac?

- Da je on fukara, davno bi umro od gladi i zime.

- Fukara je on, Adil-čauše. Misliš ti da on svoj mâl troši na lijekove? Jok, bratac moj li'epi, njega čaršija uzdržaje i pazi. Ista ona čaršija koju je on godinama gulio...

Po četiri velika fildžana čaja popili su i po nekoliko lula duhana popušili uz sladak razgovor. Onda Adil-čauš uzjaha dorata pa kasom krenu put čaršije. Usput se zaustavljao skoro pred svakim dućanom, predavao selame iz Travnika, narudžbe trgovcima, poruke momcima od drugova.

Umoran i ogladnio stigao je pred Omeraginu magazu. Volio je Adil-čauš Kazandžiluk. Volio je njegovu huku, njegovu pjesmu čekića i bakra i njegove čepenke okićene prekrasnim išaranim i pokositrenim posudama. A Omeragu je Adil-čauš najviše volio u čaršiji. On je njega, haberdara i vječitog Jakupić-begova glasnika lutalicu, tako lijepo pazio i dočekivao, davao mu hljeba i čevapa, kahve i duhana, da ga je ovaj smatrao nekim drugim ocem. Zato je njemu i navratio. Kod njega ću, mislio je, odmoriti se i ručati. Ali Omeraga nije bio u magazi. Momci mu kazali:

- Kod dede je aga već od sinoć, a Zajko je otiš'o tražiti telala i imam-efendiju. Sigurno dedo umire... Da hoće, Bog dō, već jednom. Vakati mu i jest da preseli. Eto, naš aga poradi njega već posvema zanemario svoj rad .. Svejedno, Adil-čauše, sveži ti konja onamo za magazom za oni stupac, izuj se, pa hajd' uniđi. Ti si naš, momački musafir. Pa šta ima u Travniku?

Sunce se već približavalo sredini neba nad šehrom, koje je, kako je skoro svaki čaršinlija znao, »negdje između munara baš-čaršijske i careve džamije«. To je bio prvi dan nakon toliko tužnih, hladnih i bijelih dana, kada se napokon mogao čovjek na suncu ogrijati: travanj mjesec. Da je Alija po čem u Sarajevu - govorili su čaršinlije - sad bi, makar što je gore nad Kovačima snijeg još do članaka, a po putovima blato, ipak otišao na čaira i pozdravio svog ahababa. A, beli vala, lijep je njegov ahabab! Vruć i vjeran...

Nasuprot Aliji, bilo je tada u Sarajevu ljudi koji tu nebesku buktinju nisu voljeli. Oni, mjesto da uživaju u toplini - znojili se, a

mjesto da svjetlost sunčanih zraka upijaju u se kao blagodat, žmirkali i gundali: »Udara u oči i zasjenjuje, zasuzi, pa čisto ne vidiš zlato prebrojati.« Među takve spadao je i Mula Hasan-dedo. Samo za dedu nije ni bilo čudo što ne voli sunce, nije on volio za čitava svog života ništa ni pod suncem osim zlata, imetka, čilima i svake vrste robe. Volio ih i robovao im. Od onog posjeta gazde Ješue prije dva mjeseca dedo se nije oporavljao. Jezik mu se ukočio. Samo je, tamo do prije mjesec dana, ponekad, obično oko podne, šapatom dozivao Aliju hamala. Njegovu kuću na Abdesthani, koju su sve komšije izbjegavale, kao da u njoj živi povampireni nečastivi, nalet ga bilo, često je oblažio, na veliko čudo građana, ugledni kadija Hilmi-efendija. Nije dedo imao više snage da otjera iz kuće onoga koga on hoće, nije on više mogao biti »svoj gospodar«. Zato je kadija smio dolaziti, posjediti uz Ali-hodžu ili Omeragu, koji su na izmjenu uvijek bili kod dede. Nije se kadija usudio ni progovoriti o svojoj osnovi, o slugi Rifatu, jer su ga oba starca poznavala kao Ješuiina momka, a sigurno su znali i to da on s dedom nikad nije imao veze, a pogotovo da nije bio sin njegova prijatelja. Videći sirotinjski, gotovo prosjački namještaj, kadija se čudio svom poslovnom prijatelju Ješui. Što će njemu te dedine dronje? Zato se poslije i okanio, ali su on i Ješua bili do u tančine izgradili plan o podjeli dedina imetka kad on umre.

Omeraga kazandžija, namjesto da u dućanu, po svom starom običaju, sjedi uz razgorjelu mangalu na mekoj kožici i razmahujući svojim dugačkim čibukom u desnici upućuje s momka na momka svoje zapovijedi, ložio je pećicu u dedinoj sobi kao pokorni sluga. Ali da je on znao da sada baš u njegovoj magazi sjedi Adil-čauš, otrčao bi odmah u čaršiju. Davno je on htio ispuniti posljednju Hasan-dedinu želju i dovesti mu Aliju Leptira iz Travnika. Velik je to sevap - znao je to dobro kazandžijski esnaf-baša. Znao vrlo dobro. Kao što je sevap zgažena i uprašena crva koji se na suncu muči skloniti u hlad i pokriti rosnim zelenim listom, ili *kurbanu*, pošto je zaklan, prekriti oči da ne

vidi svoju krv, isti je takav veliki sevap čovjeku koji umire ispuniti posljednju želju!

Omeragu je njegovanje i čuvanje starca nekako izmijenilo. Postao je rastresen, zanesen, razdražljiv i osjetljiv. Sav se raznježio. Kao da to nije više bio onaj stari, ugledni i uvijek ozbiljni esnaf-baša! Nije bio više ni toliko tvrdoglav i uporan u svojim odlukama, kakav je do sada bio, jer on je despotovao i pašovao među esnaflijama, mada uvijek pravedan i dobar. Neki dan se pred skupinom esnafskih drugova na razgovoru toliko zauzeo za radnika Hasana, kome esnaflije nisu htjele priznati sposobnost i izdati *testir* o esnafluku.

- Nije on još sazrio. Neka se vrati svom agi i majstoriše još godinu. Ispit nije dobro položio. Ibrici mu nekako heravi. Kalaj nije jednako raspoređen preko posuda... Nemaran je i nevješt, nije on za esnafliju.

Hasan je moleći i nekako izgubljeno gledao u esnaf-bašu, a Omeraga, na veliko čudo nazočnih esnaflija, počeo tako mekim glasom, kao da hvali svoju robu pred nekim kasabelijskim trgovcem.

- Svještiti će on to, braćo. Nitko se nije naučen rodio. A i mlad je. Pravo bi bilo da mu damo *testir* nek' se dijete oslobodi i dućan otvori. Eto, Bećir-begova magaza u dnu Kazandžiluka prazna je. Neka, biva, Hasan u njoj otvori radionicu. Morebit hoće da se ženi, pa što mu otimati radost? Ja ću mu pomoći. Moj vrijedni Uzeir, prvi majstor u šeheru, koji i od mene bolje znade, a kog sam ja vaktile učio, odlaziti će mu svaki dan sprva i pomagati i upućivati ga. Tako će dijete naučiti...

I Omeraga dade majstorsko oslobođenje Hasanu, uvede ga u esnafski zbor, stisnu mu toplo ruku, pa ga još ohrabri riječima:

- Sve će, sinko, biti dobro, ako Bog da!

I u tekiji mevlevijskog reda, gdje je Omeraga prije bio samo običan derviš početnik i dolazio tek jednom u dvije nedjelje, uoči svakog drugog petka, promijenio se. On je prije samo huktao sjedeći na

minderu i prizivao Božje ime nekako tiho i bojažljivo. Nije činio obrede *zikr* s onim žarom samopredavanja i zanosa kao ostali šejhovi, koji su njišući se u okrugloj *halki*, u kolu, stojeći na nogama i tresući se svim tijelom zabacivali glavu lijevo-desno u tako brzom i vratolomnom ritmu da su svoje pobožno talasanje prenijeli na gusti zapaljenim udom razmirisali zrak. Nije, kao drugi, pjevao pobožne *ilahije* na arapskom jeziku i svakog dana vršio određene obrede. Kao zaposlen zanatlija nije na to stizao.

Ali otkako je uz dedu gledao borbu nemoćna života s gospodaricom svih ljudskih sudbina - smrću, otkako je gledao kako se žutocrveno lice dedino učas pretvara u sivkastomodro, otkako je gledao kako muke bolesti mogu izobličiti tijelo, dušu, sve, Omeraga se uznemirio. Dolazio uoči svakog petka u tekiju. Starog šeha, predsjednika i pročelnika tekije i reda, poluslijepog hodžu Pašu, turkušu, ljubio smjerno u ruku i ustajao čim bi se ovaj pojavio na vratima. Ustajao je s ostalim dervišima da na nogama obavlja *zikr*. Ono njegovo prizivanje Božjeg imena »Hu, Hu!« ili »La Ilahle illellah«, postalo je izrazitije, punije, iskrenije i zanosnije nego prije.

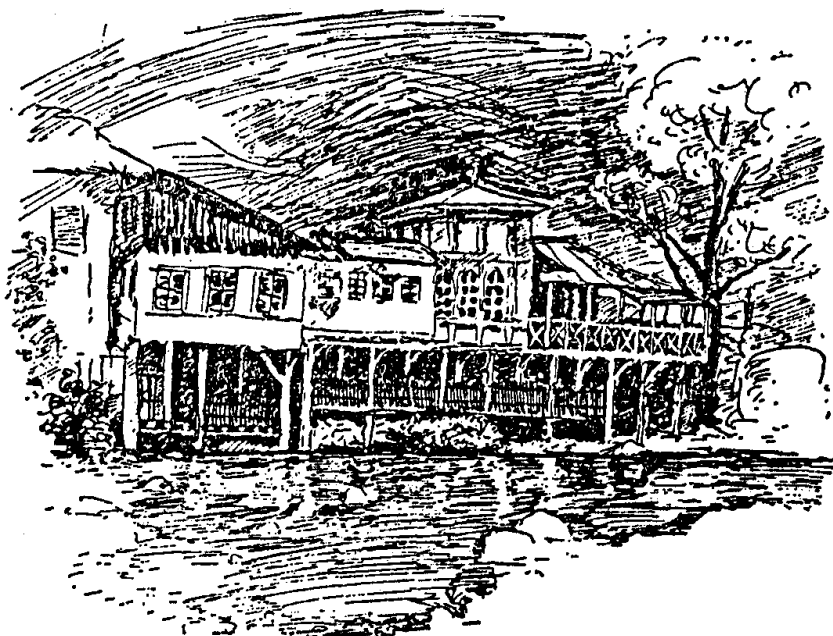
Cilj njegova reda bio je, naime, tijelo i njegove težnje, to jest *nefs*, srce i požudu, sve stvarno, sve ono što čovjeka čini čovjekom, životinjom kojoj je dan razum, sve što je opipljivo, što spada pod pojmove danas, sutra, jučer, sve ovosvjetsko u životu - zapostaviti i zanemariti i podrediti se duši, onom sitnom i nevidljivom ropčicu velikog, nedokučivog i vječitog Allaha. A to derviši postižu dugim i teškim vježabama, obredima, postovima i zauzdavanjima *nefsa*. Tako je neki derviš, pričaju, poželio pekmeza od šljiva. Poželio toliko da nije mogao izdržati, premda se bio zarekao tri mjeseca slatka ne okusiti. Devet dana ga je, vele, želio, jer Iblis, nalet ga bilo, ne da mira, i pogotovo oblijeće oko pobožnih derviša, a deseti dan pao u postelju od muke. Onda mu je šeh dopustio da kupi taj pekmez. I on uzeo veliki čanak, napunio ga i metnuo preda se. Onda se sjetio zavjeta, a i toga da šeh, kao čovjek čovjeku, ne može i ne smije opraštati zavjete Bogu dane, pa je gledajući u pekmez uzviknuo: »Evo, *nefsu*, ja ti sve pripravih! Evo, ja kupih, a ti, prokleta požudo tijela i trbuha, izađi iz mene, pa jedi! Kroz usta, beli, nećeš!« Takvi su, eto, bili derviši. A

glavni obred je zikr. Čovjek stojeći bosonog na *hasuri* dotle se njiše i zabacuje glavu sve brže i brže sad lijevo, sad desno, dok svijest posvema ne odluta od njega. Prilikom zikra derviš ne osjeća, ne živi, ne postoji... On se u traženju dodira s vječitim, s nadljudskim i božanskim gubi, tone... I hukće, spominje ime Allahovo... Zanosí se, urlíče, bude se noževima i sabljama, skače na oštre *šišove*, pada u nesvijest... To je pravi derviš... I takav je Omeraga postao otkako se bio zauzeo da »pazi« na Hasan-dedu.

I njegovi ukućani tamo na Hridu, hanuma njegova i djeca osjetili tu promjenu. Postao Omeraga nekako »mehak k'o pamuk«, nekako »dobričina, kakvi se samo u pjesmama spominju«. Nije više onako strogo ispitivao najmlađeg sina u vjeronauku. Svake je večeri donoseći djeci i unučićima, djeci svoga sina Akifa, bobe ili prtokale, pomilovao maloga Ibru, pogladio Dišiju po glavi, a Osmančića upitao: »De si se, sinko igr'o? Da se nisi, jadan ne bio, *ligur'o* po klizavici? Čuvaj se! Mogu se lahko *ligure* izvrnut, a ti past.«

A kći mu Rabija ašikovala. Znao je za to, a nije joj, kao prije, tako strogo zabranjivao. Neka se mladost nauživa, tà smrt je tako gorka! ... Zato se pravio nevješt, kao da ne vidi... Kao da ne zna...

Svi ukućani zavoljeli još više »sijedog«, svi ga još bolje pazili i poštivali. I svi bili zadovoljni. Samo njegova hanuma, njegov »halal pred Bogom i ljudima«, u noći, ležeći uz njega na mekom dušek u dobro razgrijanom čardaku, kad bi se probudila, šaptala bi ili samo pomišljala: »Moj Omeraga, lijepi moj čovječe, ti kraj tog dede i sam ostario. Povukao si se iz života prije vakta. Misliš samo na ahiret, a ne i na mene još mladu, još željnu života i tvojih milovanja, tvojih tepanja i ašlama, ja li smokava i prtokala u akšam, koje si mi uvijek prije donosio u dnu svog zembilja. Misliš samo na smrt, moj dragi čovječe, a ja želim još živjeti! Još u našim žilama teče krv. I to topla, ljudska krv, koja traži svoje, svoja prava na radost, na život. Otkako ideš tome dedi, ti si ovdje, u svojoj kući, kod svoje žene, koja te voli - gost. Željna sam i vidjeti te, s tobom progovoriti. Osjetiti onu nježnost kojom si me nekad, prije puno godina, milovao i mazio...

Tekija na Bendbaši

Moj Omeraga, ti tražiš sevape, ahiretske, onosvjetske sevape, a zanemaruješ sebe, mene, djecu, dućan, svoj esnaf... Moj Omeraga, rano je za to. Tà još si mlad, iako imaš oženjena sina. Mlad si i moj si! Ali samo pred Bogom i pred ljudima... Moj si, ali mi te je oteo dedo. Oteli te od mene tvoji šehovi i tekija...«

Za to vrijeme bi obično kroz tanak zastor na prozorskim staklima škiljio u sobicu mjesec vedre zimske noći, a pucketala vatra u lijepoj bosanskoj peći zemljenjači, iskićenoj raznobojnim lončićima. Omeraga bi takva razmišljanja svoje hanume pometao trzajima i nekim tupim riječima izgovaranima u snu: »Hu... hu...« ili »Dedo... de..do..de...«

Ipak je hanuma i voljela i pazila svog muža kao i prije, a radije bi, činilo joj se, izludjela od nefsa i muke i ljubomore na tog šejtanskog dedu nego što bi svom Omeragi riječi prigovorila. Zadovoljila se nadom, koja je prožimala sve ukućane, radnike u Kazandžiluku, pa i čaršinlije...: »Brzom će se dedo kutarisati, ako Bog da!«

Omeraga je zavolio mir, nekako se sav uvukao u sebe. U magaziji je izbjegavao govor. Pred akšam, kada bi samo svakog drugog dana odlazio kući, dok je Ali-hodža bio kod dede na konaku, išao je polagano. Sve korak za korakom. I gledao čas u kaldrmu, čas u okolne naherene kućice, koje se nakitile oko vijugavih mahala, kao one crne piknjice na leđima bubamara... I mislio - razmišljao... Čas o svojoj mladosti i o svakom svom grijehu kojega se prisjećao, čas o silnom i nedokučivom Allahu, gospodaru dubokih mora i beskrajnih nebesa, upravljaču svim što se događa, kako hodom crva u gredi, tako i vječitim kretnjama zvijezda, mjeseca, sunca, svijetla i mraka... Razmišljao je i o dedi, o njegovoj bolesti, o prolaznosti svega u svijetu, ili o Ali-hodži i njegovu velikom znanju, o Aliji Leptiru... Zašto li ga dedo stalno doziva? Kada bi taj Alija samo mogao doći, sigurno bi se jedan dedo mogao rastaviti od duše. Ova ga je misao najčešće mučila i prožimala ga cijelog... Tako je želio pomoći dedi! Zašto? Kada bi to pitanje poniklo u njegovoj svijesti, zastao bi na pola puta nasred mahale i glasno samome sebi kazao: »Stidi se, Omere, slab si, bijedan i jadan, gori od životinje. Istina, dedo ti nikada nije ništa valjao. Nikad te, dok je

bio zdrav, nije ni pogledao. Čak ti je bio dušmanin i na svakom koraku pokušavao ti pakostiti. Ali, zar Bog milosni ne daje život i nafaku svakom, i onom čak tko ga ne vjeruje kako šerijat određuje. Zar sunce ne grije svakoga podjednako, i onoga tko ga voli, i onoga tko ga, kao dedo, ne voli. Zar pas ne pazi svoga gospodara i onda kad ga ovaj izmlati što je gladan posegao za komadom mesa koji mu je bio na domaku?»

Jedini čovjek, s kojim je Omeraga volio razgovor bio je Ali-hodža Misirlija. On je kazandžiji svojim istočnjačkim pričama otvarao vrata novih, ljepših i pravednijih svjetova. A kod bolesnika Omeraga je, iako sumoran i šutljiv, ipak bio zadovoljan. Svjestan je bio kako čini djelo milosrđa, kako sebi »*dunjaden ahiret stječe*«.

Čak ni približavanje proljeća, oživljavanje svega vani u prirodi, Omeraga, zatvoren u ovu kuću smrti i jednoličnosti, nije primjećivao. U ovoj Hasan-dedinoj odaji, ma kako bila ložena pećica, uvijek je bilo jezivo hladno, uvijek zima kao i u duši polumrtvog tvrđice... Uvijek, pa i tog prvog toplog travanjskog dana, kad je u šehar stigao davno čekani travnički haberdar Adil-čajuš.

Omeraga se spustio na minder više dede, izvadio iz čakšira svoj teški ćabenski tespih od pravog jantara i zanosio se u ponavljanje kratkih molitava za dušu Hasan-dede. Bolesnik je ležao nepomičan, ukočen. Da je živ, da kroz njegove modre žilice još kola otančala krv, moglo se primijetiti tek na povremenom trzanju vratnih žila ili ruku, ili na čudnoj igri boja na njegovu upalom i nepomičnom licu. Dedo je već nekako otupio i za bol i za sve. On više nije imao snage da viče kad bi mu u velikoj rani na leđima počeo bušiti i rovatiti crv. Dedo više nije imao snage ni da pokretom ruke ili očima zamoli Omeragu ili Ali-hodžu, za koje je znao da su tu, neka mu malko nakvase ispucale i okrvavljene usnice, iako ga je neka nemilosrdna žeđa rastakala u milijune sitnih dijelića koji su vapili: »Vode!«

Od prije skoro petnaest dana Mula Hasan-dedo bio je živi leš. Svi koji su vjerovali da ga na životu drže još samo Ali-hodžine molitve i hećimovi iladži, zamjeravali su ovoj dvojici, zašto svojim nasilnim sredstvima produljuju te patnje, koje nazivaju životom. Svijest Mula Hasan-dede, dok je još mogla održavati makar najslabije veze sa stvarnošću i životom, patila ga je i razdirala savješću, gore i teže nego sama bolest. Govoriti nije mogao. Poslije onih riječi starog Ješue, dedo je od silne uzbuđenosti izgubio dar govora. Vijuge njegova memljiva i nekako oplešnjala mozga nisu više slušale zapovijedi svijesti, nisu prenosile na jezik, otekao i težak, ni jedne riječi, ni jednog pojma ili misli osim onih mehaničkih:

- Alija, Lepire... Ali-ja, Le-pi-re, A...

Ali najteže peku one misli, oni jadi i gorčine, koje se ne mogu ili ne smiju izgovoriti. Najteži teret ravnotežju čovječjeg uma i njegove »zdrave« svijesti je onaj koji se ne može ili ne smije ni s kim dijeliti. Koji u njemu raste, raste kao usov na obroncima, ali ne usov hladnih sniježnih svjetlucavih pahuljica, nego vrelih plamenova upaljenih gromada od ugljena. Raste polagano, postupno, i pali, žari, razara, sagara... A tog usova, tog tereta ne moći osloboditi se, čak ne moći ni djelić toga prenijeti na drugoga! ... Zar je onda čudo da se Mula Hasan-dedo, bolesni škrtac, izgubio? Da je odlutao u mislima i onijemio?

Još dok je mogao bar misliti, još dok se taj usov tek skupljao - dedo se otimao, borio s njim, ali je izgubio bitku, položio oružje, svoju svijest, svoj život, sve svoje, čak i skriveni imetak. Ovako je počeo rasti taj usov:

Još one noći, kad je htio ubiti Aliju hamala, kada ga je svom snagom gurnuo u provaliju, u svoj skriveni podrum na gomilu neprocjenjiva blaga, još one noći prepuklo je nešto u Hasan-dedi. Srušilo se uz potmulu tresak i prasak. Srušilo se kao gromom pogođena drvena koliba negdje na poljani. Rušilo se bjesomučno i ludo, uzdižući prah do nebesa... Njegova svijest, njegovo ja, njegova gramzljivost... Srušilo se i ostavilo razvaline i krhotine, na kojima se, pržena vrelinom nekog drugog kobnog bijelousijanog sunca, izvijala i kobacala velika zmija šarulja, palucajući gladna i opasna - dedina savjest... Onda, kada

je u mraku njegova podruma odjednom iz one duboke tišine, koja je nastala poslije muklog pada Alijina tijela, čuo Leptirov glas, glas živa čovjeka - dedo se stresao, pokunio, izgubio i klonuo. Bilo ga strah, strah i Alije i sebe i svoga blaga i svoje savjesti. A tek Bog i smrt! Sve one strahote džezenemske, i hladni i vreli i slani, i gubavi, i tko bi znao koliko vrsta patnja paklenih ima! Pa kabur! I ona dva meleća, koji će pitati, nemilosrdno i nepodmitljivo: »Šta si radio? Kakav si bio?« ... Neko veselje, neizrecivo i golemo, iskreno i duboko, obuzelo je dedinu dušu kada je spoznao da nije ubio. Da nije uspio ubiti. I stid, golem stid pred tim čovjekom...

Poslije, kada je Alija uzbuđen i bolestan otišao da više ne dođe pred dedine oči, poslije, kada je u svom dušeku ostao sam, Mula Hasan-dedo, čim je došao k sebi, zaplakao je. Tako je gorko plakao da bi svaka njegova suza nadgorčala zmijinu žuč. Bio se onesvijestio od stida i nagomilanog samoprezira kad mu je Alija onako velikodušno halalio i to da ga je htio od života rastaviti. Kada se osvijestio, bio je već u odaji sam. I hladno je bilo. Vatra u pećici ugašena. Glad i umor su ga prožimali. Pa onda još ona prokleta grebjava miševa u dušeklucima... I žed... Pred njegove zamagljene oči izlazile su prikaze prošle noći. Pa i cijelog života...

Uvijek je radio kao crv. I stjecao, gomilao blago, veselio mu se i strahovao za njega. Čak je jednom otputovao u Šam da od neke hanume koja je ostala udovica kupi tri stotine nizova krupna bisera... I taj biser leži negdje među ostalim blagom u njegovoj magaziji. Jednom prije mnogo godina prijavio je zaptiji u Brusi razbojnice koje su objesili. Gledao je njihove isplažene jezike i izbuljene mrtve oči, a poslije otišao u njihovo skrovište, koje nije bio prijavio, i pokupio blago. Ah, onaj krasan zlatni pladanj i one almasima okićene zlatne nalune! Pa onaj zeleni ćup prepun dukata, i onaj manji... Sve je to dolje u podrumu... Dobro sakriveno... I puno još, puno... Na desetine i stotine seljaka po Anadoliji i po gudurama Tavor-planine radilo je za Hasan-dedu, dok on još nije bio dedo... Čitava je krda ovaca on znao imati i preprodavati za

dukate, dukate... Mnoge i mnoge zemlje zasijavali su za njega sirkom, žitom, pirinčem, a sve to je on mijenjao u dukate, u dukate... Pa opet one krupne vrećurine srebrnog i zlatnog posuđa, kupljena širom svijeta... Pa ćilimi... Svu je Perziju obišao kupujući blago. I Arabiju... Davno se nastanio u Bosna-vilajetu. Čuo je za neko zakopano blago »starije' vojskovođa bosanske« I njega je našao. Kao i tolike druge zakopane riznice po Misiru i Siriji.

Bog mu je sam pomagao pri stjecanju i trgovanju. Za četiri velika vezira Mula Hasan-dedo cijeloj je vojsci prodavao odjeću i hranu i sablje i kalpake i štitove... Prodavao za skup novac... Konje je u velikim čoporima upućivao s jednog kraja carevine na drugi. Brodove i *đemije* je svoje imao, ali je sve to, čim se ukazala prilika da otme od ljudi koji lijep nakit ili koju vreću zlata, pretvarao u skupo blago...

Ali nije se on odricao ni najmanjih poslova. Ni telaluka ili preprodavanja masla i meda. Onim kršćanskim ujacima, koji mile po svojim samostanima s nekim velikim *inđilama* pod pazuhom, njima je prodavao sve što trebaju. I prodavao im ćitabe... Zamjenjivao s njima hranu za starine iz Bosne... Pa tek svile! Onaj top u dnu podruma, dobro zavijen u stare krpe, potječe čak iz zemlje Kitaja, gdje su ljudi većinom *misirbabe*, žuti u licu i škiljava nakriva oka... Sve to, sve to neizmjereno bogatstvo, njegovo je i samo njegovo, starca Mula Hasan-dede!

Zaradi tog blaga umalo da nije ubio hamala! Tog Aliju, jedinog čovjeka u šeheru koji ga je pazio i kome se bio nekako približio. Skoro ga i zavelio...

Jest! I Mula Hasan-dedo volio je ljude. Ali samo jednu plećatu i mišićavu crnu vrstu. Njih je za dobre pare prodavao. Pa i žene. Bijeje kao labudovi, grudi im samo što podrhtavaju kod pokreta... Jermenke ili Grkinje. Njihova je cijena bila najbolja!

Znao je Hasan-dedo i za jednog budalastog pokajnika u Damasku, derviša Abduselama, koji je sve svoje porodično blago, stjecano vjekovima od njegovih predaka, trošio na oslobađanje robova. Njemu si mogao prodati i najmršaviju kljakastu, sipljivu i staru izrađenu robu za čisto zlato. Abduselim kupovao je i crne žene, čak i

one stare, ćorave, koje su promijenile pedesetak gospodara. Prvo bivale po haremima, pa po kuhinjama, pa po stajama kod blaga, pa na njivama beračice pamuka, pirinča, kahve, čaja, pa kasnije prodane Mula Hasan-dedi za sitnicu, po deset za mali dukat... Dedo je i njih prodavao pokajniku Abduselamu, koji im je vraćao slobodu i još im čak davao i novaca da otpočnu onako istrošene i izmrcvarene »nov život«!

Sve to, čitav život, titralo je pred očima bolesna starca, tu, u njegovoj bijedničkoj, očajno hladnoj sobici. Titralo i plesalo. A dedu pekla savjest, svijest da odlazi, da ostavlja sve što ima, ostavlja - kome?

Da vasijetom sve to pretvori u džamije, u mektebe, u medrese i sirotišta? ... Da njegovo blago bude prodano... »Tko daje više?« Ne, ne! ... Da svoje blago ostavi ikome da ga dalje čuva i uveličava? ... Ali kome? Tko je toga dostojan? Koga on ima? Brata, sestru, ženu, dijete... Nikoga! Nikoga osim svog blaga, svoje bolesti...

Otac mu je bio oslobođeni rob, esnaflija - papudžija u nekom maloazijskom trgovištu, a majka Grkinja... Obadvoje već odavno umrli. On je odrastao u bijedi i gladi i naučio se mrziti ljude, a voljeti ono što njih čini pametnima i velikima - zlato. Hamalio je po prljavoj Peri, dok nije stekao prvu kesu, poslije je išlo lahko... Brzo je zarađivao i stjecao, jer nije poznavao ni umora, ni obzira. Duboka je bila uvreda kojom ga je svijet zapahnuo u djetinjstvu, njega, sina bivšeg roba, sina fukare, ružna, ćelava Hasana... Još kao dijete naučio je mrziti iskreno i duboko svakoga, jer je i njega svak udarao, zadirkivao, ponizivao, jahao na njegovu ponosu kao na malenu šugavu magarcu. A zašto? Zato što je bio bijednik, siromak! Steći! Steći! ... I radio je i stjecao je. Onda se nekako zaljubio u neku begovsku kćer. Ona ga samo ismijala, a beg naredio, te ga izbičevali javno na trgu pod obeliskom... Uvjerio se tada da nitko nije dostojan ljubavi, a da svijetom mjesto vjere, ljubavi i zakona, vlada zlato! Valja ga imati, pa biti jak! I on ga je imao... Ali stječući ga, izgubio volju za vlašću, nešto drugo je htio, drugo, veće! Oteti poganim ljudima sve zlato, sakriti ga u duboke podzemne magaze i gledati cijeli svijet siromašan, kao što su njega gledali kao bosonoga trhonošu u Peri! ... Gledati svijet u znoju i radu, kao i onog bega koji je njega bio dao izbičevati, a koga je on poslije upropastio i prodao

Abduselamu u roblje. Došavši u Bosnu klonuo je, iznemogao. Zadovoljio se gomilanjem malog dijela svjetskoga zlata, makar toliko je uspio oteti...

Ali sve što je imao bilo je tako malo prema njegovoj pohlepi. On nije nikad želio biti nekim vladarem ljudi, nekim carem, ne! On je htio više! Htio je imati sve čim se ljudi kite! Sve! Sve zlato koje je zemlja izrigala iz svoje nutrine, sve almase... A sad, na pola puta, eto, to sve mora ostaviti. Kome? ... To ga je najviše peklo! Bio je pomišljao na to da naredi neka se iskopa ogromna raka i njega mrtvog pokopaju zajedno s čitavim njegovim blagom. Smišljao, ali se zgražao pri pomisli da bi u zemlji, u vlazi, crvi izjeli njegove sjajne svile i zlatom vezene kadife... A i šerijat to ne bi dao, pa padišah! Jest! Padišah silne Otomanske carevine najveći je njegov dušmanin, jer on će mu sve oteti u dancijama, u vasijetima i zakonskim odredbama šerijata. Zato valja kriti... Dobro sakriti blago. I on ga je sakrio. Kada on umre, umrijet će i to blago. Neće dopasti poganih ljudskih šaka, neće kititi ničije grudi ni ramena, ne!

Ali ako Alija hamal nije žmirio pod povezom, a ako je moljac u čevrmi izgrickao rupicu, kroz koju je hamal mogao viriti...? Drhtao je dedo pri tim mislima... Ali se brzo i tješio. Ne bi onda taj hamal njemu vadio vlastiti nož i nudio mu da ga zakolje... Ne bi se onda Alija zakleo. Čista je to duša i glupa. Jer Hasan-dedo je uvijek čistoću duše, poštenje i čestitost smatrao nekim stupnjevima gluposti. Alija neće ni kazati da dedo ima blaga, ni koliko ga ima. Nije on to, on, glupi hamal, ni vidio sve, niti ga je mogao procijeniti. Neće kazati, pogotovo on, kad mu je pred Omeragom poklonio sav traljavi namještaj te bolesničke sobice. Taj protruhi dušek sav izlijepljen svakojakom nečistoćom, pa ta razvaljena pećica, pa ti sahani i taj poderani ćilimak. Alija je glup i zahvalan. Taj će ga poklon ušutkati...

Tako se tog dana Mula Hasan-dedo umirio, pa odlučio dočekati smrt kao pobjednik! Ona neće uspjeti da mu, kao svim drugim ljudima, otme ono što je za života stekao. Čekao je smrt i kabur. Uzdao se u svoju spretnost i smišljao kako će odgovarati melećima u grobu. Čak je sastavio i svoju obranu na Sudnjem danu. U najvećem Allahovu ćitabu,

u Kur'anu azimušanu, zajamčeno je svakom pokajniku oprostjenje. A pokajanje i priznavanje vjere izriče se stanovitim molitvama. Njih je Mula Hasan-dedo znao i šaputao...

Onda je iznenada, kao grom iz vedra neba, došao onaj poganac Ješua da mu on procjenjuje svile i šamije. Došao i pokrenuo usov kao južni vjetar. I pored one zmije savjesti usadio u dedinu dušu još žešću zmiju: strah, koja ne samo paluca, već i ujeda i pretače svoj smrtonosni otrov u svaku žilicu, u svaku stanicu dedina mozga. Došao je da vidi šta dedo ima, i rekao mu, priznao mu kako je Alija odao da dedo ima blaga. Odao, lopov! I sad će, čim on umre, doći ovaj riđobradi Židov, doći kao lešinar i tražiti... Rušit će zidove, lomiti tavanice, kopkati podrumne ... I naći će... Pred njim će zasjati blago. I on će njim kititi iste one ljude koji su dedu prezirali. A dedu će izjedati crvi. I neće moći braniti svoj imetak, neće ga moći zaštititi...

Samo jedan čovjek može mu tu pomoći: Alija. Samo on. Dat će mu kesu blaga, dvije, ako ga ne mogne nagovoriti za jednu, dat će... A Alija će se zakleti Bogom i Almasom i na sva četiri velika i svih sto malih kitaba da neće nikome, nikome dati njegovo blago, da neće nikad tražiti podruma... A njegova kuća? Ova lijepa čardaklija - srušit će se...

Izgrist će je vrijeme... Neka se zaključa, neka bude prava kuća smrti, paučine i šišmiša. On će izmisliti kako će... I izmislio. Poklonit će je pred kadijom nekome tko ne postoji. Nekom dedi u Šamu ili u Brusi... Onda će kadija morati tražiti tog nasljednika i novog vlasnika kuće. I neće ga naći... Pa kad kroz sto godina, jer toliko će kod sporosti turskih kadija, mislio je, sigurno potrajati traganje za nasljednicima nasljednika njegova izmišljena nasljednika, prodaju kuće, neće ona više nikome valjati. Srušit će je i na njoj, na njegovu blagu, sažidati novu. Njegovo skrovište neće pronaći. Ali za sve to, da sve to izvede, treba mu Alija. Zato je uzviknuo, riknuo, tako da se Zajko uplašio:

- Alija! Lepire! ...

Ali to su bile njegove posljednje riječi. Svijest je stala, ukočila se. Usov se srušio. Nije više prepoznavao nikoga, pa ni kadiju, a na svako pitanje promućao bi samo muklo:

- Alija, Ali-ja... Le-pi-re!

Već se na šehar spuštao mrak kao težak baršunski pokrivač, kad je Omeragu, koji je na svoj tespih izmolio baš tri tisuće osamsto četrdeset treći put svoju molitvicu, trgnuo dedin glas, nekako jeziviji nego ikad, nekako zvonkiji, neljudskiji, natprirodniji i strašniji:

- Ali-ja... Ali-ja...

Ječanje je zatim začas prestalo. Omeraga se skamenio. Hladni ga srsi prožeše... Dedo se podiže u dušek, zanjihao se i zamlatara rukama, kao da goni, razgoni milijune Ješuinih lukavih očica, pa tupo pade i omlohavi...

Omeraga skoči, pride dušek, pogleda na dedu i zadrhta. Strepeći cijelim tijelom prihvati za jorgan i navuče ga na dedinu glavu, pa šapnu:

- Allahrahmet ejled.

Sa džamijskih munara očuše se u tom času akšamski ezani, a u čaršiji je Adil-čauš u istom trenutku susreo Arifagu i uputio ga dedinoj kući, govoreći da mu je tako poručio Omeraga danas u dućanu po svojim momcima.

Ali-hodža Misirlija, s još dvojicom mlade talebe, čuvao je svu tu noć mrtvaca...

XXII

Oko Arifage telala skupila se povelika gomila čaršinlija. Čekaju sabah haber. Čekaju - iako ih većina zna šta će telal reći. On stao usred sokaka, udario dva-tri puta u talambas, pa kažiprstom i palcem zakovrčio brkove i otpočeo:

- Braćo, sinoć je preselio na ahiret Mula Hasan-dedo, trgovac. Dženaza kreće iza podne namaza ispred Čaršijske džamije. Kako nema nasljednika, to će kuću kadija muhurleisati i zapečatiti. Prodaju ću vam kasnije objaviti. Braćo, molim vas da dedu ispratite do groba, kô našeg šeherliju. Dalje, braćo, jučer je stigao u naš šeher travnički haberdar na dobru doratu i donio nam travanjske pozdrave. Svoj čaršiji *mahsus selam* spremio i naš vrijedni hamal Alaga, koga svi Lepir, zovemo. I platio je da triput te selame objavim svakom i moli vas, braćo Sarajlije, da čuvate Hasan-dedu! Da ga obilazite i pazite, moli vas, ama eto, dedo je već preselio... Dalje braćo: iz mešćeme javljaju da će valija za nedjelju-dvije stići u šeher, pa se sprem'te da ga dočekamo. Dalje, braćo, dolje na Stupu prodaje se lijep han i tri njive, upitajte Abidagu handžiju. Dalje, braćo...

Iz gomile ispred telela izdvojiše se dva čovjeka i pođoše u sporednu uličicu. Dva čovjeka, koji se odavno nisu vidjeli, a koji su nekad bili vrlo bliski jedan drugom. Bliski, iako su se u životu vrlo rijetko susretali, a uvijek se izbjegavali. Mehaga bakal i Ismet-efendija, mladi duhovnik, punac i zet, tužitelj i tuženi pred Hilmi-efendijom, kadijom. Dva čovjeka koji su se i voljeli i žalili istovremeno. Dva čovjeka koji su oba opravdano vjerovali da su jedan drugom zagorčili život.

- Sabah hajrola, Mehaga! Kako si?

- Allah razi olah, sinko. Dobro je, Bogu hvala. A ti? Kamo se, bolan ne bio? Ta nismo se klali...

Bivši zet ne odgovori Mehagi, nego nekako tiho i tupo okrenu razgovor na nešto njima obojici strano.

- Eto, umrije Hasan-dedo.

- Jah... Svi ćemo... To ti je, sinko Ismete, od Boga. Hoćeš moći prispjeti na džnenazu?

- Hoću, *jašta radi*... A i Alija nam svima selam spremio. Još zato platio telalu. Fin čovjek, baš fin.

- Kô naš Lepir! Moj sinko, nije on džaba svima nama drag... Kako tvoja mati, dobra Zehra-hanuma?

- Kako? Da Bog da bolje! Nitko je, čini mi se, utješiti ne može. *Hem sramota, hem moja bolest, hem što odlazi iz svoje Bosne...*

Svratili su u Mehagin u magazu. Dućan je već bio popravljen, i zadnji tragovi požara odstranjeni. Robe je opet bilo kao i prije vatre. Čaršija je umjela neopazice pomoći svakog pogorjelca. Nekako ga krišom »zavijeno« pomoći, da se čovjek ne bi uvrijedio! Jer je ponos Bošnjaka bio velik. Veći od svake bijede i neimaštine. Ako čovjeku hoćeš učiniti neko dobro, učini to tako da on ne primijeti kako mu ti želiš pomoći. Jer pomoć je omalovažavanje! Tako su bar čaršinlije, pogotovo oni esnaflije i trgovci, mislili. Mehaga je odbio vjeresiju, odbio čak i začudno jeftine cijene koje su mu nudili trgovci. Prodao je nekoliko ćilima iz kuće, ženine almasli grane i svoje bajramsko odijelo. A mušterija navalila na dućan. Svi bakali su čak svoje mušterije upućivali Mehagi. Svi iz susjedstva dolazili mu i kupovali maslo, šećer, mliivo... iako im tolike zalihe nisu trebale. A svak je u dućanu izbjegavao govor o vatri ili o povratku njegove kćeri.

Tako je Mehaga brzo opet stekao sermiju. I već smjerao da svojoj hanumi kupi ljepši nakit od onog što ga je ona odmah nakon požara njemu predala uz riječi: »Prodaj, moj Mehaga, ovo. Što će mi? Vraća mi se, eto, u kuću moj najljepši nakit, moja Almasa« ... U njive i novac što ih je zet poklonio njegovoj kćeri Mehaga nije dirao. Nije htio. Po njegovu uvjerenju nije to bila »halal para«, nije bilo njegovo. To je bila tek naknada za Almasine muke i miraz za novi okrppljeni brak. Ako

se bude netko htio oženiti rastavljenom Almasom. A teško onoj trgovini što se osniva na novcu koji nije halal! Eto, znao je Mehaga za jedan takav žalostan slučaj u dalekoj prošlosti.

Negdje u Turskoj bio hadžija koji je svoj imetak zaradio kao mljekar. Imao je, vele, desetak krava, ali je ipak miješao mlijeko s vodom. Bio mu drag haram, bila mu draga haram-para. Kada je skupio koliko mu treba za *hadžiluk* da posjeti čabei-šerif, otišao je đemijom u Arabiju. Kada su bili na debelom moru, uhvati ih iznenada jak vjetar, nešto kao bura. Đemija se najednom zaljulja i nagnu na stranu na kojoj je taj mljekar sjedio na palubi, a iz neba doletje galeb na jarbol đemije. No vidi ti čuda. Galeb se pretvori u majmuna, a ovaj, kô vješta životinja, spuza s jarbola, pa skoči na rame tog *jalan*-hadžije i izvadi mu iz pasa kesu sa zlatom. Ostali ljudi na palubi zgranuli se. Majmun onda otvori kesu, pa se u tren oka vrati na vrh jarbola i poče bacati dukate, jedan u more, jedan na palubu. Onda još i progovori: »Vodi novac za vodu, tebi za mlijeko!« Kako je koji novčić padao u more, tako se đemija sve više i više ispravljala, a vjetar prestajao. Kada je i posljednji dukat pao u vodu, majmun se opet pretvori u galeba i otrpnu put neba.

Eto, tako je teška haram para, pa s njom započeti... Da te Bog sačuva! A i u imanju Ismet-efendije ima majčinskih suza Zehrahanume. Ne, ne...

- Sjedi, sinko, da popijemo kahvu. Baš mi je drago da te jutros sretoh. Što se, sinko, kloniš od mene?

- Ne klonim se ja, moj babo - prošapta zbunjeno Ismet-efendija. Oslovio ga je babo, oslovio koliko iz ljubavi, toliko i iz poštivanja. Jer on je svog punca volio.

- Rijetko iz kuće izlazim. Vidiš mi i na licu da sam slab. Bolest me guši. Nekako sam, dragi moj babo, zavidan onom Hasan-dedi... Spasio se, siromah...

- Ne govori tako! Život je svakom drag.

- Meni nije.

- Čudnovato! Baš si, sinko, ti duboko zagazio. Mora čovjek voljeti život. Mora! Bog tako hoće! ...

- Kako je tvoja šći, Mehaga? Je li se primirila?

Ovo pitanje, i to još tako jasno, tako otvoreno izgovoreno, posve zbuni Mehagu. Lice mu se zarumeni od stida i bola. Šta da odgovori? ... Je li se primirila? ... I to pita onaj koji je skrivio da je ona sada nesretna...

- Almasa je, sinko, dobro - izustio je bezbojnim i tupim glasom.

- Zna li da sam sve svoje prodao gazdi Ješui i da ću, ako Bog da i dalje ovakvu ljepotu, u današnji dan s materom u Stambol.

- Zar već tako brzo?

- Moram. Bježim, babo. Bježim da zaboravim, bježim od uspomena, od svega što me sjeća na...

Ismet proguta dalje riječi. U dućan uđoše neke mušterije. Mehaga ustade s tronošca.

- Oprosti, sinko, da pomjerim ljudima - reče i ostavi Ismet-efendiju sama. Sjedio je na ćepenku i gledao u sokak. Brojao je kamenice kaldrme i pokušavao po odjecima koraka poznati tko to ide. Težak i odmjeren korak - to je seljak. Lahak, skoro lebdeći koračić, jedva čujan - to je neki trgovčić ili kalfa... I podizao glavu da vidi je li pogodio. A ljudi tako prolazili...

Rastresen i nekako tup, kao da je samo gost u ovom životu, kao da ga se ništa ovdje na svijetu ne tiče, čak ni njegova bolest... Čudan je postao naš Ismet-efendija otkako se rastavio sa ženom. U mjesec dana jednom izide u čaršiju, među svijet. I on da samo hoda pognut, kao da mu je makar pedeset na leđima. Prolaznike ne vidi. Malo koga pozdravi. Ako nekog slučajno gurne, ako prosto naleti na nekog, trgne se i tiho, nekako strano, kao da to uopće nije on, prošapće:

- Aferdesum, nisam vidio.

I jutros je izišao u čaršiju rano. Nešto ga u kući boljelo i gušilo. Svu noć nije bio spavao. Misli su ga šibale. Volio je, jadnik, i da ga je uhvatila njegova goropadna trzavica nego te misli. I uzalud se hrvao s njima, kao s divovskim neprijateljima, uzalud je pokušavao oteti im korbač, koji ga je nemilosrdno i dušmanski udarao. Probudio poslije majku, pa s njom govorio. Obadvoje su osjećali da se igraju žmirke, da se varaju, da bježe od istine i stvarnosti, od života i njegova bola. Govorili su o novom životu u Stambolu... Čim se razvidnilo, Ismet-efendija je otišao iz kuće, pobjegao. Lutao je mahalama i udisao jutarnji zrak. A krasno je sarajevsko jutro sprva proljeća... Nebo bistro, modro, mirno i beskrajno. Nebo veliko i nedokučivo, šuplje, a ipak tako drago i veselo. Gledao je Ismet-efendija dugo u njega, gledao i odmarao svoje snene oči od noćasnih priviđenja. Gledao - i bio sretan što ne misli, što se u njega uvukla neka tako spasonosna praznina. A onda - odjednom, baš kad je stigao do gradske kapije - stade. Sav se strese. Jer je i nebo pristalo uz urotu protiv njega. I ono je postalo njegov dušmanin, jer je gore na njegovim plavim visinama ugledao oblačić, koji se očas razvukao, razvukao nad cijeli vidik, i iz koga ga je zvala - Almasa. Odjevena u iste one haljine koje je imala na sebi one prve noći, jedine noći kad je bila njegova posve njegova i tijelom i dušom. Onda, kad još nije znala... I zvala ga raširenih ruku k sebi gore u oblake, u nebo, i nudila mu zagrljaj. Zagrljaj, za kojim on, otkako je ne vidi, toliko čezne.

Zažmirio. Brzo pošao put čaršije, put ljudi, da ma kog susretne. Prišao telalu da čuje novosti i da nekoga nađe, s kim de ma šta progovoriti. I našao punca.

Jedan prolaznik ispred Mehagina bakaluka nazva mu selam i upita ga kada će u Stambol. To mu bi spas, to ga je trglo. Onda je opet počeo brojati kamenice kaldrme i osluškivati korake prolaznika.

Mušterije izadoše iz dućana. Mehaga sjede opet na tronožac.

- Pa, sinko, kako sad zdravlje? Priča mi Ali-hodža da ti ide na bolje.

- Bolje? ... Moj babo, izgubio sam ja već nadu. A i što će mi zdravlje?

- Kako nauka, sinko? Govore po čaršiji da sastavljaš neki ćitab. Lijepo je to...

- Jah. Znaš, Mehaga, u bolu se čovjek nekako raspada, nekako, kako bih ti kazao, izgubi se i postane mehak. Bol ga, br'te, razdere na dušu i tijelo. Pa onda duša posve odvojena pati, a i tijelo pati...

- Zar o tom ćitab sastavljaš? - upita začuđeni bakal i plašljivo se zagleda u Ismetove oči. Da nije istina što Šuhret-hanuma veli, da je on »mrven šenuo«?

- Ma jok! ... Nego htjedoh ti kazati. Bol od mene, babo, načini alima. Bol me nagna da uzmem kalem u šake i da sastavim ćitab o ahlaku između muža i žene. Pišem o braku, kakvim ga šerijat shvaća...

- O braku? - uzdrhta Mehaga.

- Eh. Ali slab je to rad. Ne mogu sabrati pameti. Jedva čekam da odem iz Saraj'va. Što dalje, to bolje. Ne znam hoću li se i u Stambolu staniti...

- Što, bolan ne bio, sve svoje prodade onom sarafu? Mog'o si dat' i nekom muslimanu.

- Mog'o sam - odgovori ravnodušno Ismet-efendija, a glavom mu sijevnu misao: »Kako je to sve strano i daleko od mene... - Zar da vodim brigu o tom kome prodajem. Ješua je došao prvi i zatražio imanje, ponudio dosta, pa sam dao.« - A onda je nastavio:

- Svejedno je tko je kupio moj imetak. Svejedno je, moj babo, i šta će od tog imetka biti. Sve je svejedno. Glavno je da odlazim. Neću, vam više smetati.

Goropadnik. Hodža koji nema ni džamije ni mekteba. Hodža koji je morao čak i svoju...

- Nemoj tako, sinko ako Boga znaš! prekide ga Mehaga.

Opet u dućan navalile mušterije. Ismet-efendija se pozdravi, pa ode. Nije ni čuo kako je Almasa, spominje li ga i žalili ga...

Lutao je dalje čaršijom. Zagledao se često u vrhove svojih firala. Ni sam nije znao kako se stanio pred Mehaginom kućom. Kada je ugledao isti onaj prozor s koga mu je nekad Almasa svojim milim riječima poklonila jedinu slast života, kada je na tom istom prozoru ugledao opet kroz mušepke lik svoje bivše žene i kad je čuo njezin uplašen krik i opazio kako je brzo pobjegla s prozora, Ismet je protirnuo. Osjetio je, da će sad, tog časa, tu nasred mahale, pasti opet »s gore«. Zato je skupio svu snagu i potrčao kući, kamo je stigao blijed, oznojen i sruvan.

- Toliko dugo ga još nikad nije držalo! - plakala mu je nad glavom majka, Zehra-hanuma, kad je kraj kuće pronesena Mula Hasan-dedina dženaza, na koju Ismet-efendija nije stigao.

A velika je to dženaza bila. Čaršinlije su ispratili dedu tog prvog toplog dana sve do groblja.

Omeraga kazandžija, Ali-hodža Misirlija i njegov mladi zet Ahmedaga kazaz spustili dedu u zemlju. Čaršija je međusobno pokupila sav trošak za ukop. Zapravo je Omeraga htio sve sam platiti, ali mu susjedi ne dadoše da on sam pokupi sav toliki sevap. Čak je i gazda Ješua donio Omeragi čohu kojom će pokriti dedu.

- Ovo ot meni, ot sarafu Ješua zvano Bararon... Moja deduko biu, sanki, dobro mušterija i veliko ahabab...

Vraćajući se s groblja svijet se okupljao u manje skupine koje su vezle tihe razgovore o »čudnom *rahmetliji*«.

Adil-čajuš uhvatio Ali-hodžu pod ruku, izdvojio ga iz skupine i zamolio da nešto malo sami promuhabete.

- Peke, sinko!

- Znaš, tražio sam te i jučer, hodž-efendi... Alija me zakleo da ti samu dvije-tri rekнем. Dao mi je i ovu poruku za tebe.

Uto je iz njedara izvadio zavijutak tanke kože, na koji je Alija Leptir napisao prvo pismo u svom životu.

- Bogme, Adil-čauše, trebao bi meni moj Alija. Nekako mi bez njega kuća prazna.

- I ti njemu hodža. Njemu je tamo u Travniku duša prazna. Sve, br'te, o tebi i šeheru govori.

- Eh... kad će se vratiti?

- Čim beg stigne iz Stambola... A nije mu to pametno. Bogme bi u nas čojek postao. A, vjeruj mi, nije on za hamala.

- Znam ja to, moj Adil-čauše. Smislio sam ja šta ću s njime. Eto, Bog je meni dosta dao. Ja ću mom Lepiru otvoriti, čim opet doleti, magaz. Neka trguje.

Steći će, vjeruj mi, dosta i u Travniku, da malu magaz otvori. Vrijedan je on... i pošten.

- Kô moj posinak! - ushvali se Ali-hodža, a rastao je od zadovoljstva slušajući kako njegova Aliju svak hvali i voli.

- Poručio ti Alija da mu o rahmetli dedi sve potanko napišeš. Ima mjesec dana kako ga stalno spominje.

- Vela havle! A i dedo njega sve do smrti zvao.

- Žao će, br'te, Aliji biti što ga neće više vidjeti.

Sve do kuće u Sumbul-mahali razgovarali su o Aliji i Travniku. Čauš je pričao hvalospjeve o Leptirovu poštenju i vrijednosti. Ni riječi o Almasi, ni spomena. Samo što je pitao za Mehagu i Ismet-efendiju. Dakle, toliko je pošten i toliko je voli, mislio je Ali-hodža, da čak ni njezino ime u Travniku spominjati nije htio, neka svijet ne zna da on za tuđom ženom čezne. Ali - ako ju je zaboravio? ... Ne! To ne smije, to ne može biti!

Čim je ušao u kuću, sjeo je na minder i otvorio lijepom bosančicom pisanu knjigu.

Selam alejk, dragi babo!

Bog dželežanuhu dade mi sreću da me ti, svijetli moj hodž-efendi, poučiš ovoj jaziji, pa ti sada ja, neuki hamal, mogu pisati ... Dragi moj babo, zdrav sam, tijelo mi snažno i krupno, ama je ono u meni, srce li, šta li, bolesno i pati... Ne mogu, babo, zaboraviti Almasu. Kako joj je? ... Boli li nju njezina nesreća? ... Ismet-efendija je sigurno još pod onom mahanom. Čuo sam, babo, za njega novi lijek. Ima haman tri hefte i piso bih ti odmah, jà ti dohaberio, neće li Bog dati, da mu pomogne i time moju Almasu spasi muka i vrati joj mir. Ali putove zameo snijeg.

Dragi babo, ovdje ima jedna baba Manda, ona veli da treba uzeti sedam drama žalfije, ali osušene, šest drama osušene krvi od jalove kobile, četiri sasušene pačje džigerice i jedanaest listića od divljih ružica, pa svariti u trinaest juksuka vode čejrek i pol čejreka sahata. Uz to valja sa pet svježih kabura uzeti po prašku zemlje, sve smiješati i popiti. To je lijek.

Dragi babo, kaži ga Ismetu i selam mu od mene. Ja toliko volim Almasu da bi me, čini mi se, njezina radost usrećila, a njezina sreća obradovala. Makar što za njom vehnem.

Doći ću u Saraj čim mognem. Željan sam te, da te u ruku poljubim i da ti ispričam svoje snove. Opet mi onaj Arap došao na san.

Poselami Safiju i čovjeka joj i svakoga.

Tvoj Alija

Stari hodža, pošto pročita pismo, od neke unutrašnje miline zaplaka. Alija je, pomislio je, i bolji i veći hodža od mene. Alija čak iz Travnika piše nove lijekove za onoga koji mu je oteo jedinu ljubav. Ali, lijek stiže za Ismeta kasno. Pravedan je i mudar Allah! Eto, Almasa već dva puta pitala za Aliju. I Bog će dati ... Bit će Alija nagrađen za svoju plemenitost...

Poslije se umio, uzeo abdest i sjeo na koljena na svojoj ovnujskoj kožici, pa počeo Boga moliti za Mula Hasan-dedinu dušu.

Nekako pred akšam dođe mu Šuhret-hanuma, majka njegova dragog zetića Ahmetage.

- Zar sama na sijelo? Kamo Safija? Dobio sam glas od Alijice. Pismo. Vidiš, ja sam ga naučio... I tebi je pozdrav spremio.

- Nisam ja tebi na sijelo došla, već dođoh po tebe.

- Hajrullah, koje dobro?

- Da Bog dobro dadne! Eto, malo prije je dolazila Zehra, mati onog efendije...

- Pa?

- Sina joj sve do pred ikindiju držala goropad. Čim se osvijestio, molio je mater da tebe zovne. A ona došla meni. Kone smo bile dok smo djevovala. Da je samo vidiš... Sva posijedila kao ovca, pa oči od plača krvave. Teško njoj, jadnici uz bolesna sina.

- Oдох odmah. I novi lijek ću mu odnijeti. Javio mi ga Alija.

U kući Ismet-efendije sve je bilo ispremetano i na brzu ruku poslagano. Nekoliko radnika u dvorištu pritezalo zavežnje ćilima i zakivalo sanduke s knji. gama. Zehra-hanuma dočeka Ali-hodžu na pragu i šapnu mu:

- Slab je žestoko. Strah me da je pomahnitao. Hoće odmah, još sutra ujutro da krenemo na put, k'o da je Stambol ovdje u blizini. Pa te pozvao da nađeš Arifagu telala, neka brzo skupi arabe i konje. Dina ti, zadrži ga. Ne more dijete onako slabo izdržati puta...

U svom čardačiću ležao je na dušek u Ismet-efendija. Na licu mu tragovi dugog nastupa ostavili pečat stravičnosti i muka. Sav je drhtao. Kad uđe Ali-hodža, on se pridiže da ustane pred starcem.

- Lezi ti, sinko. Ne diži se. Evo ja dođoh. Šta god hoćeš... Tihim i bezbojnim glasom Ismet ga prekide:

- Hvala ti. Ovo je svakako zadnje što mi moreš učiniti. A ti si za to jedini sposoban. Sjedni ovamo do mene. Tako. Ja sam, hodž'efendi, odlučio odmah još sutra, što je moguće, seliti. Ne mogu ovdje više. Sve

me podsjeća na nju. Iz svake kuće, iz svakog kamička kaldrme viri Almasa. I gleda me uplakanim očima, i proklinje. A ja nju, hodž'efendi, volim! Tebi mogu kazati... Ja nju ne mogu zaboraviti. Malo čovjeku treba da bude sretan. Malo mu treba pa da mu i zimi đul u srcu cvate, da mu vrana pjeva kao slavuj, da mu lokva izgleda kao mali srebreni denjiz, u kom se kobacaju i plivuckaju zlatne ribice... Malo mu za to treba - samo jedna žena. Dva lijepa oka, pramenovi mehke kose, jedna rumena ustašca i samo jedno srce od toliko koliko ih je Bog dao... A to je za mene bila Almasa. Iako sam, dragi hodž'efendi, bolestan i jadan, uz nju sam, čini mi se, bio zdrav. Jer i zadovoljstvo je zdravlje. Lagan sam bio kao tić, iako sam bio težak kao tuč... Ali isto tako malo treba čovjeku da bude nesretan, da mu usred ljeta srce opašu studen i led, da mu slavuj kuka kao kukavica, da mu najbistrije jezerce izgleda mutno i puno žabokrečine... Malo mu treba, moj hodž'efendi, samo mržnja jedne žene. Mržnja one koju voli. A još ako zna da je ona tu, blizu njega, nadomak njega, da ga od nje dijeli samo nekoliko krovova, nekoliko mahala, goropaščina i Mehaga bakal... Ne mogu više, hodž'efendi, ne mogu! Moram ići! ... Bježati daleko... Odmah... Sad... Razumiješ me?

- Razumijem, sinko. Ali ne more se za čas, tako na prečac, čak u Stambol.

- Ja moram. Ti, brate dragi, ti, mili moj hodž' efendija, koji si mog oca još bio ahbab, ti mi pomози da odselim. Ne čini mi odlazak još težim. Zar ti ne osjećaš da ja ovdje ostavljam sve. Sve. Bâbîn grob, svoje ognjište, kuću svoju i imetak, koje sam prodao onom jehudiji... Sve, mladost, nade, komad svog ukrvljenog srca, Almasu... Ja ne selim, ja bježim. Od nje, od sebe... Bježim da spasim i nju i moju majku i svoju pamet. Osjećam da bih ovdje poludio...

- Peke, sinko, kad je tako...

- Tako je. Eto, jutros me sreo punac. Otišao sam u njegovu magazu. Htio sam ga moliti, pasti pred njim na sedždu kao pred Bogom, moliti ga, preklinjati ga neka mi vrati Almasu. Onda sam, ni sam ne znam kako, došao pred njezinu kuću. I vidio sam nju kroz mušebak. Naslutio sam je samo, jer vidjeti se ne može... Taman kad sam joj se htio javiti i šapnuti joj najljepše riječi, ona je vrisnula i pobjegla... Ona

mene mrzi... Ne žali ona mene... Ne osjeća ona moje muke... I ona će, kad-tad, otići drugome! I drugi će, jest, moj hodž'efendi, tebi, tvojoj sjedoj bradi mogu sve ispriповijedati, i drugi će nju uzeti. Uzeti je na ruke i nositi je po svojim konacima. Ruke i usne drugog dotaći će se nje. I taj drugi de otirati s njezinih očiju suze strave koje će lijevati kada se mene sjeti... I uz tog drugoga, uz njegovu nježnost, zaboravljat će mene... Moj hodž-efendija, ja mrzim tog drugoga! ... Ja neću nikome dati Almasu... Ona je bila moja... Ja ne mogu dočekati ovdje tog drugoga... Ne mogu gledati po čaršiji ni jednog momka. U svakome vidim tog drugoga. I svakoga mrzim... Um mi se već muti... Razumiješ li! ... Ja moram bježati... A ti, moj hodž'efendi, ti ćeš paziti Almasu dok taj drugi ne dođe... I dina ti, omiluj je svojim starim očima kad je vidiš. Omiluj je mjesto mene. Ili... jok! Ne gledaj je... Jer i u tebi još živi nefs... Oprosti... Vidiš... Opet me uhvati bijes, opet se ne mogu svladati, poludjet ću, poludjeti... Vidiš kud me dovede moja pamet!

Zastao. Umorio se, pa zažmirio. A Ali-hodža ga sažalno gledao misleći pri tom. »Jadan si ti, moj Ismet-efendija. Jadani i bijedani, i ti, i tvoje znanje, i tvoji ćitabi, i tvoj imetak. Sebičan si i sitan. Tvoja ljubav samo traži, a ne daje. Ti mrziš onoga koji će tek doći, a Alija hamal i mali čovjek bez imetka i bez ćitaba, žalio je tebe, koji si bio, koji si imao, oteo njegovu ljubav. I još ti šalje lijek. Liječi te za nju, za onu koju nije ni omilovao. Za onu koju voli tiho, iz daleka, kao što čovjek voli neku nedokučivu svetinju. Bijedan si, malen, Ismet-efendija, prema mome Aliji. I nisi dostojan Almasine ljubavi!«

U odaju uđe Zehra-hanuma. Bolesnik se trže, pa kad ugleda majku, progovori:

- Hodž' efendi, evo te pred materom molim da svakog Ramazana mom rahmetli babi proučiš hatmu za dušu... I...

- Hoću, sinko.

- I molim te da nađeš Arifagu i da mu narediš neka skupi arabe i konje i vodiče... Ne pitam koliko će iskati, samo sutra zorom moraju biti spremni.

- Sinko, ne hiti tako - procvili Zehra-hanuma.

- Idite! - reče ozbiljno stari hodža. - Bolje je za njega da ide... Nego, Ismete sinko, da ti kažem novi lijek. Pisao mi ga iz Travnika Alija hamal, sjećaš ga se. On tamo čuo od neke babe. Piše da će, ako Bog da, sigurno biti od koristi.

Drugoga dana pala proljetna kišica, tako da nisu mogli oputovati. Ali trećega dana, u petak zorom, baš kad se i Adil-čauš vraćao u Travnik, Ismet-efendija i njegova majka s dvije arabe i tri konjanika pratnje napustiše Bosna-Saraj, da se nikad više ne vrate i da budu u gradu zaboravljeni, kao i grob Ismet-efendijina oca, nad kojim je samo još dvije godine, do svoje smrti, molio ramazanske molitve stari duhovnik Ali-hodža Misirlija...

XXIII

Zar je čudo što je Almasa kriknula kad je, prvi put poslije rastave svog nesretnog braka, ugledala bivšega muža? Tà tek je bila počela zarašćivati na njezinu srcu rana pretrpljenog razočaranja i straha. Zarašćivati pod mehlemom nade i sanjarenja o drugom muškarcu. O Aliji, hamalu s užetom preko ramena, koga kao djevojka sigurno ne bi ni svojoj najsiromašnjoj prijateljici preporučila. Ali taj Alija ipak je nekako fin. Blag je i uvijek veseo. I zdrav... A koliko to zdravlje vrijedi, ona je najbolje znala, ona je uvidjela i iskusila. Osjetila.

Nije Almasa bila zla, nije čak bila ni tašta, ni željna neke veličine, neke osobite časti. Naprotiv. Ona je još kao djevojka snatrla o tihoj sreći. O životu goluba i golubice. I voljela je Ismeta. Ali koliko ljubav može biti ustrajna i čvrsta, toliko je može razočaranje rasporeti, smrviti, uništiti... A ona se u mužu razočarala. Nije ga mrzila. Žalila ga je samo i grozila se od njega. Bilo je strah.

Tamna je bila svaka uspomena na njezin brak, tamna i oblačna, a ona je od njega očekivala sunca i proljeća, radosti i neke drhtave, treptave, slatke sreće. Taman se počela prmirivati u kući uz majku i prijateljice, taman joj pred oči počeo izlaziti Alija, ali ne s onim starim poderanim gunjcem i užetom preko ramena, već obučen u lijepo novo bajramsko odijelo, kad je ugledala Ismeta. I poružnio je nekako... Smršavio, ishlapio. Postao providan. Pa kad je još onako bolesno čeznutljivo pogledao put prozora... Kriknula je i pobjegla - majci.

A majka Almasina bila je dobra žena. Fatima-hanuma je imala ono najplemenitije svojstvo majčinstva: moć opraštanja svome djetetu. Voljela je ona svoju Masu. Kad je čula da joj je u čaršiji izgorjelo pola muževljeva imetka, samo je protrnula i stisnula zube da ne krikne. Ali kad je prvi put ugledala suze u očima svoje Almase, tamo u onoj proklesnoj kući njezina zeta, kad je čula kako joj dijete pati uz muža, s Fatima-hanumina lica nestao je smijeh. Zaledio se. Ukočio se. Na njezino srce pao očaj, kao mora što pada, po vjerovanju seljaka, na

urečenu stoku. Zato se Fatima-hanuma toliko obradovala kad je čula od svog tužnog muža:

- Ode nam, ženo, obraz! Almasa nam se rastaje od svog čovjeka.

- Nek ide obraz - uskliknula je - glavno kad nam se vraća dijete. Kad se kutarisa...

Posljednji snijeg mokar i težak padao je u gustim pahuljicama one večeri kada je otac otišao da dovede natrag u roditeljsku kuću svoju jedinicu. Fatima-hanuma naložila u kćerkinu čardačicu, pospremila sve i otirala prašinu. S nekom velikom ljubavlju kitila je tu sobicu najljepšim stvarima iz čitave kuće. Nije dopustila sluškinji ni da pomete... »Ja ću! Sve ću ja sama« - govorila je. »Za moje je to dijete. Neka osjeti kako je volimo i kako joj opraštamo. Neka se osjeti kod kuće, kod svojih... Njoj sada treba ljubav...«

Kad je sve pripremila, sjela do prozora i čekala... Gledala je u dvorište, u kojem se snijeg gomilao na starim uprljanim naslagama. Vlaga, ona pretrproljetna teška i sumorna vlaga, uvlačila se i u kuću, u toplu odaju, u majčinsko srce... Ustala, prešla u veliki čardak i pogledala kroz prozor u mahalalu. Idu li već? ... Kako će je dočekati? ... Ne smije pustiti suze. Mora se osmiješiti i činiti se kao da ništa nije bilo, kao da je Almasa bila negdje na selu kod rodbine ili u susjedstvu kod prijateljice... Ne smije joj pokazati kako joj je teško pri srcu. Kako je boli. Boli i pati pretrpljena sramota, jangija i svijest da je život njezina djeteta slomljen. Jest: slomljen, raspolovljen, osakaćen, obeščašćen, bez cilja... Rastavljena žena. Tako mlada, željna života i milovanja, njezina Almasa je, eto, skršena! Kao otrgnuti cvijet, kao plačem zagušena pjesma... Gledala je u mahalalu, ali osim snijega i predvečernje omaglice nije ništa vidjela. Nestrpljivost, kao i ona unutrašnja velika bol koja raste negdje iz žličice pa do u srce, do u mozak - pekli su je... Onda navriješe suze.

Kad je u sami mrak čula korake na dvorištu, trgla se Fatima-hanuma. Htjela je poletjeti i prigrлити svoje dijete, ali noge joj se ne moguše maknuti. Kao da se sva ona guta bola, ona nagomilana muka sručila na noge, pa poput neizmjerne teških utega vuče k zemlji.

Prikovalo je na šiljte pored peći... A nikad nije Fatima-hanuma svog Mehagu dočekala sjedeći. Istrčala bi pred njega na dvorište i prihvatila za trougli zembilj, u kom je iz čaršije donosio namirnice i uvijek poneki dar. Prvo samo za nju, a poslije za dijete...

Usput od Ismet-efendijine kuće Almasa je išla uz oca šuteći. I strepeći. Krotko kao jagnje što ga vode - s klaonice. Kao jagnje kome su u posljednji čas poštedjeli život, ali koje je osjećalo nož pod grlom, pa ga sad muči svijest da mu je ostatak života poklon, milodar, a ne pravo na život...

- I ne cmili kad ugledaš mater - probuši Mehaga već pred kućom šutnju. - Ne čini joj sve još težim. Nasmij se. Nazovi selam i poljubi je u ruku, kao da, sinko, s nekog sijela dolaziš. Kao da je sve kao prije.

Nije odgovorila, samo je tako duboko i potresno uzdahnula da Mehaga nastavi mnogo blaže i toplije:

- Pa i jest, Maso, dijete moje, sve kao i prije. Sve...

- Da je, bogdo... - i Almasa zajeca.

- Nemoj, dijete, makar tu na testi...

Ušli su u odaju. Mehaga prvi, za njim Almasa. Fatima-hanuma svom snagom svlada one utege u nogama, pa skoči i u jednom koraku doprhnu do vrata.

- Dijete moje slatko...

Samo je toliko izustila, pa sve troje zapadoše u grcaj. I Mehaga je plakao. I to pred ženom i pred kćeri...

Prva se sabrala majka, pa brišući suze i namještajući kćer na šiljte, gdje je kao djevojka najradije sjedila, progovori:

- Svarila ti je, dušo, majka tvoju najmiliju hranu. Šareni pilav i medene peksimete... No, ne plači, dijete! Što me to ljubiš pred babom? ... Zar te nije stid? ... Ali, de, de! ... Samo ti plači, ljubi me... I to baš

ovamo, u lijevi obraz, gdje ti je najmilije. Lakše će ti biti kad se isplačeš... Zna majka žensko srce...

- Majko, nesretna ti sam i žalosna.

- Šut'! Ne vrijeđaj Allaha! - prošaputa Mehaga. Sretna si, i od sreće plačeš. Čula si, valjda, šta ti rekoh. Sve je opet pa starom. Sve... I mati ti i ja, sve smo ti halalili i zaboravili. Čuješ li: zaboravili, izbrisali kao da nikada i nije bilo. A i nije bilo, to si ti, dijete, sve samo usnila. I sad su budiš, sad si se probudila. Veseli se... Zaboravi, kao mi. Izbriši iz pameti, izbriši, jesi li čula? Eto, i ja sam dvadeset godina rada i znoja i mladosti poklonio plamenu. Pa šta ću sad? Plakati? Jok! Bog je hotio da tako bude. A Bog je mudar i zna šta radi.

- Tako je, Mehaga. Zaboravi, dijete, sve, k'o što smo i mi. Izbriši! Majka će tebi, ako Bog da...

- Zaboraviti... Izbrisati... Ah, mili moji, da se to more! ... Meni nije izgorio mâl. Nisam ja, dragi moji, izgubila ono što se može namaći. Ah, teško meni nesretnoj! Meni je izgorjelo srce, a izgubila sam mladost, izgubila sam radost života i...

Bezobzirne li su bile te Almasine riječi. Gorke su one bile za one dvije stare duše, koje su tu nad njom strepjele za nju. Znali su i Mehaga i žena mu da je istina što Almasa govori. Ali ta istina boli...

- Ne govori tako, dijete! - pribra se Mehaga. - A ti, ženo moja draga, hajde, nađi nam šta večeri, pa da poslije sve troje zamolimo Allaha da nam bude na pomoći. Jer on može. Samo Bog! ...

Čim bi Mehaga odlazio u čaršiju, majka bi se približila kćeri i razgovarala je, tješila. Riječi su joj bile međ. Izmišljala je, sirotica, bajke, samo da zabavi Almasu. I pozivala djevojke iz susjedstva na sijela. Prijetila bi im prvo svim mogućim spletkama i zaklinjala ih i podmićivala čevrmama ili peksimetima, samo da pred nesretnom Almasom ne spominju njezinu udaju. »Nemojte, žive bile, dosta je njoj njezina jada, ne govorite o tom, ima drugo ma šta...«

Majčina blizina, topli onaj mir rodne kuće i očeva prekomjerna blagost liječili su polagano Almasino ranjeno srce. A proljeće se

primicalo. Sve je bivalo kao i lani, sve veselo i razdragano, samo se Almasina duša nije mogla prilagoditi pomisli: ništa se nije izmijenilo. I pokraj sve nježnosti ukućana, pa i komšinica, djevojaka ili uglednih hanuma od soja i plemena, Almasa je ipak najviše voljela samoću.

Samo kad bi Ali-hodža došao na sijelo, a to je sprva bilo vrlo rijetko, ona bi se malo razdragala i zaželjela društva. Čim bi ostali na časak sami, starac bi progovorio o Aliji, a ona bi se zarumenjela i šapnula:

- Da znaš, hodž-efendi, kako mi je taj Lepir sad blizak. I kako me razgovara u samoći! ... I liječi...

- Doći će on, kćeri, da oblijeće oko tebe, k'o oko đula što su ga bili opsjeli osovi, da ti pjeva obnoć o mjesecini i šarenilu svijeta, pa da te ponese na svojim krilima pod dženetske kapije.

- Šuti pobogu, hodž-efendi, da te ne čuju... A kad će doći Alija? Kad de stići...

- Stići će on, šćeri, kad meleći proljeća pometu zelenim metlama snijeg i udahnu u biljke božanstveni blagoslov, pa zamiriše svijet dženetskim mirisima. Doći de on kad pupoljci počnu pucati i kad se po svijetu razlije milina mjesječevih zraka.

- Slatke su tvoje riječi, hodž-efendi. Slatke i lijepe. Ipak me čudi kako me nije stid ovo s tobom govoriti.

- Nije te stid, šćeri, jer i sijeda brada voli ljubav. A ona se u tebi rađa. Rađa se kao sunce na istoku, i promilja svoje zrake da obasja srećom bregove i vode... Rađa se kao molitva u čistom srcu, kao miris u jorgovanu, kao pjesma miline u duši pjesnika...

- Zaboga, hodž-efendi, ne spominji nikom ove riječi. I ne govori o ovom Aliji kad se vrati... Često mi se čini da on nije ni u Travniku, da je tu, da mi govori...

Uto bi u odaju ušao Mehaga, a Almasa bi rumena u licu otrčala u svoj čardačić.

Čim bi legla u svoj dušek, misli bi nailazile. Te misli i priviđenja u polusnu, dok se tijelo umorno ili pohotljivo protezalo i meškoljilo, bile su jedina Almasina životna zabava otkako se vratila kući roditeljima. Majka joj nije davala da ma šta radi, a otac joj ispunjavao svaku željicu. A život bez rada ili ma kakve brige prazan je. Valja ga nečim ispuniti. Almasa ga je ispunila i uživljavala u tim večernjim i jutarnjim polusnovima. Rano se ona budila, ali je dugo još pod jorganom poluotvorenih očiju gledala u svoj život mašte. U taj život, nekad tako lijep, da je požalila kad bi je majka pozvala na doručak, a nekad tako gorak da se silom otimala od tih misli.

Sprva, dok je još živjela samo od dojmova teškog razočaranja, u svojim mislima viđala je samo Ismet-efendiju. Viđala ga nekad kako joj pod prozorom kao momak šapće blage riječi i kako je zanosi. Pa onda, kako je prve večeri kad je pošla za njega grli. Pa odmah poslije toga kako grca i trza se u nastupu. I pri tim priviđenjima borila se Almasa s mišlju: je li ga ikada voljela. Može li djevojka kakva je bila ona voljeti? Je li ona radoznalost, ona luda želja biti žena i vidjeti i osjetiti, proživljavati sve ono što žene tako brižljivo taje i o čem samo među sobom ponekad šapuću uz sijevanje očiju i pritajeni smiješak, je li ona čežnja za promjenom, za zrelošću - ljubav? Je li ona ustalasila žudnja i podatljivost koju djevojka osjeća kad ašikuje, ona neka varnica koja prži grudi i draži njihove rumene bradavice, golica čitavo biće i parî i suši usnice - je li to ljubav? Je li ona djevojačka nježnost prema momku kad osjeća da mu se sviđa, ona njezina zbunjenost - je li to ljubav? Ne! Uvjeravala je Almasa samu sebe. To nije bila ljubav! To je bila radoznalost, ludost, inat! ... To je bila nada! ... To je bio samo korijen, začće ljubavi... Djevojka samo nazire ljubav, utire joj put...

Ljubav je, mislila je, biljka koje se korijen usadi u djevojačko srce, ali stabljika, lišće i cvijet, oni mogu izrasti i bujati i živjeti samo u srcu žene, u tijelu žene, u duši žene - sretne žene. Djevojačka je ljubav san, a ljubav žene java...

A lahko je u tako plodonosno tlo kao što je nevino i radoznalo srce mlade djevojke usaditi ljubav. Još ako je sijač pametan, načitan i lukav, kao njezin Ismet-efendija, i ako mu pomažu mjesečina, proljeće i

oni valovi krvi u djevojci, pa i njezina očekivanja nepoznatog. Lahko je bilo uljuljati u san o sreći čisto srce kao što je bilo njezino, mislila je... Ali to nije bila ljubav! ... Jer samo žena može voljeti. Žena svjesna šta daje i šta dobiva. Žena koja ne daje samo uzdahe, šapate i skrivene stidljive čežnje nego daje sebe - svu. Daje sebe svjesno i hrabro, a ipak nesvjesno i dršćući.

Ako muž ne uspije nježnošću i pravom životnom stvarnom ljubavlju polijevati i uznjegovati onaj korijen ljubavi u srcu mlade žene, onda - odlučno zaključiti Almasa - onda se korijen osuši, raspada i ostavlja u srcu samo krvav trag. Onda se rađaju mržnja, sažaljenje ili ravnodušnost. Ako se žena iz ljubavnog sna djevojaštva probudi u kišnu, blatnu i poganu javu braka, onda ta java nije java ljubavi, već bola i mržnje, ravnodušnosti i očaja.

A zar žena nema prava da izbriše iz srca sve što je ružno i što peče? Zar nema prava da usadi u nj novi korijen, da se uljulja u novi san? Zar žena koja se jednom razočarala nema prava da pokuša iznova? Da pokuša voljeti... voljeti drugačije nego kao nevina, neiskusna djevojka? Voljeti potpuno i zrelo...

Kao posljedica ovakvih razmišljanja iskrsavao bi u Almasinim polusnovima Alija zvan Leptir. Iako se nikad kao djevojka nije zagledala u njega, sad je pouzdano znala da on ima velike modre oči, jake mišićave ruke i vreo muškarački dah. Znala je da je nježan poput baršuna i da umije milovati i očima i riječima i mislima. Znala je da umije voljeti...

Sprva joj je vrijedalo ženski ponos što je on hamal. Siromašak. Ali zar najskromnija večerica i najuža sobica nisu dovoljne za dvoje koji se vole? Zar golubu i golubici nisu dovoljne pukotine pod strehama ili stari čadavi tavani? A Ali-hodža joj je kazao da de Alija otvoriti dućan. I ona će mu donijeti miraz... A on joj neće prigovarati što je rastavljena, bit će zahvalan da ju je dobio onakvu kakva jest. Sretan de biti jer on nju voli. A i ona njega...

Kad je na prozor njezina čardačića milo i čeznutljivo zakucalo proljeće, Almasa je osjetila da onaj korijen koji je sama usadila u srce,

onaj korijen nove prave velike ljubavi, raste. Osjetila je da je i promolio stabljичicu iz srca... Čak da je pustio list! I već cvate... Ogroman je to crven cvijet, zanosan i mirisan... Ne! To je već tamnocrven plod najedrio i sočan, trešnja li, hurma li... Jer ona je osjetila da nju miluje, grli topli zrak i donosi joj pozdrave i uzdahe njezina Alije. Njegove modre oči miluju nju čak iz Travnika, njegove ruke šire se i traže njezina bijela ramena čak preko pola Bosna-vilajeta. A ona se nudi, daje ludo i podatljivo... I daje se i traži ga. »Ovo je ljubav!«, mislila je. »Ovo kad ga čekam, iako znam da nije ni ovdje. Ovo je ljubav, jer ne dajem samo sanje i kratke stidljive riječi, već dajem sebe svu, svu. Je li ovo grijeh?« ... To je nju bunilo i plašilo... Ne! To ne može biti grijeh! To je prelijepo, preveliko, to je skoro sveto, to Allah voli. Tà on je stvorio na dunjaluk muško i žensko!

Onda je čežnja postajala sve veća. Jer ona nije ni časa pomislila da je Alija ne bi htio. Onda je već u svakom muškarcu tražila sličnosti s Alijom. Ali svi su bili bijedni, maleni prema njemu...

Čekala ga je i izvirivala na prozor, kao da će dogledati čak do Travnika. To prijepodne čula muške korake pred kućom. On je! Stao je. Sigurno gleda u prozor. Stigao je, stigao i došao k meni... Jurnula je na prozor - i ugledala svoga bivšeg muža, bijedna i bolesna. Ugledala ga i u njoj se slomio, razbio njezin san. Njezin mali svijet.

Zar je onda čudo da je kriknula i pobjegla?

XXIV

U vrhu stare Potur-mahale, u Travniku, tamo već skoro u podnožju sniježne planine Vlašić među mnogim naherenim i sitnim potleušicama ukliještена i nekako kao na silu utisnuta, bila je kućica stare, uzete i ukočene babe Mande. Svak je nju u Travniku poznavao. Govore da joj se nekad, prije mnogo godina, još kad je u bedemima ograđenoj džamiji, tamo u vezirskom gradu, bio mujezin onaj Fuadaga, koji je umro baš one noći kad se rodio sada već plećati i prosijedi Mustaj-beg Jakupić, još onda prikazala čudna slika. I da je od onda ukočena.

Već pedesetak godina leži na svojoj slamnjači i samo očima luta po odaji. Govore da je ona dobra vidarica i da njezini savjeti i trave liječe bolje od hodža i fratara. Govore još i to da je ona *kaurska* svetica. Jer njoj se prikazala Gospa. Katolici vjeruju u nju da je, meazallah, rodila Božjeg sina. A to je hazreti Mejrema, majka Isatova, Božjeg miljenika i poslanika... Govore da je Manda onda bila lijepa djevojka i jedra kao nabujala i sokovima prepunjena breskva, da je voljela mladog Turčina Enesa, vojnika iz vezirove straže. Govore po Travniku o toj ljubavi, pogotovo za vrijeme dugih zimskih sijela. Govore i muslimani i kršćani. Pričaju tiho i pobožno. Raspliću mreže Mandine tajne, a svi vjeruju da u njoj počiva nešto nadnaravno. Manda svakog liječi i svakog utješi. Njoj navraćaju u usku sobicu i vezirovi čauši, i juzbaše i kajmekami, a i u bogate *feredže* sa zlatom izvezenim *pečama* ukukuljene hanume. Mandi dolaze i fratri, ujaci iz bliže i dalje okoline i ispituju je i bilježe u velike knjige njezine doživljaje i riječi. Jednom je čak u brk kazala onom bivšem kadiji Hilmi-efendiji da mu duša nikad sagledati neće dženeta jer da je ona opoganjena rušvetom.

Manda je - tako pričaju - svojom koštunjavom rukom omilovala jedno ćoravo ćobanče, i ono je, subhanallah, progledalo. Zahid-hodža i hadži-Sulejman čak tvrde da je ona muslimanka jer im je jednom neka djevojka pričala kako ju je Manda savjetovala da uči kjelime i šehadete

i ajetul kjursije, pa da će je oni čudni snovi napustiti. A katolici držali je za sveticu i ljubili od glogova šiblja izrađen priprosti križ koji joj je uvijek visio nad glavom.

A Manda živjela ukočena na slamnjači, živjela od milodara i uz pomoć komšinica, koje su joj sve po kući uređivale i nju njegovale. Manda je živjela s brojanicama u rukama i svojim priviđenjem pred očima. Živjela i dijelila savjete... Dijelila lijekove svakome tko joj je dolazio, a fratrima pričala o pokori, o raju, o Gospi i o Križnom putu. Znala je Manda i za svetog Josipa i za Hazreti Hidra. Znala je za veličinu svog doživljaja, za njegovu uzvišenost i za dužnosti koje joj on nalaže. Za dužnosti da bude pobožna, pokajnica, i da dijeli svakome lijekove koje je u snu saznala. Znala je Manda i za cara Konstantina, koji je nekada pronio sveti barjak kršćanstva kroz Konstantinopolj, današnji Stambol, znala je za onaj znak na nebu i glas Svevišnjega: »*In hoc signo vinces*«, znala i vjerovala da je i njoj došao znak, veliki znak! Ona treba da po svijetu širi glas istine i pobožnosti! Ona treba da bude dostojna svog priviđenja... A i bila je u svakom pogledu. I Turci i rišćani čak priznavali su njezinu vidovitost, njezinu dobrotu i pažnju prema svakome. A Manda živjela i pomagala... Znala je Manda i za kurbane i za hostiju. Poštivala vjeru Turaka, a voljela svoju. Uglavnom, Manda je bila »čudo travanjsko«, nadaleko znano i opričano, jer Manda je vidjela Djevicu, blaženu Gospu, vidjela hazreti Mejremu... A to se zbililo ovako:

Mnogo je još bilo u Travniku staraca koji su poznavali mladog Enesa. Jedan je pričao da je bio toliko lijep kao da ga je Allah »za urneka muške ljepote na dunjaluk spustio«. Visok, plećat, bijel u licu, a crnih brkova i očiju... On se zaašikovao s Mandom. Prvo joj dolazio pod prozore pred istu onu kućicu gdje je živjela i kao djevojka sama. Roditelji joj umrli kad joj je oko petnaest bilo. Ubila ih kuga, koja je Travnikom harala. Manda je živjela od teška rada. Kopala komšijske bašče... Kad se zaljubila u Enesa, promijenila se. Srce joj zaigralo u grudima, a obrazi sagarali od rumeni. Tri su godine ašikovali, onda je

Enesu obećala da de jedne noći zajedno u planinu... Obećala mu, iako je znala kakav grijeh namjerava učiniti. A Enes, mlad i lahkouman, jedva čekao tu noć. Trebali su se sastati pod Jakupića gajem kod onog osamljenog jablana, u koji je davno nekad udario Božji mač u obliku munje i ogolio mu vrh...

Mjesec je te noći sjao i vedro nebo bilo iskičeno zvijezdama. Ljeto. Toplina. Tiha noć bez vjetra. Manda je stigla prije i sjela pod jablan. Sva je strepjela u tijelu i čekala... Enes nije dolazio. Imao je noćnu stražu sve do na sahat dord po jaciji. Uzalud je čekao zamjenu... Manda je sjedila pod jablanom i u čeznutljivu čekanju buljila u mjesec... A mjesec joj se smijao i njihao se na nebu. Onda ju je omamila moć noći i ona zaspala... Sanjala je Enesa kako je grli, kako se nadnio nad nju i kako joj kupu lice i grudi toplim mlazovima svoga daha... Pa se onda Enes odjednom pretvorio u pčelu i počeo nad njom zujati i pjevati joj na uho, a iz njegovih pipaka kapao je med i lijepio usne i oči Mandine

Cijuk neke zalutale sove probudio Mandu i ona se protekla pod jablanom. Još ga nema... Manda se digla i ispružila ruke u mrak, zvala je grijeh, zvala je njega... Čula je iz daljine šum. Granje je pucketalo. Mrve li ih to Enesovi koraci? ... Jest! On ide! Hodi!

A Enes žurio put nje. On je dolazio da je povede sobom u mrak, u noć, u grijeh u najsladi, ali i najopasniji grijeh... Mjesec je bio zašao, a težak oblak ugasio zvijezde da ne gledaju slasti, da ne smetaju sparnoj noći i milovanjima, da ih ne vire i ne navabe time stid u duše mladih. Enes je dolazio... čula je kako mu koraci postaju nemirni, neuravnoteženi... On žuri... Žuri k njoj...

Onaj oblak na nebu zaprijeti munjom. Sav se gaj potrese i osvijetli... Enes je već stajao blizu Mande. Već ju je vidio. Munja je osvijetlila njezine raširene ruke...

- Evo me, Mando! - uzviknuo je...

Uto se pred Mandinim očima otvorilo nebo i, u prijelomu stotog dijela sekunde, vidjela je kako iz njega, iz one beskrajne visine, uz munju silazi i lik blažene Gospe, lik isti onakav kao na njezinoj malo

sličici, koju su joj, dok je čuvala komšijske krave, dali fratri... I čula je. Čula tako jasno da je sva protrnula.

»Mando, djevice i sirotice, pokaj se! Ti si pošla da sagriješiš! Mando, trgni se! Mando, okaj svoju namjeru da noćas sagriješiš, zavjetom da ćeš do smrti ostati djevica! ... Da nećeš nikad poljubiti muškarca! Mando, grešnice, kaj se! Kaj se, i u svom pokajanju pomaži ljudima, liječi ih od slabosti tijela i srca! Mando, poljubi križ i pokrij oči rukama, jer ti si bila na putu da svoju mladost otruješ! Mando, pokaj se! ...«

Onda je lik nestao, a na Mandinoj usni zamro rezak i očajan krik...

Enes joj se približio. Ležala je sva ukočena, rukama pokrila oči, u nesvijesti i hladna kao led. Ali je odskočio, strah ga bilo, šta li? ... Jablan se zatresao, zanjihao. Pred Enesom rasprсну svjetlost koja ga zaslijepi, a u ušima mu jak tutanj groma zagluši Mandin krik.

Trčeći osvijetljen munjama i udaran mlazom nagle ljetne kiše, Enes ju je onako ukočenu unio u kućicu na vrhu Potur-mahale i položio je na slamnjaču. Već drugoga dana Enesa su našli mrtva na obali Lašve. Ubili ga ljubav i strah. A Manda je od tada »travanjsko čudo«, vidarica i pokajnica...

Tu priču o babi Mandi saslušao je Alija Leptir već prve noći kad je stigao u Travnik od Idriza, starog begova čuvara lovišta u Vlašiću. Put ga je bio iscrpio, pa kad je došao u svoju odaju koju su mu bili pripremili, pošto je beg tog istog dana, izdavši mu naloge i upute, otputovao, Alija je legao u dušek, a stari Idriz sjeo do njega, skuhao mu čaj i pričao...

- Valja mi joj otići.
- Zar si bolan ili si nešto usnio?
- Umije li to ona i san istabiriti?
- Umije ona sve. Kazat će ti i šta ti je bilo i šta će ti biti.
- Jok, Idrize! Budućnost je Božja tajna.

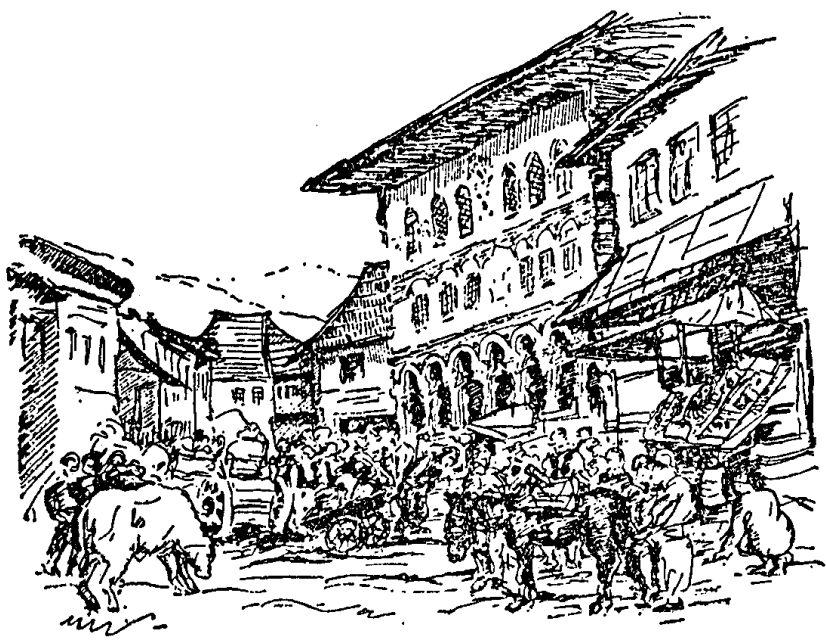
- Tako je. I Manda tako veli, ali ona kaže da ipak može predvidjeti, jer da Silni Allah nekom izdaje sitne tajne ako se on za njegov rizaluk odrekao krupnih uživanja...

Mjesec je dana već Alija bio u Travniku, ali nije otišao babi Mandi. Strah ga je bilo. »Ako ona zaista znade pretkazati budućnost, onda neću k njoj. Jer se bojim. Njezine će riječi razvaliti onu budućnost o kojoj ja sanjam na javi. Ako ona zna lijekove od svih bolesti, ne zna ga i od ljubavi. Jer Ali-hodža mi je pričao o tom kako je ljubav bolest neizlječiva. A on bolje zna od te Mande... Ako zna protumačiti snove, šta mi može kazati? Usnio sam dedin podrum, vidio sam ga i u javi. Ako mi kaže: 'Bit će on tvoj!', može me samo navesti na grijeh da poželim dedinu smrt i da mu otmem imetak, a ja to neću.«

Zato Alija nije otišao Mandi. Radio je marljivo svoj posao i uzdržavao begov imetak, a svijet je izbjegavao. Nije on primijetio koliko se djevojačkih očiju čeznutljivo napajalo ljepotom njegove vanjštine. Alija je u Travniku živio u polusnu. Razdvojio se u dva čovjeka: u Aliju koji je vršio naređeni mu posao savjesno i pošteno, i u Leptira koji je stalno oblijetao oko Sarajeva, Ali-hodže, Hasan-dede i - Mehagine Almase.

»Došao sam ovamo ne bih li se udaljio od nje, ali mene je udaljenje njoj samo približilo. Volim je... Svaka moja misao vezana je za nju... I sve me više veže. Eto, kad sam jučer ugledao s leđa onu sluškinju Dervišu, protrnuo sam, pomislio da je ona. Ne, ja sam u Derviši vidio Almasu. A kad se okrenula i onako zavodno pogledala u mene i nasmijala se, pobjegao sam u svoju odajicu i plakao...«

Bila je hladna noć, snijeg je prestao padati, a mjesec se promaljšao kroz prozorčić, kada je nov san, san o Almasi, ispremetao svu nutrinu Alijinu i njegovu tihu, veliku, ali neuobičajenu ljubav izgradio u čežnju. Od onda se u njega usadio nemir. Težak i nesnosan vapaj koji je lomio i slomio čitave svjetove u Aliji, čitave svjetove patuljaka i divova iz priča sunca. Slomio je u njemu i onaj život mašte, polusnova, i ugradio u zdanje njegova bića želju, žarku želju da ostvari ono o čemu samo snatri...

Caršija u Travniku

Usnio je kako je proljeće i kako u Almasinoj avliji cvate jorgovan. On se bio prikrao u tu avliju i čekao nju. Bio je dan. Sunce se igralo skrivača s bijelim oblačićima na modroj poljani neba... Almasa je dolazila polahko iz kuće. Na njoj bijele dimije i crven jašmak. A kosa opuštena, bez jemenije na glavi. Kosa, koju povjetarac mrsi i rasipa po čelu, licu, ramenima... Kad ga je ugledala, podatljivo mu se približila i svojim slatkim glasićem, koji odzvanja i plovi zrakom kao pjesma hurija, zahihotala...

»Alija ... Hajd'mo, igravimo se i mi skrivača, kao sunce i oblačići...«

Pa poletjela... A on za njom... Avlija se širila u beskraj... Sve između kamenica kaldrme jorgovani... Mirišu i bujaju... Onda ju je sustigao... Prigrlio... Ona se nije otimala... U njemu je rasla, širila se neka neodoljiva slast, neka mehka, do klonulosti i iznemoglosti opojna milina... Osjetio je pod svojim dlanovima oblinu njezinih ramena... Osjetio pred svojim suhim i ispucalim usnicama njezine, rumene i sočne poput slatke trešnje... Pa se te usne sljubile u beskrajno neko milovanje...

I probudio se. Mjesec je kroz prozorska stakla zavirivao u njegovu dušu, kao da je pitao:

»Žališ li Alija, što je sve to bio san?«

A on prostenjao:

»Žalim, žalim... Ipak daj da sanjam dalje... Daj, mjesече, pa makar svoju ljubav prema suncu morao dijeliti s tobom.«

»Ne, Alija, sunce je vladar dana-jave, a ja sam opet gospodar noći-sna. Ti voliš sunce, neka ti ono dadne tvoju Almasu živu, od krvi i mesa...«

Skočio je s dušeka i svoje vrelo tijelo rashladio kupkom s vodom iz đuguma, na čijem se vrhu bila skupila ledena kora. Poslije se, malo smiren, spustio na kožicu i dugo molio Allaha.

Drugog dana odlučno pošao babi Mandi.

- Tvoja je ljubav, sinko, golema! - šaptala je vidarica. - Tako golema da nju samo bol može izliječiti, bol ili njezino ostvarenje.

- Ali Almasa je tuđa žena.

- Pričao si mi... Onda ti, sinko, mogu samo toliko pomoći da tvoju Almasu spasim muka. Ja znam lijek za njezina muža.

- Kakav? Reci mi ga. Neka se ona ne pati, neka ona samo bude vesela...

Starica mu onda kaza lijek.

- Hoće l' bit fajde?

- Ako Bog i Djevica dadnu, sinko. Ali ako ti izliječiš tog Ismeta, sinko, onda Almasa neće nikad biti tvoja.

- Svejedno! Dužan je čovjek čovjeku pomoći.

- Tvoja je duša, sinko, lijepa, kao duša mog Enesa. Ti si velik čovjek, moj Alija...

- Svak mi to kaže. I moj Ali-hodža, i moji ahababi, i ti. A ja sam malešan, zgrčen, sputan, osjećam to. De mi, živa bila, reci šta o mojoj budućnosti. Vidiš li išta?

- Sjajna je ona, sinko. Toliko sjajna da mi zasjenjuje oči i ne vidim je.

Od tada je Alija često odlazio babi Mandi vidarici. Kod nje je upoznao neke fratre i dugo s njima razgovarao o svačemu. Njegova bistra pamet svladavala je svaki razgovor i bogatila se svim znanjima, izgrađujući se i šireći. Jednoga jutra došao je babi Mandi i sav uzbuđen počeo joj pričati drugi san.

- Sanjam ja, moja bako, kako sam u istom onom podrumu...

- Kom podrumu, sinko?

- U onom Hasan-dedinom, koji sam lani usnio... Da ti pričam.

- Nemoj! To je neki san prinovac u tebe.

- Prinovac? Ne razumijem, bako!

- Već si ga jednom snio i sad ti se prinavlja, je li?

- Jest. I ispunilo se već nešto, ali ovo sad...

- Nikom da nisi spominjao taj san! Ni meni! Prinovce sne ne valja kazivati. Samo kad je ušćap, onda moreš doći pa mi reći. Ja ću ti onda sve protumačiti, a sad, sinko, izmoli nekoliko vaših muslimanskih namaza... i podijeli nešto para u tri turbeta i svijeću zapali presvetoj Djevici Mariji i svetom Anti, pa će ti se san ispuniti.

Alija nije zapalio svijeće, nije čak ni molitve molio za ostvarenje svog sna. Ne ponovilo se to, da Bog dâ! Strašan je to san bio, i sada ga prati.

Usnio on kako se u dedinu podrumu guši od vlage i dršće od zime. Dedo ga poklopio onim kapkom, pa se on u gustom mraku šćućurio u jedan kut i čekao smrt. Onda se pojavio nad njim onaj Arap u zelenu džubetu, a u ruci držao neku kruglju, koja žućkastim sjajem osvijetli podrum.

»Alija, sinko...« progovorioe Arap. »Zlato u rukama Hasan-dede bilo je krpa, bilo je smetlje. Sad je ono tvoje! Hodi da te povedem u tvoje saraje, sad si Ali-paša«..

Uplašeno je progovorio Alija na te riječi, progovorio drhtavim glasom:

»A Hasan-dedo?«

»Njega smrt čeka pod pendžerom, čeka ga pred vratima, koja je zatvorio od straha pred njom. Idi, otvori ih!«

»Ne smijem«, procvilio je. »Strah me.«

Arap ga je uzeo za ruku, zapovjedio da mu stane na papuče i zažmiri...

Kad je otvorio oči, stajao je pred dedinom kapijom u pustož mahali Abdesthani. Bila je mrkla zimska noć, hladna i jeziva... Na crnom nebu ni zvijezde ni oblaka, nego neka mračna turobna tišina.

Onda naglo škrinuše ereze na dedinoj kapiji i kanata se otvore. On uđe u dvorište. Tko mu je to otvorio vrata? ... Njemu? ... Zar je on smrt, on - ja? ... Neka ga hladna ruka uhvati za rame. On protrnu...

»Tko si?«, zavrišta, jer nikoga nije vidio...

»Ja, smrt. Mene se ne može vidjeti, mene se samo osjeća, a moja blizina je hladna.«

»Šta hoćeš? ...«

»Vodi me Hasan-dedi. Odvedi me k njemu. On me čeka već mjesecima. Čeka me, ali ja ne mogu k njemu bez tebe...«

Ušli su zajedno u dedinu odajicu. Oko bolesnika u polukrugu sjede neki mali ospičavi i ružni čovječuljci. Nad glavom mu gazda Ješua i nešto svojim gramzljivim rukama barata oko dedina zatiljka. Alija se nadviri nad dedu. U uplašenim dedinim očicama pročita strah i bol, a Ješua je svojim rukama iz dedina zatiljka čupkao dukate. Čupkao ih kroz pukotinicu na glavi. Zar dedo mjesto mozga ima zlato u glavi?

»Spasi me, Alija«, mucao je dedo.

Hitro je Alija priskočio i udario Ješuu po rukama. Ovaj je kriknuo i iskesio put njega zube, pa zarežao, zavijao kao gladan vuk...

Onda se naglo izgubiše i dedo i sobica i smrt, ostao samo lik gazde Ješue. Alija ga je svojim rukama davio

»Puščaj, pašeriko mio...«

I on ga pustio.

Opet je stajao u mahali pred dedinom kućom. Naišla zaptija i počela ga tući.

»Ubio si dedu da ga opljačkaš! ... I mene si davio.«

I zaptija svezala Aliji ruke na leđima i povela ga...

Onda se odjednom našao pred Hilmi-efendijom, čija se mala glava nekako posve uvukla u ramena.

»U tavnicu! Na vješala!«, grmio je kadija, a Aliju četiri snažna čovjeka ponijeli kroz prozor i bacili ga u ponor, u mrak...

Alija je letio kroza zrak, padao kroz oblake i usput gledao zvijezde, koje su se izmicale da ne bi na njih pao...

Onda ga iznenada uhvatila neka ruka za šiju i povukla udesno. Okrenuo se da vidi tko mu to usporava pad. Bio je Arap...

»Zažmiri, sretniče, putuješ u Stambol na oblacima. Putuješ u svoje saraje i bit ćeš paša i silnik, a kadija će gorjeti u džehenemu...«

Zažmirio je... a kad je otvorio oči, ležao je oznojen na svom dušku.

Pa zar da za ostvarenje ovakvog sna još pali svijeće i moli molitve?

Tri osobe obuzimale su Aliju uvijek kad je bio sam. Obuzimale ga nekako i razgovarale s njim, kratile mu vrijeme: Almasa, Ali-hodža i Hasan-dedo. Bože, je li ozdravio, a ona - je li se smirila... Pa moj babo, kako se snalazi sam? Ima li koga tko mu vatru loži i kavu sprema? ... Kad će se dići snjegovi, kad će stići beg iz Stambola, da se vratim...

I snjegovi se otopili - digli. Proljeće se prpošno i nakićeno zelenilom pojavljivalo. Lašva zažuborila veselije. Čaršinlije izmiljeli pred magaze i nisu više grijali ruke nad mangalama. Babi Mandi dolazilo sve više mladića da ih liječi od ljubavi ili da im pretkaže sretne dane s izabranicama. Kad je Adil-čauš pošao u Sarajevo, Alija ga je čitavo veče pred odlazak molio neka ne zaboravi predati neki od njegovih pozdrava.

Travnik se budio iz zimskog sna. Sluškinja Derviša sve češće tražila Alijine poglede. Otišla i babi Mandi pa joj povjerila da skoro svake noći njega sniva, da joj kao neki kolutovi pritiskuju nabrekle grudi.

- Alija, sinko, tebe jedna djevojka voli - rekla mu Manda kada joj je donio sira i vruć samun.

- Mene? Ah, ne govori mi to, znam da ona za mene i ne zna. A svaka moja misao vezana je za nju, mada ona više nije ni djevojka.

- Ne mislim Almasu, sinko, druga je to. Ona je ovdje, blizu tebe.

- Za mene nema druge.

Svake je večeri izlazio na drum i čekao povratak Adil-čauša. Sedam je dana kako je otišao. Mora skoro stići. Hoće li mu Ali-hodža išta javiti o Almasi?

A jednog jutra, baš osmog po odlasku Adil-čauša, sunce, stari Alijin prijatelj, zagolica ga s leđa svojim zrakama. Stajao je na širokom dvorištu svog bega i nadzirao tovarenje usjeva za kmetove. Jedva je dočekao da se i zadnji konj natovari, i zadnja zaprega, pa je zanesen pozivom svog ahababa odlutao.

Zastao je tek pred Jakupića gajem, na onoj čistini pod napuklim i sasušenim jablanom, o čiju su koru pobožni Travničani *Nazranije* ovjesili raspelo kao uspomenu na Mandino prikazanje.

Legao je na još vlažnu zemlju, na travicu koja se tek pomiljala, poledice, željan milovanja svoga toplog ahababa, upijajući svoje poglede u njegove ognjene zrake. Ubrzo mu je sjaj navabio suze u oči, pa crne kolutove i mrak. Iz tog mraka onda izbi neko rumenilo, u kom ugleda Almasu. Ljepša nego ikad, vesela i izazovna, zalijevala je iz nekog ibričića đule u nekoj velikoj bašči.

On, obučen u bajramsko odijelo, s tokama na prsima i mamuzli čizmama na nogama, išao je za njom i zastajkivao kraj svake ruže.

»Ne gledaj u me, kraj ružice«, govorila je ona. »Ti si najljepši cvijet u Allahovu vrtu. Tvoj je miris najčarobniji, tvoja boja najblaža, ti si...«

»Ja sam tvoja, moj Ali-paša. Tvoja hanuma i ropkinja.«

»Ne govori tako, moja pašinice! Ja sam tvoj rob, moj pašaluk tvoj je, a moje najveće bogatstvo, to si ti!«

Ispustila je ibrik, pogledala po bašči ima li koga pa kad primijeti da su sami, obgrli ga i poteže na travu...

»Almasa, draga Almasa...«

»Alija, jedini moj! ...«

Trgnuo se Alija, rukama pokrio oči, pa ustao s čistine i pošao put Travnika. Eto, i njegov ahabab sunce priča mu grešne priče. O, Allahu, teško je voljeti tuđu ženu! Bolja zarada me zaniжела, nije za kože sijeno, ni za hamala imetak! Čim imam bolje haljine, već mislim pašovati i milovati kćer najbogatijeg bakala! Bože, povedi me na pravi put!

- Alaga, Alaga! - izletjela pred njega na sokak Derviša. - Pohiti, bolan ne bio, dolazi beg-efendija! ...

- Šućur Bogu! Sad se mogu vratiti u Saraj'vo.

- Zar ideš od nas? - upita sva rumena od stida i sva trepteći od naglog udara žalosti i muke Derviša. Ona ga je toliko voljela da nije mogla sebi zamisliti život bez njega. A eto, on sad hoće ići, ostaviti je a da je ni pogledao nije.

- Idem, jašta radi. Bezbeli, idem kući... Eh, što sam sretan! ...

Mala Derviša otrča plačući ispred njega.

Čitava travnička čaršija izašla pred bega. U daljini se usprašio drum.

- Dolaze! Dolaze!

Dolaze iz Stambola, od padišaha, svečeva koljena. Dolaze s divana o Bosni ponositoj. Dolaze i donose... Šta li? ...

Gomila djece, bosa i većinom polugole, djece travničke sirotinje, kao za utrku jurila u susret begu i njegovoj pratnji.

Ne vraća se svaki dan Mustaj-beg Jakupić iz Stambola. Sila je naš beg! Ne boji se on ni padišaha, svečeva koljena, kad je riječ o Bosni.

Ponosito jašući na svom plemenitom vilenom vrancu, beg je, rukom mašući desno i lijevo, pozdravljao građane i raju. Djeci je iz velike kese, koja mu je visjela iz bisaga, bacao novčiće više glava. Bilo mu drago gledati kako se otimaju oko parica i isprepleću gurajući se i padajući jedno preko drugoga ta sirotinjska djeca. Tuhaf! ... On svake godine izdijeli na stotine novih opančića i firalica i nalunica, a ta naša bosanska djeca, ta naša buduća dika, ta naša buduća vojska, sve se više množi i uvijek bosa. Ali se beg ipak radovao što se ta uzdanica Bosne množi.

Taman pred ulazom u grad susrete ponosnu povorku fra Grgo, stari i sijedi ujak, stalni posjetilac babe Mande. Beg, kad ga ugleda, zaustavi konja i rukova se s njim. Začučena čaršija zamumlja.

- Nevjeri ruku daje!

Ali beg se nije osvrtao na njih, on je volio sve ljude, a progonio i prezirao neljude, ma koje vjere bili.

Alija je u dvorištu dočekao bega.

- Nosim ti, sinko, teške habere s Porte. I tebi i svoj Bosni butumile. Sutra mi dođi u čardake.

Kad je sutradan izišao pred svijetlog beg-efendiju u čardak, sav okićen svilenim ćilimima i oružjem za lov, Alija ga zamoli da ga pusti neka se vrati kući u Bosna-Saraj.

- Zar već, a ja sam dobro o tebi čuo. Žao mi je pustiti te od sebe. Najkraće: ne dam ti ići! Nedostaje li ti čega ovdje?

- Beg-efendija, meni ovdje ništa ne fali. Dobro mi je. Samo mom srcu...

- Ha, znadem. Imaš curu. Dobro, sinko. Hajde, pa nam je dovedi. I poselami mi Ali-hodžu. Evo ti hedije što si me vjerno služio. Jedna velika i dvije male kese.

- Puno je to. To ja ne mogu primiti. Daj samo jednu malu, i to je previše. Halal ti bilo sve što sam ti radio, a i ti meni halali.

- Drž' novac, kad ti kažem! Ja to plaćam. Ja, Mustaj-beg. A koga ja nagradim, taj mora biti sretan! ... E, hajd' u Saraj'vo čim se Adil-čauš vrati. Zajaši najboljega konja i napuni bisage hranom.

- Hvala ti, beg-efendija! - i Alija ga poljubi u ruku.

- Čekaj! - uzviknu beg, ustade sa svilenog šiljteta, pride zidu, skide jednu skupocjenu sablju i dade je Aliji.

- Opaši ovo, junače! Nisi ti za užeta! Evo ti i kubura. A sad idi svojoj curi. Ali ako je ne dovedeš...

Puna tri dana čekao je Alija povratak Adil-čauša. Puna tri dana plakala je Derviša i molila Boga da »Ćoravi« Alija progleda, da vidi kako ona ima krasne plave oči, bujne kose, i toplo djevojačko srce, koje samo za njega bije.

Ali Alija nije progledao.

Čim je izišao iz beg-efendijinih čardaka, Adil-čauš uđe u Alijinu odaju da mu o svemu što je u Sarajevu slušao pruži podrobno izvješće.

- I ni riječi nisi zaboravio?

- Nisam, Lepire, nisam. Ne boj se.

- Sve si selame predao?

- Sve... osim jednoga.

- A što je taj jedan?

- Jer mrtvi ne primaju selama. Mula Hasan-dedu smo pokopali. I ja sam mu na dženazi bio.

- Allah, rahmet ejled!

- Jah, spasio se. Da znaš na kakvijem je mukama bio. Živ se raspadao... I sve tebe zvao. Eto, Omeraga govori da je volio pola svog mîla dati, samo da te je mog'o za živa dede dobiti u šeber.

- Eh - uzdahnu Alija.

- I tvoj Ali-hodža, mašallah! zdrav k'o drijen.

- Predade l' mu knjigu?

- Jašta. Da znaš kako je stari hodža bio sretan. Sve ga milovao, ono tvoje pismo, i u njedra ga turio.

- Dobar je moj babo, dobar k'o majka, k'o hljeb. A je li mi on pisao?

- Nije. Samo tri riječi ti je po meni poručio. Evo, ove tri riječi: »Alija, dođi odmah!«

- I idem, odmah sutra ću pojahati najbržeg konja. Šta ima još u šeheru?

- Svašta. Jefto abadžija, zamisli, udao kćer Maru za onog došlju Radovana, štono po čaršiji raznos'o i prodav'o one njakve drvene kutije.

- Pa baš nek' su se uzeli. Lijepo je uzeti curu koja ti je draga... Ima l' još šta?

- Ima. Ima! Mal' da najglavnije nisam zaboravio. Zimus u čaršiji bila golema jangija. Izgorjela magaza Mehage, bakala, štono šćer udade za onog efendiju.

- Izgorjela? - upita uplašeno Alija.

- Jest! Ali bakal je, šućur Allahu, živ i zdrav i opet stječe mâl.

- Baš mi je to drago. A kako je Ismet-efendija?

- On? Eh, taj haber sam ti ostavio za najnatrag. On ti je, br'te, sa svijem kućanima odselio iz šehera!

- Štaaa? Kako? - provapi Alija, a nagli izljev krvi zarumeni mu čitavu glavu.

- Jest. Odselio u Stambol, kud li... Sav imetak prodao Ješui sarafu, pa pokupio nešto ćilima i ćitaba u tri arabe i krenuo u Stambol.

- Sa svim kućanima?

- Jašta, rek'o sam ti već... Govore po čaršiji da je pobjegao iz Saraj'va, vrlo se, vele, uza nj žena patila. K'o en'naka teška bolest! Pa on da umiri čaršiju, da ne govore više o patnjama njegove hanume, otišao... Jah! Gazda Ješua saraf ti je selam...

Ali Alija više ništa nije čuo. Oglušio za sve! Odaja, Adil-čauš, sve se počelo pred njegovim očima vrtjeti, kolutati, i on je pao. Pao na svoj ležaj i zaridao.

- Šta ti je, pobogu?

- Ništa. Iziđi živ bio, osedlaj mi najbržega konja i poturaj mi kasnije malo jela i ovo mojih haljina u bisage. Ja još noćas idem. Ne mogu ostati ni časa više ovdje. Ni časa. Čuješ li? Ne mogu!

Adil-čauš ode začuđen u begovu staju da osedla konja.

Alija je osjećao ležeći nemoćan na dušek u da tone, da nestaje. Mrak mu je pao na oči kao težak zastor, a pustoš neka, praznina neka, otupile mu mozak da nije mogao misliti. Dakle: svršeno je! Nikad - nikad on Almasu više vidjeti neće. Ni trag kud je hodala, ni njezinu djecu...

Onda je u njemu ponikla i rasla odluka, luda odluka, luda i smjela, kakvu može donijeti samo srce koje voli i pati... »Dedo je umro. Njegovo blago je moje, jest moje. Onaj Arap iz mojih snova je hazreti Hidir, ono je dobri! Jest, glavom on! A ako ja kupim dedinu kuću i pronađem podrum, postat ću bogat, silno bogat! Moći ću otići u Stambol padišahu i dati mu pola svog imetka i boriti se za njega. Postati paša, vezir, ratnik. Eto, opasao mi je beg-efendija i sablju, pa ću u boj. Na pobunjena farisijska plemena... I poginuti negdje pod žarom sunca, poginuti za din, za padišaha, za nju. Ono pola imetka i pašaluk ostavit ću njezinu djetetu, njezinu sinu... Nek znade da sam nju volio, volio silno i toplo, i da nikad nisam na drugu ženu ni pogledao, ni pomisli... Ja želim poginuti ovakav kakav jesam. Ne osjetivši slast žene, ni njezinih poljubaca, ni njezine puti i mirisa mladosti i radosti... Čist. A Almasa... Zar je moguće da nju nikad više neću vidjeti? Zar s blagom iz onog podruma ne bih mogao kupiti krasne čardakove i đulbašče za nju? Zar Ismet-efendija ne bi mogao umrijeti prije mene? ... Ne! Ne! To je

grijev! Grijev je i misliti na takvo šta! Ali ne zato što je grijeh, nego zato što bih čekajući na tren da je vidim i omilujem očima i srcem patio, gorio, venuo... Bolje da je i ne vidim više! Bolje da poginem u boju...

Umoran, slomljen i ostario začas, Alija je krenuo put Sarajeva.

Noć je bila krasna, mjesec se upleo u krošnje drvoreda s obje strane drumu, zemlja je mirisala svježinom probuđene prirode.

Konjanik se pognute glave njihao na sapima dorata i gubio u mračnom drumu...

Razasuti po mnogim dolinama i ravnicama ove mirne idilične zemlje Bosne, u ona zlatna legendarna vremena Alije Leptira, Omerage kazandžije i Mande vidarice, bijeljeli se okruženi zelenilom samostani... U njima, u sjeni bagremova, oraha, hrastova, ili kakve stare razgranate šljive, sjedili su s krupnim knjigama u ruci »ujaci«, fratri. Bilo je samostana od »dviju fela i svetaca nazraskijeh«, a najviše franjevac. Pridošlo je nešto i »istočnjačkih, bizantinskih manastijera ili namastijera« okruglo građenih i mračnih. Ovih je bilo manje, premda su i »vlasi« - novopridošli pravoslavni, ili »raja«, kako su ih zvali - imali vjersku ravnopravnost i čak i neke oveće povlastice. U ona vremena nije bilo vjerske nesnošljivosti, nije bilo mržnje ili preziranja jedne ili druge vjere, nije bilo uzrečica protiv »krsta su tri prsta«, ili »vjere što stražnjicu pere«. To se nije poznavalo. Ljudi su se međusobno poštovali.

Ujaci su bili rado gledani gosti kasaba. Mirni, dobrodušni, mudri i šutljivi, spremni da svakom dadu savjet. Muslimani ih nisu, što se ono veli, ni kudili ni hvalili.

»Krst krstu, a dženet muslimanu«, bila je krilatica, kako po selima, tako i po kasabama.

Oko Sarajeva, u tom zdravom i raspjevanom kutiću svijeta, bilo je više samostana. Ujaci su obrađivali zemlju i prodavali proizvode, ili obilazili svoju braću u Kristu, svetili vodu i utvrđivali vjeru. Oni su prikupljali podatke o povijesti Bosne i bilježili ih na debele smotuljke papirusa, koža, praveći tako kronike i ljetopise...

U Sarajevu su bili poznati ujaci fra Anto, fra Grgo i fra Petar, i još mnogi drugi. Njihov samostan bio je najbliži šeheru, pa su tu i nabavljali potrepštine, nabavljali najčešće od Mula Hasan-dede, koji je rado mijenjao robu za njihove proizvode umjetnina.

Uzjahali bi ujaci negdje pred zoru na konje, novac poturali u bisage ili u kožne kese, koje su im pod odijelom visile o vratu, pa

carskim drumom kretali u šehar, kud su stigli u sam akšam. Navraćali onda ili kod majstora Joze ili gazde Andrije trgovca, a noćivali bilo kod nekih poznatih, bilo u hanovima. Drugog dana pokupovali što im treba i vraćali se, tako da bi do pola noći stigli natrag u samostan.

Tog proljeća umro stari fra Grgo, a fra Petar i fra Anto odlučili da ne polaze više zorom u šehar, već poslije večernje molitve, tako da stignu nekako ujutro na čaršiju, pokupuju robu i slijedeće noći budu natrag. Tako će uštedjeti noćivanje izvan samostana.

Negdje već posve blizu Sarajeva, na pustom drumu, jahali su ujaci te večeri polagano, dok je mjesec na njihove tamne habite rasipao svoj bjeličasti mliječni sjaj... Jahali su misleći o pazaru, o šeheru, ili o Bogu, njihovoj svetoj misiji na zemlji, ili o ljubavi prema prirodi i bližnjem, o ljepoti te noći, o blagodati proljeća, o novom usjevu... Jahali su i ne sluteći da ih iz grmlja vrebaju šest sjajnih, gladnih i zakrvavljenih očiju drumskih razbojnika - pljačkaša...

Nad rubovima drumova, u razmaku od dva do tri sahata jahanja, bili su poredani hamovi za odmor i okrepu konja, a karaule i zaptije bile su rijetke. Između dva hana blizu šehera bilo je najopasnije putovati. Između hanova ćoravog Paše i plašljivog Marka.

Pašo-ćoro bio je plećat i razvijen stari gorostas, ali ga piće i česte tučnjave nekako smlatile, pa je sav rad bio prepustio svome momku Anđelku, koji je nekako prebrzo stjecaao zlatnike. Marko, vlasnik drugog hana, bio je kukavica i nikoga ne bi prijavio zaptiji, a noću han zaključavao sa tri velike brave i ne bi ga otvarao putniku i nahodniku, ma kakva kiša padala, ma kako gusti snjegovi vijali, ma koliko gladnih vukova ganjalo noćnike.

Između ta dva hana nadomak Sarajeva zagospodarili razbojnici. Javljeno je to već zaptiji, ali sad nisu imali vremena izašiljati vojsku u sela da ih traži. Šuma još nije olistala, prema tome se ne mogu sakriti, a valija dolazi, pa treba imati ljude za sjajan doček.

Tri nevaljalca ulijevali strah i trepet u noćne prolaznike drumom. Tri razbojnika svega, tako da se u njihovoj družini nije, hvala Bogu, znalo ni tko zapovijeda, ni tko je predvodi. Bivši janjičar Uzeir,

podlac i kradljivac, koji je zbog svojih zlodjela bio odstranjen i iz najozloglašenije vojske padišahove, susreo u Paše-ćorinu hanu besposličara i seoskog ubojicu i ukoljicu Mrguda, više pijana nego trijezna, pa su uz rakiju i tutun osnovali družinu. Njima se kasnije pridružio doseljenik odnekud iz Makedonije Dimitrije, kog su svi zvali »pile«, jer je najradije krao piliće, vještije od pet lisica, i trojka je bila gotova. Imali su po *kamu*, Uzeir čak i kuburu, a Dimitrije topuz. Imali su uz to gladne želuce i svaki bar po jedno umorstvo na duši. Njihove pljačke nisu bile sprva ni krupne, ni drske. Iz sela dizali janjad, kokoši, telad, sirove iz kaca, ili češće i s kacama zajedno, pa i dukate za nakit s djevojačkih vratova. To je bio Uzeirov posao. Znao se, alčak, dovući do Fatuše ili Plemke, progovoriti dvije-tri, pa onako neopazice strgnuti joj s vrata nakit, šapćući o ljepoti noći, ili o svojim janjičarskim, razumije se izmišljenim, pustolovinama. Kasnije već trojka dobi neko samopouzdanje i silu. Kod nekih seljaka provalili čak i u kuće nagarenih lica i izvrnutih kapa, da ih ne bi prepoznali, jer za ustanovljenje krivnje pred kadijom treba dati *jemin*, pa povezali čeljad konopcima za vezanje volova i odnijeli koliko su mogli. Nekog poštenja su ipak imali, naime, ostavljali su ponešto i tim domaćinima...

U pustoj kolibi udaljenoj od sela bar pola sata hoda, iz koje je prije mnogo godina sva čeljad pomrla od neke bolesti, pa je seljaci zvali »ukleta koliba nečastivog« i za živa Boga u nju ulazili ne bi, eto u toj kolibi napravili sebi seljaci-razbojnici prenoćište i slagalište opljačkane robe.

Slabo su izlazili na drum, a i kad bi, napadali bi samo pojedince jahače, ili seljake koji gone kola ili stoku. Te noći izašli baš u lov na kokoši u obližnje selo, kad su na drumu začuli topot konja. Mjesečina im je smetala da napadnu, ali po savjetu Mrguda ipak zauzeše busije da čekaju tko će naići.

Fra Anto je njišući se na konju zadremuckao. Eto, već pet sati jašu... Noć je tako tiha i tako omamljuje. Pred očima mu plešu slike iz Svetog pisma...

Fra Petar mislio je upravo na slučaj gazde Stipana. Eto, on, taj smjerni i pobožni Sarajlija, otkako mu je žena umrla pri porođaju prvog

djeteta, pa ostao sam, htio se zavjetovati da nikad više neće pogledati u žensko. I pitao fratra bi li mogao u samostan, pa makar za vrtlara ili slugu... Jadni gazda Stipan - uzdisao je fra Petar i gurnuo svog druga, koji je već spavao na konju.

- Isuse i Marijo! Šta je? - trgnuo se fra Anto.

- Ne spavaj na konju. Znaš da smo baš sad prohajali mimo Ćorin han.

- Pa? Zar ti vjeruješ seljacima da ovdje ima razbojnika? Pogledaj, brate, na te njive i te brežuljčice, pogledaj na drum, što ga kupa mjesečina prije svog zalaska, zar ovdje da ima lopova?

- Svejedno, pričuvajmo se.

- Čuva nas Bog! Pusti me da spavam. Sutra valja kupovati i biti bistar... Hajd, Alate, janje moje, hajd!

- Jadni gazda Stipan! ... - uzdisao dalje fra Petar...

Uz drum se u šiblju razmještali razbojnici. Mrgud je šapnuo:

- Svega dva vratra. Dobro je. Ti, Dimitrije, onog što spava, s leđa. A ti, Uzeire, onog prvog preteci. Iskoči, pa preda nj: Pare!

- A ti? - upita strogo Dimitrije.

- Ja ću, dok vi napadnete, čuvati stražu.

- Mudar li si, ćopeče vlaško - istisnu kroza zube Uzeir. - Jok! Jok! Ti onoga s leđa, ja pred onog sprva, a Dimitrije će čuvati stražu. Jesi li čuo!

- Dobro. Šut'! Spremaj se! Evo ih.

- Hoću l' kamom u leđa? - upita Mrgud. - Jok, nećemo ih biti, pogance, šteta za oružje. Opljačkati, pa nek ih šejtan nosi.

- Dobro! Ali bolje bi bilo... - javi se Dimitrije - pa ih baciti u jarak...

- Šut'! Evo ih.

Baš je fra Anto u snu vidio posljednju večeru i slušao slatke riječi Jude Iskariota, kad osjeti da mu je netko, brzo kao vihor, s leđa zaskočio na alata i jednom ga rukom stegnuo za grlo, a drugom mu začepio usta. Obojica su pali s konja koji je mirno stao i glupo promatrao kako sitni fratar pod krupnim Mrgudom uzalud mlatara rukama.

Kada fra Petar ugleda pred sobom Uzeira, htjede vrisnuti i ošiniti konja pa projuriti, ali je razbojnik bio brži, pa uhvatio za stremen debelog i uhranjenog ujakova dorata i riknuo muklo i zloćudno:

- Sjaši, pogano *simsile*, dok te ne ubih...

- U pomoć! - kriknu ujak, a Uzeir ga mlatnu šakom u zatiljak, tako da se onesvijestio i srušio kraj konja.

- Brzo! - iskoči Dimitrije iz jarka.

- Pohiti, Uzeire! Vadi pare!

Fra Anto se otimao i hrvao s Mrgudom, a kad ovom to dojadi, izvadi kamu iza pasa, pa zamahnu...

Uto čuše topot konja na drumu. Nož ispade iz Mrgudove ruke, a kesa s fratrovih njedara ukliznu u razbojnikov džep. Mrgud kriknu:

- Evo ti, pašče pogano! - pa ga udari šakom, ali fra Anto izdrža udarac i pošto ču da dolazi neki konjanik, uzviknu svom snagom:

- U pomoć! Pogibosmo!

Prije nego se Mrgud mogao podići s klonulog duhovnika, osjeti jak udarac neisukanom sabljom po glavi i sruši se kao vreća uz fra Antu.

- Zar tako, lopovi? - Već je uto konjanik mlatnuo i Dimitrija, koji izdržavši udarac pobježe glavom bez obzira.

- I ti... I ti... I još muslimansko odijelo носиš! ... Lopove, lopove... Tebe ću sasjeći!

Uzeir izvadi kuburu i opali put konjanika, ali ga ne pogodi, a ovaj sjaha, isuka sablju, pa siječujući očima poletje put njega. Uzeir htjede pobjeći, ali uvidje da ne može.

- Stani! Pogančeru nijedan! Stani! Obraz si izgubio i pljačkaš! ... Nije te stid udariti na ujake, na goloruke *papaze*?! Mrcino, tko te je vjeri učio? Ubojico! Hoćeš borbe, krvi? ... Na ti je, brani se!

- Ne bij, beže, ne bij... Eto, idem s tobom do zaptije.

- Kukavico, kamo pare što opljačka od ljudi?

Konjanik ga je lijevom rukom stezao za vrat, a u desnoj držao sablju. Bivši janjičar stajao je nemoćan. Ruke su mu krvarile i boljele ga, jer ga je jednim udarcem sablje ovaj nenadani spasitelj putnika fratarar pogodio u obje ruke baš kad su se bile zarile u bisage na fra Petrovu konju.

- Nemam ništa. Sve je uz njih! Pusti me da bježim, a kunem ti se Svemogućim Allahom da neću više nikad...

- Kakva tvoja zakletva, lopove lopovski, ali, eto, pustit ću te. A za uspomenu na tvoj lopovluk, ponesi ovo!

I konjanik zapanjenog Uzeira svom snagom udari nogom pod leđa.

Mrgud se pridiže, pa dohvati kamu i podmuklo udari fra Antu, koji se nije mogao u trenu snaći i shvatiti šta se zbiva. Ranjeni fratarar vrisnu, a neznanac skoči na razbojnika, očas ga sveza njegovim vlastitim seoskim pasom i ponese ga na ramenu do Uzeira, koji se bio srušio nasred druma od dobivenog udarca.

- Evo ti druga, kopilane!

Ubrzo je uz pomoć fra Petra, koji se bio digao, privezao oba razbojnika za drvo ukraj druma. Ranjenog fra Antu položili na konja, ukradenu mu kesu vratili u njedra i odjahali brzo put Markova hana.

- Hvala ti, beg-efendija, tko si da si, što nam živote spasi!

- Allahu zahvalite kad na vrijeme stigoh - odgovori konjanik.

A to je bio Alija Leptir.

Udaljenost od Travnika do Sarajeva, za koju je brzi čauš Adil trebao bar tri dana i dvije noći, Alija je na svom konju, koji je još bio opterećen teškim tovarom odijela, savladao za dan i dvije noći. Samo bi se toliko odmarao po hanovima ili selima, dok bi nahranio konja. Jahao je on preko rupa i blata drumom, jahao ne gledajući na krasnu okolinu, koja se zelenjela, ni na nebo, koje je sve nekako pjevalo pjesmu proljeća. Jahao - a u mislima se borio sa svojom odlukom, sa svojim nefsom, koji ga je gonio Almasi, i s poraznom mišlju: Ne vrijedi pašaluk bez ljubavi.

Šta čini čovjeka sretnim i zadovoljnim - mislio je, dok je dorat pod njim hrzao - šta mu daje životu milinu i smisao? Vjera? ... Čvrsto uvjerenje da je život prolazan, da je na zemlji samo »musafir za nekoliko godina.« Vjera, koja mu na svako pitanje daje odgovor: Bog sve određuje. I pokret zvijezda i broj plodonosnih jajašca u žabokrečini. Vjera, koja ga uči da će svako zlo biti kažnjeno, a da nikoga bez grijeha nema, koja uči da će svako dobro biti nagrađeno, ali tek na onom svijetu. Vjera, koja govori: Kaj se, ako osjećaš grijeh kako te mori, kaj se i bit ćeš spašen. Spašen na ahiretu, na onom drugom, boljem, pravednijem, vječnom svijetu. Vjera, u kojoj je sve veličanstveno i nedokučivo... Ne, zaključio je Alija, vjera ne daje životu milinu i smisao, vjera ne čini čovjeka sretnim za ovaj život! Ona mu daje nadu, ona ga drži udaljena od grijeha i zla, ali ona nije svrha života, nego je, naprotiv, život svrha vjeri. Jer bez života nema vjere. Mrtvo čeljade ne vjeruje. Vjera samo zauzdava prekomjernu slast, a sladi pretešku gorčinu.

Dok je drum klizio ispred njegovih očiju, mislio je dalje, puštajući Dori da šara slijeva na desni kraj drumu.

Imetak, blago, čini li ono zadovoljnim i sretnim? Je li život ispunio svoju svrhu kad je čovjeku dao zlata u izobilju? Je li takav čovjek sretan? ... Imanje olakšava život, imanje daje udoban život, život sitosti tijela, daje odijela, jelo, konje, ali daje i brige o uzdržavanju sama sebe, daje i strah da ne bi bilo oteto, daje i sklonost grijehu u namjeri da se nagomilava... Ali ono ne čini sretnim! Radi njega se i dunjaden i

ahireten pati, boji, strepi, gori. Na ovom svijetu u gramzljivosti i borbi za stjecanjem, a na onom svijetu u džehenemu... Eto, Hasan-dedo je imao blaga, eto, Ismet-efendija je bogat...

Ali sva ta nagađanja o svrsi života i njegovoj pravoj slasti tražio je Alija, samo da bi se othrvao vjeri, koju je u njega usadila čežnja: Ljubav, i samo ljubav dvoje mladih, svrha je života, ljubav je slast života, njegov konačni cilj, njegovo upotpunjenje, samo ljubav čini sretnim i zadovoljnim. Kad čovjek voli, onda je i bogat, onda i u Boga vjeruje, pa mu zahvaljuje na sreći, tek onda je njegova molitva prava, jer on onda šapuće:

»Velik si, Allahu, velik si i dobar! Kada si stvorio onakvo srce, kao što je njezino, onda, Allahu, u tvoje savršenstvo nitko ne smije sumnjati! Hvala ti, Bože, što si stvorio nebo i njegovu beskrajnu modrinu, jer samo pod tim i takvim nebom može hodati ljepota kao što je njezina. Hvala ti, Bože, što si stvorio sunce, jer samo zrake tako velikog i tako sjajnog sunca mogu šarati sjenčice na njezinu krasnom licu. Hvala ti, Bože, što si stvorio ružu, jer je samo takva mirisna i nježna ruža dostojna da kiti njezinu kosu. Hvala ti, Bože, što si stvorio noć i mjesečinu, povjetarac i slavu, jer samo oni mi, Bože, pomogoše da se približim njezinu srcu! ... Hvala ti, Bože, što si stvorio nju za mene i mene za nju, što si nam dao srca da kroz našu ljubav spoznamo Tebe, što si nam dao oči da gledajući jedno u drugo spoznamo tvoje savršenstvo, kad si nas takvim stvorio...«

Eto, to je prava molitva, zaključio je Alija i u mraku druma zatražio lik dragane.

Ali i bol uzdiže, to mi je govorio Ali-hodža. I neispunjiva čežnja stvara velike ljude! ... Ipak, Bože - mislio je - ja ne želim biti velik, ja neću da postanem evlija, niti kao baba Manda da se zavjetujem na odricanje od onih slasti u koje si Ti udahnuo najljepše svojstvo svoje neograničenosti - ljubav! Ja sam malen, malen kao crv, koji gmiže svojoj ženki, malen kao tica, kojoj si dao u grlo milinu samo zato da se sviđi svojoj ženki... Ja neću svoju krv ubijati zavjetima, ja se neću odreći onoga što stvara i ushićenje i grijeh.

Ja neću, a moram! Ipak, Bože, zahvaljujem ti. Zahvaljujem ti što mi bar daješ misli u kojima sam uz nju. Zahvaljujem ti što dopuštaš melećima da ovako kao sad meni u mraku pokazuju njezinu sliku... Baš iz ovakvih misli trgnuo ga je poziv fra Petra:

- U pomoć! ...

Kada su stigli do Markova hana, Alija sjaha i zakuca balčakom sablje na teška hrastova vrata. Ranjeni je fra Anto na konju stenjao, trebalo se požuriti previti mu ranu. Iz hana, i pored žestokog Alijina kucanja i laveža povezanih pasa iz dvorišta, nije se nitko javljao.

- To je, beže, Markov han. On ti nikom ne otvara po noći.

- Ne zovi me, ujače, begom, ja sam Alija. A ovaj mora otvoriti... Hej, ti, hadžija! - razvika se tako gromko da su i psi, uplašeni od tog naglog glasa u noći, zašutjeli, pa samo počeli tiho režati ili cviliti. - Hej! Čuješ li! Otvori! Ili ću ti, vjere mi moje, sad provaliti ta vrata, pa makar sva gvožđem bila okovana!

Ni ova prijetnja ne izvabi iz hana drugog glasa, osim hrzanja nekoliko konja iz hanske staje.

- Otvori u ime Boga, mi smo od razbojnika napadnuti fratri - javi se i fra Petar, a drug mu, iznemogao od rane i gubitka krvi, pade s konja. Alija mu pritrča, podiže ga na ruke i onako držeći ga priđe vratima, pa tako snažno udari u njih nogom, da ona zacvičaše, zaškripaše, zatresoše se i prašina odvaljene žbuke iz kutova posu ranjenog fratra.

- Ama otvaraj! Čuješ li! Otvaraj, dok se nisam ja, Alija Lepir, razljutio! Na rukama držim ranjena čovjeka. Čuješ li? Hej! ...

Na prozorčiću iznad ulaznih vrata pojavi se čupava glava bunovnog handžije. Gazda Marko nije uvijek bio tako plašljiv, nije zatvarao s prvim mrakom han i nije držao tolike pse čuvaru. Ali otkako su mu jedne zimske noći ušle u han prikaze i počele čupkati obješene osušene govede pečenice i raznositi pokućstvo, on se skamenio i uplašio toliko da stalno dršće. Htio je on i napustiti han. Molio je bega, vlasnika

hana i okolnih njiva, da ga premjesti u neko selo, a metne drugog *handžiju*, ali uzalud.

- Ti nemaš žene, bećar si, sam si. Budi gdje i jesi!

A protiv bega nije mogao nesretni kmet Marko ništa. Držao je prije i momke, ali čim koji sazna za prikaze, bježi od hana »stotinu konaka«. A te prikaze bili seoski besposlenjaci i pijanice, zakukuljeni u plahte, pokupili sve Markovo meso, pa mu još onda Ismet Bujundžija, najopakiji seoski skitnica, šapnuo u uho kroz stisnute zube:

»Po akšamu hana ne zatvaraj! Dolazit će ti naše basnene sestre i duhovi povampirenih janjičara na konak. I platit će ti sve pravim ljudskim kostima.«

Pa mu još neku košćurinu provukao ispod čekinjastih brkova. Zato se Marko zaključavao s prvim mrakom, na konak puštao samo poznate seljake, a svakog upućivao bogatom Ćori.

- Nejma ni pô sahata na konju.

Nije Marko znao da je Ćorin momak, vješti i dosjetljiv Anđelko, bio pokretač čitave te momačke pustolovine. Znao je Anđelko kako će obogatiti i Ćoru i sebe i kako će prolaznici kroz taj dio drumu plaćati njemu cestarinu, bez carske ili pašinske naredbe.

Tolika lupnjava, pa i svijest da pred hanom stoji ranjen čovjek, ipak djelova na gazdu Marka te ustade i kroz prozorčić viknu:

- Hajte, braćo, Cori!

- Otvaraj! Zar ne vidiš ranjena čovjeka? A han je han. Za noćnike i namjernike je i metnut ovdje.

- Otvori, Bog te blagoslovio, sinko - vapio fratar.

- Evo me... Sad ću.

Držeći u drhtavoj ruci upaljenu lučovu glavnju, Marko otvori vrata, pa Alija unese fra Antu i položi ga na široko »kreve«, hasurama i prljavim ostacima nekadanjih ćilima, pokrovaca, ponjava i vreća pokrivenu uzvišicu uz čitave tri stijene prostrana hana.

- Vode i malo čiste krpe - zamoli fra Petar.

Brzo su previli ranu na ramenu ranjenika ujaka, a nježnost i briga Alijina otvoriše srce i fra Petru i plašljivom handžiji.

Zora je svitala, rumena i svježa, a pijetlovi u hanskom dvorištu zakukurikali...

- Meni je vakat u Saraj'vo, ujače. Gradske su kapije već otvorene, a neću stići sigurno ni do pred samo podne.

- I ja bih, sinko, išao, ali sad ne mogu. Nego hvala ti, i Bog te pomogao. Blagoslovljen da si...

- Hvala i tebi na tim riječima. Ona dva svezana hrsuza trebalo bi predati zaptiji.

- Kaznit će njih Bog! A i kažnjeni su kad su obraz izgubili.

- Tako je, ujače.

- Evo ti, dragi Lepire, nagrada od skromnih prijatelja, sluga Božjih.

- Hvala, brate, ne treba.

- Treba, treba - javi se i fra Anto. - Da ne bi tebe... A ja tebe znam još iz Saraj'va, kad si hamal bio. Zar se ne sjećaš da si mi prije tri godine nosio toware od Hasan-dedine kuće do na Baš-čaršiju. Promijenio si se od onda, nove haljine, sablja...

- Ali sam ostao isti. Sjećam se, kako se ne bih sjećao.

- Eto, već onda si mi se svidio. Kazao si onda, sjećam se: »I vi ujaci ste ljudi. I vi u Boga vjerujete.«

- Pa i jest tako.

Obogaćen još jednom velikom kesom, Alija Leptir vraćao se u šeher, a jutro je sve više osvajalo dijelove Bosne od noći.

Istog je tog jutra Arifaga otkazao vjernost gazdi Ješui i jedva čekao da nekoga nađe i rekne mu:

»Onaj Ješua je lopov. Kadija je, da Bog zakloni, mlahkonja. A danas će otići Hasan-dedina kuća...«

XXVI

Najstarija kći debelog i brkatog Arifage telala, Džemila, bila je udata za *ekmeščiju* Muradifa. Sretan je to bio brak, blagoslovljen sa tri »zlatne jabučice«. A Muradifaga bio vrijedan esnaflija. Njegovi samuni bili su najmekši, najbjelji, najukusniji. Čak je i valiji od njega odnosio momak svakog jutra po dvije pletenice pune samuna i *ekmeka*. Čureke za djecu, male tjestene ibričiće, pravio je Muradifaga tako vješto da to, kako je Mehaga kazaz govorio, nije hljeb za jela, već za gledanja. Ipak Muradifaga nije stekao velik imetak. Ni toliko koliko je trebalo za popravak njegove stare kuće, tamo blizu *Atmejdana*. A, bogme, kuću je trebalo, štono vele, ponoviti, jer je sva bila rastresena. *Kamarija* se naherila, stepenice oklimatale kao zubi njegove dobre majke Atifahanume. Pa i krov popustio, a o aharu, u kom mu ležala kravica, da i ne govorimo... Zato se odlučio uzeti malo duga. A kome bi do gazdi Ješui?

- Dajim ga ja tebe, moja slatko Muradif... Koliku ga hoćiš? ...

Brzo je kuća Muradifage osvanula ponovljena, obijeljena i kao nova. Brzo je dospio i rok plaćanja... Stidio se Muradifaga, crvenio, ali da bi puncu progovorio... Jok! Iako je znao da Arifaga »dobro stoji« kod sarafa.

- Pašeriko mio, ga je vaktu na tvoja dug. Budiš platiu?

- Pričekaj heftu-dvije, živ bio...

- Ne može, sanki. Šta ti misliš da Ješua imaju dukatos na tovari? *Bojnos*. Ti ne možeš platiš. Mi idimo na kadija.

Znojio se Muradifaga, cijele noći nije ni spavao. Samuni osvitali nekako nedosoljeni, nedopečeni. Čurečići i ibričići postali nezgrapni, razlijepljeni i neukusni. Momci u ekmeščinici primjećivali na svom majstoru brigu, pa ga više nisu, kao prije ljutili međusobnim zadjevicama.

Kad su došli pred Hilmi-efendiju, nesretni pekar se sav tresao od stida. Kako će on tako učenoj glavi, kao što je hakim-efendijina, opravdati svoje zakašnjenje s plaćanjem?

- Jesi li ti, Muradifaga, dužan, efendum, ovom čovjeku četiri kese?

- Nije četiri. Tri kese i osam dukata.

- Ne pitam, biraderu hazretleri, koliko, nego jesi li dužan?

- Jesam. Ali, hakim-efendija, ja ću platiti...

- Ne može! - upade tužitelj. - Ne možim ja, sanki, čekat do kijametu! Paras trebaji da živi, da idiju iz jedno ruka u drugi... Nego sanki, ot ovaj dug nek meni, svijetlo hakim efendi, ovaj Muradif dava onaj bakča na Atmejdan sa sklivi i orahi...

- Kako, pobogu? Da ti dadnem bašču? Što će mi kuća bez bašče?

- Jok! ... Hakim-efendija, živ bio, i djeca ti sretna bila, ne daj mu. To je otimačina. Ja ću platit, ja ću...

- Ne govori tako krupnim *avazom* - upade strogo kadija - u meščemi si. Čovjeku si dužan, i on ima, biraderu *hazretleri*, svako pravo...

Spetljali tako Muradifagu, pa mu momci gazde Ješue drugog dana podigli tarabe između bašče i kuće. Njegove tri »zlatne jabučice« neće imati više gdje da se igraju, niti će njegova Džemila moći teferičiti u sjeni oraha.

Tek tada je Arifaga doznao za to. U ovaj posao svog »poštenog i vrijednog prijatelja« Ješue nije telal bio upućen. Odmah mu otišao u magazu i molio ga.

- Pusti, živ bio. Eto, ja ću za Muradifa platiti.

- Ne može, pašeriko mio, ne može! Onaj bakča trebaji meni za moja Rebeka u miraz. Njeno momakos, sanki, kasap, budit tamo kraviu kuća... Bojnos, bojnos, ne trebajiš ga se ljutiš...

Ali Arifaga se ljutio. Otišao i Hilmi-efendiji. I ovog uzalud molio. Kadija mu pokazivao ćitabe, dokazivao kako je sve po zakonu urađeno.

- E, čekaj, lopove! Čekaj, krvopijo! Čekaj, ti sarafska slatkousta halo! Čekaj dok se Arif *pomustafi*. Još samo ovaj dedin posao, jer pravo je da njegovo dobiješ baš ti. I jeste jednaki. Pa onda... onda... Kad se valija vrati... Sve ću ja njemu javiti kako ti stječeš sa sirotinjskijeh leđa. Imao si u meni, beli vala, prijatelja. A sad dušmana imaš. Jest: dušmanina!

Postao je Arifaga svjestan da u zajednici s Ješ uom ne radi poštene stvari. Sprva je vjerovao da je to samo »trgovina, sanki«, a kad je uvidio da ta trgovina nije, »kako je Bog milosnik ostavio«, bilo je već kasno. Zavolio je Arifaga zaradu, a gazda Ješ ua ga je kod svakog posla uvjeravao da je sve što čine »pravo kako zrak ot suncu«. A imao je Arifaga još neudatu kćer i dva sina na zanatu.

- Ali sad je gotovo! *Teobe ja Rabum*, teobe estagfirullah! Neću više! Nikad više ništa javljati onom sarafu. Neka nađe drugoga. Puno Saraj'vo telala. Samo još ovo dedino...

A »ono dedino« bilo je smišljeno i između kadije i Ješ ue do u tančine dogovoreno i odlučeno.

Prodaja će biti na dan valijina dolaska, kad čaršinlije budu obuzeti dočekom, a nitko neće misliti da kupuje Hasan-dedinu kuću. Zar je čudo da telal zaboravi objaviti tu sitnicu prilikom skupljanja šeherlija za doček?

- A, efendum hazreteli, tko će nam bit' *ćefili*, svjedoci? Jer znaš... Kod takve prodaje treba... Mog'o bi, mesela, vakuf... Znaš, biraderu slatki, mogli bi tražit' da se uvakufi k'o mâl bez nasljednika. Duga dedo nije imao, a ukopala ga čaršija.

- Ja sam, sanki, davau kjoha ot moji paras. Ja imaji pravo da tražim taj prodaju za taj dug.

- Eh, eh... zaklimata glavom kadija.

- Svjedoki? Čefili... Budi, moja zlatno kadiju, budi, efendija moj, koliko ga hoćiš, i sve ot prva *kazas* ot šeher!

I našli su trojicu. Hadži-Dervišagu, *aščiju* koji je jedan od najstarijih i najuglednijih u svom esnafu. Već desetke godina ne radi ništa jer je gluh kao top, a »otkako ga damla udariu, ne vidit dobri, i, sanki, muca kot govor, kako mačka kad predajit«. On je i viđen i sojli, njegovu riječ nitko neće poreći, a on sam neće je ni iskazati. On će biti sretan što mu je kadija ukazao čast i poštovanje, pa baš njega pozvao da pribiva tako važnu činu. Uz njega, kao predstavnika Nazranija, gazdu Savu Kopca, također »vrijedna starinu«, koji još nikad nije odbio gazdi Ješui kakvu uslugu, jer nije mogao zaboraviti kako ga je ovaj jednom spasio od propasti i ocrnjena obraza pozajmicom, koju je - kao pošten čovjek - vratio uz veliku nagradu.

- Još i Antu Pekmu - završi kadija, da bi i sam nekoga odredio i tako pomogao svom poslovnom prijatelju. - On je bir insan bez mehane, osim što zaspe k'o top, kad se mrven naužije afijuna.

Arifaga je bio upućen da de na dan valijina dolaska, tačno na »sahat *uč* po podne namazu«, Hasan-dedina kuća biti prodana u mešćemi, prodana sa svime šta je u njoj, a novac biti razdijeljen između vakufa i države.

Čak još i trojicu »ćoravi mušteriji« odlučio je gazda Ješua povesti, neka zakonu, pobogu, bude posve udovoljeno. Njegov Rifat nudit će dvije kese, Salamon Danonče tri, Mitar, zvan vjetrogonja, četiri, a on, gazda Ješua Baraon, kao najbolji nuditelj, kupit će kuću za »dva veliku i pet mali kes«.

Samo jednog se gazda Ješua bojao: Omerage kazandžije. Ovaj »ludo glava s veliko strah i pobožnost u seb'« govorio je, naime, da hoće otkupiti dedinu kuću za božji rizaluk i u njoj nastaniti Aliju Leptira, za koga će on sam zaprositi »onaj puščato žena ot bolesno hodža«. Ali i to je gazda Ješua izbjegao. Omeraga je, hvala Jehovi, bolestan, a dok ozdravi, sve će već biti kako treba.

Na Arifagin gnjev saraf nije računao, kao ni na Arapa iz Alijina sna. Nije računao gazda Ješua ni s mrtvim dedom koji je iz groba pažljivo nadzirao svoje zakopano blago.

Arifaga je tog jutra lutao čaršijom, tražio nekog povjerljivog čovjeka, koji to ne bi razbubao čaršijom kao on, telal, da mu ispriča kakav je Ješua, »čovjek brez duše i ahlaka...«.

I našao ga. Našao pred Begovom džamijom. Najpoštenijeg ihtijara kog je poznavao. Bio je to - Alihodža Misirlija.

U Ibrinoj kahvi, za malom džezvom prave »mehlem mrkuše, koja svu maglu s očiju skida«, počeo mu se ispovijedati.

- Ali-hodža, je li velik haram nešto od svijeta kriti?

- Ako je tajna nekog čovjeka, koja zajednici ne može štetiti, a tog čovjeka spasava, onda to nije haram, već je čak dužnost pravog insana.

Zbunio je ovaj odgovor Arifagu, brkovi mu zadrhtali, pa on, da samo strese sa sebe gnjev i bijes, procijedi:

- Onaj Ješua je lopov. Jest! Ali-hodža, lopov je on.

- Znaš li to, sinko, pouzdano?

- Znam.

- Koga je prevario?

- Svakog!

- Ne govori tako. Mene nije.

- Ti ne mijenjaš zlato i ne prodaješ kuće.

- Beli vala! Ali smisli ti, sinko, ovo prije nego što takve riječi izgovoriš. Potvoriti nekoga, grijeh je.

- Ali ako ja znam da je on već godinama...

- Ako si znao prije godina, trebao si onda javljati.

Uplašilo to Arifagu, pa pošao iz kahvane, a Ali-hodža odgegucao Mehaginoj kući da malo »razgovori« onu nesretnu Almasu.

Kada je Alija umoran i zaprašena odijela ujahao kroz gradsku kapiju, baš je gazda Ješua pošao u mešćemu. Na pola puta zadrža ga stari trgovac Baruh i pozva k sebi.

- Hitim.

- Brzo ćemo. A zarada ti ga ne fali.

- Bojnos. Brzo! - A kadija i njegovi svjedoci neka čekaju, pomislio je, onaj posao mi je siguran.

Moja Sarikiju dobit će od Hasan-dedina imetka najbolje svilene haljine i tri nova tukadosa...

- Mašallah! Mašallah!

- Stiže! Kako si? Kako si? Pa, vidi ti što se obuk'o!

- I sablju opas'o!

- Bogme, pravi beg! Tko bi rek'o, da si to ti?

- Ih, što ti je plah dorat! Umori li se? Kako je bilo u Travniku?

- Znaš li, bolan, da smo već mislili: ti... valija... Stani, bolan, tu. Sjaši! Do sahat-dva stiže valija.

- Hahaha! Sva čaršija izišla pred Ali-pašu Lepira! I čekamo te na nogama... Hahaha! ...

- Kud si, alčače, izabr'o baš kao i valija? ...

- Neće on više hamaliti. Vidi ti sabljurine za pasom našeg Lepira!

- Doletio s pramaljeća... Pravi Lepir!

- Alaga, kako si?

- Kako si, slatki naš Lepire? Falio si nam.

- Meni na večeru!

- Jok! Meni, ja sam preči.

- Neće on nikom, ode on svom Ali-hodži.

- Merhaba.

- Merhaba...

Začudilo Aliju kako je skore čitava čaršija izašla čak do izvan gradske kapije. Veselilo ga što ga tako toplo dočekuju. Odgovarao svakom, ali se žurio da što prije stigne svom poočimu i da mu se izjada. A čaršinlije se smijale, veselile, dolazi valija, čekaju ga.

Pusta je bila čaršija kad u nju ujaha Alija. Pusta od ljudi, ali okićena barjacima i robom. Svi trgovci povješali robu na razapeta užeta preko sporednih sokaka, neka valija vidi šta oni sve imaju i kako ga dočekuju, neće li mu time omekšati srce i morati plaćati malo manje dancija.

Pred Tašlihanom susrete Aliju Arifagu telala.

- Haj, haj! Evo Lepira! Sjaši! Moramo popit po jednu! Moramo! Ja ću po muštuluk Ali-hodži!

- Nećeš, Arifaga. Hoću da ga iznenadim.

- Džaba ti je sad mu ić' kući. Nije tamo. Malo prije smo nas dvojica pred Ibrinom kahvom sidjeli. Sjaši, pa da negdje jednu slijemo.

- Peke. Haj'mo Omeragi. Nejma ga na izvanu među ostalim čaršinlijama. Ne dočekuje on valiju, ima pametnijeg posla.

- Bôn je, hasta.

- Zar? Otići ću mu večeras na Hrid.

- Vidi ti Alage. Zar zgodne ljude obilaziti, a sa mnom fukarom nećeš ni na kahvu.

- Ama hoću. Kuda ćemo?

- Haj'mo Mehagi kazazu.

- Peke.

Na ćepenku kazazova dućana sjeli. Dva momka u dnu dućana prišivali su neke širite. Mehaga bio otišao na gradske bedeme pred valiju.

- Pa, Alaga, kako si?

- Što da ti rekнем? Vuđud mi je dobro, ali srce...

- Eh, znam ja tvoju bolju. Voliš Saraj'vo i sunce. Je li? I još nekog voliš... Zna, bolan, Arifaga sve.

- Šuti o tom, živ bio! ... Umrije nam dedo?

- Jah, Allah rahmet ejled.

Pred Arifaginim očima uto puče. Alija je dedu pazio kao oca. Aliji je dedo možda htio ostaviti svoju kuću. Sigurno! Zar bi se inače gazda Ješua toliko obradovao njegovu odlasku u Travnik? Da popravi sve grijehe koje je zajedno sa sarafovima učinio? Da izda tajnu prodaje koja se baš sada vrši? Baš u ovaj tren, jer eno Ibrahim bin Jusuf, turkuša, upravitelj sahat-kule, trubi tri puta. Da se tako oslobodi more. Da tako osujeti tom mrskom Ješui zaradu. Ali šta bi to koristilo? Kadija je mlahkonja i pod utjecajem sarafovima. Alija nema ništa napisano i muhuleisano, a nema - vallahi - ni novaca da otkupi kuću. A i što će mu? Ako se pak prodaja ne izvrši, neće on dobiti obećanu kesu nagrade od Ješue. Ipak se odluči i poteže Aliju za rukav novog aginskog gunja.

- Slušaj, Alaga. Tebi ću rijeti, more bit će ti bit drago čut'. Prodaje se Hasan-dedina kuća i sve u njoj.

- Kada? - skoči Alija kao gromom ošinut.

- Sada. U ovaj čas. I znaš tko je kupuje? Gazda Ješua.

- Idem. Idem tamo - uzviknu Alija i već se nađe na sapima svog dorata.

- Kud si poletio, Alaga? Ma ne prodaje se kuća tamo gdje jest, na Abdesthani, nego u meščemi. Potajno.

- Kako potajno? Kakav je to šerijat?

- Kakav? Onaj iz Hilmi-efendijinih ćitaba, moj Lepire. Čovjek se nije ni pošteno ohladio u grobu, a već mu imetak ode na bubanj. I to danas, na dan valijina dolaska. Neka se ne nađe drugi kupac. Sve to more kadija učiniti za Ješuu, i sve to je pravo, i sve po šerijatu, a mome zetu, mome Muradifu, ne može spasiti bašću, pa sad da moja Džemila nema kud izići iz kuće u hlad...

Ali Alija nije više čuo zadnje riječi. Njegov konj je jurio kroz čaršiju k meščemi, tako da su mu iz kopita frcale iskre...

»Ode, odjaha budala«, mislio je Arifaga. »A nidje pare nema. Za ono što je od bega dobio, kupio te fine haljine da se dopadne Ismet-efendijinoj puščenici... A tako to s nama i jest, s nama sjerotinjom. Jurimo kao vjetrom gonjeni da nešto dokučimo i stignemo, a kad tamo - ugrabio to onaj bogati, bez pol muke... Eto, i Alija juri za dedinom kućom... A Ješua već kupio, pa kad je isprazni i pokupi starčeve dukate, prodat će je nesretnom Aliji i ovaj će je do smrti isplaćivati. Tako i sa ženom. Kad je se nasitio bogati bolesnik, dat će je zdravom siromašku, da je do smrti hrani i sluša od nje: »Eh, što je moj prvi čovjek bio fin i zgodan. Svašta mi je donosio, a ne k'o ti'...«

Mislio je tako Arifaga telal, ali je ipak bio zadovoljan. Eto, osvetio se sarafu i oslobodio se more. Nije on bio svjestan da je tako moralo biti, da tako Bog hoće, da tako hoće onaj Arap iz Alijina sna, pa čak i duša tvrdice Mula Hasan-dede.

Baš kad je Alija stigao pred meščemu i uletio kao lud u Hilmi-efendijinu odaju, odgurnuvši pri tom kadijina slugu Mahmuta čak u kut predsoblja, začuše se s gradskih kapija trublje i bubnjevi: Valija stiže... »Jaša, jaša! Živio valija!«

U bašči Mehage bakala, u sjeni tek olistale trešnje, sjedili su na šiljtetu Almasa i Ali hodža. Fatima-hanuma im bila donijela svježu pogaču i sahan mladog sira, pa ih ostavila neka se izrazgovaraju. I ona i muž joj primjećivali su da uz starog hodžu, pred kojim je nekad kao dijete naučila sve temelje i »direke Islama, svoje uzvišene vjere«, Almasa nekako cvjeta. Hodža je najbolje utješi. Sigurno joj govori o

Bogu i dženetu. Ostaviti ih same, to je bio cilj starih. Molio je Mehaga Ali-hodžu: »Dodi nam počesto. Eto moja domaćica se ne skriva ispred tvoje bijele brade. Otiđi malo mojoj šćeri i po danu, kad nemaš posla. Ja sam u čaršiji, žena radi po kući, a ona - jadno dijete - zatvori se sama u čardačić i misli...« A Ali-hodža dolazio i pričao s Almasom o Aliji. Nije on Aliju spominjao Mehagi. Ima to, mislio je vremena, dok se vrati, dok se u trgovca pretvori, dok mu dućan otvorim...

- Almasa, sinko, eto nam se vraća valija.

- Valija... Eh, Ali-hodža, da je, bogdo...

- Znam šta hoćeš rijeti: Alija. Doći će i on... A onda neće udarati bubnjevi, nego tvoje srce. Onda nitko neće svirati u trublje, nego će tice u granama pjevati pjesmu sreće... Eh, razmeškoljio se ja pred tobom, pa i ne vidim kako te stid. Ali ne stidi se mene. Ja znadem kako vaša srca biju jedno za drugo.

- Znaš li, Ali-hodža? Pa kad znadeš, reci mi otkad me Alija voli.

- Otkad? Nema, dijete, ljubav početka... Vidao te je kao dijete, rasla si pred njim, a s tobom rasla i njegova ljubav.

- Pa zašto mi onda nikad ništa ne kaza?

- Ljubav se ne odaje. To je tajna koju dvoje moraju osjetiti. A vidiš, dijete moje, Bog je htio da ti prvo osjetiš muke, da bi poslije mogla u potpunosti uživati slast. Da ti ona bude slađa nego drugima...

- A hoće li me Alija uzeti ovakvu?

- Hoće li? ... Pitaš. Eh, dijete, znaš li njegove riječi: »I da je stara i slaba k'o onaj Hasan-dedo, i onda bih je htio.«

- Je li baš tako kazao?

- Baš tako.

- Ah, kad li će doći?

- Kad? Možda je već i došao. Čekam ga svakog dana. Ali dijete, ti ćeš prije saznati da je došao, nego ja.

- Prije, Ali-hodža?

- Prije, dijete.

- Kako? Kako ću doznati?

- Eto, ako budeš osjetila da ti je u srcu nešto puklo, pa da ono brže kuca, znaj... Alija je tu.

- Zar?

Ali je ušutjela i zažmirila jer je osjetila kako joj je u srcu nešto puklo i kako ono brže kuca.

XXVII

Na mekanom mindere, unaokolo hakim-efendijine odaje, posjedali svjedoci. Stari hadži-Dervišaga dremuckao je, ne znajući ni zašto ga je sluga Mahmut doveo. Gazda Savo značajno se ogledao po odaji, osjećajući visinu svoga trenutačnog položaja i radujući se što mu se dala prilika da se oduži za usluge tako valjanu trgovcu kao što je gazda Ješua. Anto Pekmo, još u bunilu od afijuna što ga se jutros nauživao, bio je nekako rastrešen i glupo je pogledom lutao po odaji. Njegove misli bile su kod krčmarice Ivanke, koja mu je nekada, još kao mladiću, poklonila komadić svoga velikog srca. Nije gazda Anto uvijek bio propalica i afijunaš, nije uvijek bio bunovan i zanesen u polusnove, bio je nekada viđen trgovac, ali ga je, štono vele, smrvila ljubav. Zavolio, nesretnik, djevojku tuđe vjere. Muslimanku. Slučajno je jednom ugledao njezino načas otkriveno lice, prolazeći kraj neke česme na kojoj je ona točila vodu. I ona se u taj čas prevarila i pogledala u njega, i dogodilo se čudo. Odmah su se zavoljeli ludo i nepromišljeno. Sakrila je lice, ali ga on nije zaboravio. Našao je zgode da je opet susretne i potajno s njom progovori. Tako se začela njezina i njegova sudbina. Razumije se da mu je njezin otac nije dao. Ali to nije bila glavna zapreka njihovoj sreći, jer bi Aiša za svojim Antom i pobjegla da se nije razboljela i umrla baš osam dana prije nego što ju je Anto htio odvesti svojoj kući. To ga je ubilo, razlupalo u njemu kućicu radosti i nada, koju je bio saziđao na pretpostavci da će Aiša biti njegova. Ali ni to nije bilo sve. Nazranije doznali za tu njegovu ljubav prema nekrstu, pa bacili na njega prokletstvo: isključili ga iz svoga kruga, a muslimani ga, njega, lopova, radi kojega umre cura Aiša, nisu pimili u svoj. Od onda, je Anto Pekmo postao propalica. Odao se piću, pa afijunu, a dućan mu polagano, ali sigurno propadao. Sada je već posljednji čovjek, koji je za jednu gidicu afijuna spreman na sve, razumije se da to »sve« ne smije biti ništa nepošteno i nečasno. U to sve spada odbijanje *klempa* po ušima u pola čaršije, ili skakutanje pred društvancem veseljaka na

jednoj nozi... Sad je sjedio ovdje da bude svjedok, i za to de dobiti gida, a ako bude bilo šta nepravdo, grijeh nije njegov, nego kadijin.

Hilmi-efendija se zagledao u svoj ćitab, koji je pred njim stajao otvoren, i mislio na one kese koje će dobiti.

Uto udoše kupci: Salamon Danonče uvukao je jedva svoj ogromni trbuh, opasan crvenim trabolozom, kroz kadijina vrata. Bio je on nekada moćan trgovac, ali otkako je naučio hebrejski i pročitao Talmud, zaželio se *Gan-Edena* i svijestan da je on, i to baš on, Salamon Danon, čovjek izabran i probran, da on ne smije biti kao gadni *Goj*, da mora biti velik i pošten, počeo se zanositi molitvama i tako zanemario trgovinu. Uz to ga je i nagomilano salo na trbuhu, koji se kao neka brana dizao ispred Salamonovih očiju i zaklanjao mu zemlju i noge, smetalo da bude hitar i brz. A ta su dva svojstva krila trgovine. Zato je gazda Salamon popuznuo u poslovima, ali je u šeheru među svojim suvjernicima bio poznat kao čovjek koji će bratu Izraelićaninu učiniti sve. Znao je Salamon po pet-šest dana oblijetati onako debeo i težak oko židovskih trgovina i skupljati dobrovoljne prinose: »da ga udajim onaj siroto mučaća ot Ašer«, ili »da ga sakupimo po kvatros grošos svako trgovino i da ga dajimo na onaj *boher* Jakab, da pošali na svoja majka u Uskup hedija«. Idući sokacima šaptao bi često: »*Šemal Izroel Adonaj, ehod*«, a na poziv ma kog trgovca ulazio bi mu u dućan i pomogao sve što je mogao. On je za dobro svog subrata Ješue Bararona došao da bude »kjuravo mušteriju za utvrda ot pazar«, i znao je da smije goniti do »tres kesos mali«. Gazda Ješua se, čim je debelog gazdu Salamona upleo u ovaj »dobro poslu koji ga radijim već godina dan pa sad trebaji puno kamatos da mi ga donesiji« pokajao kad je za većila izabrao baš tu poštenjačinu, ali je brzo odagnao svaki strah. »On ga ji naš, on budit za men sve učiniu, ja sam ga danas dau za onaj boher tres dukatos.« Čak se i poveselio što mu je, eto, prvi put uspjelo gazda Danona uvući u jedan »svoj« posao. Koliko je, naime, Salamonče bio debeo, nezgrapan i trom, isto je toliko bio ugledan među šeherkim jehudijama. Više je kod sarajevskih Židova vrijedila njegova riječ od trideset, od stotinu pa i više riječi i zakletava gazda Ješue. A Ješua je to znao. A znao je i to da mu Salamon, uza sve »hediju što ih, sanki, dajim za svaki naša dobro i za spasjanji ot derš« mnogo ne vjeruje, da mu čak

prigovara što izravno, u dućanu, što poslije molitve pred hramom. »Nemoj ga, Ješua, na zlo da ga misliješ, nemaj druga vjero da varajiš, svako grešno dukatos je grijeh, svako. I goj je čovjek, i nego trebajiš da paziš, jer teško ga nam ako nas i ovdje zamrziju...« I ovog se lažnog nadmetanja na rasprodaji jedva primio. »A što će ga na teb' taj kazas od deduko?« Gazda Ješua se nasmijao: »Za naše ga dobro! Ona ga ji daleku ot Mejtašu. Ja ga kupujem i u taj kazas dovedem majstori, popravim, i tu budu naša mladi boheri imali svoja stan i skola.« To, naravno, razoružalo gazdu Salamona i on - pristao. U meščemu došao prvi.

Odmah za njim uvukao se plašljivo i mali Rifat, obučen u bajramsko odijelo. On je izvršivao nalog svoga gazde, a bio je sretan da sad nije »prosti momak što magazdu mete«, već kupac jedne kuće. Kupuje kuću, nije šala! ... Toliko se bio uživio u tu ulogu age da je sve do meščeme išao uzdignute glave. Ali došavši u sudnicu, pokunio se, uplašio se i izgubio. Jedva je čekao da izgovori one od gazde naučene riječi i da pobjegne. Da se vrati i skupi »onaj stari slamo na basamakos ot podrum«.

Ova prva dva kupca tek što su pozdravili kadiju i nazočne dubokim naklonom (koji je gazdu Salamona stao mnogo muke) i *temenom*, pa sjeli na desni kraj minderluka, uđe u odažu i treći.

Tko u šeheru nije poznavao Mitra vjetrogonju? Možda samo stranac koji nije u gradu prenoćio. U svakoj su krčmi vjetrogonju viđali, na svakoj skupini, i to uvijek nasmijana i raspjevana. Mitar je, naime, bio đozbojadžija, sihirbaz. Umio je - vjerovali vi ili ne - iz jedne čevrme izvabiti tri goluba i čitavu hrpu jaspri, umio je Mitar obendijati čovjeka, pa da ovaj - ih, sramote i piske! - kukuriče kao horoz na đubrištu. A Mitar vjetrogonja bio je omilio, kako među djecom, tako i među odraslim. Tko ne bi volio Mitra, kad je on, štono vele, sveznan. Umije i »ogledati«, istina ne kao Ali-hodža ili Daut-hodža, ali za »džinski vjetar« i »urok« bio je dosta vješt. Bio je Mitar i pozgodan, imao dvije kuće i - kako šapuću - u svakoj po jednu ženu. Mitar je gazdi Ješui obećao doći tačno u »sahat uč« i obendijati i kadiju i svjedoke.

Sva tri kupca osjećali su se nelagodno na svojim sjedištima kao i na čejrek po ugovorenom vremenu gazda Ješua nije došao.

Anto Pekmo, dosađujući se i osjećajući potrebu za novom količinom »rajske varke«, kako je zvao afijun, javi se nekako plašljivo.

- Hakim-efendija, da počnemo. Vakati je. Uč je prošao.

- Jok. Čekajmo. Doći će još koja mušterija. Doći će... - prekide ga gazda Savo.

- Oklen znaš, gazda Savo? - upade strogo Hilmi-efendija, jer ugovor između njega i Ješue bio je čvrst. Ni jedan svjedok ne smije znati da je i drugi upućen u tajnu prevare. Ni jedna »ćorava« mušterija. A što se tiče hadži-Dervišage - on i nije znao, samo je bio svjestan da čini Bogu ugodan posao.

- Ma, eto, red je pričekati - ispravi se gazda Savo.

Zar je saraf Ješua mogao predvidjeti da se Savo Kobac i Anto Pekmo ne trpe? Nije mu to Arifaga telal nikad kazao. A Anto je mrzio gazdu Savu od onda kad mu nije dao novaca da kupi gidu, iako je prije toga pred njim igrao. Mrzio ga je duboko i jedva ugrabio prvu priliku da mu se osveti. Onda progovori:

- Hilmi-efendija, počnimo. Dok se ova tri vrijedna i poštena kupca - gledao ih je pri tom tako zlobno da se gazdi Salamonu zatresao trbuh - ispitaju, doći će i četvrti, pa kupiti kuću.

- Ma, eto, čeknimo još, mesela. Šerijat veli: kad se šta prodaje, valja skupiti dosti mušterija, time će, ako Bog da, efendum hazretleri, dedina kuća dobiti na cijeni.

- Pa telali su objavili - usudi se drsko kazati gazda Anto - tko je hotio, došao je.

- Čekajmo još Anto. Red je. Čuo si šta hakim-efendija govori.

- Da priupitamo, gazda Savo, najstarijeg među nama... Eh, hadži-Dervišaga, da počnemo? Ha? - i Anto se okrenu starcu.

Nesretni Dervišaga videći da se nešto govori, a htijući pokazati kako i on sve shvaća, kimnu glavom i prozbori:

- Peke. Kako vi velite. Ja sam kail.

- Eto vidiš - upade gazda Savo - on hoće čekati.

- Jok, on je kail da počnemo.

Hilmi-efendija, bojeći se Pekmine izdaje, jer je bio uvjeren da Anto hoće njega uhvatiti u nepravu radu, pa će - uf, ne daj Bože! - onako pijan od afijuna svijetu kroz uši provući, prekide prepirku.

- Peke. Da počnemo.

Sigurno se - pomisli - Ješua na kraju predomislio i promijenio osnovu, pa poslao Salomona da za njega kupi Hasan-dedinu kuću. Ipak, trebao je takvu krupnu promjenu pravovremeno javiti.

Baš kad je uz mlataranje rukama i silnu galamu Mitar vjetrogonja, najbolji nuditelj, viknuo:

- Četiri kese i ni groša više! - otvore se naglo vrata, kao da ih je vihor rastrgao, i u odaju upadne Alija. Mali Rifat zadrhta.

- Selam Alejk! Evo... pet malih kesa.

Svi nazočni u odaji nisu se u trenu mogli snaći. Hilmi-efendiju obli hladan znoj. Prvi se snašao gazda Savo.

- Oklen tebi, Lepire, te haljine i te pare? I kupuješ dedinu kuću... ti, hamal! Mani se šale, već hajd' na tvoju ledinu. Tko ti to pozajmi odijelo, pa ti još i sablju opasa? Beli za džumbusa što nam valija dolazi.

- Ne melji svašta, gazda Savo. I ne pometaj prodaju, jer ako bi... ako bi... znao bi, vallahi i padišah kako se brzo prodade dedin mâl.

Te riječi ukočiše Hilmi-efendiju.

- Šest! - ljutito podviknu gazda Salamon.

- Jedna velika i tri male - stiže ga Alija.

- Jedno veliki, i tri mali i tres dukatos!

- I četiri dukata!

- I beš dukat!

- Stan'te ljudi, stan'te! - umirivao ih kadija da dobije na vremenu i time dočeka gazdu Ješuu.

Rifat se šćućurio u kutu na minder i blenuo u ostale. Šta se to zbiva? Gazde još nema! Mitar vjetrogonja, svijestan da je došao njegov čas, pokušavao je obendiјati Aliju, ali to ne ide tako lahko. Njegove su oči nekako jače, a i ne gleda on u Mitra. Obendiјan je svakako, pomislio je, pa se uvali u minder sretan što gleda tako uzbudljiv prizor. Tolika je graja bila u odaji od nadvikivanja debelog Salamona i Alije, da je jedini Anto Pekmo čuo trublje i talambase. Približava se, pomisli on, valijina povorka.

- Biraderi, polahko! - moljakao je dalje kadija...

- Nek' se oni gone - upade Pekmo - više će istjerati.

Gazdu Savu zaniјelo nadmetanje. Čudio se odakle Aliji tolik novac.

- Dvije velike i jedna mala kesa - upade Alija.

- Dvije i dvije!

- Dvije i tri! - završi Alija umoran.

Gazda Salamon, tvrdo vjerujući da je Hasan-dedina kuća vrednija i od pedeset kesa, poskoči i viknu.

- Duos velik i kvatros mali kes'!

Alija ustuknu. On toliko nema. U tren oka ugleda pred sobom u tom gustom zraku mešćeme lik svog Arapa iz sna, ugleda i Hasan-dedin lik. Oba mu u zboru šaptali: »Goni dalje! Goni! Pa noćas uniđi u kuću, pa u podrum, napuni ako treba i sto kesa, samo kupi! Otmi od Salamona, koji kupuje za Ješuu.«

- Tri velike i dvije male! - uzviknu na to, a Salamon se zgranu, pokoleba, da u sudnici nasta muk.

- Tres veliki, dviji mali i beš dukat!
- Tri velike i tri male kese! Čuješ li, Salamone, okani se ti...
- Ne smetaj, ne smetaj! - upade kadija.

Salamon klonu. Više on ne smije nuditi bez Ješue, a ako ovaj ne dođe i kuća pripadne njemu, Salamonu - o, šema! Izroel! - a on nema ni prebijene pare... uza se.

- Tri velike i tri male - ponovi Anto Pekmo Alijine riječi. - Dâ li itko više?

- Daje li tko više?
- Prvi i drugi i treći put!

Svi su otirali znoj čevrmama s čela, a kadija osjećajući kako mu pet kesa rušveta izmigolji iza pasa i kako gubi povjerenje svoga gazde Ješue, izusti strogim glasom:

- Alija, i kuća i sve u njoj tvoje je. U ime Allaha, Sveopćeg Gospodara Milostivog, u ime šerijata i padišaha silne carevine, ja, kadija, u nazočnosti trojice pravih i poštenih ćefila od sve tri vjere, ovijem tebi predajem kuću Mula Hasan-dede Anadolije, za tri velike i tri male kese.

- Pare na srijedu! - poskoči gazda Salamon. - Nejma čekanja! Jok!

- Ne miješaj se u šerijat! Ja sam kadija.

- Pare! Pare! - vikao je Salamon.

- Jašta neg' pare! - javi se i gazda Savo.

- Ne moraju sve biti! Ne moraju, je li, hadži-Dervišaga? - podsmješljivo upade Anto Pekmo.

- Evo vam dvije velike i tri male. Ostalo donijet ću sutra do podne.

- Sutra do podne. Peke. Čuste li, ćefili? Čuste li... - i kadija pokupi novac.

Svi su stajali zgranuti. Dakle, Alija je imao novaca, mnogo novaca. Stare požutjele tapije izvadi kadija iz dolafa i predade ih hamalu.

- Kam' ključī? - viknu Alija.

- Sutra, biraderu, dok isplatiš - reče nesigurnim glasom kadija.

- Jok! Odmah meni ti, efendija, daj ključe.

- Ključe, ključe! - javi se i Anto Pekmo.

Tu riječ čini se da je i gluhi hadži-Dervišaga čuo ili samo naslutio po izrazima usta, pa da i on koju rekne, makar i jednu, neka se vidi da i on prati tok čitave prodaje, izusti tiho:

- Ključeve, efendum, podajte mu.

Kadija osjeti kako se cijela odaja okreće oko njega, osjeti se nesiguran i izgubljen. Kako će on sada Aliji dati ključeve kada ih nema? Ta tko je mislio da će se sve ovako svršiti?! Sam šejtan Ibrica doveo je tog prokletog Pekmu, on, i nitko drugi, nadahnuo je svojim poganim znanjem Aliju da kupi kuću, sam đav'o. A Ješua ne dođe. Što li? ... Nesretan ti sam! Ključeve je Hilmi-efendija, naime, još dan prije dao sarafu. A kako će sad? Kako? Još da nije taj hadži-Dervišaga ovdje...

- Pa, efendi si benum, ti kûpi kuću - otpoče da samo dobije na vremenu. - Neka ti je hajirli, biraderu hazretleri.

- Amin!

- I nek' u njoj stekneš za hadžiluk - javi se jetko gazda Savo.

- I meni nešto za muštuluka valja ti, br'te - kaza Pekmo.

- Peke, braćo. Hvala vam, ali meni se hiti kući. Konj mi je dolje pred mešćemom svezan. Molim te, Hilmi-efendija, ključe.

- Dobro, dobro... Nego da popijemo jednu, stari je to, biraderu, adet.

Ja ga ne piju ot hamalu!

- I ne treba tebi, gazda Salamone!

- Anto, ne budi taki! - poskoči Mitar.

- Čekajte, ljudi, da vam ispričam kako se...

- Nije meni do priče, aferdesum! Daj mi, živ bio, Hilmi-efendija, ključe...

- Ovaj, biradaru, sad ću, sad...

Uto se s hodnika čuše koraci, i prije nego je kadija mogao izići da obavijesti pridošlog o svemu, u odaju uđe odmjerenim i dostojanstvenim korakom gazda Ješua.

- Karamba! - opsova Salamon.

- Evo ja, sanki, stignuo. Mali zakasniu! Vi čekala... Ja znaji... Pa, nitko ne daji viš'? Nitko? Peke... Ja, sanki, kako siroto trgovac, ne mogu daji viši ot pet kes'.

- Kasno je, gazda Ješua, procijedi Anto Pekmo - kuća je prodana.

- Moja je, gazda Ješua, moja.

- Tvoja? ... Kako? ... Čekaji! ... Ja ne razumiju, sanki, to ne bilo čisto rabota! ... Tvoja... Ti, Lepir, sanki, ti došlo u Saraj... kako ti... ne može! Jok! Ne može! Hilmi-efendi, sanki, pašeriko mio, ja daji šest kes', daji sedmi, dajim ga ja tri veliki i pet mali... Dajim ja, sanki...

- Kasno je - nasmija se Alija. - Ja kupio, ja platio...

- Platiu? Platiu? I vi, ljudi moj, to kazati da to j' istina? To šalu, hahaha! Aliju hamal kupiu kuća ot deduko! ... Hahaha! Trebaji mal džumbus za ovaj dan, na dolaska ot valiju...

- Nije šala, gazda Ješua - odbrusi Alija. - Reci mu i ti, hakim-efendija.

- Jest, efendum, Alija je kupio kuću.

- Kupiu? ... On ne trebaji taj kuća. On ne smiji, sanki, to kupit!
... To ne čisto, to ne po šerijat! - razvika se saraf.

- A da si ti kupio, bilo bi čisto, je li?

- Ti, Lepir, šuti, tebi ne pitaji nitko.

- Nemojte tako, biraderi! Kupljeno i plaćeno.

- Niji sve! Niji! Samo dviji veliki i tres malo kes - javi se gazda Salamon.

- Dajim ja dvostruko!

- Kasno je sad! Kasno! Kuća je moja! Po šerijatu, po šerijatu, ja!
Daj ključ, hakim-efendija.

- Odmah, biraderu, namah! ... Hajd' malo 'vamo, Ješua.

I Ješua ode s Hilmi-efendijom u susjednu odaju. Za njima izmigolji i gazda Salamon. Svi ostali pratili su ovaj događaj s velikom pažnjom, a nesretni hadži-Dervišaga sada tek nije razumio ništa. Ipak to nije htio pokazati, pa je progutao pitanje: »Zašto sad odoše kadija i ona dva trgovca u malu odaju?«

- Mogu l' ja ići? - upita Rifat uplašeno gazdu Savu.

- Što to mene pitaš? Pitaj svoga gospodara, budalo okalaisana, magariće kratkouhi.

- Nemoj tako, Savatija, ako Boga znadeš! Aga je to, zar mu ne vidiš po odjeći?

- Ti Anto, šuti! Ti si svemu kriv!

- Nije on kriv, nego Ješua - javi se Mitar. - Što ne dolazi vaktom. Misli on, kadija će čekati. Nije kadija k'o ja i ti. Ni k'o onaj Anto.

- Šta mene petljaš u svoje marifetluke? Nisam ja sihirbaz!

- Ali si mahmuran i opsihiren svojim otrovom.

- Peke, braćo. Je l' nama vakat? ... Lijep dan, mašallah!

- Tako je, tako je, hadži-Dervišaga.

- Veliš: nije lijep? A što, pobogu?

- Ama lijep je, jašta je! - podviknu Mitar.

- Zar će kiša? Oklen ti to, Mitre, vadiš? U Božje emere ne valja se petljati.

- Ma kakva kiša, hadžija?

- Evet. I ja velim. Baš neka je hasul bilo.

- Šta *hasul*? - prasnu u smijeh Mitar, a i svi ostali, čak i Rifat, nasmijaše se.

- Baš i jest smiješli. Hamal, pa tolike pare! Vidiš šta štednja uradi. Drag je nama svima Alaga.

- Neka ga đav'o nosi!

- Tako je, gazda Savo. Vrijedan, pa eto ti, de! Sad već smijeh postade glasan, tako da se damlaisani aščija uozbilji.

- Što se smijete, djeco? U mešćemi smo mi. A veliš, Savo, jeftino uzeo. Pa neka je. U moje vrijeme bilo je i jeftinije...

Dok su se ovi tako zabavljali, Alija je sjedio na minderu, daleko od svega toga. Lice je bio sakrio među ruke i nije čuo ni smijeh ni da ga je gazda Savo otjerao đavolu, a i da je čuo, ne bi se naljutio. Njegove misli lutale su između zlata i Almase. Eto, kuća je njegova. Zlato i biseri i ćilimi i sve to njegovo je. Ali šta to vrijedi bez nje?

- Pa, sinko, Allah mubareć ejled! - javi mu se hadži-Dervišaga, a on mu se zahvali i poljubi ga u ruku.

- Ti se, bogme, okući. Sad da ti je još samo žena, pa bi sve bilo kako treba.

- Nemoj mi, živ bio, gazda Pekmo, žene spominjati.

- Što? Ne ujedaju žene... Eh, da znaš što je to slatka čeljad! ... Eto, bila jednom u krčmarice Ivanke...

- Šuti o tom pred sijedim hadžijom.

- Ti, Mitre, mene ne uči. Makar ti ne! Ti, koji mijenjaš žene k'o košulje.

- Češće još, više još! On se u godini dvaput ženi, a samo jednom preoblači. Kô sihirbaz, obendija te i ti ne vidiš da mu je košulja crnja od zemlje i da po n'oj gmižu...

- Gazda Savo, ako te...

Rifat se glupo smijao, Dervišaga prevrtao svoj tespih, Alija sanjario, Anto Pekmo mislio na afijun, a u sujednoj uskoj sobičici Hilmi-efendija žučljivo rasprvljao s gazdom Ješ uom. Društvo Salamonovo nije im nimalo smetalo.

- Što prodaste prij i meni, sanki? To ne lijepo, to... to...

- Mesela, što nisi došao?

- Zakašnju! Imalo sam ga posla! ... To ti napraviš da ne važiji...

- Ne more se više. Daj mi ključ.

- Kluči? ... Ne dajim, pašeriko mio, ne dajim! Sutra, kat on donesit drugo paras... Sutra nek' budi kuća na nego. Cijela kuća... Razumijiš. Do sutra mene ne trebaji kuća... A ja tebe davam deset kes i na tebe, Salamon, dva... Sutra... Unos noč os meni dost...

- Ne more to, efendum! Ti ne smiješ u muhurleisanu kuću uljeći i iz nje ništa iznijeti.

- Ne smejiš, Ješua, to grijehu! Ti budiš ne išlo u Gan Eden.

- Šut', makar ti, mio bojnos Salamon...

Tako je i taj zadnji naum gazde Ješue propao. Nakon nekoliko trenutaka izvadi iza pasa dvije oke težak ključ i skoro plačući predade ga Hilmi-efendiji. Ovome svanu! Kamen mu pade sa srca, spasio je obraz! I neće više, neće sigurno više u takve poslove, makar nikad ne donio ženi nakita, makar nikad ne okusio više grešne slasti zabranjenog ploda kod one propalice Šuhre, koju mu je, skrivenu u velikom hamalskom sepetu i pokrivenu zeljem, donosio na leđima hamal

Abdulah, kad je kadinica odlazila na selo. Neće više... Estagfirullah!
Teobe ja Rabum...

Ješua se odjednom lukavo nasmija. Prisjetio se posljednje spasonosne mogućnosti i učas se pred njegovim očima zasjaše dedini dukati... Odakle Aliji hamalu i bijedniku kese? Odakle? I kad je stigao u šehar? Kad? A čuo je Ješua da su noćas opljačkani fratri... Pa, ako je Alija baš malo prije stigao... Ili, zar ovaj hamal nije mogao provaliti u dedinu kuću? A on zna gdje je blago! Zna... Ne, to je sve ipak nemoguće, jer Alija je pošten do gluposti... I pobožan. A fratre je napao neki isluženi janjičar, a Alija nikad nije bio... »Ali, ako ga ja tužim na kadija i on odidi u hafs, on ne budi sutra mognio isplatiti ostatku ot cijena, prodaja ne valaji po šerijat i ja ga budim, sanki, na drugo prodaja kupio i ne budim ga tada viš zakasniu, nek nosi vrak to tres dukatos ot moja ahabab Baruh... A Aliju u zatvor ne pomagaji kluč. Moja budi dukatos, moja... I zaštedijim rušveto na kadiju. Ne! Ne budim ja... Ješua Bararon ne škrto kako deduko, daji na kadiju i na moji staro pobožno Salamonči, neka sebi kupuji puno *maces* na *Pesah*...« Onda je progovorio tiho i oprezno:

- Hilmi-efendiju, šta bilo... bilo. Kuća ne moj. On sat ot Aliju. Bojnos, mio slatko kadiju, ja ga se ne ljutim. I tebe moja Salamon, ja zahvalim na sve. Bojnos.

- Eto, Allahu šućur, hajd'mo sad u odaju...

- Hajd'mo, Ješua, hajd'. Dava tebe naša silno Jehova na drugi stran.

- Čekajite malku, ne valaji hitnju. Hilmi-efendi, moja zlatno jabuka i pošteno i ilumli glava, ja tebe hoći pitat, sanki, jedno pitanju.

- Bujrum! - slatko izusti kadija, koga je laska mjesto ljutnje tako usrećila da je zaboravio na svoje pokajanje i pomišljao kako mu Ješua može još kadtad valjati.

- I ti, mio bojnos Salamon, i tebi to pitaji.

Onda je zašutio da se odmori i sabere, a u onoj dvojici da izazove što veću radoznalost. To je bila lukavština koja je sarafu uvijek pomagala. Ljudi se zanesu u čekanju nečeg velikog, pa i ne primijete da kasnije odgovaraju onako kako to gazda Ješua hoće. On, zapravo, u pitanjima obično odredi i odgovor. Na primjer: »Ovaj sahat ti veli beš... Jok, reci: alti«. A siromah mušterija baš htio izustiti: »I beš je mnogo«, ali - nekako čisto smeten - odgovara prosto: »Peke...«

Tako je i sad otpočeo:

- Ti, Hilmi-efendija, poznajiš naša Lepir?

- Poznam.

- I ti, moja bojnos Salamon?

- I ja.

- I vi ga znajte da on lijeno čeljadu! Da on na meraja, u šuma ili u bakša spavaji na sunca cijeli dan.

- Tako je.

- Tako ji... I govori sa sunca. Šenula malo naša Lepir...

- I znajiti da on, Alija, biu hamal ot vazda i da živi kako fukara.

- Jest, vallaha!

- Jest, jest, moja Ješua, tako ji.

- I vi znajite, moji bojnos ahababos, da Aliju nemaji ni kuća kako pravi insan, nego koliba koji daji na česim. I da živi kot Ali-hodž' na milost i na posluga...?

- Tako je.

- Tako ji, i on biu jeftino hamalu...

- I vi, braćo moj, vi znajite da Alija voliu onaj hanum ot Ismet-efendi...

- Ja to, efendum, ne znam.

- Ja znaji, hakim-efendi, ja znaji. Znaji Salamon. On sve sanuvao na nju, dok je bila mučaća. I sad mislim da on na nju misli... Znaji Salamon...

- I sad o njoj sanuva! I sad! A vi znajiti da ona pušćala od svoji muš?

- Znam, bogme, ja sam ih rastavio po šerijatu.

- Znaji i ja! To bilo na zakon i vjera i poštenji i adetu kot muslimani uređeno. Sve znaji Salamon...

- Peke... - odmjeri tiho gazda Ješua. - A vi znajiti za ljubavu? Ona upravo i luda...

- Znam! Tako je! - uzdahnu kadija.

- Ona grijehu, i blizu grijehu, i vodi grijehu - piskao je značajno kimajući glavom gazda Salamon.

- Tako j'. To prav'... Ona vodit na grijeh. Ali vi, sanki, ne znajite reć' od kud na Aliju, sanki, toliku paras! Vi ne znajiti! Čula vi mene! ... Vi ne znajiti! ...

- Ne znam, bogme!

- Ne znaji!

- A vi znajiti da on biu ga u Travnik kako momakos kot Mustajbeg.

- Znam, vallaha.

- Znaji, Ješua, i ja. Sve znaji Salamon.

- A vi znajiti koliko se plaćuva na momakos ot jedna godinu?

- Jedna kes'!

- I dvije, ako je, mesela, sahibija dobra srca.

- Ali on ne biu godina, ni edna godina, sanki. Pa, ahababos moji, ot kut na Aliju duos veliki i tres mali kes'?

- Otkud?

- Ot kut?

Odgovorila su oba slušatelja napeto.

- Vi ne znajiti. Znaji Ješua Bararon, sarafu u kjaršija.

- Ti znaš, mesela?

- Ti znajiš, moja Ješua?

- On tih paras ukrau! Ukrau ot duos ujakos na drum. I raniu jedno ujak... To ja čuo ot majstor Stipan, on biu na drum... Kot nekakav Marko u han. Jedno beg njih spasuva.

- Aman ja rabi! Aman ja rabi...!

- Čudo! Ah, Dios mio, Dios mio, ti misliš da Aliju...

- Ja ne mislim. Ja znaji. Ot kut kot nego paras?

- Otkud!

- Ot kut?

- I, vidiš, moja zlatno kadiju, ovaj cijeli prodaju ga ne vrijedi, jer ti dobiu haram paras.

- Čekaj! - uzdrhta kadija, videći već kako ga valija pohvaljuje, kako je svojom pronicavošću i mudrošću uhvatio i zaptiji predao drumskog razbojnika... - Čekaj da pitamo Aliju.

- Ne, moja kadiju, ne pitaji! Lopof, sanki, nikad ne kazuva: ja lopof... Treba radit' na šerijat...

Uto kadija drhatvom rukom izvadi iza pojasa kese dobivene od Alije i postavi ih na peštahtu. Gazda Salamon se zagleda u te kesice napravljene od mješine. I gazda Ješua se nadviri, pa slavodobitno dograbi jednu veliku i tutnu je kadiji rod nos.

- Vidiš. Moja zlatno hakim-efendi, sanki, vidiš... Na kesa napravljeno uno krestos, uno pravi nazranski krestos... To ot ujakos! To haram para ot krađu i to ne možiš davat na padišah, niti na vakufa.

- Ah!

- Baš lopov!

- Lopof!

- Lopof! Vidiš, moja kadiju, a sad ja tebe kazuvam...

- Jok! Meni više ne treba. Zaptiju ću dovest i s njim u zatvor. Hrsuz! Tko bi rek'o, mesela, za Aliju... ?

- Čekaji, Hilmi-efendiju, čekaji! ... Morajiš radit s glava, ne s ruk'. Kako trgovac, kako ja, Ješua.

- Kako?

- Kako? - upita već posve zanesen i gazda Salamon.

- Alija imaju sabla?

- Ima.

- On budit napraviu hršum na meščema. On iskaji ključ.

- Išće ga.

- Išće ga.

- On hoći, moji bojnos ahbabos, uničit u kuća ot deduko i ukradnut dukatos.

- Ne dam ja njemu ključ. Jok, biraderu hazretleri, ne dam hrsuzu.

- Čekaji, moja Hilmi-efendiju! Tvoja pošteno i velika duš' govori hitro. Ti morajiš davat ključ. On kupiu po šerijat, pred poštenu svjedoki, sve prva ljudi iz kjaršija. Ti morajiš, sanki, davaš po šerijat na nego ključ ot kuća. Ali on hrzus, ti i nega i ključ dajiš na zaptiju... A on sutra iz zatvor ne budi došlo i doniu kusus! Ne budi, sanki, ne budi. Tako prodaja ne vala, sanki, i budit druga.

- Tako je, beli vallaha.

- Tako ji, moja pametno Ješua.

- Hajd'mo sad prijeko u odaju.

- Hajdemo.

- Čekaji... Čekajite... Alija imaji sabla... Oštro sabla ... - šaptao je lukavo saraf, trljajući ruke svjestan da je uspio. - A Aliju more bit budalu... Poludiu, pa nas zakoli...

- Jedan je on, a nas je bukadar ...

- Znajim ja to. Ja ne kukavico... Ali, pašeriko mio, moja zlatno kadiju, ako on ubiji tebi, tebi najbolj alim ot cijelo Bosna vilajetu, to budi šteta... A to ne trebaji. Ti otvori odaja i zoviš Mamut i zaptija i...

- Peke.

- Tako ji - završi drhtavim glasom debeli Salamon.

Dok su ovako razgovarali šapatom, u drugoj odaji, u meščemi, Aliji Leptiru se otvorilo nebo i on je slušao pjesmu hurija. Bio je sretan, presretan, kao da je u samom dženetu. Naime, na zadirkivanja o Alijinoj ženidbi, Anto Pekmo onako slučajno spomenu:

- Pa Alija, sad kad kuću imaš, mog'o bi uzeti i Mehaginu Almasu.

- Neće on pušcenice! - podrugljivo upade gazda Savo.

- A što ne bi? Eto, Ismet-efendija odselio u Stambol. Almasa se pustila pred kadijom i jedva će dočekati...

- Plaho sunce grije, mašallah - prekide ga hadži-Dervišaga.

A Alija se zgrnuo. Nije vjerovao svojim ušima. Almasa je ovdje! Almasa je slobodna! ... Ah! I sunce sja kroz prozor... Sunce, njegov ahabab... I kuću je kupio. I imetak ima. Zašto već taj Hilmi-efendija ne izlazi? ... »Ah, Bože, neka mi samo od sreće srce ne prepukne...«

Ali govoriti, odgovarati na glupa pitanja dvojice čaršinskih zanovijetala nije mogao. Gledao je tupo sjajnim i sretnim očima u šćućurenog slugu Rifata, koji je dremuckao. Uto uđe u odaju Hilmi-

efendija - sam. Saraf je predložio da je bolje ako njih dva, on i Salamon, ostanu u susjednoj odajici, dok se Aliji ne oduzme sablja.

- Jedva jednom! - šapnu Anto Pekmo.

- Alija - promuca kadija - evo ti, mesela, ključ... Evo ti ga... Ah, lijepe sablje, biraderu, sav balčak sedefli. Daj da je vidim... Otpaši je.

- Hitim, hakim-efendija.

- Eh, hiti on po Almasu...

- Ti, Mitre, šuti. Nije tvoja briga kud ću.

- Daj, biraderu, dina ti, da vidim tu sablju.

- Kad me zakle, evo ti je, gledaj. To je sablja najsretnijeg Sarajlije Alije, bivšeg hamala, a od sada trgovca. Evo ti, gledaj!

Kadija sav dršćući prihvati sablju, povuče je iz korica, ali baš kad ju je isukao dopola, ote mu se iz grla prigušen krik...

- Stan'te svi i čekajte. Svi! - reče strogo i uleti kao mahnit u odajicu gazdi Ješui i Salamonu noseći Alijinu sablju.

- Ote li je, moja kadiju? Baš ti si vješto čovjek.

- Eh, sad ji mene odlaknulo! - šapnu i gazda Salamon.

- Biraderi... Gledajte... Na ovoj sablji... gledajte... Krv... Krv! On je i ubio! ... Ubio, biraderi! Velik je to haramija! Velik! - govorio isprekidano kadija, dok mu je podbradak drhtao od uzrujanosti.

Zaista su na sablji bili tragovi krvi ranjena razbojnika Uzeira, kojega je odmah ujutro uhvatila zapti j a na drumu.

- Krv! - uščudi se gazda Ješua. Njega je ta činjenica izvela iz ravnoteže, jer on je dobro zapamtio kako mu je gazda Stipan kazao: »Ujake je napao bivši janjičar, udružen s dvojicom iz raje.

- Čija ji sabla, Hilmi-efendiju? Ti znaš?

- Evo, evo... na njoj piše znak... Mustaj-begova!

- Mustaj-begova? - poskoči gazda Salamon.

- Alija je, efendum hazretleri, ubio Mustaj-bega! Ubio ga, pa mu ukrao konja i, mesela, pohitio da ubije i rahmetli Hasan-dedu, a usput napao ujake! ... To je jasno! To je, biraderi, zločinac! ... On nije leptir, mesela, on je... on je... zločinac! On je lešinar! Evo zaptije. Hajd'mo sad, biraderi!

- Jok! - prostenja gazda Ješua. - Mi idimo, ja i moja ahabab, na mali vratu. Mi ga imamo posla... Ti svrši sam s razbojniku. I moja Rifat neka odma dojd u magaza... Hodi, moja Salamon...

- Peke, biraderi. U današnji dan bit će nova prodaja.

Jedva je kroz uska vratašca izvukao trbuh gazda Danonče. U predsoblju su susreli četiri naoružana stražara zaptije.

Dok je kadija pokazivao krvavu sablju trgovcima, Alija je stajao nestrpljivo nasred odaje i čekao.

- Je li nama već vakat? - upita Anto Pekmo nazočne i ustade na noge. Za njim se digli i gazda Savo i Mitar vjetrogonja, pa otišli.

- Kuda, braćo? - pitao je hadži-Dervišaga.

- Oni odoše. Hajdemo i mi - odgovori mu Rifat.

- Veliš da još sjedimo, peke. Meni se ne hiti. Rifat mu htjede nešto viknuti, ali ne stiže jer u odaju uđe kadija sa sabljom u ruci.

- Vala, nek' si jednom izbio. Hitim, hakim-efendija.

Videći da su sva tri jaka i sposobna čovjeka otišla, da je ostao sam s takvim razbojnikom, jednim uzetim starcem i jednim glupim momkom, Hilmi-efendija zadrhta od straha, pa mjesto odgovora viknu kao izvan sebe:

- Mahmute, uvedi zaptiju!

U isti tren u sobu banuše sva četiri oružnika i stadoše Aliji za leđa.

- Drž'te ga! Brzo!

- Kojega? - upita bradati predvodnik zaptije.

- Ovoga. To je hrsuz! To je ubojica!

Alija, ne shvaćajući šta se to s njim zbiva, skoči put kadije, ote mu sablju i pođe izlaznim vratima.

- Stani! ... Stoj! Drž'te ga! ...

Četiri naoružana čovjeka spriječiše put zgranutom Aliji, zgrabivši ga čvrsto za ramena.

- Šta je to? Šta hoćete od mene? - snebi se Alija.

- Ti si... ti si, mesela, ti si... za vješala! Ti si ubio Mustaj-bega, pa opljačkao fratre, pa...

- To nije istina! Šta ti to, hakim-efendija, buncaš?

- Polje! Gonite ga u zatvor...

- Ali braćo, šta to s mene radite? Šta sam vam ja kriv?

Već su ga oružnici silom izgurili u predsoblje. U odaju se čula njegova vika:

- Pustite me! Vi ste svi pomahnitali! Šta vam je?

Hadži-Dervišaga, ne shvaćajući ovu naglu promjenu zgode, upita kadiju:

- Šta je to? Kud ga to vode?

- Ubio je čovjeka! - viknu kadija.

- Ubio? - javi se uplašeno Rifat, pa skoči s mindera.

- Šta veliš, hakim-efendija, ukrao pare?

- I to, Dervišaga, i to!

- Koliko? Kome?

- Ama što pitaš, mesela, kad si gluh.

- Ukrao kruh? Pa za to ne treba odmah četiri zaptije!

- Nije kruh! Nije, biraderu, nego je pare ukrao, kese.

- Nejse? ... Ma šta: nejse? Nije to tako... Tuhaf! Znam ja Aliju, dobar je on čovjek. Prav...

- On je ubojica! Čuješ li? Ubo-ji-ca! Ubio je Mustaj-bega. Mustaj-be-ga! - vikao je kadija da se sve orilo.

- Od kakvog Mustaj-bega? Zar ima neki Mustaj-beg pekar?

- Ma kakav pekar? ... Ali što da ti džaba pričam...

Uto u odaju uđe onaj predvodnik zaptije i stade u kut. Rifat se dovuče do Dervišage i viknu mu na uho:

- Ubio je Alija Mustaj-bega i pare...

- Ubio? - strese se Dervišaga. - Ubio? Oh! Allahu dragi! ... Ubio? veliš... I pare? ... Pare se, sinko, ne ubijaju, već se krađu.

- Krađu, jašta! Ti, budalino, hajd' svom gazdi! Šta stojiš tu? - uzljuti se Hilmi-efendija.

- I ukrao, veliš - upita gluhi kadiju, a Rifat pobježe iz odaje.

- Evet! Evet!

- Devet? Devet kesa?

- Jok devet. Jednu s križem, ovakvu - kadija prstima napravi križ - od ujaka.

- Križ? ... Oklen Mustaj-begu križ? ... Da nije bio poturica kakva, ha?

- Jok! Jok! Uh, teško je s tobom...

- Šta, pobogu...

Onaj predvodnik zaptija, ne mogavši dočekati da se razgovor završi, upita kadiju:

- Hilmi-efendija, pred meščemom je razbojnikov konj, kud ćemo s njim?

Uzbuđen i sav smeten od razgovora s gluhim hadžijom, kadija nije ni čuo šta mu govori straža. Svijest da Alija još nije odveden, uveća u njemu nemir, pa uzviknu:

- Kud ćeš s njim? U zatvor, kad ti kažem!

- Zar i njega?

- I njega, mesela, baš si ešek!

- Ma nije ešek, nego konj!

- Konj! Konj, pravo veliš.

- Pa zar i njega?

- Baš njega, jašta radi!

Stražar se još kolebao i čudio, a Dervišaga upita sav crven u licu:

- Pa, veliš, ubio pekara Mustaj-bega, poturicu, zato što mu u hljeb metnuo križ, ha?

- Ma jok, biraderu! - već skoro plačnim glasom viknu kadija, pa poče prstima i rukama objašnjavati gluhom navodna zlodjela Alijina. Zbunjeni stražar pomisli da je i kadija poludio, ali ipak, radi svake sigurnosti, ponovo upita:

- Hoćemo li ga makar u han, pa za jaslje?

- Kakve jaslje, ešeče, u zatvor sa tri brave!

- Baš u zatvor?

- Baš!

- Sa tri brave? ... A hrane, hoćemo li mu dati sijena ili zobi?

- Oh! Sijena? ... Idi! ... Idi! ... Podaj mu pilava varena na vodi bez masla i samo po šest juksusa vode na dan.

- Šest?

- Šta ti je sad ova zaptija skrivila? - upita hadži-Dervišaga.

- Glup je! .. Idi već! - I stražar ode gundajući:

- Ti si, Hilmi-efendija, stariji. Naredba je naredba. Kako ti kažeš...

Kroz kratko vrijeme izadoše iz mešćeme hadži-Dervišaga i kadija, a nesretni sluga Mahmut uze metlu da je počisti...

Blizu sudnice, u kahvanici Avrama Pinte, jedinog Židova kahvedžije u šeheru, sjedili su gazda Salamon i Ješua Bararon. Razgovarali su tiho, iako se po kretnjama ruku i po očima moglo vidjeti da se značajno prepiru. Njihove riječi u žargonu nitko nije mogao čuti jer su bili sami u kahvani.

- Moj Ješua, ne valja. Ne valja šta ti radiš! Tvoje srce je ogrezlo u zlatu i ti više nisi pošten. Vidiš, ti si htio zadržati ključ dedukine kuće i u noći provaliti... To je, Ješua, grijeh! Velik grijeh!

- Eh, Salamone, ne bih ja uzeo sve... Samo malo...

- Tko hoće malo, hoće i sve! A ti nisi tako glup da bi ostavio zlato onom lopovu.

- Tako je, ptičice moja, sad pametno govoriš... Ali, vidiš, ja sam opet smislio i sad će sve biti pošteno i Jehovi ugodno.

- Nisi ti smislio. Alija je lopov.

- To sad i ja vjerujem, ptičice moja, sad... kad sam vidio krv na sablji.

- Pa ti si to i prije znao.

- Ne. Alija je uvijek bio pošten...

- Ali, tà oni fratri i križ na kesi...

- Jest. Onaj križ ne mogu ni ja shvatiti. Meni je gazda Stipan izričito rekao da je ujake napao neki bivši janjičar.

- Šta? Kako? ... Ti nisi bio siguran dae Alija Bojnos Dios! ... Ti si, Ješua, onda, onda... A ni u hramu nisi bio u sabat... Ti si proklet! Ti si, Ješua, ti si...

- Trgovac sam ja. Eto, ako Alija bude nevin, mislio sam njega će pustiti. Za svaku sigurnost nisam ulazio u odaju kad su ga uhvatili. Ni tebi nisam dao. Zašto praviti sebi neprijatelja? ... Ali sutra je valijin dan, sud ne radi. Alija iz zatvora neće moći donijeti novac. Prodaja će propasti... Ne vrijedi njemu ključ. A ja ću kupiti kuću... Ali samo Alija zna gdje su dedini dukati. Zato ću preksutra otići kadiji i moliti ga da pusti Aliju. On će vjerovati da sam ga ja spasio, i tako će mi postati prijatelj. Pokazat će mi gdje je dedino zlato, a ja ću njemu dati deset kesa... Ali sad vidiš, križ onaj i krv... pobrkaše mi račune.

- Proklet si ti, Ješua, proklet! I ti nisi trgovac, ti nisi Židov, ti nisi izabran da budeš u Gan Edenu! Ako ja to kažem rabineru...

- Ti nećeš kazati.

- I neću... Ali ti se pokaj! Eto, treba za novi hram...

- Dat ću ja. I kajem se. Evo i tebi kesa!

- Neću! Neću tvoje pogano zlato!

- Šuti, Salamone, zlato nikad nije pogano!

- Zlato je pogano u tvojoj ruci... Idem... i neću više nikad tebi pomagati.

- Salamone! propiska žalosno Ješua, jer on je mnogo držao do tog pokajnika. - Vрати se! - Ali ovaj je već odgegao put čaršije.

Gazda Ješua zaboravio Avramu Pinti platiti kahve. Sjedio je smušen, nesretan. Prokleti Salamon! To njegovo odvratno poštenje što ga je dovelo gotovo na prosjački štap! Ne zna on šta je trgovina! Misli on da se može živjeti ovdje, u tuđem svijetu onako kako su stari Židovi živjeli u Palestini, ili u Španjolskoj. On neće kazati rabineru, dobro, toga gazdu Ješuu ne mora biti strah. Ali će, koliko ga Ješua poznaje, upozoriti Židove u čaršiji, a oni njemu vjeruju. Izgubit će Ješua njihovo povjerenje, ako ga je i do sada uopće imao. Neće mu

navraćati u dućan. Saznat će to grad, pa će njegove kćeri ostati bez momaka. Zato skočio s mindera i pojurio za debeljkom. Sustigao ga na dnu Bazerdžana.

- Salamone! - viknuo za njim.

On se okrenuo i tu mu, na sred čaršije, u po bijela dana, i to dana što će se pamtiti, jer, eno, dolazi valija, odbrusio tako glasno da su se ljudi za njima okretali:

- Šta ti hoćiš ot men'? Ti ne moja prijatelj, ti ne Židov, ti ne čovjeku, ti - ti pihavicu i sramota i laš! Zbog takvi kakav si ti naša narodu proganjaji na cijelo dunjaluk. Naša pošteno i vrijedno narodu! ...

Gazda Salamon se pjenio u svome bijesu, a Ješua prvi put u životu - pobjegao ispred te razbješnjele opasnosti u sporedni sokak, pa u svoju magazu.

Upravo kad se htio zaključati, ugledao Rifata kako nemarno baca skupi ferment, pa viknuo:

- Pazi ti, kopilanu jedno na moja roba! Ne ga taku bacaji ovaj fini ferment!

- Oprosti, gazda! - procvilio Rifat.

- Sad dobri. Zatvori dukjanu. Danas je dan ot valiju. Nema pazar...

Te večeri došao je gazda Ješua tužan svojoj kući na Mejtaš. A u noći, ležeći uza svoju Sarikiju, šapnuo joj je:

- Sinjora moj, tvoja Ješua, sanki, veliku grešniku!

- Zašto, mio bojno Ješua?

- Ne kazuvam... Ne kazuvam... Molte se na Jehova silno za moj duš' i ti, i Rebeka, i Rifka, i Estika, moja sunca na svijet. Šemal Izrael, Adonae ehod! ... Šemal Izrael Adonae...

Sarikija ga pomilova po glavi i izusti više za sebe:

- Moja Ješua ga danas nešto pogrešiu. Sutra budi molitva cijelo dan i veliki pomoć dava na sirotinja. A preksutra budi sve zaboraviu.

Bojnos nočos!

XXVIII

- Muštuluk, Ali-hodža, muštuluk!

- Hajrulah, Arifaga? Da ti ne išćeš muštuluka što je valija stig'o?

- Ma jok! Zar bih ja zato tebe ovden, pred tvojom džamijom čekao do akšama. Došao je... došao je...

- Da nije moj Alija?

- Jest, on glavom. Stigao je iza podne.

- Čudim se što nije meni došao.

- Zar nije?

- Nije. Ja sad stigoh od kuće. Kad sam se od tebe rastao, otišao sam Mehagi bakalu, a od njega kući. Pisao sam zapise. Nije meni dočekivanja valije.

- Ni meni, vallaha! Ama ako tebi Alija nije došao, onda je zlo.

- Zlo? ... Kakvo zlo?

- Eh, Ali-hodža, da ti sve lijepo po tenhanluku kažem. A do akšama ima još pola sata... Eto, sami smo u haremu na *sofi*. Alija je otišao u tri sahata po podne u meščemu.

- Što će tamo u ta doba?

- Da kupi Mula Hasan-dedinu kuću.

- Zar se već prodaje?

- Već.

- Velahavle, a je li Omeraga iz Kazandžiluka znao za to?

- Nije. On je hasta.

- Što mu nisi javio? Znao si da je on mušterija.

- Znao sam. Ali, dragi hodž'efendi... kako da ti kažem...

Suton se polagano spuštao nad džamijsku kupolu. Voda je šumila na šadrvanu usred harema. Negdje izdaleka čuo se glas nekog sarhoša, koji se zaranije napio, pa pjeva...

Arifaga je isprekidano pričao starome hodži o gazdi Ješui. Kazao mu je sve. Hodža ga slušao i često kimao glavom.

- I tako sam ja zbog proviza izgubio obraz, bete!

- Teoba te je spasila. Obraz ti nije izgubljen, samo mrven okaljan. Uzmi abdest na šadrvanu, pravi abdest iz srca i duše, pa ćeš ga oprati. A nikome ne kazuj ovo što si meni. Nikome... Jesi li čuo! ... Samo ti Ješui reci da nećeš više u te marifetluke. Jer kad bi rekao, pukao bi glas po čaršiji: Arifaga šuruje s Ješui i pomaže mu ništiti svijet raznim marifetima. A to ne bi valjalo. Treba sakriti svoju sramotu. Sakriti, br'te, jer što je bilo, bilo je. Ješua nije varao, on je samo koristio naše poštenje i neukost. Ali on će nas naučiti i on će nam otvoriti oči. Naučit de nas da ne vjerujemo laskanju, nego samo u Boga...

- Hvala ti, Ali-hodža!

- Eno, sinko, mujezin daje već ezan. Sad ćemo u džamiju, a ja ću kući. Moj me Alija sigurno čeka. Ješua nije kupio kuću. Znam ja to, osjećam ja to. Hasan-dedina kuća je, br'te, prazna i gola. Alija je nju kupio, vidjet ćeš! Kupio ju je za sebe i za svoju buduću ženu. Ja ću mu dati novaca. Sve što imam, ako mu samo treba...

Vraćajući se iz džamije, Ali-hodža je sve nekako letio, samo da što prije vidi svog imenjaka. Zavolio ga je on više nego rođeno dijete. A dobričina je njegov Alijica. Neće on njega, starca, ostaviti sama, kao kćeri. Eto, ima ih on dvije. Starija se udala u Travnik, pa samo od god' do god' za nju čuje, i to uvijek kad je rodila novo dijete, ili osunetila sina, ili izliječila ospice maloj Šuhri... Ali njegova kći nikada ne pita: »Kako si, babo? Osjećaš li se osamljen? ...« Pa i druga - Safija. Ona se toliko zaniжела svojom srećom, svojim Ahmedom, svojom »majkom« Šuhret-hanumom da mu uvijek kada im dođe u posjete priča samo o

svojoj sreći. A tko pita za njega? Za staroga hodžu? Ima li uvijek dovoljno nanese vode s česme, nacijepanih drva ili dogotovljene kahve? Tko to pita? - Alija. I to čak po čaušu iz Travnika! Čija je ljubav, dakle, veća? - zaključio je Ali-hodža sav sretan pred ulaznim vratima u Sumbul-mahali. - Čija? Alijina, jakako! Zato mi je draži nego rođeni sin...

Izenadio se Ali-hodža kad u kući nije našao svog posinka. Izenadio se i uplašio.

- Nešto mora da mu se dogodilo. Zlo, veliko zlo, kako je Arifaga naslutio. Da nije, ne daj Bože, napao na Ješuu pred kadijom? Da nije izlazeći iz mešćeme pao pod nekog konja iz valijine patnje? Da nije...

Uto hodžino lice zasja nekom velikom radošću... Kod Almase je! Pod pendžerom, sigurno... Ali za ašikovanje je rano. Tek što je akšam prošao... Sigurno je - počeo se starac tješiti - došao ovamo, mene nije našao, pa otišao sretnik pravo Almasi, otišao zaranije. Netko mu kazao da se ona rastavila, pa on... A kome bi prije javio za radosnu vijest da je kupio kuću na Abdesthani... Pokvario nam, lopov moj, veselje. Nama dvojici staraca: Omeragi i meni. A lijepo mi bili smislili. Ja mu ne htio javljati ništa da bi se nauživao gledajući ga sretna kad mu govorim: »Almasa se rastavila od Ismeta i čeka te.« A Omeraga htio mu opet kupiti kuću, pa da mu otvorimo ja i on dućan... Sretan je on, moj zlatni Lepir, dva on oca ima. Ama kakva dva - svu čaršiju, svu, jer ga svi volimo...

Ali ako je bio u kući, morao je ostaviti kakav trag. Konja u aharu, bisage na minderu... Zna on gdje ja ključ ostavljam pod pragom, serbez je on mogao unići...

Upalio je lojanicu pregledao svu kuću, a nemir u njemu rastao. Baš kad se ogrnuo ćurkom da ide potražiti Aliju, ču klepetanje zvekira na kanatima.

Brzo i veselo je izletio na dvorište i otvorio, ali na kapiji je, namjesto Alije, stajao Mahmut, sluga u sudu.

- Akšam šerifi hajr olsun, Ali-hodža.

- Allah razi olsun. Uniđi. Što ti u ova doba? - upita Ali-hodža Mahmuta, Hilmi-efendijinog slugu koji je stajao u vratima.

- Haber nosim. Haber od Alije.

- Gdje je on?

- Zar ne znaš? U tavnici je, u zatvoru.

- Kako? Zarad čega? Brzo, brzo mi pripovijedaj!

- Hoću, hodž' efendi. Jok, nemoj me u kuću uvoditi. Mogu ja i ovdje na avliji jer hitim... Kad je zaptija odvela Aliju u *hafs*, on me zamolio da ti javim. Otiđi mu. Znam ja da on nije ni kriv ni dužan.

- A što ga, pobogu brate, zatvoriše?

- Ne zna ni on. Hilmi-efendija pozvao zaptiju i zatvorio ga. Veli Alija da je to sigurno gazde Ješue maslo. Znaš: Alija bio kupio dedinu kuću, pa...

- A zašto ga zatvoriše, to ti meni reci!

- Ne znam, a ne zna ni Alija. Nešto mu, veli, kadija svašta namlatio u glavu. Te kako je Mustaj-bega ubio, te neke fratre opljačk'o, te, *bilesi*, da je Mula Hasan-dedu otrov'o...

Ali-hodža zanijemio. Zar tako šta da se dogodi pa da se mjesec ne razlije po nebu, da se sve rijeke ne ispare ili sva zemlja ne usključa kao *mandra* na vatri? ... Zar njegovu poštenom Aliji, koji je praviji od sto kadija, da *nabešaju* takva zlodjela?! ... Allah selamet!

Zajedno s Mahmutom othitao je dolje natrag u čaršiju da - iako je večer - potraži nekoga od nazočnih na prodaji i dozna šta se to zbilo.

»Jer ja ću ga, ako Bog da, riješiti te ljage i sramote, makar samom valiji mor'o ići. Makar, Mahmute, mor'o pod stare dane u Stambol! Šta misle te haramije pogane da čovjeka samo zato što je siromah i pošten smiju tako okrivljavati. Sram ih bilo! Tko su da su! Sram bilo i Hilmi-efendiju! Što ne gleda šta radi?«

Kada je prožurio kraj kuće Mehage bakala, učinilo mu se da je kroz prozore čuo neki glasnjiji razgovor i plač, ali on na to ne obrati pažnje. Žurio je on u čaršiju...

Zaustavio se tek pred Kolobarom, jer je ugledao dva fratarska konja, koja je poznavao po osobitim bisagama. Ušao je u zadimljenu hansku kahvanu, gdje je, na veliko svoje čudo, zatekao najuglednijeg šeherskog hećima kako nešto razgovara s jednim ujakom. Prišao im je.

- Pa to si ti, fra Petre! Kako si?

- Dobro, Ali-hodža. Otkud ti u ovo doba?

- Od kuće pravo ovamo. Tražio sam baš nekog ujaka i nađoh, evo tebe.

- Koje dobro?

- Nije dobro. Zlo je. Veliko zlo.

- Mili si mi brate, šta je? - upade i hećim. - Eto, noćas već drugo zlo da čujem.

- Drugo?

- Jest, Ali-hodža. Vidiš, ovog našeg ujaka napali sinoć razbojnici, haram hin bilo! Eno, u maloj odaji tu, u hanu, leži ranjeni drug mu.

- Napali vas? - upita Ali-hodža živo fra Petra.

- Bome napali nas. I da ne bi jednog Sarajlije, pogibosmo ti mi, brate, k'o poklana janjad.

- A tko vas spasi?

- Alija. Onaj, štono ga vi zovete Lepir.

Ove riječi ne iznenadiše samo Ali-hodžu i hećima, nego i sve ostale u hanu.

- *Aferim* mu!

- Hvala mu i od mene!

- Baš je Alija čovjek i pô.

- Zlatna duša.

- Junak.

- Tako vi šeherljani! - uzviknu Ali-hodža prijetećim glasom. - Tako vi govorite, a ipak niste ustali da obranite nesretnog Aliju! A znate li gdje je on? Znate li? Znaš li ti, ujače, ti fra Petre, stara moja ahabino, da je Alija u hafsu, jer vjeruju da vas je on napao. Sramota!

- Isuse i Marijo! Ma šta mi veliš! - skoči fra Petar.

- Vela havle! - uzviknuše svi u hanu.

- Ujutro, Ali-hodža, čim sunce izađe, dođi po mene pa ću ja s tobom u mešćemu i, duše mi, sve ću ih tamo redom...

- Hvala ti, fra Petre.

- Sutra mešćema ne radi - javi se hećim.

- A mi ćemo kadiji kući - završi Ali-hodža i pođe da potraži nekoga od nazočnih u sudu ne bi li čuo još koju pojedinost o Aliji.

Stigao je tako pred tekiju i tu našao hadži-Dervišagu, ali od njega nije mogao saznati ništa. Gluhi hadžija govorio mu je o pekaru, o križu, o nekom hljebu, tako da je jedva dočekao rastati se i pobjeći od njega, jer je Dervišaga svakoga volio na sate dugo ispitivati o svemu i svačemu. A nitko nije rado vikao tako da ga u treću mahalu čuju, a subesjednik ipak ne.

Poslije jacie, već u mrkli mrak, susreo je polupijana Mitra vjetrogonju, koji mu je ispričao tok prodaje, a o nekim navodnim Alijinim zločinima nije ništa znao. On je otišao prije kraja rasprave, jer se žurio da na tako važan dan nešto zaradi svojim dožbojadžilukom.

Zabrinut i umoran vratio se Ali-hodža kući.

XXIX

Abdurahman Zahirović, stari čuvar sarajevskog zatvora, već je preko dvadeset godina na zadovoljstvo cijelog šehera vršio tu tešku, od oca, djeda i tako dalje, naslijeđenu dužnost. Nije u to doba bilo teško nadzirati ono pet-šest zatvorenika. Brave su bile jake, zaptija sigurna, a što je najglavnije, svi opasniji tati odvođeni su u kulu ili u stari grad.

Abdurahman je bio nadaleko poznat po svojoj mirnoći i hladnokrvnosti. Nekad je on bio jači »od dva konja«, tako su bar pričali. Sad je ostarao, ali se još trojice poslabijih ne boji. I uvijek je miran. To je zatvorenike dovodilo do ludila. Što bi mu god oni dobacivali, on bi im samo smijući se odbio na ludost. Ali tog je dana Abdurahman, štono kažu, izgubio vlast nad sobom, uzrujao se. Razvikao se, kao mahnit, na predvodnika zaptije.

- Koga mi to dovedoste? Aliju zar? Najpravijeg čovjeka u šeheru.

- Ubojica je on i kradljivac.

- Ti si ubojica, Ibrahim, a ne on! Sramota je to.

- Samo ti mene zatvori. Pustit će mene već ujutro, ako Bog da. Otišao je Mahmut mom babi - rekao mu Alija.

- U najmračniju ćeliju, u onu s tri brave - upade Ibrahim zaptija.

- Peke.

Kad je za Alijom zaključao željezna vrata, Abdurahman se vrati iz podruma, jer su zatvori samice bili tamo smješteni, i nemalo se začudi kad vidje da ga Ibrahim još čeka.

- Što čekaš? ... Idi na dužnost.

- Još jednoga treba zatvoriti.

- Koga?

- Izidider u avliju. Neće on sam da uljegne. Ono, i ne može kroz ta mala vrata. Trebalo bi mu skinuti s leđa bisage i sedlo.

- Bisage i sedlo? - urliknu ne razumijevajući Abdurahman.

- Jest! Po naredbi svijetlog hakim-efendije moraš onoga konja - i Ibrahim, silom zadržavajući smijeh, pokaza kroz odškrinuta vrata stražarnice é eno, vidiš ga, zatvoriti u ćeliju s tri brave. I ne smiješ mu dati za jelo ništa osim na vodi varen pilav i po šest juksuka vode na dan. Jah, i svezat bi ga trebalo u gvožđa.

- Huknider mi, Ibro, pod nos! - zapovjedi Abdurahman.

- Što?

- Da vidim koliko si popio, luda glavo, pa sa mnom šalu zbijaš.

- Nisam ja pijan! Naredba je to.

- Naredba od kadije?

- Jašta radi!

- Uh! Allah selamet! Je li to on pomahnitao, ili se, estagfirullah, napio u Ivanke? Prvo zatvori najpoštenijeg hamala, pa ondar sprema u hafs konja! I šest, veliš, juksuka vode?

- Šest!

- Da nisam Abdurahman Zahirović, sigurno bih te sad od huje mlatnuo po glavi ili bi me od čuda udarila kap, ali ovako... Naredba je naredba.

- Beli vala, Abdurahmanaga. Ama kako ćemo konja kroz mala vrata?

- I kako ćemo ga svezati u gvoždeta? Haj, Ibro! Ja bih rek'o, sve je pomahnitalo danas. I kadija i ti i ja.

Smijući se izadoše u dvorište, s nesretnog Dore poskidaše bisage i sedlo, pa ga s komadom šećera u ruci dovabiše do vrata. Okolni stražari sve se skupili i gledaju čudo neviđeno.

- Eh, sutra će telali, beli vala, imati šta pričati.

- Bit će smijeha, k'o nikad dosad!
- Hilmi-efendija pomahnitao!
- Jok, bolan! Konj zgazio sigurno muhu, pa mu hoće suditi.
- Ili je nosio na leđima kradene stvari?
- Šutite, nesretnici! - dreknuo Abdurahman. - Zar ne vidite da konja vašom vikom plašite, pa neće kroz vrata.

- Podreži mu noge!
- Ti za glavu, Ibro za rep!
- Ne ulazi, Doro! Tamnica je to!

Konj je mirno stajao pred zatvorskim zasvođenim vratima.

- Haj'te šestorica ovamo u pomoć! - viknu Ibrahim.

- Hahaha!

- Konja da unosimo? Da nas konj zajaše?

- Vрати se ti, Ibro, pa javi kadiji: ne more konj stati u hafs. Neka grade veći!

Abdurahman, osjećajući da ga ismijavanje stražara, koje je uzimalo sve više maha, počinje ljutiti, nape se sav, pa uhvati Doru za grivu i svom mu snagom uvuče glavu kroz vrata. Nesretni konj nekako proturi i prednje noge, ali zadnje noge i rep ostadoše na dvorištu pred zatvorom. Dorat se baci na leđa i zarza. Prednjim je nogama lupetao po zidovima predvorja zatvora, a zadnjima udario zaptiju Ibrahima tako jako da ovaj pade. Prag je konju žuljao leđa, a noge mu mlatarale po zraku.

Sada se smijeh stražara već orio po dvorištu.

- Sad je pola konja u tavnici, pola na slobodi!
- Eh, ovo ti je baš po šerijatu!
- Jalan kadija, jalan i šerijat!
- Šutite da vas Abdurahman ne udari po glavi!

- Ne smije on sad, sad je konjski tamničar.

- Nosi te vrag - viknu Ibrahim i povuče konja za rep. Dorat je bio opet sav u dvorištu. Ležao je na leđima, nekoliko puta se ritnuo po zraku i opet se uspravio. Iz zatvorske zgrade izađe Abdurahman, ljut kao nikada do sad.

- Slušaj, Ibro, vodi ga natrag pred meščemu, vodi ga u... džehenem! Samo ovdje mi ga ne ostavljaj! Nije zatvor za konja, već za magarca, kao što je Hilmi-efendija, jesi li čuo...

- Rek'o sam ja njemu, pit'o sam ga, ali on meni: ešeče!

- On je ešek!

- Ešek, ešek! - smijali se stražari.

- Nešto ipak moramo uraditi s konjem - sav će izvan sebe Abdurahman.

- Ja sam smislio šta ćete, pa da bude sve pošteno i potaman - umiješa se neki mladi stražar.

- Šta, pobogu?

- Ti njega lijepo u našu staju, sveži ga za jaslje, a o konopac objesi tri katanca. Na podne mu podaj pilava i vode, a staju izvana zaključaj.

- Tako je!

- Tako je! - vikali su i ostali stražari.

- A na noge mu metni gvožđa. - Smijao se neki drugi stražar.

- Pas ti se mesa najeo! Sad ću ja tebi! - i Abdurahman se zaleti, ali ga zadržase drugi uz smijeh.

- Vela havle, kijamet, pa eto ti de! - završi ključar pa uđe u zgradu, slušajući zvonki smijeh, koji se čuo čak dolje u vlažnim ćelijama.

Dok se ta vesela zgoda odigravala u dvorištu, Alilija se spustio na kameni ležaj u svome mračnom zatvoru, čudeći se i ne znajući bi li se smijao ili plakao. Sjedio je tup i nijem.

Zar je čudo da ništa nije shvaćao od svega što se s njim zbilo otkako je susreo Arifagu telala? Zatvorska vlaga, onaj nijemi mrak i mir gušili su ga. Kad se umirio, počeo se polagano prisjećati svega. Kupio je kuću. Sutra mora platiti ostatak, a on će sigurno ovdje čamiti. Ješua će onda ugrabiti dedin imetak. Šta mu vrijedi taj ključ za pasom? Što mu je kadija htio oteti sablju? ... Sve se to smutilo u njegovoj glavi... A onda se sjeti da je Almasa pušćenica. Ona je slobodna! Ona ga možda i čeka. Ako ne čeka njega, nekoga sigurno čeka. Nekoga da liječi njezino ranjeno biće - a taj netko može biti on, mora biti on...

Ustao je s ležišta i doteturao u mraku do vrata, pa udario o njih šakama. Jeka gvožđa razbije tišinu, ali samo načas. Zatim opet mir, i mrak, i vlaga.

Alija se baci na koljena i lomeći ruke zavapi:

- Allahu dragi, šta je ovo? Ukrali mi kuću, ukrali mi zlato, pošteno stečeno od bega i ujaka, ukrali mi i nju... Almasu, ukrali mi sunce... Zašto, Bože! ... - pa zaplakao.

Dugo je tako sjedeći na koljenima, kao pri molitvi, kršio ruke, dok se ne prisjeti svoga sna. Zar oni ružni ospičavi patuljci nisu bili nalik na one svjedoke u sudnici, zar ga nije kadija bacio u ruke zaptiji, kao ono u snu kroz prozor? ... Zar on sada ne pada, sve dublje u mrak, u vlagu... Samo Arap! Jest! Njega još nema...

- Ovdje sam, sinko!

Učini mu se da je čuo, pa se uhvati za glavu da mu usijani mozak u naponu ne probije lubanju, pa da ga ne izgubi, sada bar ne! Sada, kad je tako blizu sreće, sada, kad je proljeće, kad sunce negdje sja i kad je Almasa slobodna... Opet mu se učini da ču glas Arapa.

- Ne boj se sinko! Misli na svoju ljubav, tako će ti vrijeme, dok te moja moć ne oslobodi, brže proći.

Kad je to čuo, naglo je osjetio kako gubi svijest, kako tone...

Kucanj na željezna vrata trgnu ga. Je li to Arap? Je li to Hasan-dedin duh? Tko li?

- Alija sine - ču Abdurahmanov glas - jesi l' gladan?

- Jok ja! Nego... pusti me, živ bio, treba mi zraka, zraka...

- A nećeš pobjeći ako te pustim?

- Zašto da bježim? Kuda da bježim? Šta sam skrivio?

- To ja ne znam, sinko, ali znam da si me uvijek slušao, i slutim da si prav, zato ću te ispusiti iz tog mraka, pa te uvesti u moju odaju. Budi tamo do sabaha. Noći na mom dušeku. Ujutro ću te opet ovamo vratiti.

- Hvala ti, živ bio! Nego, Abdurahmanaga, otvori i uniđi ovamo da te spremim u čaršiju. Otići ćeš ujutro sabahile Ali-hodži...

Teška se vrata otvoriše uz očajnu škripu i Alija, zaslijepljen sjajem iz vidjelice, teturajući izađe u vlažni kameniti hodnik.

U čuvarevoj odajici, okrijepljen jelom, ispričao je Abdurahmanu kako je čuo od Arifage za prodaju, otišao, kupio i nastradao.

- Nego, ti živ bio, ujutro sabahile...

- Hoću, sinko. A ti lezi, umoran si. Jahao si dvije noći.

Brzo je zaspao i opet, kao već nekoliko mjeseci, sanjao kako je u nekoj đulbašči s Almasom.

A ona?

Otkako je osjetila da joj je u srcu nešto puklo i da ono brže kuca, uznemirila se i neki topao mlaz mekoće i slasti obuzeo je svu. Kad je Ali-hodža otišao kući da završi neke zapise, ona se podigla sa šiljteta u bašči, pa obilazila grmove ružica s pupoljcima i rascvale jorgovane.

Onda je odjednom osjetila da tu svoju veliku radost, koja i guši i miluje, mora s nekim podijeliti, mora nekome povjeriti. Ni jedne prijateljice nije bilo tu. Rahima je otišla na obdan svojoj rodbini, Adila i Šefika su premlade... Mula hanuma je ne bi razumjela... A majka? ... Sprva je bilo stid, pa strah, ali napokon ne izdrža i ode u mutvak.

- Rumena si, Maso, i sva nekako k'o mirisom poljevena. Sretna mi izgledaš i oči ti sjaju, Allahu šućur! Dobro mi izgledaš!

- Majko, ja sam sretna... sretna... Majko, more li bit' zemlja brez vode?

- Jok, dušo! - nasmija se Fatima-hanuma i ispusti iz ruku tavu s večerom.

- A more li bit' ljeto brez sunca? A more li biti proljeće brez cvijeća? ...

- Maso, dušo, znam šta ćeš sad pitat'.

- Ne znaš, majko...

- Znam, žena sam. Osjećam to po tebi već odavno. Ti ćeš sad rijet': »More li žena bit' brez čo'jeka?« Je li, dušo? ... A koji je to? Koji? I hoće li te? ... Babo mi je tvoj baš preksinoć govorio. Volio bi te on udati nego, estagfirullah, na hadž otići. Znaš, ondar bi dušmani ušutjeli... Pušćenica... Pa, dijete, ima li koji?

- Ima, majko, ima. I draga sam mu, a i on meni drag...

- Koji je to? Znam li ga ja, dijete?

- Čekaj, majko! Čekaj, dušo moja! Čekaj da te prvo poljubim. Ne mazi se toliko! Golema si ti već! ... Eh, reci.

- Prvo ti meni, mati, reci: je li sva sreća u imanju?

- Nije, dušo - odgovori uplašena Fatima-hanuma, ali se brzo ispravi, bojeći se da joj se kći nije zaljubila u nekoga golju. - Nije sva sreća u imanju, ali jest pola! Sigurno pola, dušo Maso... Jer kad je insan sit, onda voli, a kad je gladan, onda, bogme, ili žali ili mrzi svoga druga...

- Veliš pola, majko! A reci ti meni, zar ona koja uz onu drugu polovinu, uz imetak, nije osjetila sreće, nije osjetila ni *zehre*, a nekamoli pola, zar ona, majko, nema prava da je sad traži?

- Ima, dušo, ima. Reci već materi koji je to?

- Čekaj, majko! A pitam ja tebe je li čast koju ti ljudi daju prava čast, ili je ljepota ahlaka i duše?

- Stani! Stani! Ne govori ti meni, dijete, zanovijetli! Nisam ja hodža, žena sam ja. Reci mi!

- I hoću. Znaš li, majko, da ima čovjek dubokih plavih očiju, mehke brade, a jakih mišica...

- Od očiju i brade se ne živi dušo. Reci, sirotice moja, koji je taj?

- Znaš li Aliju, što ga zovu Lepir? Fatima-hanuma se uhvati za rub peći da ne posrne.

- Zar hamal?

- Jest majko!

- I drag ti?

- Jest, majko!

- Uh, nesretna ti sam!

- Zar mi ne daš da ja budem sretna?

- Dala bih ja tebe, Maso dijete, dala bih te svakom bratu muslimanu, ali babo, zar ne misliš na njega? Zar on tebe, svoju diku, svoj najveći mâl da dadne hamalu?

- Nije Alija više hamal. Stekao je on u Travniku i otvorit će dućan u *bezistanu*.

- Zar ti je i to već kaz'o? Otkad ti dolazi pod pendžer? A ja vjerovala da je on u Travniku.

- Nije on meni, majko, još nikad progovorio.

- Nije ti progovorio?

- Nije. Jàko je malo prije stigao.

- Malo prije? Oklen znaš?

- Srce mi moje kaže.

- A kaže li ti ono ikad, ščeri, koliko tvoji stari radi tebe pate?

Zaplakale se obje, pa Almasa pobježe natrag u bašču.

Kad je za večerom Fatima-hanuma oprezno počela razgovor navoditi na ponovnu Almasinu udaju, Mehaga je sav zasjao od sreće.

- Vakati bi bio pomišljati da udamo Masu.

- Ne govori, mati, tako pred babom.

- Neka, neka, Maso - izusti Mehaga. - Nisi ti više dijete, a bogme, ako budeš našla nekoga... Opet ću ja tebe opremiti. Opet...

- Šta ima, babo, u čaršiji?

- Nejse! A, sinko, biva, bi li ti... Bi li opet u brak?

Ovo pitanje ocrveni Almasine obraze, a Fatima-hanumi ispade kašika iz ruke. Mehaga se veselo nasmija.

- Bogme, nešto ima! Hajrulah? ... Ha mojoj staroj kašika iz ruku ispada, onda nješto ima...

- Nejma, Mehaga dragi... Pa, došao nam valija?

- Jest! I odebljo je u Stambolu. Ama velika se danas sramota nad šehar nadvila. Idem ti ja ispred mešćeme, kad vidim da zaptija goni hrsuza.

- Šta je uradio, sram ga bilo! - upita Almasa.

- Šta? Strašno, dijete moje! Ubio nekog bega i opljačk'o dva ujaka...

- Tko to? - plaho de i užasnuto Fatima-hanuma.

- Onaj od koga se nitko nadao ne bi. Alija hamal, što ga Lepirom zovu...

U taj čas Almasa kriknu, briznu u plač i pobježe, pošto je samo izustila:

- Nije to, babo, istina. Moj Alija neće... Mehaga se okameni, a Fatima-hanuma mu šapnu:

- Šućur Bogu, eto baš je njega bila zavoljela. Sam Bog nam dade da se hrsuz u njemu pokaza. Zaboravit će ga...

- Zar je za njega, za hamala, hotjela moja šći?

- Jest. Baš mi danas kaza.

- Nesretna ti je, Allahu, moja Almasa! Ali, ženo, eto... da je on pošten, da je onaj stari, vallahi bilahi! ... Čuješ li! ... Dao bih mu je... Nije ni čudo da se ona, žensko, u njega zaljubila. Da ti pravo kažem, drag je on i meni bio. Tko bi rekao da se u onom janjetu krio takav vuk? Allah selamet!

- Mehaga dragi, lijepi moj čovječe, šta smo mi Bogu zgriješili da nam je dijete tako nesretno, tako deverli glave...

- Sve još more Bog na dobro okrenuti.

- Bojim se, Mehaga. Žena more jednom voljeti, more i dvaput, ali...

- Sabur, ženo.

- Preveć je, Mehaga moj lijepi!

- Ne govori tako. Saburom je dženet pokriven.

Kad se te noći Mehaga, ležeći u svom dušek, zavodio u san, zadrhtao je jer je opet vidio crne tačke kako mu igraju pred očima. Opet je ugledao lik svoje prve cure iz sela Dejčića, svoje nesretne Munibe, koja je umrla željna njegovih milovanja, opet je jasno čuo njezine riječi, njezine posljednje riječi: »Ne's imat' sreće! Ne's! Ni u malu, ni u evladu. Čuješ li!«

Mehaga se duboko zamisli i osjeti kako mu suze klize niz oči pa, kao da je Muniba tu pred njim, prošaputa:

»Halali, Muniba, halali! Ti si uvijek bila mehka srca. Skini svoju kletvu. Skini je, ne poradi mene, jer ja sam kriv. Priznajem i kajem se! Eto, mâl mi je izgorio, neka je. Ali skini je s moga djeteta, s moje Almase, koja nije kriva. Skini je, tako ti Boga, tako ti nage nekadašnje ljubavi!«

Dugo nije zaspao. Čuo je već i prve pijetlove. Onda mu je došao san, divan san, tako da mu je osmijeh zatitrao oko prosijede brade. Bio je na nekoj livadi. Ugledao Munibu u divnoj zlatom vezenoj odjeći, a ona mu govorila: »Mehane, davno sam ja tebi halalila, jer tko voli, ne može proklinjati, tko voli, može samo plakati i nadati se .. Bit će tvoja Almasa sretna... Sretna će biti, veseli se, Mehane...«

XXX

Jutro je svitalo, rumeno i veselo jutro, i potiskivalo silom svijetla mrak prohujale noći. Jutro je podizalo nakostriješene pijetlove i probudilo im u grlu silne glasove. Jutro nad šehrom zaigralo ples novoga dana, novog života i novih nada. Mujezinovi pozivi »Allah je najveći!« plovili su kroza zoru na valovima ustreptala zraka. Zvonjava s crkvenih tornjeva dozivala je čarobnom glazbom jutra vjerne na molitvu... Ali-hodža Misirlija, poslije neprospavane noći, umoran i smrknut, baš se ogrtao svojim ćurkom, kad ga s ulice pozva poznati mu glas:

- Hodž'efendi, jesi li ustao?

- Sabah je, brate Abdurahmane, sabah je. Davno sam ti ja na nogama. Čekaj da skinem mandal s kapije.

Prije nego je stari ključar stigao da pozdravi duhovnika i da ga poljubi u ruku, jer on mu je prije desetak godina ogledanjima u ćitabima i zapisima vratio mir poslije dugogodišnjih glavobolja, prije nego je stigao ma šta izustiti, hodža ga upita:

- Kako je moj Alija?

- Dobro, hodž'efendi, prenoćio je u mojoj odaji, tek sam ga pred zoru opet zatvorio. Znaš: naredba. A on je prav, hodž'efendi, kao dijete. Ni kriv, ni dužan.

- Znam ja to. Je li te on spremio?

- Jašta radi. I to s važnim haberom.

- Zna li on tko ga zatvori?

- Sluti, br'te. On vjeruje da ga je zatvorila *ujdurma* jà gazde Ješue, jà onog debelog Salamona, da bi mu oteli dedinu kuću. Zato me je k tebi i spremio.

- Pa šta veli?

- Čekaj, hodž'efendi, pozadugo će potrajati dok ti sve po redu kažem.

- De, br'te, pohiti! Valja meni po fratra u han, pa kadiji kući, jer je valijin dan, a ja ne dam da moj Alija ni *dekike*, da je *kabil*, ostane dalje u hafsu.

- Bogme, ja ga pazim koliko je moguće.

- I treba da ga paziš! Nego govori, vidiš da hitim.

- Peke, i treba da ga oslobodite! A baš je sve to zanovijetli. Čak mi naredili da njegova kojna zatvorim i da mu... *ašićare* budalašćine... povežem noge i dajem za jelo samo nemaščena pilava i, pobogu si mi brat, svega šest juksuka vode na dan!

- Konju?

- Baš konju, lijepi hodž'efendi! Pa zar ovo nije k'o pred kijamet?

- Da Bog sačuva! Nego, šta poručuje Alija?

- Sad ću ti rijeti, sve potaman. Pamtio sam usput sve riječ po riječ, da ne zaboravim.

- Hajd'mo u bašču, ljepota je, tice pjevaju... Jadni moj Alija...

Sjeli su na dva pavisoka panja u hodžinoj bašči, a miris rosom okupanih biljčica zanosio ih je i milovao. Na nebu se već pojavljivala ona bjeličasto-modra pruga jutarnjeg vedrog ruha...

- Efendum, govori!

- Slušaj, hodž'efendi. Poručio ti, brate, Alija, da odmah ha ja dođem skupiš para i isplatiš kuću. Znaš: on je pazario za tri velike i tri male kese. Dao je dvije velike i tri male. Treba još jedna velika. Mora odnijeti danas do podne.

- Ih, ja toliko nemam.

- Alija kaže ako ti ne bi im'o da zaišćeš od Omerage.

- Dobro.

- A sad stani da ti sve rekнем, pa ćeš se *ibretiti* k'o i ja što sam. Alija je meni nekako uvijeno kazao, a veli: ti ćeš razumijeti, jer ti, biva, to bolje znaš. On veli da ti ono znaš kako je on lani u pramaljeće usnio jedan san i vidio nekog Arapa. Kaže da si mu ti rek'o da će mu se taj san za godinu dana ispuniti... Pa on veli da je ono što je vidio u snu vidio i na javi, u Hasan-dedinoj kući. Kaže da to i ne bi smio kazivati, ali da mu je... vidi ti čuda i emera... onaj Arap u zatvoru dolazio i kazao mu kako tebi smije poručiti... I to da mu je Bog dao, baš njemu! Pa veli, dalje, da ti, dragi hodž'efendi, odeš kadiji i rekneš mu odakle Aliji pare. Beg mu je Jakupić za vjernu službu dao jednu veliku i dvije male kese, jednu malu je kroz godine šćedio, a jednu veliku dali mu ujaci fra Petar i fra Anto, što ih je spasio od hrsuza. Molio te je da ih potražiš ili po nekom poručiš u han kod strašljivoga Marka. Tamo su bili. Veli dalje da je i sablju i konja i kuburu od bega dobio na peškeš. I još mi veli da odeš njegovoj curi, nije mi rek'o koja je, jer veli, mog'o bih ja kome rijeti, pa ako ga zli ljudi otjeraju u zatvor, neka se makar ne zna koja mu je cura bila. Jah, da joj, biva, odeš i da joj ispričaš kako on nije hrsuz, kako je na njemu nečija pogana objeda, jer, veli, vidio ga je curin otac kad ga je provela zaptija. I selam ti je mahsus, hodž'efendi...

- Peke! Jah, Allahova emera, i san se ostvaruje... Silan je, Abdurahmane, naš Allah, njegove putove nikad čovjek neće sagledati. Njegova je milost prostranija od širokog neba, a dublja od denjiza. Njegova je mudrost sjajnija od sunca i veličanstvenija od neba u noći okićena zvijezdama... Njegova je ljubav, Abdurahmane, neizreciva i neusporediva ni s čim na svijetu, ona miriše u svakoj ružici, ona pjeva iz svake tice, ona kuca u svakom srcu... A Bog je, Abdurahmane, od svega *pač*, ni na šta ljudskog nalik, a ipak je u svemu. Vidiš: Bog daje kome on hoće, Bog oduzima od onoga od koga on hoće. Oduzima onome čija je duša škrt, a daje onome... Eh, veliš: ono iz sna vidio...

- Jest. Nije on meni kazao šta.

- Pohitajder, živ bio, natrag u zatvor i poselami ga od mene. Reci: babo ti je selam. Babo, tako reci, čuješ li?

- Peke, ja odoh - i ključar ustade s panja. - Čekaj! Ponesider mu halve i pite i svega što ovako rano moreš u čaršiji uzeti. Evo ti dukat...

I ne zaboravi: babo ga je poselamio. Jah, i od cure mu selam spremi! Reci: ona te voli! Slobodno reci, Abdurahmane...

Omeraga kazandžija, iscrpljen od bolesti, baš je bio ustao s kože na kojoj je molio svoj derviški sabahvird kad mu javiše da je došao Ali-hodža.

- Zar tako rano? Bujrum!

- Važno je, Omeraga. Obuci se i ti, pa idemo vaditi Aliju Lepira.

- Vaditi? Oklen?

- Iz tamnice?

- Iz tamnice? ... A što, kako?

- Zaibretit ćeš se kad čuješ kako mogu prava zdrava insana...

Zaista se Omeraga čudio i uzdisao dok je slušao kratku Ali-hodžinu priču. Odmah se obukao, za pas zadjeo veliku kesu zlata, pa pošao zajedno sa starim Alijinim zaštitnikom.

Mada je bilo još vrlo rano, čaršija se tek otvarala, i to samo neki dućani, jer je većina u znak valijina dana ostajala kod kuće. Mada su žurili i nisu naročito tražili da ih tko slijedi, ipak je pred Kolobaru prije te dvojice stiglo još nekoliko uglednih ljudi da spasu hamala. Bio je tu čak i Enes-beg, pa Arifaga telal, pa Mehaga kazaz, pa Ismet-efendija muftija, pa gazda Kojo, gazda Mitar, majstor Jozo, majstor Izidor Levi i još neki.

- Stigoste li to, ljudi? - upita fra Petar. - Hvaljen Isus, braćo kršćani, kako si, majstore Jozo?

- Uvijeke, fra Petre, dobro sam. Dođosmo da spasimo nevina čovjeka.

- Svi ćemo! Svi ćemo! - javiše se i neki stariji posjetioci u hanu.

- Da svijet znade sav bi šehar na nogama bio! - ljutito podviknu Enes-beg.

Kada je povorka prolazila ispred magaze gazde Ješue, ovaj, odgurnuvši Rifata s vratiju, priđe Ali-hodži i počeo:

- Sabah hajr'la. Kako ti, moja zlatno efendiju?

- Nikako, gazda Ješua, nikako. Idemo svi vaditi iz hafsa čovjeka ni kriva ni dužna.

- Koga, moja efendiju...

- Znaš ti bolje nego mi! - odbrusi Omeraga.

- Ja znaji? Ja ne znaji, sanki, niš'.

- Alija Lepir je u hafsu. Moj posinak Alija.

- Aliju? ... To ja znaji. Pričalo mi ga Salamon...

- A znaš li zašto?

- Znaji. Kot nego našla kadiju, pašeriko mio, una sabla krevavi i kesa s dukatos, na koji bila krest.

- Jest, to su mogli i naći - strogo upade ujak. - Sabljom je udario razbojnika koji je mene htio zaklati, a kesu smo mu dali mi, ujaci, za hediju.

Pred Ješuinim očima se zamagli i malo da ne pade. U tom času sva se noćasnja kajanja u njemu nagomilaše u vrisak. U vrisak koji se ne izgovara, koji ne izlazi iz utrobe, nego ostaje u njoj da rovari i peče. On je prava čovjeka svjesno optužio. On je htio ukrasti. On je prevario kadiju... On je - pravo je Salamon kazao - grešnik i neće u Gan Eden...

- Idem i ja s vam'. Hoćim kutarisat moja Aliju.

Ali čim je to izustio, ovlada njime strah. Kako će kadiji na oči? A zašto da ide? Ima ih i bez njega dosta. Kadija je, na kraju, kriv, a ne on. Ako on ne ode s njima, nego požuri u zatvor da obiđe Aliju i odnese mu neke poklone, još ako mu pozajmi i novac da isplati kuću, spasio se

grijeha i, još po vrhu, steći će u Aliji prijatelja, koji će mu rado dati zarade i dio dedina imetka. Istina, to je malo, ali će lahko poslije na pošten način doći do dedinih dukata, Alija je i glup i pošten. Sam Jehova nadahnuo je Omeragu - pomislio je - kad ovaj kaza:

- Ne trebaš nam ti, ima nas i ovako preveć. Ješua se obradova, krik u njemu zamuknu, a nada mu razvedri uborano lice.

- Tako ji, kako ti, sanki, kazalo. Ali, ako trebaji jedno ćefil na poštenju ot Alija, ja budim uvijek za nego kazau najbol...

- Ako za njega treba ćefil, evo mojih pedeset dimova kmeta! Evo moje krvlju dušmana natopljene sablje! - uzljuti se ponosni Enes-beg.

- A ja ću se zakleti da je on pošten kao zlato - završi tu prepirku fra Petar i povorka nastavi put.

Veliku graju, koja se čula iz skupine mladića što su opkolili jednog stražara, čuli su i svi u povorci, pa Enes-beg podviknu:

- Šta tuna galamite? Na posao!

- Beg-efendija - javi se iz skupine mladi Ismet, sin Jusufage kazaza - ne ljuti se. Ali moramo se smijati! Moramo! A smijao bi se, vallaha, i ti!

- Hahaha!

- Hihih!

- Ma, šta vam je? - upita i Omeraga. Uto pred tako ugledne ljude stupi mladi zaptija i sav rumen od stida reče begu:

- Ja sam kriv. Ja sam im pričao.

- A što stare hikjaje po cesti tumačiš? Alčače nevaljali.

- Jer bi se i ti, beg-efendija, nasmijao kad bi čuo da je naš učeni hakim-efendija, baš jučer, na dan valijina dolaska spremio u hafs... konja!

- Konja? - uščudi se beg.

- Jest, dina mi! I naredio da se zatvori u podrumске čelije, da se sveže u bukagije i da mu... ama, zar to nije smiješno? ... daju na dan samo šest juksuka vode i čančić nemašćena pilava! Hahaha!

- Hahaha!

- Hihih!

- Jest, bogme, to sam čuo i ja.

- I ti, Ali-hodža? - zatrese se sad i beg od smijeha.

- To je - sad već ohrabreno poče stražar glasnije - konj Mustaj-bega Jakupića iz Travnika. Fina pasmina. Dorat za utrke...

- Smij se, čaršijo, smij se, Saraj'vo, kad imaš tako učena kadiju! - povika Enes-beg, pa se okrenu Omeragi i sve kroz smijeh izusti:

- Hajd'mo sad onom konj-kadiji, da mu ja reknem koga zatvara! ... Neće on, dina mi, nama Sarajlijama više dugo kazivat šerijata...

- Svak more pogriješit, beg-efendija.

- More, hodž' efendi, ali ne smije! Zar kadija? Nisam ja, kao ti, dobričina. I Bog kažnjava krivca, pa moramo i mi. Hilmi-efendija neka svoje ćitabe seli u neku kasabu. Tamo, ako hoće, more i horoze zatvarati, što po desetak žena drže bez ničaha...

Obradovao se kadija kad je sa svog prozora vidio kako mu dolaze toliki ljudi. Emina-hanumi, koja je sjedeći na ćilimu do njegovih nogu pjevuckala neku tursku baladu o ljubavi, rekao je blago da se uputi u *haremluk*, a sam prešao u *musafirhanu* i strogo viknuo svome slugi:

- Otvori šeherlijama i velika nam dva šerbetnjaka kahve donesi.

»Oni dolaze da mi zahvale što sam šehar velikog hrsuza spasio. Pa i Enes-beg! Eh, što će me valija nagraditi! Mudra sam ja glava, eto, ama da nije onih zgodica, sad bih mogao u Stambol...«, mislio je veselo.

- Bujrum, musafiri! Bujrum! Sabah-hajrolsun i dobro jutro! Bujrum! Znam što ste došli... Znam! Bujrum, beg-efendija, 'vamo u vrh mindera. Oh, mašallah, Ali-hodža! Plaho mi izgledaš, biraderu. *Nasul kjeif?* ... O, bujrum, Omeraga, baš neka si mi, efendum, i ti, kazandžijski esnafbaša, došao! Oh, mašallah, Mehaga! ... Bujrum, gazda Kojo. O, samo ti uniđi, dragi ujače, bujrum! Eh, kako ste mi svi?

Uvijao se Hilmi-efendija oko pune sobe uglednih gostiju, svakome prišao i namjestio po jedan jastučić na minderu za leđa, da se mogu nasloniti.

- Veliš, znaš, što smo došli? - otpoče olovnim glasom Enes-beg.

Kadija protrnu. Ovi nešto traže - prođe mu kroz glavu. Da nisu, kojom nesrećom, doznali za onaj rušvet što ga je od seljaka primio prije nekoliko dana radi onog prokletog pekmeza?

- Kad znaš, bit će i nama lakše - izusti Omeraga tiho.

- Znam, znam - nasmije se na silu kadija. - Došli ste radi onog Alije.

- E, baš je tako. Radi njega - javi se i fra Petar.

Kadiji odlanu. Sav se zatrese od nekog zadovoljstva, ustade, pa se zakočoperi nasred odaje, po svom običaju sustegnu mišiće, tako da mu se trbuh podiže, pa poče mjereći svaku riječ:

- Eh, biraderi moji, efendum hazretleri... Ja vam zahvaljujem, mesela, na velikoj časti koju mi dajete. I, mesela, opet vam hvala kad ste došli. Sve sam ja, *efendisi benum*, izvidio i utvrdio. Alija je, mašallah!, u tamnici. Sa tri brave!... Čaršija se ne treba bojati za svoj halal-mâl. Hrsuza sam ja sam uhvatio i raskrinkao. Sam ja, vjerujte mi! I, mesela, i ti, moj ujače, vrati se u svoj samostan sretan... Turkijska zaptija i moja kadijska pravda, sve u duhu šerijata, osvetit će, sigurno znajte, efendum, vašu pretrpljenu muku... I, biraderi, hvala vam i opet! ... Sve je u redu, sve... Alija, koga zovu Lepir, ubojica je i hrsuz, zato je u hafsu i, mesela...

Svi nazočni slušali su otvorenih usta od čuđenja ovaj hvalospjev kadije samom sebi, samo je Enes-beg, podrugljivo se smiješeći, uživao

gledajući u tog Turkušu. Enes-beg nije volio Turkuše. Bar ne one manje činovnike i duhovnike koje je Stambol slao u Bosna-vilajet. Većina njih bila je takva da su ih slali, samo da ih se dolje u Turskoj riješe. A još kad je Enes-beg kao mladić slušao u nekom hanu razgovor takvih »učenih« Turkuša, koji su došli soliti slanu pamet Bošnjaka, od onda ih mrzi. Čuo je on dobro one podrugljive primjedbe: »*Krk Bošnjak bir adam*«, »*Bošnjak - boš!*« i još neke. Čuo ih je, iz usta glupih, debelih i od sala ishlapljelih, ili koštunjavih i od mršavosti osušenih Turkuša, od onog sitnog narodnog izroda zemlje Turske što su ga slali u Bosnu na manje položajčice, vjerujući da su za raju i takvi dobri. Od onda ih ih Enes-beg mrzi i svake godine šalje u Stambol po dva-tri siromaha da uče i napreduju, ali ne da se vrate kući, nego da ostanu u Stambolu i tamo samom padišahu pokažu kako je Bošnjak bistar i pametan, kako je sposoban i za šejh-ul-Islama, ili velikog vezira... Zar je onda čudo da Enes-beg prekide Hilmi-efendiju podrugljivom upadicom, koja razvedri čelo svim nazočnima:

- I veliš, u hafsu je. A kamo mu konj?

- Konj? ... Mesela ... - zbuni se kadija. - Konj? ... Kakav konj, beg-efendi?

- Onaj u bukagije svezani i u tamnicu zatvoreni dorat, kome samo po šest juksuka vode na dan odredi.

Učas popustiše kadijini trbušni mišići, a glava mu se sva nekako uvuče u ramena.

- Nego, slušaj ti, hakim-efendija. Mi smo došli tebi da pustiš Aliju, odmah. I njega i konja mu... Čuješ li? - vikao je Enes-beg.

- Kako, mesela, kako... hrsuza?

- Alija je čist kao zlato! - javi se Omeraga, a za njim svi redom:

- Pošten je on, dina mi!

- On je prav zdrav stradao!

- Objeda je to!

- To je zabuna, hakim-efendija!

- On nas je, hakim-efendija, spasio od razbojnika, i mene i mog druga.

- Alija je prav! - Ako je Alija kriv... objesi mene nasred čaršije! - Pusti ga! - Odmah ga pusti! - Pusti ga, jesi li čuo? Inače mi odosmo sad valiji. - Valiji!

- Valiji!

- I konja pusti! I konja! - vikao je Enes-beg. - Jer ti se već sad čaršija smije u sav glas.

- Smije se, boga mi!

- A kako i neće!

Ova bujica riječi povuče kadiju u vir nerazumijevanja i on se okretao kao pomahnitao oko svoje osi, zagledao se u usta koja su govorila, pa mu se učini da su se sve te brade i brkovi slili u ogromne čeljusti koje su spremne progutati ga... Spominju i nekakvoga konja, koga je on, navodno, dao zatvoriti.

Sve to: konj, Alija, valija, pusti ga... Što je to? Hoće li on to, pred tolikim uglednim ljudima, pasti u nesvijest? Tà već mu se muti. Allah selamet! Spas! U pomoć! - viknuo bi da ima snage.

Iz te nesreće spasi ga momak koji unese kahvu. Blijed i iznemogao izusti:

- To je zabuna, braćo. Sve ću ja, mesela, urediti... Sve... Ne treba vam ići valiji... Jok! ... Ja ću, mesela, biraderi, sve urediti, polahko, po tenhanluku. Nemojte svi odjednom govoriti... Prvo da popijemo... Bujrum po kahvu...

Srčuci kavu povrati mu se snaga i on se poče sabirati. Ljudi, eto, čuli da je on Aliju zatvorio, pa sad došli... A ne znaju oni... Ili? Allahu dragi, šta je ono taj ujak kazao? ... Osjetio je da svi čekaju njegove riječi, pa progovori:

- Biraderi, a znate li vi da je on prav? Znate li? Imate li, mesela, dokaze?

- A znaš li ti, hakim-efendija, da je on kriv? - vikao je Enes-beg.
- Imaš li ti dokaze? I za njega i za konja?

- Kakav konj, biraderi? Kakav konj?

- Onaj što si ga dao odvući u zatvor.

- Konja? ... Ja? ... Nemojte, mesela, sa mnom šalu zbijati.

- Nismo mi, Hilmi-efendija, djeca. Ne šalimo se mi - upade Omeraga. - Ti si naredbu dao da se uhafsi konj. I još da ga hrane pirinčom.

- Kakav pirinač, biraderi? Efendum, to ne bi ni budala učinila.

- Tako ti sad, a jučer si sam ti tako zaptiji kazao.

- Nisam. Enes-beg, dina mi!

- Peke. Za konja ćemo lahko. I neka si to baš učinio, makar će se imati čaršija čemu smijati u ovom gorkom zemanu, kad valja plaćati za ratove.

- A, mesela, imate li dokaze?

- Najprije ti svoje, hakim-efendija. Je l' tako, ljudi?

- Tako je, beg-efendija - odgovoriše svi u jedan glas.

- Eh, biraderi, moji su dokazi u mehkjemi - slavodobitno izusti kadija.

- A šta je to? - skoči Ali-hodža. - Da nije kesa s križem?

- Evet! Oklen znaš?

- Jer sam ja - poče fra Petar odlučno - tu kesu poklonio Ali-efendiji što me je spasio od razbojnika.

- Tebe spasio? - skoči Hilmi-efendija i debeli mu podbradak zadrhta, a polupan fildžan vruće kahve ispade mu u njedra i oprži ga kroz odjeću.

- Jest. Mene i mog druga. Da ne bi njega i njegova junaštva i sablje kojom je ranio napadača...

- Ranio napadača?

- Jest. I on je pošten i čestit. To ja jamčim!

- Čekaj, ujače! - upade Enes-beg. - Imaš li, Hilmi-efendija, još kakav dokaz? Prije nego ga izustiš, da ti i ovo rečem: konja mu je i sablju poklonio Mustaj-beg. I zlata... A kakva je Alija ahlaka, svi ćemo mi potvrditi.

U Hilmi-efendiji se nešto slomi uz tresak i pade. Nešto teško. Dakle: on je prevaren. Sramotno prevaren od Ješue, koji je morao znati tko je napao ujake. A krv na sablji nije Mustaj-begova! Kako će se iz svega ovoga izvući? Da ne bude kažnjen ili protjeran za maloga kadijicu nekud u kasabu... Zato sad, manji od makova zrna, prostenja, sve se nekako ispričavajući i sve dublje uvlačeći glavu u ramena.

- Biraderi, odmah ću sad, mesela, pustiti Aliju. I za halal moliti... Eto, ja pogriješio. Ja sam, efendum, ipak samo insan. A Božji rob može pogriješiti.

- Dobro, dobro! - javi se i gazda Kojo. - Ti njega pusti... i mirna Bosna. Sve će se zaboraviti... pa i konj!

- Biraderi dragi - skoči kad Hilmi-efendija. - O kakvom to konju govorite? Zar je baš istina, mesela...

- Istina je - prasnu u smijeh beg i ispriča mu sve što su čuli od stražara.

- A ti si, Hilmi-efendija, izdao naredbu zaptiji Ibrahimu i ti si mu, kad te je pitao, viknuo da je on konj i ešek.

Znojio se Hilmi-efendija od stida i gnjeva i prisjetio se glupog, izraza lica nesretnog oružnika, prisjetio se da ga je gluhi hadži-Dervišaga bio posve zbunio. Prisjetio se i svoga grijeha... Eto, sve Allah čuje i vidi i sve kazni... On je izgubljen čovjek... »Teobe ja Rabi... Ovaj put me, Bože, spasi, i nikad više, nikad više!« mislio je.

- Nama je vakat - ustade beg.

- Do podne će, mesela, Alija bit na slobodi... A dina vam, biraderi, ne javljajte valiji. A onoga konja... Nisam ja kriv... Da vam ispričam.

Tresli se svi nazočni od smijeha dok je kadija objašnjavao kako mu gluhi svjedok zanio pamet, pa on, misleći, da Ibrahim pita za Aliju, naredio da se konj zatvori.

- A ti prodade dedinu, kuću - zajedljivinni glasom javi se Omeraga.

- Evet ... - uzdrhta kadija.

- A je li, br'te, objavio Arifaga? Je li, Arifaga - obrati se sad ovom, koji se sav pokunjio na minderu - što ti meni ne javi?

- Nije ti nitko kriv kad si hasta bio - spasi Ali-hodža i suca i telala. - Kuća je prodana, i to Aliji...

- Evet! - uzdahnu kadija...

- A na prodaji bio i Ješua? - pitao dalje uporno Omeraga.

- Jest, bio je, k'o što bih i ja bio da sam hotio kupiti. Nego ti, Omeraga, podaj kadiji pare.

- Jah, haman sam zaboravio... Rok je danas do podne. Evo, ja u ime zatvorenog Alije, pred ovolikim časnim ljudima, tebi plaćam kuću - pa predade veliku kesu u drhtave kadijine ruke.

- Nama je vakat - ustade beg.

- Nas dva, Omeraga i ja, poći ćemo s kadijom - reče Ali-hodža.

- I ja ću s vama da mu se još jednom zahvalim. Radi mene nesretni čovjek strada.

- Peke, ujače. Allahemanet.

- Allahemanet, biraderi, i aferdesum. Ne govorite, dina vam, po čaršiji za onog konja...

- Ne boj se, Hilmi-efendija, a od sad: pamet u glavu! Nismo mi u Bosni baš čopeci.

- Estagfirullah! Beg-efendija, tko to kaže...
- To se ne govori, nego se misli. Ali, nejse...

XXXI

- Tko to kuca?

- Ja, pašeriko mio. Ješua zvano Bararon.

- Što ćeš ti ovdje u tamnici?

- Došao sam, sanki, da vidim moja dobra ahababos Alija. Čuo sam da, ji u zatvor... To zabuna... O pošteno, moja drago Abdurahman.

- Peke. Uniđi.

- Ja sam ga došlo da g spasim ot sramotu i belaju.

Alija, koji je sjedeći na svpm kamenom ležaju razmišljao o sudbini i o svojoj Almasi, trgnuo se kad ču škripu brave.

- Zar su već stigli da me oslobode, Abdurahmanaga?

- Jok, sinko! Nego čeka te gore onaj Ješua, hoće da s tobom govori.

- Baš da vidim šta će. Povedi me.

U odaji za ispitivanje težih krivaca, u odaji u kojoj su nekad bivali u gvoždima okivani razbojnici ispitivani i mučeni za svoja nedjela, sjedio je na tronošću gazda Ješua, kad ključar uvede Aliju.

- Moja slatko sinku, kako tebe zatvorili? Bojnos mio ahababos! Ja već išau kot kadiju za tebi... Ja poslau sve prvi ludi ot karšija. Tebe pušćaji.

- A što me zatvoriše?

- Ja ne znaji, pašeriko mio...

- Ja bih re'ko da znadeš!

- A ti kupiu kuća ot deduko? Jesam. Znadeš i sam.

- A valaji da davaš još paras...

- Jest! Još veliku kesu.
- Ako ti nemajiš, ja tebe donesim i davam.
- Hvala, br'te, imam.
- Ti imajiš?
- Imam, gazda Ješua.

Dugo se saraf uvijao oko Alije, hvaleći ga i uzdižući kao »jedan slatko čeljadu ot pamet i srce«, ali kad uvidje da mu ovaj, poput »prokletog deduka«, odbija sve ponudene usluge, ode uz obećanje da »na mene ga možeš uvijek računajš«. Jer da je on Aliji pravi »bojnos ahababos ot srce i duš'«.

Čaršija se tog prijepodneva uskovitlala. Od uha do uha kolalo je došaptavanje o konju, koji po nalogu Hilmi-efendije ne smije jesti zobi, nego pilava, i koga ne smiju pojiti, već mu davati samo šest juksusa vode dnevno. O konju, koji mora biti zatvoren u mračnu ćeliju, sapet gvožđa i zabavljen sa tri brave...

- *Bir tahta eksik* je naš konjski kadija!
- Bruka!

Još kad gazda Kojo i berber Eminaga ispričaše u dvije razne kahve nezgodu koju je kadija učinio Aliji, čaršija se već valjala od smijeha na račun »mudra« kadije, koji spasitelja zatvara namjesto razbojnika.

Graja ispred dućana izvabila i momke Mehage bakala.

- Ama šta je to?

Kad su svome Mehagi uz smijeh ispričali novost, ovaj sav nekako zasja od sreće.

- Allahu dragi! Hvala ti! Pošten je dakle! Moja Almasa bit će sretna!

Nije mogao Mehaga ostati u dućanu, istrčao je na sokak, umiješao se u šarenu gomilu, smijao se zajedno s mladićima nezgodi Mustaj-begova dorata. Kad je susreo Arifagu, koji se vraćao od kadije, pozvao ga i zamolio neka mu sve ispriča.

- I kuću, veliš, kupio?

- Jest, br'te, i, bogme, dućan će otvorit'. A da vidiš što je postao u ovo nekoliko mjeseci ozbiljan i vrijedan. Pametan...

- Uvijek je on pametan bio... I meni je bio drag! Ako ga vidiš, spremi ga meni u magazuu.

- Peke.

Kad su čaršijom prošli kadija i tri pratioca u hafsanu, kako su zvali zatvor, mnoštvo skupljenog naroda dobacivalo im je podrugljive osmijehe. Arifaga im pritrča i šapnu na uho Hilmi-efendiji:

- Skloni se jer će te ismijati.

- Ja, efendum, ne bježim, mesela. Šta oni hoće od mene!

- Hoće te pitati po kojem šerijatu konja zatvaraš?

- Nisam ja. To je onaj ešek, onaj Ibro zaptija!

- Na njemu će se slomiti kola - progunda Ali-hodža.

Abdurahman sav sretan otvori pridošlima vrata zatvora.

- Bujrum!

- Mesela, da te pitam, biradere, tko ti zapovjedi da konja tjeraš u tamnicu?

- Doveo ga Ibrahim...

- Vidite, biraderi!

- ... i rekao da si ti, Hilmi-efendija, naredio. Ali ja ga nisam mogao uvesti u zatvor, nego... eno ga svezana u staji. Pa ti, hakim-efendija, radi od mene šta te je volja.

- Allahu šućur! Manja bruka! Izvedi nam Aliju.

- Čekaj - umiješa se Ali-hodža. - I ja ću s tobom u tamnicu po njega.

- Mračno je, hodž-efendi, i tamno, a ti si star.

- Za mog Lepira bih i Miljacku u pô zime pregazio.

Opet zaškripa brava na Alijinu zatvoru, opet ga trgnu iz razmišljanja o njegovoj Almasi.

Ali-hodža sam uđe u mračnu ćeliju.

- Alija, sine, evo me... Slobodan si... Moj...

- Babo!

Dva se čovjeka zagriše, četiri oka zasuziše, a oko srca im bi toplo, toplo...

- Sinko Alija, falio si ti meni.

- I ti meni, babo. Ali ja sam tebe poslušao, pa otišao.

- Alija, sine, hajdemo. Čekaju te Omeraga, kadija i onaj ujak što si ga spasio.

- I on zar?

- Jest, Alija. Zato sam ja i siš'o ovamo. Slušaj, dragane moj, ti si uvijek čovjek bio, uvijek dobar i velik, budi to i sad. Pokaži, Lepirane moj, da si Ali-hodžin đak! Pokaži, dragi moj, da si mumin, da umiješ oprostiti i zaboraviti nepravdu, tebi učinjenju. Nemoj, sinko moj, iako ti je teška nepravda učinjena, nemoj, dragi moj, napadati kadiju! Halali mu. On je bijedan, malešan i uplašen. Sav dršće. Saraj'vo se diglo na noge protiv njega. A on se kaje... More Bog dat' da se on i promijeni, da ga tvoj halal promijeni. Smiju mu se, izruguju se s njim, sprdaju se s njim, a sve to zbog konja. On je u zabuni naredio da se tvoj konj, sinko, u zatvor turi, pa... Ama ti mu halali.

- Babo, ne govori mi dalje. Ja, dina mi moga i tako mi moje Almase, nikad Hilmi-efendiji ne bih prigovorio.

- Hvala ti, Lepirane moj! A za konja...

- Neka je. Halal mu bilo. I u ruku ću ga, ako ti samo hoćeš, poljubiti nasred čaršije. Objeda je to na mene nečija bila.

- Slutim ja, sinko, i čija je bila.

- Ja, babo, haman i znadem. Bio je on malo prije i ovdje. Njegova ga savjest dovela meni. Ješua je to bio. Znam. Ali, babo, šuti... I njemu sam halalio. A nije ni čudo što su se uzbojali. Ja hamal, pa imam tolike pare... Nego, hajd'mo. Ovdje je zima i mrak, vlaga guši, pa bi ti, dragi moj dobri hodž'efendi, moglo naškoditi.

- Hajd'mo de, sine.

Ušli su u široko zatvorsko dvorište, gdje je jedan od zaptija već držao oslobođenog i osedlanog dorata za uzde. Hilmi-efendija uzdrhta kad ugleda Aliju. Omeraga mu priđe i ne mogaše odoljeti da ga ne poljubi. Fra Petar prvi progovori:

- Hvala ti, Ali-efendi, još jednom, što nas spasi. Evo i ja pohitah da tebe spasim objede i sramote.

- Svak more pogriješiti, pa i Hilmi-efendija. A od dobre je on to namjere učinio. Bojao se da u šehar ne upusti hrusuza. A naša vjera veli da pravda uvijek iziđe na bejan i da nema denjiza bez dalge.

- Halali mi, živ bio, mesela...

- Halal ti bilo, hakim-efendija, i dunjaden i ahireten. Ti si pravo hotio. Sve po šerijatu.

- Sve po šerijatu - zamuca i kadija.

- Sinko, ja sam isplatio kuću.

- Bog ti svako dobro dao, Omeraga, a ja ću tebi brzo vratiti, ako Bog da.

- Jok! Ne treba. To je od mene, od zećata, i što si pazio rahmeti Hasan-dedu.

- Ja to ne mogu primiti.

- Eh, vidjet ćemo. Nego, da ja krenem kući na Hrid. Slab sam.

- Peke, Omeraga.

- I ja ću s tobom, Omeraga. Žurim da vidim kako je fra Anto. Ostao je ležati u hanu. Bog vas blagoslovio...

- A mi ćemo zajedno - polagano izusti Ali-hodža - kroz čaršiju, nek' narod vidi da si slobodan, pa neka Hilmi-efendiju ne napadaju.

- Peke. Nego ti, babo, k'o stariji, uzjaši Doru.

- Biraderi, ja bih kazao nek uzjaše Ali-efendija, jer... ovaj... mesela...

- Jok. Moj babo je stariji.

Kad su stigli na Baščaršiju, najživlji trg cijelog šehera, okićen raznovrsnom robom i barjacima, nekolicina danguba udari u glasan smijeh, jedan se čak drznu i baci truli limun put kadije, vičući:

- Eno konj-kadije! Eno Alije što džaba u hafsu leža. Bi li, Doro, pirinča?

Aliji samo što oči sijevnuše, pa učas skoči među gomilu, uhvati podrugljivca snažno za vrat, udari mu zaušnicu i dreknu:

- Što napadate stara i poštena kadiju? Sram vas bilo! Ako me je zatvorio, pravo je imao! Čuvao je vaš mal i vaše dobro, jer je mislio da sam hrsuz. Tako mu javili. A za konja, što buncate lažarije, kad ne znate! Nije njega Hilmi-efendija u zatvor spremio, već ja. Čujete li! Ja! Molio sam da mog dorata uza me ostave, a ne gone u han! Razilazite se i ne napadajte ilmiju na cesti! Nema nadaleko boljeg i pametnijeg čovjeka od Hilmi-efendije.

Zatim se, pred zgranutim čaršinlijama, prikuči kadiji, prihvati mu skut, poljubi ga, pa mu poslije poljubi i drhtavu ruku.

- Živio Alija! ... Živio!

- Jaša! Jaša! - ustalasa se iz gomile i, prije nego se je mogao obraniti, podigoše ga dva snažna mesarska momka na ramena i ponesoše ga kroz krivudave čaršijske sokake. Za njima je jahao Alihodža, a Hilmi-efendija se, postišen i utučen, vratio svojoj kući.

Emina-hanuma dočeka svog učenog muža na pragu haremluka tihim riječima:

- Naša najmlađa šći Šefika, Hilmi-efendija, plaho je hasta. Eno je leži. Naprečac joj nešto bi.

Na vrsima prstiju došuljao se hakim do ležaja svog najmilijeg djeteta, koje je ležalo u vrućici. Ženu je odmahivanjem ruke zamolio da se odstrani iz odaje. Onda je zaplakao. Sjetio se svih svojih nedjela i zgodica. A velikodušnost Alijina samo mu ih je još jasnije pokazivala.

- Proklet sam i malešan, bijedan i pogan - šaptao je. - Ali, Allahu, ako nije kasno, primi moju dovu i spasi mi dijete, a ja nikad... nikad više neću suditi osim po Tvojim uzvišenim odredbama šerijata. I nikad, Bože, neću više okusiti plodove grijeha, ni hamr, ni afijun, ni... ženu. Makar me nefš izjeo i satro. Samo, Allahu, spasi mi dijete, moju malu Šefiku, jer njezina nagla bolest - Tvoja je kazna, kao i onaj konj, kao i sva sramota. Bože, daj mi snage da se popravim, daj mi oslonca, dokaza da mi otvaraš Teobe kapiju, ne uzimaj mi moje najmilije dijete! Allahu, dragi milosniče! ...

Bolesno dijete nije shavatalo pokajničke riječi svog oca, jer je on govorio svojim materinjim turskim jezikom, ali je mala Šefika osjetila da joj je lakše, da vrućica popušta...

Kad je Emina-hanuma ušla u odaju i donijela u đul-sirče umočenu krpu, zaostala je uplašena na pragu i malo da nije kriknula, jer uz svoju Šefiku nije vidjela više Hilmo-efendiju, svog muža »pogana nefsa i kukavna srca«. Uz malu je plačući klečao i milovao joj vrele ručice pogrbljen, smrvljen, ali izliječen pokajnik - nemoćan starac...

Dok se tako velika promjena zbila u kadijinoj duši, baš na valijin dan, na taj nekako kao carski dan, čaršijom je sve više rasla povorka koja je pratila na ramenima nošenog junaka dana Aliju zvanog Leptir.

Sa svakog ćepenka pozdravljali ga trgovci, momci, mušterije, kô kad ga je svak poznao i volio.

Kad stigoše pred dućan Mehage bakala, ovaj pozva Aliju.

- Valja prvo sjahati Ali-hodži s konja i meni s junaka. Braćo, pustite me, pustite me na zemlju i hvala vam.

- Živio Alija!

- Jaša, naš junače!

- Živio! Ti koji si ni kriv ni dužan odležao u tamnici, pa još krivca, namjesto da ga kazniš, zaštitio!

- Dok je takijen, neće propasti čast i slava Bosne ponosne!

Mehaga, sav raznježen i osjećajući grižnju savjesti što je u tog Aliju i čas posumnjao, ponudi mu najljepše mjesto u dućanu, pa sjedne do njega. Ali-hodža se smješкао i sjeo na jedan prevrnut sanduk.

- Pa, sinko Alaga, kako je bilo u Travniku?

- Lijepo. Plah narod. Sve sama duša od ljudi. Pošteni i u Boga vjeruju.

- Ima li tamo, sinko, kakve bijede k'o ovdeka? Ovdje je zimus mnogo svijeta ćupalo ograde da naloži malo vatrice.

- Svugdje bijede ima, Mehaga - upade Ali-hodža. - I uvijek je bilo i uvijek de biti bijede. Allah tako hoće.

- A ljudi? - procijedi Alija. - Oni su krivi što fukare ima. Malo je u njih milosrđa. Malo ljubavi...

- Ja kako li će tek biti do pet stotina godina - uzdahnu Mehaga.

- Bolje, ako Bog da! - usudi se Ali-hodža proreći ono u što ni sam nije vjerovao.

- Mehaga, dragi moj i vrijedni prijatelju, čuo sam da ti je magaza gorjela.

- Jah. Ama eto, namiče se.

- Eto, Mehaga, znaš... - uzvrpolji se Alija. - Meni je Bog dao, pa... ovaj... bi li ti, da se mi uortačimo? Vrijedan sam ja.

Ali-hodža protrnu. Mehaga se skameni, ali se brzo snađe, pa će polagano i odmjereno:

- Mlad si ti, Alaga, mlad. I vješt. I jak. I pametan! Ali sinko, meni ortak ne treba, ja ću sam, s božjom pomoći, opet sebe podignut na noge... A ti, sinko, nisi za bakala. Znaš, tebe je Allah nadario velikom pameti, makar što si hamal bio. Vidiš, ova odjeća i ova sablja na tebi kao da su s tobom na dunjaluk izišle... Ti, sinko, otvori ja li u Bezistanu dućan sa svilama, ja li, sinko...

Zar me baš ne primaš?

- I ti, Alija, čudno njako pitaš Mehagu. Što ti je stalo da baš bakal budeš? - usčudi se tobože Ali-hodža.

Alija se zarumeni. Htio je reći bakalu koliko čezne za njegovom jedinicom, koliko je voli već od njezina djetinjstva, koliko je patio dok je ona bila nesretno udata. Htio je reći da on želi samo nju. Samo nju, pa da bi mu život bio ispunjen srećom, a da je razmišljao i o njemu, Mehagi, kako mu je bilo teško gledati Almmine jade. Htio je reći, ali se ne odlučiti. Onda Mehaga naglo, na veliko čudo obojice imenjaka, upita:

- Otkad ti, Alija, s mojom Almasom ašikuješ?

- Mehaga... - zamuca Alija.

- Otkad? - nasmije se Ali-hodža - pitaš, Mehaga, ahababino stara... Eh, da ti ja kažem: odavno! Ali ona nije...

- Ma zar ona opet nešto: nije? - upita bakal.

Alija, osjećajući da Mehaga zna za njegovu ljubav, zastidje se, protrnu, skoči s tronošca i uz stidno »Ja odoh!« pobježe iz dućana.

Na čaršiji ga opet dočeka mnoštvo s novim poklicima: »Živio! «

Dva starca se zagledaše i nasmijaše.

- Pusta mladost! - uzdahnu Ali-hodža.

- Bože, hvala tebi na velikoj milosti! - kliknu Mehaga.

- Mehaga, ahababu, meni je, eto, određeno da uvijek budem uza te kad ti se nešto golemo događa...

Mehaga, ja kao poočim mog Alije, molim te da dadneš svoju riječ njemu i svojoj šćeri. Neka budu sretni, jer, vjeruj, tako svi moji ćitabi vele. Oni su jedno za drugo rođeni...

- Riječ išćeš! Više ću ja tebi dati, Ali-hodža. Dat ću ja Aliji i šćer i bakaluk moj, pa neka djeca rade, a ja s mojom sijedom živjet ću uz njih.

- Takav mi se sviđaš, stara ahababino bakalskal

- Nego, Ali-hodža, da mi dogodine na hadž krenemo!

- Ako Bog da!

Raspjevana srca stigao je Mehaga u akšam kući. Almasa ga dočekala na hajatu, a on joj šapnuo:

- Pravo si imala. Alija je nevin i, ako bi te on zaprosio, dijete, od mene ti je s halalom...

Čekala je te noći Almasa Aliju, ali on joj nije došao pod prozore. Sreća ga zanjela, pa je do duboko u noć lutao gradom, a cijeli slijedeći dan pričao je svom Ali-hodži doživljaje iz Travnika. Došle im Safija, hodžina kći, i Šuhret-hanuma na obdan, pa svi zajedno čeprkali po hodžinoj bašći.

Pred mrak Ali-hodža podsjeti Leptira:

- Sinko, vakat ti je spremati se Almasi.

- Dok mjesec izađe, babo.

- A veliš: bio si jutros u novoj kući svojoj na Abdesthani.

- Jesam.

- Pa nađe li?

- Jok!

- Kako to?

- Ne znam. Svu sam kuću obišao. Oba boja i gornji i donji, svih devet odaja, ali nigdje ne nađoh onaj put u podrum.

- Nejse. Prouči noćas dovu za dedinu dušu da ti halali, pa ako opet ne mogneš naći... Nije, sinko, u zlatu sva sreća.

- Znam. Ali ja ću ga naći. Ja ga moram naći, jer sam se zarekao od tog blaga za Hasan-dedu poslati bedela na hadž i podići u Saraj'vu musafirhanu za nalaznike, džamiju i dom za siročad...

- Bog će ti, sinko, pomoći! Eno, akšam je. Sad će i mjesec. Hajde, sinko, čeka te Almasa.

- Čeka?

- Čeka, sinko!

- Strah me je babo, Kako ću joj...

- Šta, kako ćeš?

- Bojim se da mi neće riječi na usta...

- I ne trebaju. Oči, sinko, govore i srca i noć i mjesec i duše onih koji se vole...

- Kako ću znati voli li me ona?

- Kako? To ćeš osjetiti!

- Babo, stid me i tebe što ovako govorim pred tobom...

- Stidi li se, sinko, ljubica svog mirisa, proljeće svojih behara, noć svoje igre sjena? ... Ne, sinko, ne stide se! Pa nemoj ni ti! Ljubav je tako lijepa da se njom ponositi treba, a ne stiditi se nje. To je, sinko, lažan stid. Od toga svijet i strada najviše. Stidi se svoje ljubavi, svog nefsa i svog srca, a ne stidi se laži i poroka... Ali hajde već, Almasa izgorje od čekanja...

- Allahemanet, babo.

Treći dio

Krivudavu mahalu njihao je povjetarac u kolijevci noći i u bijelom mliječnom povelju razasute mjesečeve svjetlosti... Tek s ponekog prozora izvirivala stidno žućkasta svjetlost svijetle kroz guste zastore, izvirivala u bijelu noć, u sanjivu, zanjihanu, krivudavu mahalu... Tamo pod prozorom rumenolike Šefike stoji momak i pjevuca joj o gnijezdu koje prve lastavice grade pod njegovim rascvalim srcem. Pjeva joj o hladu bagrema u svojoj bašči, gdje nju zamišlja kako kao njegova hanuma sjedi i zove ga mahanjem šarene jemenije... Iz kuće Hadži Osmanage čuje se melodiozna molitva neke sure iz Kurana. To on uči Jasin za svoju unuku Zakiru koja je umrla od sreće kad je zagrlila svog dragana.

Iz dvorišta Rahime, Almasine susjede, izvirio kroz kamenu ogradu rascvali jorgovan i sjenka mu se igra na bijelo okrečenu zidu. San i java tu se, na toj mahali, rukuju i pomno gledaju, kao dva zaljubljena bića, a mjesec ih miluje po obrazima. U dnu mahale čuju se tihi, neujednoličeni koraci. To je Alija pošao svojoj Almasi...

Već vidi bijelu kuću na ulgu. Već čuje kako tanak mlaz sa sokačne česme udara i razbija se u srebrenaste kapi o kameno korito, kao da na nebeskoj harfi titraju prsti meleća, ili kao da neki dobri džin Husein svira u *zurmu*, takva je ta čarobna glazba kâpljicâ u noći... Mjesec nekako obješenjački nakrivio svoju bijelu sjajnu glavu na nebu, pa iz nje toči mlijeko koje se razlilo po mahali... Rosa se cakli na čuvarkućama na krovovima kućica, a ašik-pendžeri, kao velike crne oči neodoljive djevojke-čežnje, vire u sokak i traže na njemu stasite momke...

Alija ide Almasi...

Srce mu dršće i kao da pliva po moru miline... Već je pod prozorom. Doživao bi, ali mu glas zamire u grudima. Bacio bi kamičak, ali mu nekako žao sagnuti se i odvojiti oči od tih čarobnih mušebaka...

Trgnuo ga glas, prožeo ga, od ušiju, preko mozga, pa mu se u svaku žilicu upijao... Glas, mekan kao runo jagnjeta, topao kao zraka njegova vječnog ahbaba sunca, a mio kao pjesma slavuja, kao blagoslov, kao molitva... Glas njegove Almase. Tih i drhtav.

- Jesi li to ti, Alaga?

- Jesam - šapnuo treptavo, tako da se od njegova glasa zrak ustalasa još više, mjesec još malo jače nakrivi, a zvijezde na nebu počеше se ljubiti i škiljiti. Mahala se još većma zanjihla.

- Almasa - šapnu opet - kako si?

- Dobro, Alaga. A ti? Kako ti je bilo u Travniku?

- Pusto, Almasa. Pusto i prazno. I tamo i svugdje gdje nisi bila ti... Ali ti si - nasmija se tiho, tako da se Almasi učini kao da samo lišće u dvorištu šušnu - ti si uvijek bila uza me... Almasa! Ja ne umijem govoriti ućevno i pametno... Ne umijem... Od sinoć sve smišljam kako ću ti kazati... Ali uvijek mi riječi koje izabiram izgledaju premalene, preslabe, preproste. A htio bih ti reći koliko te... kako te... zašto te... Ovaj, Almasa, jesi li se ti ikada sjetila da ja... da te ja... Ah, kako je nekako zagušljivo noćas! .. Ah, kako ti te oči kroz demire sjaju... Almasa, vidim ih kroz mušebak... Almasa, molim te, molim te... zakloni ih! Stid me nekako kad me gledaš... Ukoči me milina tvog pogleda, pa ne mogu, ne mogu... Eh, sve sam zaboravio što sam ti htio reći... Almasa, slušaš li me?

Nije odgovorila. Je li ga slušala? Tà i ona je smišljala, ali ne od sinoć, već odavna kako će i šta će mu kazati, ali je i ona zaboravila u času, kad ga ugleda, kad osjeti njegovu blizinu, koja i grije i peče i miluje i liječi...

Oboje su šutjeli. Ona nije zaklonila oči, naprotiv! A njegove su ih našle. I te su oči govorile. Ispovijedale se, zaklinjale se, milovale se, a mjesec ih slušao, a zvijezde ih slušale, a mahala ih slušala, kaldrma i jorgovani, česma i ašik-pendžeri, svi su slušali te nježne i milozvučne bajke, koje su pričala ta četiri oka...

Mahala u starom Sarajevu

Mlaz na česmi poteče brže, to meleć svira pjesmu ljubavi, to džin Husein izvija najljepše kajde na zurni... To sevdah plete zlatne niti vječitosti, niti sreće i zadovoljstva, niti čežnje i ljubavne pomame...

Umorili se od gledanja. Oči su imale toliko toga kazati, toliko nagomilane boli, toliko sreće, nada, neizrecivog! Umorili se i klonuli, srca im zakucala u grudima velikim zvonom radosti, duše im zaigrale ples zanosne čežnje, a tijela im drhtala od te zvonjave i plesa...

- Znaš li ti, Alaga, da sam ja bila tuđa žena? - prošaputa ona. - Smeta li ti to?

- Ne znam, Almasa! Neću da znam! Meni ovog časa smetaju samo demiri i mušepci na tvom prozoru, smetaju mi mahala, mjesec, zvijezde... Ja bih htio s tobom biti sam, sam kao što sam sa suncem. Pa bismo, Almasa, ja i ti sami tonuli u dalge miline, u mrak ili svjetlost, u vječnost... Almasa, bojim se da je ovo san...

- A ja - šapnu ona - vjerujem da je san. I lijepo je, Alaga, ovako sanjati.

- Hoćeš li, Almasa, da do smrti sanjamo ovako?

- Ne, Alaga. Ja želim da se probudim. Da se probudim u život bez demira, bez mušebaka, bez mahale... - Zastidjela se svojih riječi, šapnula: - Dođi i sutra k večeri! - pa pobjegla sretna i sva goreći od miline u svoj čardačič.

Bacila se na dušek, zažmirila i šaptala: »Sreća, sreća! ...«

Onda se trгла. Žar u njezinu biću pržio ju je i obrazi joj planuše kao da ih je ljubav upalila modričavim plamićcima razgorjelog ugljena na mangali. Očne joj kapke golicale suze radosnice. Grudi joj uprle u košulju, kao da je žele razdrijeti, rastrgnuti u komadiće...

Izletjela u bašću. Bacila se na rosnu travu i upijala u se miris i dah zemlje... Ali je i zemlju upalila njezina razbuktala vreline. Pogledala u mjesec, koji se zakrio među granje da ne promatra golotu njezinih ramena. Zabacila glavu, rasplela zgrčenim prstima kosu, pa njome golicala i milovala svoje obraze...

Zatim je oteturala do zdenca u bašči, pa u kablić zarila ruke. Godila joj blagost i hladnoća vode i poli se njome po licu. Iz svake kapi milovao ju je njezin Alija... Umorna, nakvašena odijela i sagorjele žudnje u sebi, vratila se u odaju, pa na prozor, ali Alije više nije bilo...

Kada je ona pobjegla s prozora, Alija je stajao nijem od sreće i sav opčinjen njezinim riječima. Osjećao je, kako neki veliki malj u njemu udara o žile na sljepoočnicama, kako mu se dah iz usta vraća u utrobu i prži grlo, srce, sve... Još jednom je pogledao u demirli ašik-pendžer, ali kad se uvjeri da se na njemu više ne sjaje najveća i najljepša ona dva draga kamena, da se ne sjaje više njezine oči, on poletje niz mahalalu.

Osjetio je da mora letjeti, trčati, vrištati, pjevati, neki tvrd predmet satrti među prstima i ledenom vodom s česme rashladiti svoje srce... Usput je proletio mimo Šefikina momka i tako ga gurnuo zaletom da je nesretnik pao na kaldrmu onesviješten.

Onda je zapjevao. Orile se mahale i svijet bunovan izvirivao na prozore. »To Alija pjeva neku novu kajdu«, šaptali dremovni mahaljani...

*Sunce grije iz Tebe - Maso moja!
Zanese me i satra - ljubav Tvoja...
Maso moja, Maso, moje blago,
Na Te mislit', ah, što je to drago! ...*

Orila se pjesma mahalama, slušali je i mjesec i svaki kamičak kaldrme. Slušale je zvijezde, pa jedna, opčinjena njezinom milinom, izgubi svoju ravnotežu na nebu i poletje put nje, put te zanosne pjesme, pa se razli i ostavi na nebu za sobom svijetao trag.

Lutao Alija zaspalim šehrom. Lutao i pjesmom gasio u sebi rasplamsalu strast. Bio je sretan, bio je velik, silan! Ne, nikad nijedan paša, ma i poslije najveće pobjede, nije bio toliko sretan!

Ni sam nije znao kamo ide. Zvali su ga i mjesec i noć, da se u njima izgubi.

Kada je stigao pred Ivankinu krčmu, prvi put u životu uđe u nju, premda ga je Ivanka uvijek prije zvala i mamila. Ona je Aliju voljela, željela je njegovu mladost, snagu njegovih mišica, sokove njegove zrelosti i snage. Ali Alija nije bio za krčmu! Nije on nikad okusio piće, nije on nikad dodirnuo Ivanku... Ali noćas...

Nekoliko ukoljica i jedan stari pijani hamal sjedili su na drvenoj klupi unaokolo udimljene prostorije, po kojoj je titrao umoran i bijedan plamičak voštanice. Ivanka je pjevuckala u krilu nekog stranca nazranije u dnu krčme.

Alija sjede do pijana hamala, pa samo da nekako dadne oduška svome veselju, riknu tako snažno da se svijeća ugasi, dvije čaše padoše na pod i razbiše se, a Ivanka ispade iz krila svoga stranca.

U mraku Alija skoči sa svog sjedišta, i stade nasred krčme. Uto osjeti kako se neko vrelo tijelo privi uz njegovo i kako ga dva Ivankina plamena oka piju kao najljuću prepečenicu od bosanske požegače... Alija osjeti žensko uza se, ali je ne odgurnu, nego je, ni sam ne znajući kako i zašto, diže desnom rukom, u zrak, pa je privi uza se, usnama joj dodirnu usnu, a lijevu svoju ruku zari joj u čupavu kosu.

- Pusti Alaga... pusti... - šapnu Ivanka. - Dok zatvorim krčmu...

- Ne pušćam. Ti si grijeh! Ti si zlo. A samo zlo i grijeh mogu istrijezniti čovjeka pijana od sreće...

- Alaga, kako ti je vrelo dah!

- U njemu gori krv, Ivanka! U njemu gori vatra koju samo još žešća može ugasiti!

Zatim je ispusti i opet viknu tako da se sve ukoljice u krčmi stresoshe od straha.

- Rakije, vina! Nikad ih nisam okusio. Daj sad! Daj!

Sjeo je ponovo do pjanog hamala, a Ivanka upalila svijeću.

- Alija, sinko, - progovori podbuhli hamal Nusret, stara pijanica i propalica - zar i ti ovamo zaviri!

- Jesam. Evo me! Hoću da okusim grijeh!

- Nemoj! - zavapi pijanica. - Ne okusi ga, ako si mumin. Jer tko se jednom njega okusi, osladi mu se... zanesa ga!

- Moram, Nusrete! Moram. Previše sam sretan!

- A znaš li ti kako je grijeh sladak, kako klizav i pogan? Eto, rakija sprva razblažuje, pa tješi, pa draži, pa poslije - uskliknu pijani Nusret - ovlada tobom i postaneš joj rob! Rakija te, sinko, zarobi pomalo, ali sigurno, ona zagospodari tobom, postane ti potreba, onda izgubiš prvo sebe i svoju zdravu pamet, pa poslije i strah od grijeha. Zaboraviš i šta je grijeh, odrekneš ga se jednostavno... Nemoj, sine Alija! Ne sili se i ne vrišti, već ako si presretan, a ti to jesi, zaplači, sinko! Zaplači od sreće, evo ovako...

I starac iskesi jedini zub u desnim, napravi groznu i smiješnu grimasu, pa zaplaka, a sve ukoljice u krčmi obuze ludi smijeh i hihot. Ivankine se grudi toliko tresle u košulji da se vrh lijeve ukaza na prorezu, kao mamac, kao zov...

- A žensko je; moj Alija, - nastavi Nusret - žensko poput Ivanke, kao... i ljuta rakija. Učini ti se sprva draga i sve te prži od miline, ali kasnije, kad se njome opiješ... osjetiš vrtoglavicu, pijanstvo i gađenje. Pogano je to, sinko Alija! Nije za tebe. Eto, žensko je slatki otrov, lijepa crvena jabuka, ali unutra, u srcu, u džigerici, truhlo. Truhlo, Alija, i gadno, žensko poput Ivanke... One prodaju i razbacuju ono što je Bog ostavio da se čuva i cijeni. Sinko, Alija, idi, idi odavde zaranije, dok te ovaj pogani mehanski život nije kao mene obuzeugo i zarobio...

Ivanka priđe polupijanu hamalu i zakrvavljenih očiju ljuta i uvrijeđena, izlije mu punu čašu vina na glavu.

- Ne laj, mrcino! Hodi, Alaga, evo ti čaša.

- Nosi! - viknu Alija odgurnuvši je snažno od sebe, pa izleti u mrak, a krčma se zatrese od zveketa vrata, koja je Alija zalupio nogom.

- Šteta! - šapnu Ivanka i vrati se u krilo svoga stranca.

- Hvala Bogu! - uzviknu Nusret i otra prljavim rukavom vino s glave, pa poslije - uz hihot ukoljica i Ivanke - obliza svoj zamašćeni rukav.

Alija je dalje lutao kroz noć.

Svijest da je bio tako blizu grijeha, boljela ga je, ali je još na usnama osjećao vrelinu Ivankina poljupca. Mjesec ga je sve više općinjao svojim treptavim sjajem, a noge mu igle bez putokaza, bez cilja u mrak.

Tako bunovan dotetura i do čaršije. Stari pasvandžija hadži-Edhemaga susrevši ga viknu: »Tko je?« pa već isuka svoju tešku sablju, kojom je po noći čuvao »svjetski mâl od hrsuza i jangije«.

- Ja sam, Alija.

- Mašallah! Otkud ti u ovo doba?

- Eto... lutam.

- Hajd' kući, sinko. Lezi ... Jah! Allah mubareć olsun! Čuo sam: kuću si kupio.

- Jest. Kuću sam kupio.

Poslije tih riječi u Alijinoj svijesti zaplamsa nova misao. Misao o kući, o Hasan-dedi, o Arapu. Noćas, kad sam zavirio i u dženet i u džehenem, noćas, kad sam toliko sretan, noćas - idem u svoju kuću! Tražit ću blago, pa ako ga nađem... A naći ću ga, jer Bog daje sretnima...

Svu ljepotu noći, sav čar mjesečeva milovanja, progutala je učas pred Alijinim očima tamna Hasan-dedina kuća, napukla i sa mjestimično otpalom žbukom. On se zgrozi kad pogleda u ta velika crna vrata, na kojima se njegova sjena protegnula kao neki kobni zločinac. Veliki ključ zaškripi u bravi. Pred Alijom se crnjelo zapušteno

dvorište. S nekim pritajenim strahom dovukao se do kuće, ušao, napipao u džepu svijeću, *trud* i *kresivo*, pa zapalio. Hladna jeza prolazila mu kroza žile dok se penjao uza stube. Iz odaje je ulazio u odaju, kradomice kao lopov, i zavirivao u ispremetane ostatke namještaja ne bi li pronašao onj kutić pod minderom i onaj sakriveni ključ. Ali uzalud!

Onda se prisjetio. Brzo se vratio natrag u dvorište, zagledao se u mjesec, pa šapnuo pobožno i strepeći: - *Bismilahir-rahmanir-rahim!*

Iza pasa izvadio svoju vezenu čevrmu, zakovrčio je među rukama i povezao samome sebi oči. Mislio je: »Ovako povezanih očiju ulazio sam s dedom i snalazio se. Ovako ću i sad pipajući, valjda, nabasati. Sva sam vrata ostavio otvorena. Samo u njih bubnem nogom, pa se otvore.« Zatim se sagnuo i uzeo u ruku svijeću, čiji plamičak nije vidio, kao ni mjesec ni zvijezde, pa zakoračio u kuću. Instinkt ga je vodio. Osjećao se nekako siguran, s desnom rukom, u kojoj je titrala svijeća, približenom prsima, a s opruženom lijevom, išao je pipkajući i tapajući sve korak po korak.

Stravično i sablasno je izgledao taj čovjek koji je tako sam u toj kući smrti, u gluho doba, u pola noći, pošao u trag blaga skupljanog širom svijeta, skupljanog bolesnom gramzljivošću od Abduselama pokajnika u Damasku, od Kineza i Arapa, od Jermena i Karavlahu, od oslobođenih robova, od trgovaca ljudskim mesom - od svakoga.

Alija protrnu kad osjeti kao da mu se neka hladna ruka olovnom težinom spustila na rame i vodila ga kroz kuću. Šaptao je ajetul kjursiju, a učini mu se da čuje grozno zavijanje vukova, plaćan vapaj Hasan-dede i gromke riječi Arapove:

»Idi, sinko, uzmi svoje! «

Svi ti glasovi stapali se u jednu jedinstvenu mješavinu zvukova, šumova, sličnu urlanju pobješnjela vjetra kroz sasušeno granje hrastove prašume. Ipak je Alija, bodren svojom molitvom, išao naprijed, osjećajući da ide pravo k zlatu. Prvo je uzašao uza stube, pa kroz neke odaje udarajući i otvarajući pred sobom nogom vrata, koja su bolno škripala, kao da Hasan-dedo vapije i nariče za svojim blagom. U

posljednjoj odaji, baš kad zakorači, siguran da su i tu neka vrata, udari glavom o zid... Zato zastade, skinu čevrmu s očiju, a svjetlucanje svijeće ga načas zaslijepi. Osjećao je kako mu oko srca neki ledeni obruč sve više oduzima snagu, neki obruč straha i nelagodnosti, skovan od hladnog željeza ili nekog nerastopljivog leda. Okrenuo se i - malo da ne kriknu od iznenađenja. Ugledao je onaj minder gdje je dedo sakrio ključ. Brzo ga je pronašao.

Na odaji, koja je bilo okrenuta prema bašči, u kojoj Alija nikada nije bio, ne primijeti drugih vrata osim onih na koja je ušao. Gdje su vrata? - pomisli, pa ode do zida, prisloni uza nj svijeću i na veliko svoje zaprepaštenje primijeti u zidu rupicu za ključ, koju je dedo bio tako vješto zaklonio ćilimom obješenim o zid. Ali u svojoj gramzljivosti dedo je i taj ćilim sklonio u podrum. Alija drhtavom rukom utisnu ključ u bravu, okrenu, i ona škljocnu. Onda povuče za ključ i, skamenjen od straha, opazi da se dio zida pomiče. To su bila čelična vrata, ulaz u dedin tajni hodnik, izvana bijelo okrečena kao i zid...

Alija opet poveza oči, uze svijeću i nastavi, put kroz vlažan hodnik, u kom je zrak gušio od zadaha plijesni i hladnoće. Išao je ravno, pa niz neke okrugle stepenice, kao niz munaru, pa opet pravo, pa desno - i onda je stao. Osjetio je da je stigao. Strgao je povez s očiju i ugledao neku nisku četvrtastu prostoriju. Niz ćerpične stijene, pocrnjele od vlage, curile su velike zmijolike okapine. A pod nogama mu - zemlja. Brzo se sagnuo, svijeću zabo u pod, a rukama počeo razgrtati pod sobom zemlju i pijesak.

Nakon kratkotrajnoga kopanja, napora koji ga je ipak oznojio, osjeti pod rukom željeznu ploču. Nadljudskom snagom pomače je, čudeći se pri tom kako ju je dedo ikako mogao pomicati, kako je mogao taj starac skidati i metati taj teški poklopac. Nije on znao da je Hasan-dedo trebao samo nogom udariti u prečku s oprugom, pa da se taj poklopac okrene. Ali sve da je i znao za tu napravu u dedinu podrumu, ne bi mu koristilo jer ju je stari tvrđac one večeri kad je posljednji put dolazio pokvario.

Pred Alijinim očima ukaza se rupa u kojoj je ležalo zlato. Svijestan je bio da nema ljestava, jer su ih on i dedo bacili u tu istu

provaliju, ali se isto tako prisjeti da ona ne može biti duboka, jer je on u nju bio pao kad ga je gurnuo Hasan dedo, a nije se ni udario. Ako sad skoči... Past će na čilime i blago, neće se udariti... A ljestve su dolje...

- J' Allah! U ime Boga! - i on, držeći svijeću grčevito u ruci, skoči...

Nagli pad tijela, strah i, napetost čitavog njegova bića, načas mu oduzeše svijest. Svijeća se u padu utrnula.

Alija je ležao na Hasan-dedinu - na svom - blagu.

Svijest mu se vraćala mutno. Kao neka sumaglica mu se navukla na oči. Lebdio je između sna i jave. I nikad Alija nije postao svijestan je li to zbivanje usnio u bunilu nakon pada ili se ono u javi zbilo. Nikad to nije doznao, a nikomu nije ni ispričao. Ni Ali-hodži, ni Almasi, ni svojim kasnijim mnogim prijateljima i savjetnicima, najpriznatijim hodžama njegova doba. A sjećao se toga do groba, i uvijek kada bi mu se taj prizor pokazao pred očima, zastrepio bi, šapnuo neku molitvu i potražio očima neki mili lik ne bi li to zaboravio. A to se dogodilo ovako:

Osjećajući jaku bol u udovima protekao se na naslazi uvaljkanih skupih čilima. Onda je otvorio oči. Pred njim šćućuren u kutu sjedio je na ćupu prevršenom dukatima Hasan-dedo i plašljivo buljio u njega. Hladni ga srsi prodoše...

- Zar si živ? - šapnu.

Dedo se trže i nekim ledenim nadljudskim glasom, koji je naličio na ono mačje maukanje po krovovima u veljači, procmilji:

- Ni živ, ni mrtav... Ne daj, Alija, moj imetak Ješui! Čuvaj ga... A tvoj je... Dokle god nisi ti došao, ja sam ovdje zebao i patio se i čuvao... Nisam mogao ostati u kaburu. Nisam imao mira... Strah me je bilo za zlato, strah me bilo da ga Ješua ne otme... A zima je ovako gladnu i голу čovjeku tu u podrumu. Vidiš: *ćefini* spali s mene... I nemam mira... Hvala ti kad dođe...

Alija se htio podići da mu priđe i ogrne ga, ali nemade snage, a onda, iznenada, stvori se između njih Arap, držeći u jednoj ruci bič, pa

poče udarati Hasan-dedu, a ovaj, mijaučući i uvijajući se, bljuvati zlato iz usta...

Onda Arap progovori:

- Alija, evo ti tvoje zlato. I pašaluk ćeš dobiti, a mene nećeš više vidjeti. A ti, dedo, hajd' smiri se u svom kaburu!

Neka jaka svjetlost zasjeni Alijine oči i on zažmiri, a kad opet otvori oči, bio je u podrumu u gustom mraku sam.

Dugo je ležao strepeći svim tijelom na naslazi ćilima, a onda ga hladnoća i vonj plijesni počеше gušiti, zato pipkajući oko sebe nađe svijećū, kresnu i osvijetli podrum.

I tajnu tog skrovišta prozreo je iste zore, jer je već svitalo kad je izašao na zrak. Iza Hasan-dedine kuće bila je zapuštena bašča, a pod ovom, duboko u zemlji, bio je tajanstveni podrum. Iz kuće se kroz onaj otvor u zidu na katu išlo tajnim hodnicima i stubama sve do pod zemlju, pa onda podzemnim hodnikom do skrovišta.

Alija je iz podruma bio uzeo samo nekoliko komada najljepšeg nakita i desetak kesa dukata, a ljestve je ostavio prislonjene i poklopac otkriven, jer je bio svijestan da nitko u kuću ulaziti neće.

Kad je stigao kući, Ali-hodža je već bio pri jutarnjoj molitvi, pa kad ovu završi, samo što šapnu Aliji:

- Našao si?

- Jesam. Kako znadeš?

- Vidim po tebi, sinko. A i ja sam svu noć molio Allaha za te.

- Hvala ti, babo.

- A jesi li bio kod Almase?

- Jesam, babo.

- Lezi sad, sinko, naspavaj se! A tvoj se san ostvario.

- Neka me samo sreća ne navede na grijeh! Neka me samo zlato ne zanese.

- Čuvat će te toga, sinko, tvoja ljubav i tvoji ahababi: Bog i sunce...

XXXIII

Brzo su Sarajlije zaboravili Hilmi-efendijinu konjsku zgodu, brzo se na njihovim licima zamrzao smijeh. Tri dana poslije valijina dolaska, čim su prošli dočeci i slavlja, razletjeli su konjanici po Bosni širokoj i nosili iz kasabe u kasabu, iz begovske kule u kulu glasove o novim daćama. Valja skupiti novac i vojsku za novi sveti rat protiv buntovnika. Bosna je, eto, dobila čast da može i smije i ona dati svoj povelik prinos za tu vojnu.

Već nekoliko dana pred valijinim se konacima okupljao narod da promatra ulazak i izlazak uglednih Sarajlija, begova i aga. Sve njih je valija pozivao na duge sjednice. Tražili su načina da namaknu potrebitu svotu. Enes-beg je tih dana često viđan po čaršiji smrkntu i ljut...

Onda je osvanuo mladi petak, prvi petak mjeseca svibnja, a kroz šehar je mnogo telala pronijelo glas:

- Tri tovara blaga i oprema i hrana za pet stotina askera palo je na šeharljane. Veselite se, ljudi, vi ste prvi grad u Bosni, vaš dio je, mašallah, najveći! Za vjeru, za padišaha! Za pobjedu!

Talambasi su bubali, a čaršija zacviljela. »Toliki dio na nas sad na ovom *ćesatluku* spade!« Rastužili se esnaflije, određivali zborove i sastanke na kojima su odlučivali da će štedjeti da neće priređivati teferiča, da će udariti veće cijene robi...

Gazda Ješua Bararon oblijetao je tih dana po čaršiji poznanike i tužio im se kako mu je posao zastao, kako ništa ne zarađuje...

Zar je onda čudo da su šeharljani zaboravili na Hilmi-efendijinu osudu, na zatvorenog dorata...

Ali na Aliju nisu zaboravili, naprotiv! Svak je o njemu govorio. U kahvanama, na trgovima, u berbernicama, na ćepencima, u radionicama, pa čak i u medresama među talebom i po kućama među hanumama, šaptalo se mnogo o Alagi, silnu i zgodnu momku...

- Bog mu je dao.

- Stekao je preko noći.

- Našao Hasan-dedinu haznu! - Vidio hazreti Hidra i zamolio ga da mu toliko kesa dadne koliko je na nebu zvijezda...

- Zgodan je on, br'te, prezgodan!

- I dobričina!

- I pametan!

- Mora da je begovskog soja!

- Jašta radi! Vidi se na njemu!

- A bio hamal!

- I volio sunce...

- Sunce mu i dalo. Pohvatao sedam zlatnih zraka, pa ih sasuo u kese.

- Aman ja Rabbi!

- Zgodan i dobar i velik i lijep, pa eto ti de! A po kući na Abdesthani kuckali čekići, mazale bojadžije i škripile pile *dunderske*. Alaga popravlja kuću. Uređuje je za svoju hanumu, koju će naskoro dovesti. Sretne li žene! I još pušćenica! Ama kome Bog daje, daje, štono se kaže, i šakom i kapom... Nasred avlije dao napraviti šadrvan sa tri čekrkli štrcaljke, jednu srebrenu, drugu zlatnu, a treću zelenu od najboljeg nekog bakra i skupom bojom obojenu. Poslao čak u Uskjuj po bojadžije da mu haremluk išaraju najljepšim šarama. U bašči za kućom rade najvještiji vrtlari cijele Bosne... Čitavu avliju pločaju novim granitnim kamenim pločicama tri najbolja majstora u šeheru. Sav taj užurbani rad nadziru Ali-hodža Misirlija, Mehaga bakal i Omeraga kazandžija, koji je po Alaginu nalogu izrađivao zajedno s majstorom Uzeirom najčarobnije savatli šare na posuđu za novu gospodaricu kuće...

Govorkalo se po čaršiji i o darežljivosti mladog Alage. Svaki prosjak dobivao je od njega. Svakom hamalu pomogao, ali ne

milodarom, nego mu dadne makar kakav i najmanji posao, a nagradi kao nitko ni prije ni poslije... Čak je i fratri na čaršiji kupio čitave toware hrane i poklonio im, neka znaju tko je Alija...

Samo on sam, Alaga zvan Leptir, živio je i dalje skromno u svojoj kući s Ali-hodžom, sam ložio ujutro vatru i priređivao kahvu, sam kopao bašču, sam posluživao svog babu.

On je živio od noći do noći kad je odlazio svojoj Almasi pod prozore. Dan za njega nije bio život, nego samo sanjarenje o ljubljenoj, zato ga je ispunjavao radom i dobročinstvima.

Prvo što je uradio od svega imetka bilo je da je dao isklesati najskupocjenije nadgrobne nišane Hasan-dedi i platio bedela za njegov hadžiluk.

Čaršija se čudila i divila. Alaga je pravi aga kao da se takav i rodio, kao da nikad nije ni bio hamal. Omeraga ga je hvalio:

- On je zlato od insana. Svih pet vaktova namaza u džematu klanja. On se Boga boji i poštuje ga. On je, braćo, meleć u insanskom ruhu!

Arifaga telal ga, opet, razglasio po čaršiji kao najvećeg dobrotvora - sirotinjsku majku.

Razumije se da to naglo Alijino obogaćenje nije ostalo ni za koga tajna. Čulo se to nadaleko, pa i do valije. Kad je valija doznao da u šeheru živi tako zgodan i darežljiv čovjek, odmah je naredio da se Alaga k njemu pozove na prijateljski divan i muhabet. Ta čast koju je bivši hamal doživio još ga više uzdiže u očima puka, tako da su ga stotine šeherljana ispratile u valijine konake.

Kao pravog bega dočekali ga dvorjanici i uveli u valijine odaje.

- Ali-beg - dočeka ga ovaj na nogama - dao sam te pozvati, jer si, biva, pozgodan i darežljiv čovjek.

- Ja nisam beg, paš-efendi, ali ako ti treba...

- Beg ćeš biti ako nam pomogneš.

- Kako?

- Padišahu treba novaca za novi rat. Saraj'vo ga nema. Odlučio sam teška srca kupit od čaršije i skupio sam koliko se moglo.

- Koliko si dosad, paš-efendi, skupio?

- Malo. Ni tovar zlata...

- Vрати ga narodu! Nek' narod ne stenje od nikakva zora i muke. Ja ću, ja, Alija Lepir, sam povesti u Stambol tri tovara zlata i opskrbu za pet stotina askera. Meni ne treba ni jaspri od čaršije, ja ću iskupiti moje šeherljane! Nek' se slava Dini *mileta* i našeg padišaha i dalje proširi po dunjaluku!

- A šta tražiš za to od padišaha?

- Zar onaj koji daje, paš-efendi, mora nešto i tražiti? Eto, ja dajem to kao dar caru, a padišah meni neka ne da ništa, nikakve naknade... Ili, čekaj, paš-efendi, ako baš treba da mi se dadne naknada, dopusti mi da mognem u šeheru podići banju, džamiju i velike konake za sjerotinju i nahoćad, koje hoću da nazovem Almasluk.

- Dopuštam ti, Ali-beg, jakako!

- I dopusti mi da ne krećem prije mjesec dana, znaš, hoću se oženiti.

- Peke!

Proćula se nova vijest Sarajevom. Svi telali razbubali nadaleko i naširoko kako će Alaga Leptir, veliki dobrotvor, sam dati sarajevski dio ratnog zajma, kako će sam on odvesti u Stambol padišahu toware zlata i još neke darove.

Kada je uvećer poslije posjeta valiji došao k svojoj Almasi, ova ga stidno pozdravi.

- Alaga - šapnu - malena sam ja prema tebi. Bijedna sirotica... Pa me stid i strah! ... Alija... ja...

- Ušuti, dina ti, Maso moja... Ja sam tvoj, ja sam tvoj rob! Ja sam to učinio samo da tebi ugodim, da budeš hanuma prvog šeherljanina...

- Ja to neću i ja to ne trebam. Ja volim Aliju Lepira onakvog kakav je.

- A zar ti misliš da sam se ja promijenio?

- Jesi, dragi...

- Kako? Ne govori mi to! Ne pati mi srce!

- Sad si ti, Alaga, pravi efendija, pravi velikaš, sad će te narod poštivati i općiniti. Sad će te obljetati i nuditi ti poizbor djevojke od soja i plemena. Pa ti ode u Stambol, a tamo, pričaju, žene imaju oči ljepše od draga kamenja i usta slađa od meda i šećera...

- Ali ti znaš, Almasa, da meni osim tebe nema djevojke! Za mene si ti sve!

- Sve? - šapnu Almasa.

- Sve, moja Maso! Ali ako ti nije drago što imam imanja, ja ga mogu i čitavo razdijeliti. Eto... sad mi se dala prilika. Padišahu sve da dadnem...

- Alaga, to ja od tebe ne tražim... Alaga, pogledajder malo u nebo! Vidiš li onu zvijezdu?

- Vidim, draga.

- Vidiš li ispod nje onaj oblačić?

- Vidim Maso, pa...?

- Kad će se onaj oblačić sastati sa zvijezdom da budu jedno?

- Naskoro, dušo - odgovori drhtavim glasom Alija. - Naskoro. Dok mi kuću majstori uredi... Hoću da te uvedem u pašinske odaje.

- Puste su odaje bez tebe, Alaga!

- Pusti su i meni dani bez tebe, dušo. Eto, prije sam se razgovarao sa suncem, kad bi mi god srce zaiskalo neke topline, nečeg većeg i slađeg nego što hamalu daje život... Nekad, Maso... A sad? ... Otišao sam neki dan na ledinu. Izvalio se i taman se zanosio u polusan. Uto mi sunce omilova lice i kao da mi šapnu: »Idi Almasi! Idi onoj koja će ti životu dati slast koja de ti srcu dati radost. Ja sam daleko, ja grijem čitav svijet, a moja nasljednica u tvom srcu grijat će samo tebe i biti uz tebe uvijek, bila kiša, bila zima, bilo vedro, bilo ljeto, bio dan ili noć...«

- Onda sam, dušo Maso, zapjevuckao na ledini pjesmu sreće i ljubavi. Pjevao sam, a ptice pjevale sa mnom i veselile se meni. Postale krotke, malo da mi nisu slijetale na ramena...

- Susrete me neki siromašan seljak, baš kada sam pošao dolje u šeber. »Alaga«, reče, »pomozi mi! Djeca mi gladna. Pomozi mi, tako ti tvoje ljubavi!« I ja sam mu punu šaku dukata nasuo i usrećio ga, a sunce se tako zadovoljno smijalo, eto, baš kao i ti sad što se smiješ... Vidiš, dušo Almasa, i bogatstvo je lijepo, i ono ima svoj smisao... Maso, draga moja, željan sam da to bogatstvo s tobom dijelim...

- Meni zlato ne treba, Alaga.

- Znam. Tebi će ono, misliš, smetati. Ali ne boj se. Ja du ostati tvoj, samo tvoj...

- Samo moj ... - šaptala je, a noć je bila svjedok njihove sreće...

XXXIV

Velika nesreća zadesila kadiju Hilmi-efendiju. Teška nevolja i nenasnosna briga. A kome da se obrati nego svom prijatelju gazdi Ješui? Čaršija ništa o tom nije saznala, tajili su od nje Hilmi-efendijinu bruku.

Valija, naime, doznao da je isti taj kadija bio naredio da se zatvori prav zdrav najveći sarajevski dobrotvor. Još kad su svijetlom paš-efendiji dohaberili i to da je kadija konja bio zatvorio u tamnicu i naredio da ga pirinčom hrane, pa i za neke rušvete, koje je Hilmi-efendija primio od seljaka zbog sedam mješina pekmeza, onda je valijin gnjev porastao do optužbe. A šerijat je, bogme, strog u takvim pitanjima.

Kadija je usnio kako ga razapinju između dva konja i kako se vuče po prašini. To je bilo one noći kada je poslije podne saznao da će ga valija pred sud zbog zatvaranja narodnog junaka, sramoćenja i izrugivanja šerijata utamničenjem konja i navodnog primanja mita od seljaka Zaima Šefke.

Tko bi ga mogao spasiti, mislio je milujući svoju ozdravljelu Šefiku. Razumije se da ženi i djeci nije ništa govorio o svojoj nesreći.

»I to baš sad, kad sam se popravio i teobe doš'o«, mislio je snuždeno, »sada, kad više ne bih krivo radio, niti svom prljavom nefsu udovoljio...«

Kad je došao u magazu gazde Ješue, ovaj ga primi nekako hladno i preko srca. Svjestan je saraf bio da je on mogao postati vlasnik Alagina imetka, samo da taj kadija nije onako žurio i da ne bi onog posla s gazdom Baruhom. Svjestan je bio i zato je mrzio i kadiju i Baruha i ona tri zarađena dukata! Nikad tri skuplja dukata nije imao. A da je dedin imetak pripao njemu, onda bi tek »došlo u prava ruk', sanki. Ne bi ga ja dijeliu kako budala i bacau kroz pendžeros...«

Izložio je Hilmi-efendija čitavu svoju nesreću prijatelju Ješui.

- Sanki, to ne bojnosi! To, moja efendiju, golema nevalaščina ot tvoji dušmani.

- Dragi moj biraderu, lijepi moj Ješua, mesela, ti me moreš spasiti.

- A kaki, moja efendiju?

- Reci, efendum, kako je bilo. Ti si, mesela, mene i navratio na taj belaj.

- Kaki ja, sanki? - skoči saraf. - Kako možeš, pašeriko mio, tako govoriš? Kud idit tvoja duš"? Te ne stid ot Allah? Gdje ti, sanki, vidiu da jedno siroto sarafu, bez ilum i bez znanju ot šerijat, jedno jehudi, može navraćaji tako pametnu kadiju kako ti, sanki? ...

Prenerazio se Hilmi-efendija. Skamenio se, ali ipak pokušao, sad na novi i neposredniji način.

- Zlatni moj gazda Ješua, mesela, ti nećeš biti kriv. Ti si čuo u čaršiji, efendum hazretleri, pa javio meni. Jer, mesela, ako ti mene ne kutarišeš...

- Šta onda, sanki, šta onda? - upita strogo Ješua.

- Onda sam ja, efendum, propao...

- Ti onda propadajiš? Ne tako! Ti varajiš se, moja zlatno kadiju. Ako ga ja, sanki, dođim u meščema na tvoja sud, onda mio bojnosi efendiju, ne valaji. Jer ako men budi pitala muderisu i valija: »Kako ti, Ješua, moglo uticajiš na kadiju? Zašto kadiju tebe ga slušala? Kako kadiju na tvoja riječ radiu protiv šerijat? ...« Ha? Onda ne budi dobri! ... Nego moja efendiju, ja tebe ga naučim, sanki, kako ti sebi izvučujš iz ovaj maslo ot dušmani. Dobro slušaji: ti budiš kazalo kako ti vidiu krest na kesa i krv na sabla... Pa ti sumnjala... A onaj selak za rešveto ti pošališ na moja magaza, ja na nego davam dukatos i on budi sve kazala kako ja hoćim.

- Ali ako me pitaju tko mi je javio da su ujaci napadnuti?

- Ti kazajiš da ti čulo na kjaršija.

- A ti, mesela, ne'š meni za svjedoka?

- Ne možim, sanki. Ti znajiš da ne možim! Ja trgovac ot ugleda i čast. Ne smeji nitko znat', sanki, da ja umješajim se u takvi poslove...

- Ali, mesela, ti si moj prijatelj.

- Jesam, pašeriko mio, jesam! I budim ti pomogniu, ti ga meni još i trebajiš kad budiš opet biu kadija ot ugledu. Ali, sanki, ja ne možim, ja ne smijim, ja ne trebajim ga na tebe.

Uzalud ga je Hilmi-efendija molio, spominjao mu da je otac dvoje djece, da će, ako se ne opravda, izgubiti ne samo hljeb, već vjerojatno i život, jer šerijat ne zna za šalu.

U mešćemi se jednog jutra sastalo vijeće pred kojim se kadija morao opravdati. Najopasniji tužitelj protiv njega bio je mladi Enes-beg.

Uvrh odaje sjedio je stari muftija, do njega trojica kadija, *mutesarif*, pa najugledniji beg. Tajnu tog suđenja čuvali su svi iz dva razloga: ako je kadija nedužan, neka bruka ne puca i neka mu se ugled ne kvari, a ako je kriv, neka svijet ne sazna kako mu je sudio nepošten čovjek.

Hilmi-efendija nekako opravda onaj rušvet za pekmez, pa se stao izvijati i dokazivati kako on nije kriv za Alijino zatvaranje, nego slučajnost, i kako je on samo najbolje htio. Već se muftija skoro bio uvjerio u istinitost kadijinih riječi kad Enes-beg, sve se podrugljivo smijući, ustade i reče:

- E, sad da saslušate, svijetli alimi, ovog čovjeka. Taj svjedok će najbolje potvrditi je li kadija baš tako prav, kako veli.

Hilmi-efendija potrnu. Tko li će to sada doći? A Enes-beg uvede u odaju Antu Pekmu, od koga je beg i doznao za čitav lopovluk oko prodaje kuće. Anto je, naime, za nekoliko gida afijuna Enes-begu sve ispričao, a pogotovo kad je vidio da time čini uslugu i velikom

svom prijatelju Alagi, koji ga je uvijek pazio i pomagao, još i kao hamal. Koliko mu je puta samo dao novaca da kupi večeru ili gidu!

Kad ga Hilmi-efendija ugleda, uzdrhta i klonu.

- Eh, Anto - poče muftija - kazuj šta znaš.

- Hoću. Sve ću ja vama kazati. Misli svijet da je Anto lopov zato što je propalica. Ali, varaju se.

Mene je Alija...

- Alaga! - popravi ga mutesarif.

- Dobro. Neka bude i Ali-beg. Dakle, mene je Alija, dok je još hamal bio, jednom pijana izvukao iz Miljacke i spasio mi život. Čim sam njega vidio, odustao sam od daljeg marifetisanja. A evo, kako je to bilo... Za tri prljava dukata kupio me saraf za svjedoka na prodaji. I kazao mi unaprijed tko će doći kupovati i po koliko će nuditi. Onda sam ga, mufti-efendi, upitao: »A, biva, hoće l' kadija to htjet'« »A on meni: »Ne brini«, veli, »bojnos mio Antu, kadiju ga ji moj! ...« Eh, to je sve što ja znadem. A kad je, biva, došao Alija i nudio više i više, kadija je sve otezao prodaju, pa kad mu ipak kuću morade prodati, bio je ljut kao da ga je ne znam tko uvrijedio. Onda je došao Ješua, pa nas sve napao, pa otišao u malu odaju s kadijom i dugo su tamo razgovarali...

- Dosta! - viknu muftija. - A bi li ti na ovo jemin dao?

- Bih. Uvijek.

- Ne vrijedi njegov jemin! - viknu Hilmi-efendija. - On nije pri svijesti. On troši afijun...

- Ha! skoči Enes-beg. - A bio je svjestan da tebi svjedok bude na prodaji?

- Tako je!

- Tako je! - zakimaše glavama ostali u sudnici i Anto bi prisegnut.

- Šta sad veliš, Hilmi-efendija? - upita strogo muftija.

- Ja... mesela... ja...

- Čekajte! Aferdesum! Imam ja još svjedoka - upade mirno Enes-beg, pa pošto Anto izađe, uvede u odaju gazdu Ješuu glavom. Ovaj se duboko pokloni pred nazočnima i okrenu leđa Hilmi-efendiji, koji sad protrnu i zažmiri, osjećajući se posvema izgubljenim. Eto, saraf ga je izdao i namjesto da bude njegov svjedok, prišao tužiteljima. Sad sve ako kaže i istinu o sarafu, neće mu vjerovati jer će misliti da se on to njemu hoće svetiti.

- Ovaj čestiti saraf - poče Enes-beg - čije je pošteno ime Anto spominjao, posvjedočit će vam svima kako je i njega kadija naveo na tanak led. Dugo se on, kao pošten i pravedan čovjek, nećkao doći na sud i svjedočiti; kad sam mu ja sinoć kazao kako ga ovaj Anto tereti, onda se poštena njegova duša uzljutila kako ga na pravdi Boga napadaju, pa mi je sve ispričao. Nije on, Jehudija, nepošten, kao naš vajni Turkuša kadija, musliman.

- Dakle, šta ti veliš, Ješua? - upita strogo muftija.

Ješua se okrenu, pogleda u Hilmi-efendiju, uzdrhta kao prut na vodi, jer on je vjerovao da optuženi neće biti nazočan saslušanju.

- Ja ga, sanki, niš' ne znaji. Ovaj cijelo stvar ne se na mene tiču. Za mene kadiju kako zlato fino...

- Govori, k'o što si meni kaz'o! - viknu Enes-beg.

- Ovaj, sanki, znaji, beg-efendi moja zlatni, ja ne smijim ga taku govorit', jer sanki...

- Govori!

- Znajiti, ja trgovac, ja sanki, svako dan na kjaršija, ja imaji puno poslu na mehkjema, ja...

- Onda si ti kriv za sve! - ljutnu se muftija.

- Ja ne kriv! Ja ne kriv! Ja niš' ne znaji!

- Znaš i govori - viknu Enes-beg. Hilmi-efendija se pokunjio i zamro.

- Dobri. Ja budim govorit. Ja jedno siroto saraf, ja nemaji veliko mektebi, ja ne znaji ni kako pravo ilumli čovjek uzet kalemu u šaka. Ja ne znalo za kuća ot deduko. Ja ne znalo ni kako je deduko umro bez nasljedniki. Jedno sabat došlo kadiju na moja magaza i pričau da ima dobro kuća na prodaja, pitalo meni hoćim li kupit. Ja kazau da ja mušteriju...

- A koliko ti je iskao rušveta pa da kuća pripadne tebi? - upita Enes-beg.

- Tres kesos dukatos...

- Lažeš! - vrisnu Hilmi-efendija.

- Ja ga ne lažim... Ja pošteno... Tako mi moja...

Uto se vrata otvoriše i na njima se pojaviše Alaga Lepir i sam valija glavom. Svi poskakaše na noge.

Alija je, naime, tog dana baš uređivao zavjese na spavaćoj odaji svoje buduće hanume, kad mu je došao uzbuđen Ali-hodža i šapnuo:

- Zlo je, sine Alija. Veliko zlo!

- Šta, pobogu, babo?

- Čuo sam en' onako potajno, od Avdi-bega Biščaka, da će danas Hilmi-efendiji suditi što te zatvori.

- Ali, babo, zašto da mu za to sude?

- Što? Hamala svak smije zatvoriti prava i zdrava. Poslije, ako se dokaže da je prav, samo mu reknu: »hajd, sad nastavi posao« pa ga izguraju iz tamnice i izjeo vuk magarca. Ali ti danas više nisi hamal, ti si, kako da ti kažem, gospodski soj i golema glava.

- Vela hvale, zar sam se toliko promijenio?

- Imetak i odjeća mijenjaju čovjeka.

- Ne mijenjaju, babo, njega, već samo njegov izgled.

- I ugled, sinko.

- Zar je to po vjeri dopušteno?

- Nije. Ali ljudi, sinko, obično jedno vjeruju, a drugo rade. Nego, spasi ti kadiju. Spasi ga, iako je kriv, jer onda ima nade da se popravi.

- Hoću, babo. Nadgledajder ti rad.

- Peke.

- I molim te da Almasine odaje pregledaš. Njoj ne smije ništa faliti.

- To je i prelijepo kako ti namještaš tu kuću. Njoj će se sigurno svidjeti. Hajde već!

- Odoh.

Od samog je muftije dozao Alaga da je valija naredio najstrožu istragu i kaznu, pa da mu ne može pomoći ako bude kriv.

- Zar mu ne možeš halaliti?

- Jok! Krivca kazniti treba.

- I oproštenje je kazna ako je čovjek onaj kome opraštamo, i ako mu u srcu još nije ugasla vjera.

- Mudar si ti, Alaga, ali predobar za današnji vakat.

- Zar naš vakat ne valja, mufti-efendija?

- On je krasan prema onome što dolazi.

- Pa zašto vi učeni ljudi ne sprečavate zlo, nego još predviđate da će se povećati?

- Teško ti je na to, Alaga, odgovoriti. Ljudi se, sinko, sve više kvare, jer im nefis sve jače zauzdava vjeru.

- Nefis - veliš.

- Jest. I želja za vladanjem, za bogaćenjem, za dunjalučkim uživanjima...

- Allah selamet!

Samom valiji je otišao Alija moliti milost za kadiju.

- Ti si, paš-efendi, meni obećao neku naknadu za moj dar.

- Bujrum. Šta želiš?

- Kutariši Hilmi-efendiju.

- Pa on je, Ali-beg, tebe zatvorio...

- Imao je pravo. Bojao se za sarajevski mâl.

- Ali ja sam čuo da on i rušvet prima.

- Ne vjeruj, paš-efendi! Ljudski jezici opasne su guje. Znaju oni ujesti i prava insana. Vjeruj to meni, paš-efendi.

- Peke. Za tvoj hator. Idem i ja s tobom u mešćemu.

U sudnici se svi iznenadili kad ugledaše pašu. Alija prvi progovori:

- Molim vas u ime ljudstva i našeg velikog veselja što padišahu moremo spremiti šta hoćemo da pustite mog velikog prijatelja Hilmi-efendiju, koji će mene, ako Bog da inšallah, u današnji dan vjenčati.

- Alaga, on je kriv.

- E, Enes-beže, reci ti meni jesi li ti uvijek bio u životu prav? Nije dostojno nas ljudi da kažnjavamo one koji se mogu još popraviti, ako samo prema njima imamo milosti i razumijevanja.

- Tako je! - potvrdi paša.

- Nije tako, paš-efendi. Krivac mora biti kažnjen.

- Enes-beže, poslušaj me dobro. Ja sam bio hamal, trhonoša, nitko i ništa. Ja sam pošao u život odozdo. Razumiješ li me? Ja drugačije gledam na svijet nego ti, možda nisam toliko učevan, možda nisam ni toliko pametan kao ti, ali ti ipak velim, ne valja tvoja huja. Tri su, vjeruj, vrste ljudi. U prvoj su oni pravi, pravi i poštteni, oni koji i hamala gledaju kao brata, oni koji slabo kada griješe. Ako takve za grijeh kaznimo, oni će, svjesni da su skrivili, tu kaznu lahko podnositi i poslije nje biti opet čisti. Ako im oprostimo, to će njih gore boljeti nego kazna. Hilmi-efendija nije takav... Druga je vrsta ljudi koji griješe, griješe nesvjesno, griješe jer ne mogu odoljeti svom nefsu, jer žele imati ono što im Allah nije dao. Ti su ljudi slabi. Njih kazna posve uništava, ubija u njima savjest i rađa svijest da tako mora biti i vjeru da su stvarno zli. Ali njih oproštenje kazne liječi i trza iz slabosti. U njima se rađa stid. Razumiješ li? Stide se sami sebe i onih koji im oprostiše, pa postaju bolji, veći i pravedniji... Treća je vrsta, Enes-beže, ona pokvarena vrsta, koje više ni kazna ne izliječi, a Hilmi-efendija nije takav...

- Pravo imaš.

I Enes-beg se pokunji, pruži ruku kadiji i ozbiljnim, ledenim glasom reče:

- Halali, brate!

Kada su izašli iz mešćeme, Alija uze kadiju pod ruku, pa mu šapnu:

- Znam da si kriv bio, ali znam i to, hakim-efendi, da će od sada spominjati tvoju pravednost...

- Hvala ti, mesela, i oprost mi, halali mi.

Sretan i veseo požurio je Alaga da javi svom babi kako je uspio učiniti dobro djelo i spasiti Hilmi-efendiju, kako sramote, tako i daljeg griješenja.

Dugo su šeherljani pričali o veličanstvenoj svadbi Ali-bega Lepira, jer otkako je pronašao Hasan-dedino blago i obećao da će sam dati ratni zajam, bolje reći ratni porez, Alija je promijenio niz naslova. Od Alije Leptira postao prvo Alaga, pa Ali-efendija, pa Ali-beg, pa čak i - tako ga je nazvao hamal Muradif, kome je poklonio svoju kućicu - Leptir Ali paš-efendija. Sretni Alija nije se na te naslove obazirao i najradije je čuo oslovljavanje kao i prije: naš Lepire.

A svadba je zaista bila pašinska. Takvo slavlje još Bosna-Saraj nije zapamtio, a Bog zna, neće zadugo ni zapamtiti. Šest stotina ručaka izdijeljeno je sirotinji. Devet volova peklo se na ražnju na devet raznih krajeva šehera, i to devet ugojenih velikih volova, s kojih je samo curkala mast na razgorjeli žar pod ražnjem, a miris se osjećao po cijelom gradu, miris rumena ispečena mesa. Nekoliko velikih buradi vina i rakije izdijeljeno je kršćanima, rišćanima i jehudijama...

A tek uglednici na ručku u novim raskošnim i svijetlim konacima na Abdesthani!

Sam valija bio je pri obredu vjenčanja ćefil. Drugi i treći bili su, razumije se, Omeraga kazandžija i Ali-hodža Misirlija. Kadija je za taj obred obukao novo džube i podbrijao bradu, čak se namirisao skupim jagom.

Najbolji šeherski pjevači zabavljali su mladinu, a umjetnine najiskusnijih aščija, među kojima su se isticali pašin osobni kuhar i sam esnaf-baša, zadovoljile su i prve sladokusce.

Prve hanume iz šehera, među kojima i valijina Hatidže-hanuma, okupile se oko mlade i zalijevale veselje medovinom, šerbetom i *muselezom*. Uz to su zagledale u darove, jele baklave i đulinarčiće i pričavale razne veče i manje tajne šeherske...

Po čitavom gradu praskale su prangije, kubure, pa čak i onaj top na tabiji gruno dva-tri puta...

Nasred Baš-čaršije seljaci svih triju vjera vrtjeli se u kolu uz gajde, zurre i sazove. Bekrija Hajro tako je vješto kucao u saz da su se skoro sve lijepe seljanke okupile oko njega, pa su uhvatile u kolo i vrišćući poskakivale.

Veselje nezapamćeno.

Ali tek sam Ali-beg! Njegovo osjećanje nije bilo baš lahko prozreti ni samom imenjaku mu i poočimu.

»Ovakav je insan«, mislio je, »kad znade da mu je put u dženet otvoren. Ovakav je kad osjeća da više nema neispunjene nade ni želje. Ovakav se može biti samo jednom u životu, ali za ovakav dan, za ovakav čas vrijedi živjeti...«

Omeraga kazandžija još je bolje iskazao Alijino stanje, pričajući o tom svom ahababu Mehagi, najsretnijem puncu šehera.

- On ti je, br'te, danas sretan k'o duša kad znade da je spašena, k'o tica kad u svom gnijezdu vidi da su se sva jaja izlegla, k'o ja kad svog unuka, akobogda, budem ženio! ...

Almasa-hanuma, čim je dovedena u kuću, obilazila je odaje, čudila se i divila sjaju, pa stalno govorila svojoj presretnoj majci, koja ju je pratila:

- Majko, zar ovo nije k'o u dženetu?

- Jest, dušo Maso! Sretna si ti! Ovakvi konaci! Nema, vjeruj, ni valinica takijeh! Ovakvo bogatstvo...

- I ovakav čovjek! - završila je Almasa-hanuma i osjećala kako joj kroz čitavo tijelo struji slast iz žilice u žilicu...

Pri najvećoj sofri, jer ih je u četiri odaje musafirhane bilo svega sedam, sjedili su izabrani gosti domaćinovi.

U vrhu valija, njemu zdesna muftija, pa kazandžijski, firaledžijski, kazaski, abadžijski, terzijski, aščijski i ekmeščijski

esnafbaše. A lijevo od valije Enes-beg, Akif-beg, Salih-beg, Hajdar-beg, pa domaćin, Ali-hodža Misirlija, Mehaga bakal, koga su, iz razumljivih razloga, bakali izabrali za novog esnafbašu na mjesto već ostarjelog hadži-Junusage, pa - eto tome se mnogi od uzvanika najviše čudili - Hilmi-efendija kadija, pa najstariji sahačija i zlatar, jer je esnafbaša ležao bolestan, pa - vjerujte, brać- Muradifaga, najstariji hamal.

Tačno trideset i sedam jela najraznovrsnijih okusa i mirisa, od kojih je bilo dvanaest raznih slatkiša, iznosila je posluga redom u najbajoslovnijim posudama, ponosu Omerage kazandžije...

U posebnoj odaji musafirhane počašćeni su na tri velike sofre inovjerci. Bile su to obje vjere nazranija i sofra jehudija. Čak i gazda Salamon Danonče bio je pozvan. Gazda Ješua nije mogao doći, iako je poslao poklone mladoženji i »za najlejša hanumu ot vas butum Turkija«. Za tim soframa govorilo se samo o Ali-begu, o tom velikom, mudrom, pametnom i bogatom Sarajliji.

Slavlje čaršije trajalo je tri dana i tri noći, a mladež se čak čitavih sedam dana veselila na račun izdašnog Ali-bega, koji je čak i krčmarici Ivanki naredio da daje po tri čaše pića svakome na njegov الحساب, a pijanici hamalu Nusretu - koliko mu samo u to šuplje grlo stane.

Ruku do iza laktova narumenjenih knom, očiju dobro nacrtnjenih pravom ćabenskom surmom, čitava tijela okupana prvo u medovini, pa u đulijagu, odjevena u tešku i šuštavu svilu, mlada je ušla u čarobne odaje svog Alage, po kojoj se vili najčudesniji mirisi spravljani od ružica, jorgovana, lipe i tko zna šta je još izmiješao stari hadži-Jusufaga travar i spravljač mirisa i jagova. Sva je odaja bila zastrta svilenim ćilimima, a zidovi išarani u devet boja majstorskom rukom uskupskog bojadžijskog esnaf-baše. A tek šiše! U najskupljoj ebanovini izrezbareno nebo sa stotinjak sjajnih od bakra i zlata napravljenih zvijezda. Na prozorima teški svileni i baršunski zastori.

Dvadeset i jedna svijeća, sve po sedam u tri čiraka, titralo je po odaji i osvjetljavalo svaki kut...

Pogled mlade hanume lutao je po odaji očaran i zanesen, a zadržao se na svilenim dušecima i tu ih umoran milovao.

Izvana, iz mahale, čula je zanosnu pjesmu momaka o noći, o mjesecu, o srcu, o ljubavi... To mladina pjeva pijana od radosti i razdraganosti.

Protrnula Almasa-hanuma kad ču kako se tiho otvaraju vrata iz muških prostorija. Obuzeše je strah i radost... Kako je samo tako brzo zaboravila na nesretnog Ismet-efendiju! Kao da ga nije nikad ni bilo! Kao da joj on nikad nije ni šapnuo lijepu riječ! Kao da ona nikad nije ni osjetila milovanje njegovih tankih bolesnih prstiju! ... A sad? ... Sada dolazi njezin najmiliji, njezin jedini... njezin Alaga, Ali-beg, Ali-paša, njezin Leptir, da siše sokove rascvale ljubavi, mirisne mladosti njezine. Dolazi onaj koga je najčešće snila, onaj koga voli i čeka, onaj koji će joj svijet uljepšati, onaj za koga je rođena i po ćitabima Ali-hodže Misirlije određena već od *kalu bela demberu*...

Na pragu je zaista stajao on.

Varaju li je to njezine oči ili vidi priviđenje? Da krikne ili da usklikne...?

U otrcanu gunjcu, s užetom preko ramena i turbanom od šarene krpe na glavi, bosonog i opasan hamalskim pasom, stajao Alija isti onakav kakvog ga je viđala kao momka, dok još nije bio stekao ni za poštenu odjeću. Samo oči, stas, blago lice, puno neke prirodene otmjenosti i miline, ali odjeća i pojava - hamala Leptira. Nije stigla ni progovoriti, a on koraknu u odaju, pa blago, kao da toči *abu zemze* iz zlatnog pehara, otpoče:

- Maso draga, ti si htjela Lepira onakvog kakav je. Evo me... Vidiš: sav ovaj sjaj je tvoj, kako sam ti i obećao! A ja... Voliš li me?

- Volim, Alaga, volim... - šapnula je porumenjevši.

- I ne smeta ti hamalsko uže?

- Ne, na tvom ramenu.

- I ne smetaju ti ožuljan gunjac i okrpjene šaljvare?

- Ne, na tvom tijelu, dragi...

Približio joj se. Dah je osjetio dah. Uši su čule kucaje srdaca. Oči su gledale u oči... Ruke su se našle, vrele mlade ruke. Stegle su se, pa opustile, pa opet stegle... Rumene usne, žedne jedne drugih, tražile su se i našle...

- Smeta mi svijetlo, dragi. Stid me...

- Ne mogu, draga, ugasiti žar tvojih očiju, a drugo svijetlo ne vidim ...

Izvana se ču pjesma, tiha, čeznutljiva, puna *karasevdaha* raspjevana mladeži...

Alaga snažnim dahom utrnu svijeće i odaju radosti ovi u pomaman mrak, koji su mlačile samo baklje što su se nazirale kroz teške zastore na prozorima. Sjene zaplesaše oko dvoje mladih, čulo se kako u kut padoše komadi teške muške odjeće, nastade tišina, a svileni jorgani zašumiše pjesmu ostvarenja. Ostvarenja Alijina sna...

Ne potrajaše dugo medeni dani lijepe Almase, Mehagine jedinice. Brzo se na njezino bijelo čelo navukla koprena brige i žalosti...

Alaga odlazi u Stambol. Odlazi da odnese blago. Odlazi preko svijeta, odlazi u novi, veliki svijet veselja i pomame, harema i vezira... Odlazi u drugi petak.

- Almasa, draga moja, brzo ću se ja vratiti. Tješio ju je dok je sjedila uz njega na bašči okružena đulima i paunovima...

- Ti zažmiri, pa dok otvoriš oči, evo me... A oblazit ću te svake noći... Dolazit ću ti na san i pričati ti o Stambolu... Lijepe ću ti priče kazivati i ti ćeš biti sretna, kao i da sam tu... Almasa, ljubav se ne umanjuje udaljenošću, ona time samo raste... Kad sam bio u Travniku ... Ne plači! ... Ne muti te lijepe oči... Ne čini mi rastanak težim... Ili, bi li i ti sa mnom?

- Kako ti odrediš.

- Volio bih da ostaneš... Vidiš: imanje je golemo, a oba naša roditelja, i Mehaga i Ali-hodža, pa čak i naš najveći ahabab Omeraga, otići će na hadž... Netko treba da sve to nadzire i čuva... Pa, Maso dušo, znaš... Dok se ja vratim, ti bi mogla, kako da ti kažem, mrven nadzirati i gradnje naših novih čardakova i Almasluka.

- Zar da, dragi, izlazim iz kuće?

- Kako ti hoćeš. Znaš, dušo, ako svijet znade: tu je sahibije hanuma, svak će nekako bolje raditi...

- Peke. Alaga. Ali, molim te, obećaj mi da ti nećeš u rat.

- Zašto, dušo?

- Pitaš zašto. Zar da te izgubim? Zar da mi dođe haber: čovjek ti poginuo... Ne dam te, Alaga, preveć si mi drag!

- A zar ti, Almasa moja, nije draga naša carevina?

- Carevina? ... Ona je, Alaga, kao kuća, kao ove bogate i lijepe stvari u našim odajama, kao rodne njive i bogati šljivici, kao guste šume i zlatne rude... Ali šta će mi kuća i sve to bez tebe? Carevina je naš dom, Alaga, a mi, ljudi, mi smo njezini stanovnici... Šta će odaje bez ljudi?

- Ali ako ti netko odaje te odaje oteti?

- Oteti? Alaga, ako ih nema?

- Ali, ako on ima i hoće kraj svoga i naše?

- Takvih ljudi nema.

- Ima ih, dušo Maso.

- Ipak ih ne smijemo tamaniti.

- Nego?

- Krotiti.

- Ali kako?

- Ne znam i nije me briga. Samo tebe ne dam. Ne dam, čuješ li! Previše te volim, ti si za mene sve...

- Ponovi to, Maso. Toliko mi je drago... A vjeruj mi: ja ću ti doći. Čekanje uveličava ljubav i rađa čežnju. To ja znam. Ah, koliko sam noći pod mojim poderanim jorganom sanjao o tebi, a moj mačak Žutonja ležao mi na nogama i preo. Sve mi se činilo da on mrmolji: »Alija, luda glavo, đe je za tebe prvog bakala šći?!« ... A vidiš, Bog je dao. A dat će, pa ćeš i pašinica biti...

Ni takve blage riječi, ni majčina ili Mehagina razgovaranja, ni darovi, ni zlato ne moguše utješiti Almasu. Jedino ju je Ali-hodža umio malo razbistriti, veličajući nadu u povratak onoga, koji još nije ni otišao.

- Sreća je, šćeri ć govorio bi joj ć Božji dar. A ne smije se biti nezahvalan! ... Eto, ti si je se nauživala, pa dok se on ne vrati, živi od uspomena i nade...

- Hoću, Ali-hodža, ali teško je to.

- Nije, šćeri. Eto, svaki starac, kao ja na primjer, živi od uspomena, s uspomenama, a za uspomene. A mi nemamo ni ono što ti imaš... nadu. Ipak smo sretni. Zaboravimo svoja srca u sjećanja, preživljujemo ponovno lijepe časove, ponavljamo naše davno izgovorene riječi i ispravljamo ih, tešemo ih, kao da bismo mogli vratiti vrijeme. Govorimo u sebi: Eh, da sam joj, mjesto samo: draga, kazao: draga golubice iz Allahova vrta... Tako mi, vidiš, živimo i veselimo se samoći kada smo u tako velikom društvu. A ta samoća, šćeri, ima i svoju dobru stranu. U njoj se događa ono što ti želiš, onako kako ti želiš... Znam da u tvom srcu gori luč mladosti, koja se ne zadovoljava samozavaravanjima i polusnovima, ali je ti, dijete, ne raspiruj čežnjom, već je utišaj molitvama i dobročinstvima.

- Ona se ne da zagasiti, hodž' efendi!

- Znam, ali da se utišati, plamičak joj smiriti, zagušiti. Budi snažna i razborita, dijete moje...

Šeher se vać dva dana spremao da isprati Ali-bega. Sedam begova i dvadeset najstasitijih Bošnjaka činili su njegovu pratnju.

Alija je iz dedina skrovišta izvadio potrebno zlato i primijetio da je time tek naćeo ogromnu gomilu, pa je sve više i više vjerovao da je Mula Hasan-dedi sam Bog pomagao u gomilanju neizmijerna blaga.

Svi u šeheru voljeli su Ali-bega. Zapravo, njihova ljubav prema Leptiru prešla je na ovoga novog, bogatog Ali-bega, prešla uvećana i upotpunjena. Svatko ga je cijenio kao razborita ćovjeka, koji, iako daje svakome, ipak ne rasipa imetak.

Jedan je Sarajlija svega bio koji je iz dna duše mrzio novopostalog beg-efendiju. Bio je to gazda Ješua Bararon, saraf.

Otkako je Alija spasio Hilmi-efendiju, sarafu su za sve poslove bila zatvorena vrata mešćeme. Kadija ga je ćak i uvrijedio u dno duše kada mu je kazao u njegovoj vlastitoj magazi da je nepošten, da je lopov, varalica, crna duša, haramija i poganac.

- Ja ga, sanki, moralo...

- Kakav li si ti tek poganac, mesela, prema onima koje upropašćuješ, kad si mene, tako vjerna prijatelja, izdao i oblagao! Ćopek i pezevenk za tebe su male rijeći!

- Moja efendiju, ne mi ga taku govoriš!

- Hoću, ešeće! Zato sam i došao! Tuži me!

- Ja tebe moliu, ja sve popravim, ja, sanki, ja ...

- Šta: ti? Tuži me! Kažem ti. Imaš ti zakon, kako da ne? Šerijat je tvoj, Hilmija je tvoj! Ja sam tvoj! Sve je tvoje! A ništa ti, mesela, nije sveto! Ni Bog!

Jedva ga je nekako izgurao iz magazе, molio ga da ne ćini gluposti, jer bi, na kraju krajeva, i on, kadija, najviše stradao...

Arifaga telal pak sve je Sarajlije, pa ćak i poštene Jehudije, nahuškao protiv sarafa.

Gazda Salamon Danonče predložio Židovima da nepravog i grešnog sarafa isključe iz svakog poslovanja, jer da je on nedostojan da ga pomažu i podržavaju.

Sve je to Ješuu peklo, ali najviše svijest da je promašio toliko neprocjenjivo blago. Eto, da se toga domogao, a to nije bilo ni teško ni opasno, samo da nije onda zakasnio za pola sata, da je postao vlasnik tolikog blaga, onda ga se ne bi Salamon odricao, onda bi i za kadiju ostao »zlatni gazda Ješua«, a i telal bi ga dalje hvalio...

Još kad mu se Rebeka udade za onog morskog Atijasova Izraela, i kad njegova vrijednog momka, za koga je bio kupio i bašču na Atmejdanu, ostavi na cjedilu, gazda Ješua osjeti da gubi vlast ne samo u čaršiji nego i u svome domu. A to ga je boljelo, peklo, obezumljivalo... I Sarikija ga više nije voljela kao prije, nije ga više nježno dočekivala uvečer i pitala je li se umorio i uspio u poslovima, nego mu čak prigovarala, »da je on izabrana u izabrani narodu, da bude gad i pogano kako svinju, koji sve žderi i ne vjeruje u Jehova niti u Gan Eden...«

Zar je onda čudo što je saraf Bararon priželjkivao smrt i propast najsretnijem Sarajliji Ali-begu Leptiru. Ipak je na dan ispraćaja izišao pred povorku sa zlatom i vidjevši Ali-bega na zlatnim hormama iskićenom vrancu, povikao gromko:

- Neka budi sa sreća, sanki, i sa hajru tvoja putu na Stambol! Živila ga naša novo beg! Živiu Turkija! ...

XXXVI

Sparna ljetna noć spustila se umorno na carski drum. Noćni leptiri oblijeću oko svjetlosti na fenjeru, koji se njiše na starim kolima što se truckajući vuku po drumu put šehera. Na boku sjedi ćelavi stari kmet Marinko, a u kolima utisnuta među vreće sa žitom njegova lijepa jedinica Borka. Sitni bosanski brdski konjčići, umorni od dnevnog posla i vrševine, jedva vuku svoje male noge iznakažene slabim potkovama seoskoga kovača Pave po rupama druma... Marinko zapalio svoju zemljenu lulicu na dugom drvenom kamišu i tek ponekad što istisne iz zubi: »Hajd' putko, hajd'!« ... Djevojka se šćućurila na vrećama i drijema. Tek ponekad, kad kola zapadnu u neku veću koloderinu i poskoče kao da će se prevrnuti, a cijelu utrobu uzmute, ona progovori tiho i bojažljivo: »Babo, drž' za uzde!« Marinko se na to samo nasmije, a djevojka ušuti. Osjećajući da je drijem svladava, a plašeći se da ne zaspi i ispadne iz kola, Borka zapodjenu s ocem razgovor.

- Hoćemo l', babo, moć' do sabaha u šeher?

- I prije, rano moja.

- A će ćemo se odmoriti?

- Ih! Vidi se da ti je prvina u Saraj'vo! Otkako je onaj Ali-beg, štono je u Stambolu pašaluk stekao, otvorio »Hasan-dedin han za sirotu i gladna«, ni jedan seljak, rano moja, ne treba se bojati da neće imat' će prenoćiti i odmoriti konje. Na čejrek hoda pred gradskim bedemima stoji golem han. Dan i noć, uvijek otvoren... Tu ćemo, rano, ima tu i sijena za konje i hljeba za nas.

- Sve džaba, babo? - upita Borka razrogačenih očiju.

- Sve, rano.

- I nikad se ne plaća?

- Nikad.

- Pa kako se taj han izdržava? Ja to ne razumijem.

- Eh, dijete... Bogat je Ali-beg! I mudar. On je odredio da ako tko šta ima i, ako mu srce išće, dadne, pa će se od toga sirotinja bolje čuvati i više joj se davati. Svaki seljak zato s draga srca istrese u hanski hambar harar-dva žita, i on uvijek pun.

- Dobar je taj Ali-beg, babo.

- Majka sirotinjska... Još da je ovdje. Nego sve to, rano, njegova hanuma, pašinica, određuje preko čauša i upravitelja.

- Ja će je on, babo?

- Vezir je u ratu na Farisije.

- A hoće l' se skoro vratit'?

- Više je od tri godine kako je u Stambol otišao. A od tada, tako nam haberi stižu, stalno ratuje i zadobiva. Silne je zemlje, vele, svojim mačem osvojio. Bog mu pomaže, rano moja, jer je pravedan i dobar.

- A jesi li ga ti viđao, babo?

- Jesam, rano, jesam. I prije, dok još nije beg bio.

- Nije uvijek bio beg?

- Nije. Bio je on hamal.

- Hamal? - i mala Borka zinu od čuda.

- Jest, rano. Ali je uvijek dobar bio i vrijedan.

- Kako je to čudno, babo! A ja mislila da se beg mora begom roditi, a kmet kmetom. Zar more čovjek postati drugo, babo, nego za što se rodio? Zar nije, babo, Bog odredio prije rođenja svakome što će biti? Kao, eto, što je nama odredio da budemo seljaci i kmetovi. Ja, zdravlja mi, mislila da su begovi nekako drukčiji, veći, ljepši, kršniji nego mi, da njihove noge nisu k'o naše izubijane i ispucale, već svilene, da njihova koža nije naborana i opaljena, nego da je sjajna i bijela kao ivanjski snijeg i da im je kosa zlatna... A, vidi ti sad, i hamal more postati beg! A reci ti meni kakav taj Ali-paša izgleda?

- Ludice moja! Lijep je on, visok, plećat, dobar kao majka...
- Jesi li ikad s njim progovorio?
- Jesam, rano moja, baš na dan, kad je polazio u Stambol.
- I nisi se prestrašio?
- Nisam, rano moja.
- Junak si ti, babo! A reci mi šta ti je kazao kako je to bilo...

- Na okićenu konju jahao je Ali-beg pred mnogima iz pratnje, a bubnjevi su udarali i trublje svirale, narod navalio i cijelu Ćemalušu zakrčio... Ja s mojim zekanom, natovarenim drvima, našao se tu i baš pošao da se sklonim, kad jedan iz zaptije put mene i odgurnu me, pa mi zaprijeti da će me u hafš što smetam ispraćaju. Ja protrn'o. A onda, rano moja, beg na konju preda me i dade mi dva dukata i reče zaptiji neka me ostavi na miru i neka mi pokaže njegove konake i tamo da istovarim drva i da će mi još dati. Dobar je on, dobar, dijete, da se to izreći ne može. Ah, dok on stigne...

- A pazi li on tako svaku sirotinju, ma kojeg zakona bila?
- Svaku, rano...
- Bog ga poživio...!

Kola su dalje geguckala kroz noć, a Borka u mašti zamišljala sebe kako paši govori o svom selu, a on naređuje da se pojila poprave, klanice nove zidaju i ljuti spahija Fejzo zatvori u tamnicu.

U nekoj bari blizu drumu zaklokota topla voda. To neka žaba skače da se okupa i nahrani.

Kola stigoše do »Hasan-dedina hana«. Ćelavi Marinko izpreže konje, pa uđe s kćerkom u krcat han.

- Pomaže Bog i akšam hajrola!
- Zar i ti, Marinko, pred pašu?
- Stiže li to, braćo? Ja sam iz daleka sela. Mi još nismo dočuli.

- Pa cijelo selo ne zna da će Ali-paša stići?

- Ne.

- Vрати se onda, Marinko, u selo, pa im javi da sutra stiže u Saraj'vo Lepir Ali-paša, veliki pobjednik, carski vezir i naš novi valija. Pravedni i dobri naš otac, naša dika i hvala. Uzjaši, Marinko, moga konja i vrati se u selo. Javi im, jer će svakom žao biti što ga ne vidje i ne dočeka...

- Hoću, vjere mi! - razdragano odgovori kmet.

- Nego ti, prijatelju Andrija, pričuvaj mi Borku. Do podne ću se, valjda, vratiti.

- Dug je to put, babo.

- Za mog bih Ali-pašu, dijete, i na kraj svijeta, a nekamoli ovo nekoliko sati jahanja. Ti sjedi u hanu s Andrijom.

Mirnim drumom odjeknu topot mladog konja na čijim leđima se ćelavi Marinko vraćao da u svom selu objavi radosnu novost... Usput susrete tri sjajno opremljena konjanika, skloni se pred njima s puta i pozdravi, pa obode konja.

Ova trojica, sve prvi begovi čak iz Posavine, žurili su u Bosna-Saraj da se poklone silnom Ali-paši. Derviš-beg Sendić, najstariji među njima, otpoče gromkim glasom, tako da se odjek nadaleko čuo:

- Braćo, kuda ćemo na konak? Hoćemo li Akif-begu, ja l' Enes-begu, ja l'...

- Najbolje bi bilo - odgovori mladi Ramiz-beg - da se ne svraćamo nikome, na *bihuzurluku* bi bili i oni i mi. Nama je do hodanja, a ne do sijeljenja s ahababima. Nego da mi, efendum, uzmemo konake u Almasluku. Slobodniji smo prohodati. A Almasluk je vrlo čist i lijep i...

- Zar je gotov?

- Jest, Derviš-beže! Nad Kovačima, đeno ona šuma bila, na čistini na kojoj je Ali-paša u mladosti najvolio ležati i u sunce gledati. Tu mu je pašinica podigla Almasluk. To ti je najljepše svratište Saraja,

najčistije i najuređenije. Ako dođe siromah prenoćiti, daju mu tu sve badava i još ga posluže kao i najbogatijega. Tako je sam Ali-paša naredio. Sada iz njegova novca grade *hamame* i pet mekjteba i medresu...

- Mašallah!

- I temelj je dobavljen za Ali-pašinu džamiju. Sve otesan najbolji kamen.

- A kud će je?

Na onu njivu u dnu Ćemaluše, uz turbe *šehita Ajni-dede* i *Šemsi-dede* iz sultan-Fatihova vremena.

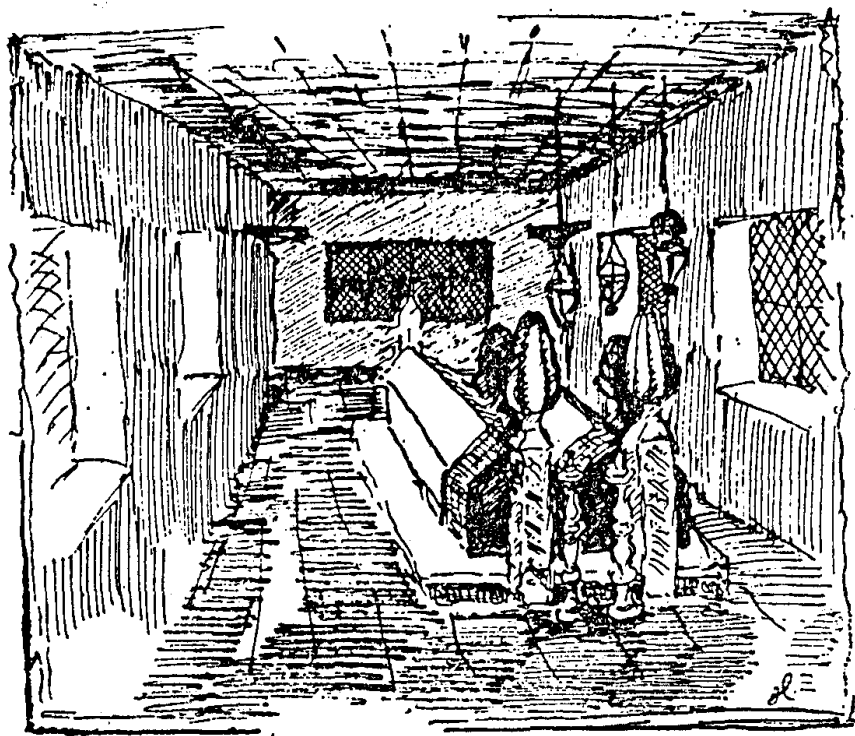
- Je l' onamo više Donjih Hiseta?

- Jah.

- Uh, proširit će šehar, mašallah!

U cik zore stigoše tri bega u Almasluk.

Uspuť kroz grad vidjeli su ljude koji podraniše da dovrše kićenje dućana i kuća zastavama, ćilimima i cvijećem. Vidjelo se da to kićenje ljudi vrše iz srca i s veseljem, bez ićije naredbe.

*Pogled u tube Ajmidede i Šemsidede kraj Ali-pašine
džamije*

Sarajevo je vrvjelo od naroda, okićeno kao nikada dotad. Po svim sokacima kuda će projahati Leptir Ali-paša novi valija, do svojih konaka na Abdesthani, svijet se tiskao. Stariji ljudi iznijeli na sokake klupe i tronošce i tu sjedili već od same zore da bi sačuvali mjesto. Barjaci lepršali na svakoj kući, a mektepska djeca i taleba iz medresa, svi novo obučeni i okićeni cvijećem, stajali u gustim redovima na najširoj ulici da dočekaju novoga valiju. Čak i ujaci iz svih obližnjih samostana poslali svoje da dočekaju pašu, koji je, još dok je u Sarajevu beg bio, zaštitio i nagradio svaki samostan. Fra Petar bio je na čelu izaslanstva i svakome pričao kako ga je sam novi valija prije tri godine spasio razbojnika.

- I, braćo, da vam pravo kažem, da je još deset takvih paša, Bosna bi bila raj na zemlji...

Čaršija se sva nekako uzburkala. Svijet je bezglavo se gurdajući tražio mjesta da dođe što više naprijed i tako vidi pašu.

Kroz mnoštvo se tiskao čudan neki starčić u okrpeljenu dugu *kaftanu*, obrastao u gustu čekinjastu bradu, bosonog i pogrbljen. Niz poluotvorene usnice vukla mu se duga nit sline, kao započeto predivo pauka krstaša, a u rukama je stiskao kamenčiće s ulice dignute, kao da su najljepši dragi kamenovi. Ljudi se sažalno klonili, odmahujući rukama i šapćući: »U gluho bilo, Allah selamet! Sačuvaj Bože i dušmana od šejtana!« Duga povorka dječurlije i šegrčadi pratila ga kroz čaršiju, pa mu još na glavu metnuli neku slupanu kantu i galamili:

- Evo paše! Jaša!

- Jaša!

- Jalan paša!

- Ješukiju!

- Pošto pet kesa?!

- Budalino, kam' ti pare? Ispade ti, bolan, Ješukiju, iz ruku almas!

- Ispade!

- Ofukarit ćeš!

- Traži ga! To je najveći almas dunjaluka!

- Hahaha!

A starac se sagibao, tupo buljio u zemlju, našao još jedan kamičak, digao ga i - uz hihot balavčadi i sažalno kimanje čaršinlijskih glava - prinio očima, zagledavao, pa se blesasto nasmiješio i strpao ga brižljivo u njedra. Šaptao je pri tom:

- Pravo hakik ot deduko. To moja mâl...

- Hakik, Ješuikiju!

- Jok, budalo! Almas je to! Vrijedi po dunjaluka i još tri kese više...

- Daj ga ovamo, Ješuikiju!

- Ne daji! Ne daji! Hahaha! To moji! Moji. Hakik!

- Ješuikiju, nije hakik!

- Šut' budala, balava magarac! Ti ne znaš šta j' vrijedno! Ja saraf! Ja znaji! Hahaha! Hakik...!

- Tako je! Hakik! Podaj ga sad Ali-paši na dar!

- Ne daji! Ne daji! On imaji viš' ot meni! Nekoliko stražara iz zaptije rastjeraše djecu, a starca povedoše u kut i postaviše ga tamo govoreći: »Eto, ako baš hoćeš dočekivati pašu... Sjedi tu i miruj!«

Luđak pokorno poslušao, sjede na kamen i počeo nešto nerazumljivo šaptati.

Tri bega iz Posavine izišli tog jutra rano u grad da i oni ugrabe mjesta. Dva mlađa odvojili se i pošli da potraže svoje ahababe, a najstariji, Derviš-beg Sendić, otišao svom prijatelju iz mladih dana hadži-Omeragi, kazandžijskom esnaf-baši, koji je lanjske godine stigao iz Arabije. S njim zajedno izišao u čaršiju tako da su i oni vidjeli prizor koji se odigrao s onim starcem i dječurlijom.

- Allah selamet, hadži-Omere, ono je sigurno budala.

- Jest, Derviš-beže! Da ti znaš tko je to bio prije tri godine... I kako pametan i ugledan čovjek! ... Prvi saraf u šeheru... Ono je, bolan ne bio, more biti ga i znaš, ono je gazda Ješua Bararon glavom...

- Pa zar ga ne mogoše izliječiti?

- Jok. Trošila je njegova sinjora na hećime i vidare, na hodže i fratre, ali džaba, br'te, on ti je posve izludio. A kuća mu na Mejtašu najljepša. Bila je to, Derviš-beže, kuća i pol! Van taka! ... Pa magaz u im'o u čaršiji. Pa bukadar imetka na sve četiri strane Saraj'va... Ama *kismet*! ... Vidiš: pomahnit'o... A, beli vala, sad mu je jadno. Žena mu šćeri poudala, pa mu se u kuću nakrcali zetovi. A zet kô zet! Zar da oni imetak vode i paze k'o stari? ... Ali on ništa to i ne shvaća... On je lud... Miševi mu, vjeruj mi, skaču po tijelu u onoj odajici đe spava. I to nemoj misliti dagga je njegova sinjora tamo smjestila i da ga muči. Jok! Ona, Sarikija, fina je žena i prava kućanica... Nego on sam, kô budala, izabr'o sebi u podrumu odajicu, unio u nju neke tevrate i knjižurine, pa dotle molio Boga da mu oprost dok nije posve pomahnitao.

- A magaza? - upita Derviš-beg ježeći se.

- Ode, br'te kako ono kažu, na »kurvinu đidiju« ... Raznio svijet. Zetovi nešto, *đojače*, deveraju. Ali ništa to nije... A, Derviš-beže, baš da ti ispričam...

... Ješua je bio zgodan k'o slabo koji jehudija u šeheru. Znao sam ja njega dobro... Ama je, tako mi priča onaj gazda Salamon, znaš ga, veliki grešnik bio i sad mora otpatiti.

- Grešnik?

- Jest! Eto, to ti je, br'te, bilo prije tri godine i više. Baš kad je naš Ali-paša zlato našao i spremao se u Stambol. Ješua se hotio dokopati toga blaga i kupiti kuću u kojoj je zlato sakriveno bilo. Zato je nekim marifetima i lopovlucima nagovorio tri svjedoka i tri ćorave mušterije, pa su prevarili kadiju. Onda je br'te moj lijepi, valija dočuo za svu tu ujdurmu i optužio kadiju. Pa je onda Ješua, lopov lopovski, krivo svjedočio. Tako bar pričaju. Kažu da je od onog dana sve u njega pošlo naopako, kô Bog! Ne da Allah Silni krivokletniku ni mira, ni

sreće, ni pameti. Poslije mu se i šći udade za momka koga on nije bio begenisao. A poslije toga, poslije tih velikih nezgoda, dogodila mu se još i nesreća. Tada je Ali-paša već u Stambolu bio. Najmlađa mu se šći Estika utopila u Miljacki viš' Bendbaše. Vele da je htjela zaplivati, ali da je uhvatio grč, pa... Eto, odonda je Ješua pomahnitao. Bio se, kano, pokajao za velike svoje grijehe, i zatvorio se u podrum pa molio Boga dan i noć. Molio za dušu Estikinu. Prvo je to bilo samo tako. Lijepo zatvoren primao jelo od žene i molio Boga. Ali onda počeo sve više bulazniti i ludjeti. Govorio da mu se šći nije utopila, nego da je u kući i da je samo od njega kriju, jer je grješnik, pa da ga ne gleda...

... Ali onda jedne noći, dok je vani grmjelo, k'o da je kijamet, pričaju, izišao Ješua iz podruma i viknuo tako da je svu kuću razbudio i istravio:

»Džaba, džaba! Tolike molitve meni ne pomažu! Zlata meni treba, a ne molitve! I tako neću u Gan Eden« - znaš, tako jehudije njihov dženet nazivaju. - »Zlata, zlata i almase! Dukate! Dukate, žute, krupne dukate...«

... Pa je izašao sve trčeci, vele, na testu i počeo kupiti kamenice, pa ih slagati u podrum. I krpe kupi, to su mu, estagfirullah!, svile... i sve to slaže na kamaru. Liječili ga i hodže i ujac, ali uzalud...

- Allah selamet, Hadži-Omer, baš žalosno.

- Eh, to je Allahova kazna, Derviš-beže.

Tako pričajući o nesretnoj kobi gazde Ješue sarafa, stigoše do na Baš-čaršiju i smjestiše se na rub ceste, kuda će proći novi valija.

Tog je dana zaista sav grad bio na nogama. Svi hamali svrstali se u red kod gradske kapije, njima je dana čast da prvi ugledaju pašu, da mu se prvi poklone. Tako je želio sam paša, jer je haberdarima naredio: »Sve hamale bih volio vidjeti. Kako su mi i jesu li siti i odjeveni?«

Muradifaga, onaj nekada najsiromašniji hamal, otkako je od paše dobio kuću na poklon, obogatio se. Išlo mu nekako sve od ruke, kô kad pod sretnom zvijezdom noćiva. Sad je već kahvedžija u krasnom dućanu preko puta Tašlihana. U njegovoj kahvi ima najviše nakićenih zidova džezvama i savatli tablicama, a na tim bogatim zidovima se više i ne vidi bjelina zida od crnih pruga raboša. Daje on kavu u šest sokaka, njegovo je područje dakle najveće. Tog se jutra oko njega okupili šeherljani i sve ga zapitkuju kako će on dočekati pašu.

- Na nogama, braćo.

- A što ne ode na gradsku kapiju?

- Nisam više hamal. Ne primaju me u svoje kolo.

- Pričaj nam o paši - zamoliše ga neki stranci. I on je pričao o »najboljem srcu čitava Osmanova carstva od sultan-Orhana do našijeh dana«. Govorio je tako vatreno i tako usplahireno da nije ni primjećivao kako mu voda za kahvu na kahvedžijskoj peći kipi i kako dvojica vjetrogonja izadoše ne plativši popijene kahve. Sitnice su to, tã on govori o svom Ali-paši.

- Kadno ja jednom bio slab, Alija je sedam dana svaku zarađenu jaspru sa mnom podijelio, veli, nek ti se nađe... Eh, a uvijek kad sam imao nositi teške terete, on mi je pomagao. Vukao za mene, a nikad me nije pustio da s njim dijelim moju zaradu. Govorio mi da sam stariji, pa da mu godi meni pomagati. Zlato, kažem vam, zlato i meleć u insanskom ruhu. A nikad se nije znao naljutiti, nikad! A sad je, vidite, paša. Sad je silnik i veliki čovjek. Ali ja znam da je on ostao isti i da ga opet ne bi bilo stid hamalu pomoći da ponese težak teret... Eh, samo sad, kad se vrati, bit će mu mrven teško. Bit će mu žao kad čuje da mu je babo preselio na bolji svijet, na ahiret, za koji se, beli vala, Ali-hodža, stotinu mu lijepijen rahmeta, i za života pripremao. Nije, štono se veli, otišao praznih šaka. A znate li ga vi? Ali-hodžu Misrliju? ... Ne znate? ... Jah, nije ni čuda! Vi ste stranci... Eto, braćo. Bio je u Saraj'vu ućevan i pravedan hodža. Hadži-Ali-efendija Misirlija. On je prvi uvidio da u Lepiru Božji blagoslov živi, da će on velik postati. A bio je on, braćo,

uvijek velik. I kao hamal. Eto: odabrana duša. Nikad on nije nikom zacijenio svog rada, već: »Daj, koliko ti je od srca!« ...

Pa taj Ali-hodža primio Lepira u kuću i uzeo a na sinsko mjesto. A kad je Ali-paša stekao imetak, prvog je - vjerujte - svog bábu u ruku poljubio i sve mu je, en'ako bogat i ugledan, dok je u Saraj'vu bio, *hizmet* činio. Bilesi, braćo, on je, kad je već bio preselio u svoje konake, svakog dana Ali-hodži sam odlazio kući i pitao ga: »Trebam li ti šta?«
...

... Zahide, dina ti, ispeci tricu i ponesi Bećiragi da ja ljudima sve kažem, kad evo tako lijepo slušaju. Jah, i od Hasanage mi sude usput vrati, dvije džezve i sedam fildžana. Tvrd je Hasanaga! Nije mu ime džaba k'o u rahmetli dede...

... Eh, da vam nastavim... Pa kad Lepir u Stambol ode, Ali-hodža mu u konacima ostade i sve gradnje koje je Alija naredio da se *uvakufe* podiže Ali-hodža. Ono, nije ih podigao, ali jest otpočeo... Smrt ga, braćo, prekide u tom hajirli poslu... Onda ode na hadž. Pošto se vratio, umro je. Nije, braćo, hiljadu mu lijepijeh rahmeta, ni dana bolovao. Umro je od sreće. Jest, dina mi! Umro je kad je čuo haber da je Ali-paša pobijedio one nevjernike po Farisiji i Misiru i da dolazi natrag u Bosnu. Umro je od sreće i veselja što mu unuk, sin našeg Ahmedage, vrijednoga kazaza, protepao »dedo«. Preselio, eto, sretan i zadovoljan što mu je život sve dao što je od njega čekao, i mi ga lani u jesen ukopali u velikom greblju, baš će se sad Ali-pašina džamija podići. A čudan je bio i učevan rahmetli hadži Ali-efendija! Na nekoliko dana pred smrt kazao nekojim svojim akranima, ulemi k'o i on što je bio, da ga ne ukopaju kako se ljudi kopaju, već licem u zemlju. A pitali ga, zašto? A on njima, eh mudre pameti, subhanallah! ... On njima baš ovako: »Vremena će prolaziti mimo mog kabura i nagrizati nišane. Pa će u Bosnu mnogi narodi dolaziti i mijenjati se, a s tim ljudima i adeti i poštenje. Pa će vakat doći kad će ovo veliko groblje prosjeći i napraviti tuda cestu, pa kad budu na meni teški konji hodili, da mi je na leđima lakše teret držati nego na prsima!« ... Eto smrt njegova babe, biva, mrven će pomutiti veselje našeg Ali-paše... Ali i to će proći. Zna

paša da je Bog najveći i najmudriji. A utješit će ga pašinica. Ona vam je k'o zlatna jabuka...

- Hvala ti, Muradifaga, kad nam kaza.

Uto se s Tabije ču prvi top.

- Stiže! - povikaše gosti i izletješe iz kahvane.

- Stiže! - provuče se šapat kao nit kroz tisuće glava u čaršiji.

- Stiže! - šaptala je presretna pašinica u svojoj odaji na uho svom jedincu Nusretu, kojeg je čitava tri dana učila kako će protepati:

- Babo, neka si nam stigo!

Njoj, pašinici, Almasi, kćeri Mehage bakala, najviše je nedostajao blagi hadži Ali-efendija Misirlija. Nad njegovom smrću ona je najviše suza prolila, više možda i od Safija-hanume Ahmedaginice, koja je očevu smrt smatrala Božjom voljom, a njoj se čovjek ne smije suprotstaviti niti žaliti je. Ali Almasa... Otkako je on umro, ona je bila sama. Strašno sama... Otac joj i majka već godinu dana žive na Mekji, na svetom mjestu, u blizini *Bejtullaha*, i čekaju novi Bajram da se s idućim hadžijama vrate. Prijateljica nije imala, jer su joj sve zavidjele na sreći... Sreća? ... Mislila je. Tri su duge godine prošle otkako ga nema. Tri godine čekanja, snova i rada. Jest: rada. Ona je preko Ali-hodže nadzirala gradnje i dijelila zekjate, ona je sama raznosala po okolici sirotim ženama hedije.

A najveća joj je radost bila njezin sin. Isti Alija. I oči i nos i usta i plava kosica... Kad ga se zaželjela, kad joj je srce zatražilo milovanja i mehkoće, ona bi uzela dijete, privila ga na grudi i šaptala mu na malo ružičasto uho:

- Doći će babo. Doći će uskoro. Dojahat će na vilenu konju i donijeti nam u desnoj ruci sunce, u lijevoj mjesec. Iz očiju će mu sinuti i zaigrati zvijezde. Doći će babo, sinko Nusrete, i šapnut će tvojoj materi: »Maso dušo!«, a ona će ga slušati i suze će joj od radosti poteći iz očiju, suze koje će rastopiti led s njezina srca...

Ali-pašina džamija u Sarajevu

Ali-paša je održao svoje obećanje i mladu hanumu skoro svake noći obilazio u sanjama. Ah, što su to bili slatki snovi nekad! On se približuje njoj u sjajnoj odjeći i donosi joj poklone: hurme i velike grozdove najslađeg grožđa. Ali ona i ne gleda na to voće. Ona gleda samo njega. Svaki djelić njegova lica promatra i traži na njemu je li se šta izmijenio... A on joj se posve približi, nadnese se nad nju, već osjeća njegov dah i mило golicanje mekih brkova... Uto mali Nusret zaplače i ona se trgne... A znala je sanjati i teške snove. Njezin Alaga ranjen na bojnem polju, sunce pripeklo, muhe mu oblijeću oko raskrvavljene glave, a on nema snage da ih otjera. Još ga žeđ mori i on šapuće: »vode, vode...« Ona hita da ga napoji. Ali nigdje nema zdenca ili česme... Prikuči mu se, ubode iglom u svoju ruku i poji ga svojom krvi... On dolazi k sebi, bol popušta... A kada ugleda ranicu na njezinoj bijeloj ruci, kori je blago: »Radije bih podnosio sve nego toliku tvoju žrtvu...« Poslije ovakvih snova budila se pašinica nevesela, ali joj je godilo da je makar u snu mogla pomoći svome dragom Alagi.

A sada on, eto, stiže... Kako će ga dočekati? Drhtala je pri toj pomisli, drhtala isto onako kao i one večeri kad joj je prvi put došao pod prozor. Pravo je imao rahmetli hadži-Ali-hodža kad je govorio:

»Ljubav je samo onda potpuna i velika kad nailazi na zapreke i patnje. Ljubav je samo onda prava kada daje i traži žrtve, pregaranja i samozauzdavanja. Čekanje nju uzvisuje, a nada oplemenjuje...«

A sada...

- Stiže! - šapnu pašinica svome jedincu i pogleda kroz prozor u dvorište gdje su se dva pauna ponosno kočoperila oko vodoskoka.

I drugi hitac topa odjeknu, pa i treći...

- Jaša! Jaša!

- Živio Ali-paša, živio!

Oduševljeni poklici pretvorili se u zaglušnu viku. Svijet je gubio dah u vikanju i stisci. Zanimjela ga radost, pa nitko nije ni osjećao umora od duga čekanja.

Na čelu dugačke povorke suncem opaljenih konjanika i bogatim ratnim plijenom natovarenih mazga i magaraca, jahao je ponosno Leptir Ali-paša, novi valija, sirotinjska majka, a pred njim se lica sagibala zemlji, srca klikkala od radosti i udivljenja.

- Živio! Živio!

- Jaša, Ali-paša! Čok jaša!

Uzdignute glave, sav u zlatom okićenoj odjeći, Ali-paša je jahao polagano i mahao rukama narodu, a tri čauša su po njegovoj zapovijedi bacali novac u narod. Čulo se često šaputanje iz mnoštva:

- Mrven ostario.

- Šta mu je ono na čelu?

- A zar je čudo kolike je ratove premetnuo!

- Junak.

- Div!

- Čovjek, br'te, i po! Pravi paša.

- I pravedan!

- Ono na čelu, ono mu je rana iz rata s Farisijama.

- Jok! Ono ga je u po Misira nevjernička sablja pogodila!

- Zar?

- Jaša! Jaša! Čok jaša!

Ali-paša je zaista na čelu imao dugu, poprečnu ranu, koja mu je licu davala sazno još veličanstveniji izgled.

Kada je paša stigao do ludog Ješukije, ovaj nekako protrnu, silom rastisnu svijet oko sebe, dotetura do pred konja, leže na zemlju ispred paše i jauknu. Ali-paša čvrsto priteže uzde, a narod se skameni. Svak je u trenu pomislio da je starog luđaka pregazio konj, ali paša je bio tako vješt jahač da je izbjegao nesreću. Svi su stajali ukočeni, nitko se ne sjeti da pritrči starcu, koji je ječeći progovorio:

- Alija Lepir... Ali-paša... Ti mene oprosti i daji halal... Ja tvoja nesretno ahbab Ješua...

- Dignite ga i odvedite u konake, pa ga obucite i darujte! - viknu paša. Ali kad luđaku priđoše čauši, zgranuše se jer je ležao ukočen, a na kaldrmi pred ustima mu pušila se lokvica krvi.

Udarila ga kap...

Pašin konj kopitom razmrskala kamičke koji su bili poispadali iz njedara umrlog...

The map illustrates the city of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, and its surrounding regions. Key features include:

- Geographical Features:** The Vrbas River flows through the city, with the Sarajevo Airport (Zračna luka) located to the north. The city is situated on the banks of the river.
- Administrative Divisions:** The city is divided into several districts, including Centar, Novi Grad, and Stari Grad.
- Key Landmarks:** The Sarajevo University (Univerzitet) is located to the east of the city center. The Sarajevo City Center (Centar) is located in the middle of the city.
- Surrounding Regions:** The map shows the surrounding regions of Banja Luka, Tuzla, and Mostar.
- Orientation:** The map is oriented with North at the top.

RJEČNIK MANJE POZNATIH RIJEČI

KOJE SE ČUJU U SARAJEVU, A DOLAZE U OVOJ KNJIZI

K r a t i c e: ar. = arapskog podrijetla
 perz. = perzijskog podrijetla
 tur. = turskog podrijetla
 šp. = žargon španjolskih Židova u Bosni
 gal. = galicizam
 prov. = provincijalizam

A

àbadžija (tur.) = krojač suknenih odijela

ábdest (perz.) = pranje prije molitve kod muslimana (ab = voda - dest = ruka)

Àbu zemze (ar.) = voda sa svetog vrela u Arabiji, kojoj se pripisuje osobit okus

ádam (tur.) = čovjek

ádet (ar.) = običaj

àferdesum (ar. tur.) = oprostite, oprostite

aferim (perz.) = tako valja! bravo!

afijûn (ar.) = opijum (izvor. ofijun)

àhar (tur.) = konjušnica, staja

ahbâb (ar.) = prijatelj, drug

ahíret (tur.) = drugi (zagrobni) svijet

ahîreten (ar.) = na onom svijetu (tur. -ten)

ahlâk (ar.) = ćudoređe, moral

ahlâkli = pošten, moralan

ahmedîja (tur.) = rubac, tkanica oko kape, kao vjerski znak

âje (ar.) = stih ili rećenica iz Kuršana

âjetul-kjûrsija (ar.) = prijestolni, prvenstveni stih, jedna od glavnih muslimanskih molitava (kjûrs = prijestolje)

Âjni dede (ar.) = ime jednog od sarajevskih šejhova, u prijevodu znači »Mjesec«. Tako se po predaji zove sveti ćovjek koji je ukopan kod Ali-pašine džamije u Sarajevu

âkrân (ar.) = staleški drug; vršnjak

âkšam (tur.) = večer, vrijeme večernje molitve

Allah (ar.) = Bog

Allâh birum (ar.tur.) = Bog zna...

Allâhemanet (ar.) = pozdrav pri rastanku

Allâh kabûl olsun (ar: tur.) = Neka ti Bog to odobri, neka te Bog za to nagradi

Allâh kjerim (ar. tur.) = šta Bog da! Kako bude!

Allâh mubarekj (mubareć) olsun

Allâh mubarekj (mubareć) ile

Allâh mubarekj (mubareć) ćola (ar: tur.) = Dao Bog da ti bude s veseljem, s blagoslovom!

Allâh rahmet èjled (ar.) = pokoj mu duši

Allâhrahmetile (prov.) = pokoj mu duši

Allâh razi olsun (ar.) = Neka ti Bog dade!

Allâh selamet (ar.) = Bože, spasi nas!

alčak (tur.) = previjanac, podlac

Alejhi salâtu ve selâm (ar.) = neka je na njemu Božja milost i spas (inače samo atribut svecima)

álim (ar.) = učenjak

àlma (tur.) = jabuka

almâs (tur.) = dijamant

almâsli (tur.) = od dijamanta

àlti (tur.) = šest (6)

àman (haman) = po svoj prilici, kao da

amân (tur.) = riječ čuđenja

Amân jâ Rabbi! = Aman, Bože! Bože moj!

amânet (ar.) = dar momka djevojci kad je isprosi; oporučna ostavina

amidžić (prov. od tur.) = stričević, tj. sin očeva brata

amíkos (šp.) = prijatelj

anlâisati (od tur.) = shvatiti

arâba (tur.) = kola za osobnu vožnju

àrslan (tur.) = lav

àršin (tur.) = mjera za duljinu

ashâb (ar.) = suvremenik Muhameda a. s. (njegov prijatelj - kao u kršćana apostol)

àsker (ar.) = vojnik

àščija (tur.) = kuhar

àščinica (tur.) = kuhinja, gostionica

ašícare (iz tur.) = očigledno, na oči

àšik (ar.) = zaljubljenik; koji u ljubavi razgovara s djevojkom

ašikli-pëndžêr = prozor za ljubavni razgovor
àšikovati = udvarati, razgovarati s djevojkom
àt mejdân (tur.) = konjski trg
àvar (šp.) = tvrđica, škrtac
avâz (ar.) = glas (grlo)
avlija = dvorište
azîmušânu (ar.) = časni - atribut za Kur'an

B

bábo (iz tur.) = otac
baglâma = šarka
bâjlisati se (iz tur.) = pasti u nesvijest
bâkâl (ar.) = sitničar
bâkâlnica, bakâluk = trgovina sitnom robom
baklâva (tur.) = slatko jelo s orasima
bâksuz (tur.) = nesretnik
bânjica = mala kupaonica, tuš, koji ima svaka muslimanska kuća
bardâk (tur. = čaša) = zemljana posuda za vodu, s nosačem (ustima)
bâsamak = stepenica
bâsma (iz tur.) = šareno platno (izv.: besma)
batûlîn (šp.) = crna kahva s jajem
bècâr = neoženjen odrastao muškarac
bèdel (ar.) = zamjenik (plaćeni)
begènisati (iz tur.) = svidjeti se, zavoljeti

bejân (ar.) = jasno; na čisto

Bejtùllah (ar.) = Božja kuća, bogomolja u Mekji

bèlâj = nesreća, galama

bèli (ar.) = dakako, zaista

bèli valâ (vallahâ) (ar.) = zaista bogme, tako je

bènsilâh = kožni opasač s novčarkom

bèš (tur.) = pet (5)

bèz (tur.) = platno, domaće pamučno ili svilenog tkanje na stanu

bèzbeli (tur.) = naravno, tako je

bezistan (tur.) = bazar za manufakturu

bèzli = platneno, od platna

bihuzûr biti (iz perz.) = biti uznemiren, smetan, uzmučen

bihuzûrluk (perz: tur.) = uznemirenost, dosađivanje

bilèsi = čak i ...

bilja (prov.) = cjeplja, komad drva

bir (tur.) = jedan (1)

bir po bir ilâdž (tur.) = jedan po jedan lijek, najbolji lijek

bir tâhta èksik (tur.) = nema mu jedne daske (u glavi), kaže se kad je netko malo lud

birâder (perz.) = brat

birindžî (tur.) = prvi

birvaktîle (tur.) = nekada, nekoć, davno

bisage (gal. od bis sac's) = kožne kese obješene o sedlo

Bismillâhir-râhmânir-rahîm! (ar.) = U ime Boga Milostivog
Dobročinitelja! (početak svake muslimanske molitve)

bivâ (prov.) = uzrečica (kao: pa eto... i tako...), između dvije riječi, služi za sabiranje misli (od glagola: bivati); znači i: dakle (uz govor druge osobe)

bivàkarce, bivàkarcen, bivàkarcena (prov.) = kao: biva

bóher (hebr.) = židovski bogoslov

bòjnos (šp.) = dobro

bòjnos nòčos (šp.) = laku noä, dobru noć

bòš (tur.) = prazno

Bošnjäk - bòš! (tur.) = turska rugalica za Bosance: Bošnjak - ništa!

bu nèdr? (tur.) = šta je to?

bùčuk (tur.) = pol

bùjrum (ar.) = izvolite

bùkadar (tur.) = mnogo, sila

bùki (šp.) = židovsko muško ime, nadijeva se sinu prvencu

búla (tur.) = musl. duhovnica, učiteljica vjeronauka

bùrek pita (iz tur., prov.) = savijača ili sterana pita od mesa

bùtum (tur.) = sve, mnogo

bùtumîle (tur.) = svi mi; svi vi (svi redom)

Č

čàjir (tur.) = livada, pašnjak

čàkšire = donja muška odjeäa, hlaće

čâlma (tur.) = ovoj oko kape, nose samo muslimani

čàršaf (perz.) = plahta

čàuš (tur.) = vodnik, vođa, glasnik
čèhra (perz.) = lice, izraz lica
čèiz (tur.) = djevojačko ruho, miraz
čéjrek (tur.) = četvrtina
čèlènka = srebreni ili zlatni ukras na kapi
čèngele (prov.) = željezne kuke, sprave za okivanje
čevrma (tur.) = vezani rubac
čifluk (čitluk) (tur.) = imanje
čirâk (tur.) = svijećnjak
čit (tur.) = cic, vrsta jeftine tkanine
čòk (tur.) = mnogo
čórba (tur.) = juha
čùrek (tur.) = kolač od slatkog tijesta
čùruk (tur.) = pokvaren, načet

Ć

ćába (Kjaba) = sveto mjesto muslimansko u Mekji
ćábeišèrîf (ar.) = sveta Ćaba
ćábènski (tespih, fildžan, jag) = donesen iz Meke
ćáfir, kjafir (ar.) = inovjerac, nemusliman
ćàge (perz.) = papir
ćâr (perz.) = dobitak u poslu
ćefîl (ar.) = svjedok, jamac
ćèfin (ar.) = muslim. mrtvačka oprema

ćèpenak, ćèfenak (tur.) = dućanska vrata, koja se pri otvaranju spuštaju te se sjedi na njima

ćerèmit (tur.) = vrst crijepa, pečena na suncu

ćesatluk (tur.) = oskudica, kriza

ćèsîm (tur.) = najam, najmnina

ćèvâp (tur.) = vrsta mesnog jela, gulaš

ćitâb (ar.) = knjiga, sveta knjiga

ćòpek (tur.) = pas

ćùlâh (perz.) = vunena kapa

ćùmur = drveni ugalj

ćùp = zemljana posuda za čuvanje zalihe hrane

ćùrak (tur.) = krzneni ogrtač

D

dàlga (tur.) = val, talas

dàmla (tur.) = streha, znači i kap (uzetost)

dàmla udari = udari kap

damlàisan (prov.) = uzet od kapi

dédo = starac

dekika (ar.) = minuta

dème (tur.) = snop

dèmîr (tur.) = rešetka ili pregrada od željeza

demîrli = gvozden; demîrli pendžer = prozor sa željez. rešetkom

dènj (dènjak) = svežanj

dénjiz (tur.) = more

derèdža (ar.) = granica

dèrnek (tur.) = sajam, sabor, veselje

dèrs (ar.) = predavanje, nauk

dèrviš (ar.) = muslimanski redovnik

dèver (ar.) = muka, patnja, trud, oskudica

devèrati = mučiti se poslom, kućom, obitelji

devèrli glave = kad netko nema sreće, ne polazi mu ništa za rukom

dihvàna, divanàna (iz tur.) = balkon, terasa (divan hàna = soba za razgovor)

dìmiye = ženska donja haljina

dîn (ar.) = muslimanska vjera

dina ti (mi)! = vjere ti (mi)! (za muslimane)

dini-iman = vjera

Dìos mîo! (šp.) = Bože moj!

dòlâf (perz.) = ormar (škrinja) u zidu

dòlma (tur.) = jelo načinjeno punjenjem (paprika tikvica i sl.)

dòrd (tur.) = četiri (4)

dôst (prov.) = prijatelj

dòva (ar.) = molitva

dràm (perz.) = mala mjera (1 oka = 400 drama, dram = 3,2g)

drólja (prov.) = ćilimak otkan od starih krpa

dùnder (tur.) = zidar, tesar

dunjáden (ar.) = na ovom svijetu

dunjáluk (dunja) ar. = svijet

dùos (šp.) = dva

dùrati (prov.) = trpjeti

dùšek = vunjača za postelju

dvìzga (prov.) = ovca (koza) od dvije godine

D

đanèčija (tur.) = vrst slatkiša spravljena od osobita mliva (brašna)

đèla (tur.) = izvoli

đèmija (tur.) = brod, lađa

đerđef (perz.) = drveni okvir za vez

đôjače, đoja (prov.) = tobože

đòzbojàdžija (tur.) = vrač, onaj koji »boji« oči, hipnotizer

đuğum (tur.) = bakreni vrč za vodu

đuł (perz.) = ružica

đułijâğ (perz.) = ružino ulje, miris

đułinârčící (iz tur.) = vrsta slatkiša u obliku ružice

đuł-sirče (tur.) = ružin ocat

đužèl (tur.) = lijepo

DŽ

džàba = besplatno, badava

džáiz (ar.) = dopušteno

džânum (tur.) = gospodine, prijatelju

Džèbel el Tarik (ar.) = Tarikova vrata - Gibraltar

džebhàna (tur.) = streljivo, skladište streljiva

džehènem (ar.) = pakao

džehenèmlija (ar.) = onaj koji je za pakla, grešnik

džellešánuhu (ar.) = atribut koji se pridaje Bogu

džemâat (ar.) = društvo

džèmâtûle klanjati = moliti se u društvu u bogomolji

dženáza (ar.) = pokop, sprovod

džènnet (ar.) = raj

džèzva (tur.) = bakreni vrčić za crnu kavu

džìn (ar.) = izvanprirodno biće, bijes - Islam vjeruje da osim ljudi ima anđela, vragova i džinova

džùbbe (perz.) = dugi kaput, mantija

džùma namâz (ar.) = opća muslimanska podnevna molitva u petak

E

ejdovále (iz tur.) = do viđenja

èdžel (ar.) = čas u koji se umire

efèndi si bènum (tur.) = moj gospodine

efèndum (tur.) = gospodine

èkmek (tur.) = kruh, hljeb

ekmèščija = pekar, hljebbar

ekmèščînica = pekara

èksik (tur.) = nedostaje

Elhàmdulillâh (ar.) = Bogu hvala
èlif = prvo slovo arapske abecede
èmer (ar.) = zapovijed, volja
erèza (tur.) = zavor
èsnâf (tur.) = udruženje obrtnika jedne struke,
ceh èsnâfbâša = starješina esnafa (ceha)
Estâgfîrûllâh! (ar.) = Bože oprosti! Kajem se!
èšek (tur.) = magarac
èvet (tur.) = da, jest
èvlâd (ar.) = porod, djeca
evlîja, evlijâli (ar.) = blažen čovjek, svetac, »dobri«
evlijaluk steći = posvetiti se, postati »dobri«
èzân (ar.) = poziv na molitvu s munare

F

fâjda (perz.) = korist
Farísija (ar.) = Perzija, Iran
féla = vrsta
fènjer (tur.) = vidjelica, laterna
fèredža (tur.) = ženski pokrivač
fèrmân (tur.) = carska zapovijed, diploma
fèrmen (tur.) = kratak prsluk
fètva (ar.) = odluka o pravnom pitanju
fildžân (findžan) (ar.) = porculanska zdjelica za crnu kavu, bez drška

fírala (tur.) = vrsta plitke kožne cipele

Firdúsija = ime glasovitog perzijskog pjesnika

fišek (tur.) = čahura za metak; papirni tulac

frènjak = sifilis, lues

fukàra (tur.) = siromah, sirotinja

fukarášćina = siromaština, bijeda

G

gàjri mùslim (ar.) = nemusliman, inovjerac

Gan Eden (hebr.) = raj

gèto = područje u gradu za židovske stanove

gìda (ar.) = obrok, doza, određena količina

gòj (hebr.) = onaj koji nije Židov, inovjerac

goròpadnik (prov.) = padavičar, epileptičar

goropášćina = padavica, epilepsija

grâzia Deôs (šp.) = hvala Bogu

H

hà (vezn., prov.) = čim... tek što...

hàber (ar.) = vijest, glas

haberdâr = glasnik, vjesnik

Hàbeš (ar.) = Abesinija

hàdž, hadžiluk (ar.) = hodočašće na sveta mjesta u Mekji

hàdžija = hodočasnik

hadžilâski Bâjram (iz ar.) = muslim. blagdan, pri kojem se kolju za žrtvu ovnovi, goveda ili deve, starije od godinu dana (kurbani) i dijele sirotinji

hajât (ar.) = predsoblje

hâjr (ar.) = sreća, korist, blagoslov

hajîrli = sretan, blagosloven

hâjrullâh? (ar.) = koje dobro? šta je?

hâjvân (ar.) = blago, životinja

hâkîk (tur.) = vrsta koralala

hâkim (ar.) = sudac

hâla = izjelica, proždrljivac

hâlâl (ar.) = ono što je po Božjoj zapovijedi dopušteno, slobodno

hâlâl olsun = opraštam ti, poklanjam ti; s halalom = s oprostom, poklonjeno

halâli = oprostiti, pokloniti

hâlka (tur.) = obruč, kolut

hâlka derviška = kolo, u koje se derviši hvataju kod svojih obreda

hâlva (tur.) = slatko jelo od pržena brašna

hâlvat (tur.) = prizemna soba

hâmâl (ar.) = trhonoša, nosač

hamalíja = nosačka nagrada

hamâliti = raditi kao nosač

hâmâm (tur.) = kupka, banja

hâman (tur.) = po svoj prilici; istom; skoro, gotovo

hâmr (ar.) = vrsta vina (lozovača)

hân (tur.) = svratište, prenoćište
 hândžija (tur.) = svratištar
 hâps, hâfs (iz ar.) = zatvor
 harâč (ar.) = namet
 harâm (ar.) = grijeh; ono što je Bog zabranio činiti
 haràmija (ar.) = razbojnik, zločinac
 hàrâr = vreća od kostrijeti
 hàrem džamijski (ar.) = predvorje džamijsko
 harèmluk = ženske odaje u kući
 hásiti se (prov.) = oholiti se
 hàsna (tur.) = korist
 hàsta (perz.) = bolesnik
 hàstaluk (perz: tur.) = bolest, boleština
 hásul (ar.) = plodno, dobro
 hàsura (prov.) = prostirka (ćilim) pletena od šaše
 hátib (ar.) = prvosvećenik u bogomolji (imenovani)
 hàtma (ar.) = molitva koja se moli nakon što se pročitao cijeli Kuran
 hátor (ar.) = čud; za hator nekome = za volju
 hàva (ar.) = zrak
 hàzna (tur.) = blagajna, riznica
 hàzreti (ar.) = sveti
 Hàzreti Râb (ar.) = sveti Bog, Stvoritelj
 hàzretlèri (ar. tur.) = dobri, odabrani, mili
 hèćim (hekjim) = liječnik
 hedíja (ar.) = dar, poklon

hèfta = tjedan, nedjelja dana
hèlâc (ar.) = propust, raspadanje
hèlem = dakle, onda
hèm... hèm... (prov.) = pa (ovo)... pa (ono)
hésâb (hesap ar.) = račun
Hidr (hazreti) = vječno živi svetac lotalica
hikjája = priča, legenda
hîn (prov.) = njih (akuz.)
hînla = prijevara, lukavstvo
hîzmet (ar.) = pomoć, poslug, podvorba
hizmeçâr, hizmeçârîca = sluga, sluškinja
hòmara (prov.) = omorika
hoşgeldum = dobro došao, izvoli
hòşaf = kuhano voće, kompot
hrsuz (tur.) = lopov, kradljivac
hrşum (tur.) = juriš, nasrtaj, nered
hùja (tur.) = ljutnja, bijes, čud
hùktati (prov.) = moliti se Bogu stalnim zazivanjem njegova imena
húrija = rajska vila, djeвица iz raja
húrma = datula

I

ibâdet (ar.) = molitva
Iblîz (ar.) = ime vruga, đavola

ìbretiti se = čuditi se

Ibrica = ime vraga, đavola

ibrîk = bakreni vrč za vodu s ustima (nosačem)

ibričić ekmeščijski = kolač u obliku ibrika

idara = hrana, životna potreba

iftâr (ar.) = početak posta o Ramazanu

igîrmi (tur.) = dvadeset (20)

igîrmi beš (tur.) = dvadeset i pet

ihtijâr (ar.) = starac

ikîndija, icîndija = molitva između podne i večeri, oko 2-3 sata po podne

ilâdž (ar.) = lijek

ilâhija = nabožno-didaktička pjesma na arapskom jeziku

ilmîja = svećenički, učenjački stalež

îlum (ar.) = znanje

ilûmli = učen

imâm = muslimanski prvosvećenik (župnik)

imân = vjerovanje u Boga

indžîl = sveto pismo evanđelje

insân (ar.) = čovjek

Inšallah! (ar.) = ako Bog da!

in hoc signo vinces (lat.) = u ovom ćeš znaku pobijediti

io têngo (iotengo) šp. = imam

io no têngo (jonotengo) šp. = nemam

istabîriti (iz ar.) = protumačiti (taabir = tumačenje, izraz)

ìzun = dopuštenje

J

jà... jà... (prov.) = ili... ili...

jàcija = noć, posljednja večernja molitva kod muslimana

jàg (tur.) = ulje (mirisno), mast

jàko (prov.) = tek što, istom

jàlan (tur.) = laž, lažan

jàngija = vatra, požar

jára (prov.) = kruh (hljeb) od ječmena mliiva

Jâ-sîn (ar.) = jedan od glavnih odlomaka iz Kur'ana, obično se moli za mrtve

jášâ! (tur.) = živio!

jášmak = dio ženske odjeće

jášta (prov.) = dakako

jášta râdî! (prov.) = dakako, nego šta?

jâtak = ležaj, ložnica

jâzija (tur.) = pismo, pisanje

ječèrma = prsluk

Jehóva (hebr.) = Bog

jehúdija (tur.) = Židov

jèmek (tur.) = jelo, hrana

jemènija = ženski pokrivač za glavu, tanki rubac

jemîn (ar.) = jamstvo, uvjerenje

jòk (tur.) = ne

jòrgan (tur.) = poplun

jòrganbèz (tur.) = navlaka za jorgan (poplun)

jùksuk = naprstak

jùnga = vrsta mjere za obujam

jùz (tur.) = stotina (100)

jùzbaša (tur.) = kapetan

K

kábil (ar.) = moguće (što je kabil; da je kabil = što je moguće; da je moguće)

kabûl biti (iz ar.) = biti od Boga primljeno (molitva)

kabûl olsun = privoljavam, dopuštam, pristajem

kabúliti = pristati, dopustiti

kàbur = grob

kadàif = vrsta orijentalnog slatkog jela

kadîfa = svileni baršun

kàdija = šerijatski sudac

kàfez, kavez (tur.) = krletka

kàftan = dug kaput

kàharan, kahàrli = tužan, žalostan

káhva (prov.) = bosanska kahvana

kahvènisati = sjediti uz kavu

kàil biti = privoljeti, dopustiti

kajàdo! = Šuti! Neka se ne zna!

kajmèkâm (ar.) = potpukovnik, kotarski predstojnik

kàlaj = kositar

kalàisati = pokositriti

kalájdžija = kositarar, obrtnik koji bakreno suđe prevlači kositrom

kàlem (ar.) = pero za pisanje

kalèmli = pismen

kâlû belâ dèmberu = od postanka svijeta

kama (tur.) = bodež

kamaríja (kamerija) = terasa, veranda

kànat = krilo od vrata

kàntâr = mjerila za težinu na kojima se uteg pomiče

kantarìjun = stolisnik (Tausendguldenkraut)

kaplama (prov.) = daščani krov

kàrađoz (tur.) = crnook; naziv za clowna

karàmba! (šp.) = do vraga!

kàrasevdâh (tur.) = crni, teški sevdah; veliko oduševljenje

karmakarìšik (tur.) = mješavina

kasàba = trgovište, gradić

kasabèlija = malograđanin

kàšika = žlica

kàtmer = klinčić (cvijet)

kàur (đaur) = inovjerac, kršćanin

kâza (šp.) = kuća

kàzan = kotao

kazàndžija = kotlar

kàzaz (tur.) = gajtandžija, pozamanter

kétiti (prov.) = čamiti, čekati besposlen

kijámet (ar.) = zadnji sud; svađa, galama

kijámetski dan = sudnji dan

kìsmet (ar.) = sudbina

kitábluk (ar: tur.) = drvena poličica za knjige, u obliku slova X, stavlja se kod nogu

Kjèlimei šehádet = osnovna molitva kod muslimana, kojom se iskazuje vjerovanje

kjifuthàna = židovsko naselje

kjùfur (ćufur) = nevjera

klànjati = moliti se Bogu klanjanjem

klémpa (prov.) = udarac sa dva prsta preko uha, za zabavu

knà = boja za kosu (hena)

knìti se = knom ličiti nokte

kòlômba (šp.) = golub

kóšer (hebr.) = jelo koje Židov smije jesti

krk (tur.) = četrdeset (40)

krsmet, ksmet (ar.) = sudbina

kurbân = žrtva (ovan koji se kolje uz Hadžilajski Bajram)

kutàrisati = riješiti, osloboditi

kùvet (ar.) = snaga, tjelesna krepost

kuvètli = snažan

kvarànta (šp.) = četrdeset (40)

kvàtros (šp.) = četiri (4)

L

lamèlif (ar.) = kombinacija dva slova arapske abecede (lam + elif)

lèden (lègen) = bakrena posuda za umivanje

lèpe (tur.) = ne prigovaram, slušam, izvršujem nalog

ligùrati se (prov.) = isanjcati se

ligùre = niske sanjke s koštanim ili željeznim potkovama

lòkum (tur.) = slatko jelo

lûg (prov.) = pepeo

M

màces (hebr.) = nesoljen hljeb

màgrib (ar.) = zapad

màhala (tur.) = dio naselja, područje s jednom ili više ulica

màhaljâni = stanovnici jedne mahale

mahhalâ (žid.) = mašallah! (židovski žargon)

mahrama = rubac

màhsuz (ar.) = osobito, napose

màhsuz sèlâm = osobit pozdrav

mâj ti (prov.) = na ti, evo ti

mâl (ar.) = imovina, bogatstvo, dobro

mâlimèjit = dražbena rasprodaja imetka umrlog

màndal = zasun
màndaliti = prečkom zatvoriti vrata, zasunom
màndra = pura, žganci
màngala = posuda za žeravicu
mánija (ar.) = prijevod, značenje, tumačenje
marifètisati = praviti majstorije, udešavati
marifètluk (ar. tur.) = petljanija, zavaravanje
mâšallâh! (ar.) = baš kako treba! divno!
mâšrik (ar.) = istok
mâtûh (ar.) = ostario, ishlapio
mâvi (tur.) = modar, plav
mávjeti = pläviti
meazàllah! = ne daj, Bože!
medrèsa = srednja vjerska škola
medžèla = turski zakon
mèhlem = lijek koji se privija na ranu, melem
mèkteb (prov. mejtef) = niža, osnovna vjerska škola
mèlûn (ar.) = proklet
mèlec, mèlekj (ar.) = anđeo
mèmlla = vlažna plijesan
mèmljivo = vlažno, pljesnivo od vlage
merája = ledina, neobrađena zemlja
mèrhaba! (ar.) = pozdrav među muslimanima (Zdravo!)
merhâmet (ar.) = milosrđe, samilost
meselâ = uzrečica, kao: biva

meščèma, mehkjèma (ar.) = sudnica
 mevlèvijski red = jedan derviški red
 mèzâr (ar.) = raka, grob
 mîllet (ar.) = svijet
 mînder = divan, kanapa (nepokretna)
 mîsîrbaba = čoso, čovjek koji nije obrastao dlakom
 môrpatlidžan = modra rajčica, melancan
 mrmak (prov.) = moljac
 mrven = trun, malko, mrva
 mubáreć = svetkovina, svetačno veselje
 mùčaća (šp.) = djevojka
 mudèris (ar.) = viši duhovnik, nastavnik
 mùftija = viši svećenik, biskup
 muhàbet (ar.) = razgovor
 mùhtâr (ar.) = seoski starješina, starješina jednoga gradskog područja
 mùhur (ar.) = žig, pečat
 mujèzin = čovjek, koji na munari moli i poziva na molitvu
 múmin = ubjeđeni vjernik, musliman
 murècef (ar.) = crnilo, tinta
 mùrtat (ar.) = izdajica
 murtàtluk = izdaja
 musâf = Kur'an (naziv same knjige)
 musáfîr = gost
 musáfîrhàna = gostinjac; gostinjska soba
 musèlez = mošt, šira, cijed; mlado vino

mùšebak = drvena rešetka na prozoru (da sakrije vidik u sobu)

mùšrik (ar.) = idolopoklonik, nevjernik

mušrìkluk = idolopoklonstvo, mnogoboštvo

mušterija (ar.) = kupac

muštùluk = nagrada za radosnu vijest

mutèsàrrif (ar.) = kotarski predstojnik, pukovnik

mùtvak = kuhinja

N

nabáciti sihir = opčiniti, podmetnuti čini

nabéšati (prov.) = nagomilati, nametnuti velik dug, netačno obračunavati

nařàka = izdržavanje, sreća u imanju

nâjhaìrniji = najkorisniji (vidi: hajr)

nàluna (nànula) = drvena obuća

nâm (perz.) = obraz, ugled, čast

nàmàz = molitva

nána = baka; ljekovita trava

nargìla = čibuk za pušenje gdje se dim filtrira kroz vodu

nasihat (ar.) = savjet

nasihàtli = poučno, savjetno

nasul kjèiř? = kako si?

nazránija = kršćanin, nazarenac

nèfs (ar.) = strast, požuda

nêjse = uzrečica, znači: neka bude! svejedno!
nešèsta = mlivo od oprane i stupane pšenice
nìkjâh (ar.) = brak
nîšan (tur.) = nadgrobni spomenik
njáki (2. njákîh, njákîeh) prov. = neki, nekakvi

O

ohrđati (prov.) = omršaviti
òka = stara mjera za težinu (1281 gr)
okabúli = odlučiti, pristati
òknjen = knom prevučen, oličen
òkolica na minderu = ćilimak ili pokrovac, kojim je pokriven minder
òn (tur.) = deset (10)
òn bèš bùčuk (tur.) = petnaest i pol (15 1/2)
opsihiriti = opčiniti
òrtak = poslovni drug
ortàkluk = poslovna zajednica
osùnetiti = obrezati (vjerski obred kod muslimanske muške djece)

P

pâč biti od nečega = čist, prost
pàče = hladetina
palúze = kompot od borovnica

pàpaz (tur.) = svećenik, pop
 pàra (perz.) = novac
 paraçèsik = otplata, obrok
 pasteliki (šp.) = pita od mesa, židovsko jelo
 pasvàndžija, pasmàndžija = noćobdija
 pašerìko mìn (šp.) = ptičice moja
 pàzâr (perz.) = trgovački posao; sajmište; utržak
 pèça = krinka koju žene stavljaju pred lice
 pejgàmber (ar.) = Božji poslanik; svetac
 péka = komadić, na peke isjeći - na komadiće isjeći
 pèkê (tur.) = neka bude, drage volje, hoću
 peksimet = kolač
 pèndžer (pêndžer) = prozor
 Pésah (hebr.) = židovski blagdan
 pèškeš (tur.) = poklon
 pèškûn = okrugao stolčić
 pèštahta = pisaći stalak na niskim nogama
 pezèvenk (perz.) = lopov, svodnik
 plàh = lijep, izvrstan
 plàho = lijepo, veoma, vrlo
 pomùstafiti se (prov.) = naljutiti se, razbješnjeti se
 poselámiti = izručiti pozdrav
 promuhàbetiti = porazgovarati se
 prtòkal (tur.) = naranča

R

râboš = starinsko bilježenje računa crtama

ràfa = polica ispod tavanice

ráhat (ar.) = miran, smiren, zadovoljan

rahàtluk = mir, zadovoljstvo

rahmètli (ar.) = pokojni

rèbiul èvel (ar.) = arapski mjesec (3. u godini)

rizáluk (ar: tur.) = hator, milost

rùšvet (tur.) = mito, potplata

S

sàbah (ar.) = zora, jutarnja molitva

sabah hajrola = sretno ti jutro

sàbur (ar.) = strpljenje

sàfra (tur.) = nesvijest

sàhan (tur.) = bakrena plitica (tanjur)

sàhat-kúla = toranj sa satom

sahìbija (ar.) = vlasnik, gospodar

samûn (sòmûn) tur. = mekani bijeli hljeb

sàmûm = pustinjski vjetar

sànkî = turska uzrečica, kao: biva

sàràf (ar.) = mjenjač

sàràč = remenar

sarâfluk (ar: tur.) = mjenjačnica

sàraj (perz.) = grad

sarhoš (perz.) = pijanac, bekrija, veseljak

savàtli = išaran, izgraviran

sàz = bosansko glazbalo, vrsta tambure

sèćija = minder

sèdžda (ar.) =sjedeljka pri muslimanskoj molitvi, tj. kad se lice spušta na zemlju

sehára = škrinja, sanduk

sèlâm (ar.) = pozdrav

sèlâm alèjkum (ar.) = pozdrav: neka je na vama (na tebi) Božji spas!

sèpet = duboka košara koja se nosi na leđima ili se po dvije vežu na konja

sèrbez (perz.) = slobodno, bez straha

sèrmija = poslovna glavnica

sèvâp (ar.) = dobro, Bogu ugodno djelo

sevdah (perz.) = ljubav

sevdisati = uzdisati, za nekim čeznuti u ljubavi

sîfat = narav, čovjekova osobitost, svojstvo

sîhir (ar.) = čarolija

sihîrbâz = vračar, vještac, čarobnjak

simsile = slab stalež, slab rod

sînija = okrugao nizak stol

sinjóra (šp.) = gospođa, žena

skamija = klupa

sòfa džamijska = prostor za molitvu izvan džamijske zgrade

sójli = plemenit, dobra roda

sòkak = ulica

srma (tur.) = srebro

srmaìli = srebren (-a, -o)

stràvu salijevati (prov.) = izlijevati olovo nad glavom bolesnika (obično onog koji se nečeg uplašio) uz neke molitve

subhânallâh! (ar.) = Bože, kako to! (izraz čuđenja)

Suníti = vrsta muslimana koji osim Kur'ana vjeruju i izvršavaju još i Sunet (ono što je radio Muhamed)

súra iz Kur'ana = odlomak iz Kur'ana

sùrma = boja za garenje (crnjenje) obrva

svosve (sveosve) prov. = sasvim

Š

Šâm = Sirija

šámija (tur.) = ženski pokrivač glave, tanki rubac

šàrgija = glazbalo, vrsta tambure

šèher (ar.) = grad

šehîť (ar.) = čovjek koji je poginuo na bojnopolju

Šèjh ul islam = najviši muslimanski vjerski dostojanstvenik

šéjtan = vrag, đavao

Šemâl Izròel Adonâj ehôd (hebr.) = Bog je Izraelaca jedini, moj Bog je jedan!

Šèmsidede (ar.) = ime: sin sunca

šèrbe = slatko piće

šèrbetnjak = bakreni sud za »pečenje« (kuhanje) kahve

šerijjat = Božje odredbe, muslimanski zakoni

Šiiti = vrsta muslimana

šiljte = tanak vuneni jastuk za sjedenje

šiš = ravan dug mač, ali znači i pržanj za kavu s dugim šiljkom, na koji se šejhovi i derviši nabadaju

šíša (tur.) = boca

šíše = strop, tavanica

škembe kjórba (tur.) = juha od trbušćića (tripe)

šùcur Allahu = hvala Bogu

T

tàbut = muslimanski mrtvački sanduk

tàhta (perz.) = daska

taksîrât = udes, kob

talèba (ar.) = studenti, učenici

tápija = isprava o vlasništvu nekretnine

Tàšlihân = kamena zgrada, svratište

tefèrič (ar.) = izlet, veselje u prirodi

tèkija = derviški samostan

tèlâl = objavljiivač, razglasnik, izvikivač

temènna (tur.) = pozdrav rukom

tèndžera (tur.) = bakreni kotlić za kuhanje

tenèća = lim

tenhánluk (tur.) = polagahno, odmjereno

teóba (ar.) = pokajanje, obraćenje na dobro;

doći teóbe = pokajati se, popraviti se

Teóbe já Rabbi! (ar.) = Bože, ja se kajem i odustajem od zla!

tèpsija (ar.) = metalna plitica za pečenje tjestenih jela

terávija = posebna molitva uz Ramazan

terèzija = mjerilo s dvije plitice

tèrs (tur.) = opak, tvrd, zloćudan

tèrzija = krojač

tespîh = muslimanske brojanice (33 zrna)

tèstir = osposobljenje obrtnika; dopuštenje

tevhîd = zadušnice

tîb = arapska knjiga ljekaruša

tîlsum = tajna uspjeha

tîrit = tijesto, smjesa

tòprak (tur.) = zemlja, ima prov. značenje: prag, svoje ognjište

tràboloz = šareni svileni pojas

trênte (šp.) = trideset

très (šp.) = tri (3)

trûd za kresivo = bukova kora za kresanje vatre

tuhâf = čudnovato, začudo

tukados (šp.) = ženska kapica kod Židova (od »dukatos«)

Tundžîna salavât = jedna muslimanska molitva

tûra i jàzija (tur.) = lice i naličje

tùrbe (ar.) = ograđena grobnica (mauzolej)

tùtun (tur.) = duhan

U

ùč (tur.) = tri (3)

ûd = mirišljiv korijen aloje

ùjûk (histor. prov.) = naziv za fratra u Bosni i Hercegovini

ujdùrma (tur.) = nešto udešeno da se netko zavede, prevara

ulèma = učenjaci, svećenički stalež

ûno (šp.) = jedan

ùrnek = uzoran

ùvakufiti = ostaviti u zakladu, zadužbinu

uzdùrisati = udesiti, namjestiti

V

vàkat (ar.) = vrijeme (doba dana)

vàkuf = vjerska zaklada

vâlâ= bome

Vallâhi billâhi (ar.) = Tako mi Boga!

vâlîja = namjesnik, poglavar pokrajine

vâr (tur.) = da, jest

vàsîja (ar.) = skrbnik, tutor

vasîjet (ar.) = posljednja volja

vasijetnâma = oporuka

ve ànuhû máluhu = arapski atributi Bogu

vècîl (ar.) = opunomoćenik, svjedok

vèlâ hàvle (ar.) = izraz čudenja: Bože moj!

vèlâ kuvete = izraz čudenja

vilâjet (ar.) = pokrajina, namjesništvo

vîrd = obavezna derviška molitva

voðeka, voðekarce, voðekarcena (prov.) = ovdje, ovdjeka ...

vùðžûd = pogr. vùðûd (ar.) = tijelo

Z

zahíra = hrana

zahmedíja = nagrada za posao

zahmet ti je = potrudi se, molim te

zakocénuti se = ukočiti se kao u grču od kašlja ili od smijeha

zapòdirati = doticati u razgovoru što ne treba dirati, izazivati

zaptíja = redar, oružnik, straža

zehra, zera (ar.) = vrlo malo, mrvica

zèkjât (zeçat) = obavezno dijeljenje pomoći sirotinji kod muslimana (2,5% godišnjih prihoda)

zemân, zèmân (ar.) = doba, vrijeme

zèmbîlj = trougla kožna torba

zemhèrije = ljuta zima

zèrde = hladno jelo od riže, (pirinča) slatko

zerzevât = zelen, povrće

zgodan (prov.) = bogat, imućan

zîft = nikotin

zîjan = šteta

zijâncer = štetočinac

zijâret (ar.) = posjet

zîkr činiti (iz ar.) = derviški obred, molitva

zinâluk = blud

zôr (perz.) = tegoba, sila, zamah!

zórli = teško, silno

zûlum (ar.) = nasilje

zûrna = glazbalo (vrsta trublje)

zvèkir = halka za vratima koja udara i daje zvek

BILJEŠKA O PISCU

Stella Čolaković: Piščev portret

Enver Čolaković, rođen je 27. svibnja 1913. god. u Budimpešti. Živio u Budimpešti, Sarajevu, Beogradu i Zagrebu. Umro je u Zagrebu 1976. god.

Studirao je u Beogradu i Budimpešti (matematiku i fiziku) te u Zagrebu (povijest).

Radio je kao nastavnik, kazališni redatelj, te korektor, lektor i urednik.

Pisati je počeo još kao dječak i to na dva jezika (hrvatski i mađarski).

Pisao je sve oblike književnog stvaralaštva, poeziju, novelistiku, romane, drame, eseje, te i stručnu literaturu.

Prevodio je s mađarskog, njemačkog, a u zajednici s prof. Mirom Šunjić s engleskog jezika i to poglavito poeziju.

Suradivao je u gotovo svim književnim revijama.

Djela:

Poezija:

Napisao je nekoliko zbirki lirike, objavio relativno malo. Do sada je u posebnoj knjizi objavljen njegov ciklus: »*Mahniti ples boja*« što ga je uglazbio Toma Prošev. (Izvedeno u Skoplju i Opatiji)

Romani:

Žuti karamfili (1932) - izgubljen rukopis, neobjavljeno.

Melun (1935/6) - objavljeni samo fragmenti (»Hrvatska revija«, »Misao« i dr.)

Legenda o Ali-paši (1940/41)

Knjiga majci (1942) - neobjavljeno

Jedinac (roman u stihovima) - (1947/50)

Mali svijet (1947/48)

Rasap (roman u 4 knjige, nedovršen)

Zbirke pripovijedaka i novela:

Iz Bosne ponosne (zbirka od 16 pripovijedaka, neobjavljeno)

Mujića Hanka (kratak roman, objavljen u nastavcima u Sarajevskom »Novom Beharu« - 1942)

Lokljani (zbirka od 10 novela što čine cjelinu roman). Objavljeno do sada 8 pripovijedaka u različitim časopisima: Republika, Revija (Osijek), Marulić

Spirale (zbirka od 8 novela, kratkih romana, pisana 1967/70) objavljene do sada 4 u časopisima (Forum, Kolo, Republika, Mogućnosti) Naslovna novela *Spirale* izlazi u posebnoj knjizi u Budimpešti, u prijevodu Zoltana Csuke u izdanju Europa Könykiadó)

Esejistika:

Objavio niz eseja, osobito o mađarskoj poeziji, te stručne članke iz područja matematike. Napisao i udžbenik iz »Teorije skupova« (Zagreb, 1968)

Drame:

Spasite dijete (drama u tri čina, prevedena na mađarski i njemački jezik)

Moja žena krpi čarape (salonska komedija u 4 čina, prikazana na mnogim pozornicama)

Prevodilačka djelatnost:

S njemačkog jezika:

Poezija: Schiller, Goethe, te preko 40 suvremenih pjesnika Austrije. Priprema antologiju austrijske poezije.

Drame: Schiller: *Razbojnici*, Lessing: *Emila Galotti*, *Mudri Nathan*, te knjiga o dramaturgiji: *Hamburška dramaturgija*.

R. Wagner: *Majstori pjevači*, opera

A. Camus: *Opsadno stanje*, opera Milka Kelemena itd.

S mađarskog jezika:

Antologija mađarske poezije (u pripremi)

Ervin Šinko (4 romana i niz pripovijedaka i pjesama)

Ferenc Sánta: *20 sati*, roman

Istadn Benedek: *Zlatni kavez*, roman, itd.

Surađivao i uredio mađarsku poeziju u »Antologiji svjetske poezije« itd.

Do sada je preveden na mađarski, njemački i turski jezik.

Izdavač
Islamska zajednica Zagreb
Zagreb 1989.

Tisak: "ORBIS", ZAGREB